МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ, НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

Навчальний посібник

за ред. Рябініної Л.М.

Одеса ОДЕУ 2011

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ, НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

Навчальний посібник

Одеса ОДЕУ 2011

УДК 336.717.061
ББК

Рекомендовано Вченою радою Одеського державного економічного університету (протокол № 6 від 22 лютого 2011 року)

Рецензенти:
Редькін О.С. – доктор економічних наук, професор
Шевчук Н.С. – кандидат економічних наук, доцент
Арутюнян С.С. – кандидат економічних наук, доцент

Рябініна Л.М., Няньчук Н.Ю., Ухлічева Л.І. / за ред. Рябініної Л.М.
Банківські операції: навчальний посібник. - Одеса: ОДЕУ, 2011. – 536 с.

Навчальний посібник підготовлено відповідно до навчальної програми курсу «Банківські операції». В посібнику висвітлені питання сутності банку, його функцій, операцій, порядку створення і діяльності, ресурсів, теоретичні та практичні основи банківського кредитування, операції банків з цінними паперами і з валютою. Матеріал викладено з урахуванням законодавства України і практики його використання в її банківській системі. Основні положення навчального посібника викладено з застосуванням схем, таблиць і рисунків. Надаються основні визначення понять, термінологічний словник, список рекомендованої літератури та питання, що запропоновані для самоконтролю, що робить матеріал навчального посібника доступним для студентів і сприяє засвоєнню змісту кожного з його розділів. Посібник доцільно використовувати студентам економічних факультетів ВНЗ, які вивчають дисципліну «Банківські операції», слухачам післядипломної освіти, аспірантам, викладачам та економістам, які цікавляться банківськими операціями

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА…….7

РОЗДІЛ 1. БАНК, ЙОГО ВИДИ, ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК СУБ`ЄКТА ГСПОДАРЮВАННЯ……..…….....9

1.1.Сутність банку, його функції та основні принципи діяльності..…….....9

1.2.Сутність банківських операцій та їх класифікація…….....22

1.3.Банківська система України. Види банків та банківських об’єднань……30

1.4.Порядок створення, реєстрації та ліцензування банків…….....46

1.5.Порядок реорганізації та ліквідації банківських установ……58

1.6.Організаційна структура та органи управління банку……....….....76

Питання до самоконтролю…….....85

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ РЕСУРСІВ БАНКУ ЯК ОСНОВИ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ.....…….86

2.1. Ресурси банку, їх склад і структура……..86

2.2. Власний капітал банку та механізм його формування…….....93

2.3. Залучений капітал банку та механізм його формування……..105

2.4. Порядок та умови здійснення депозитних операцій банку……..114

2.5. Система страхування вкладів населення в банках……130

Питання до самоконтролю…….144

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ……..146

3.1. Теоретичні основи організації банківського кредитування……146

3.2. Сутність, зміст та функції кредитної політики банку…….....154

3.3. Етапи організації кредитного процесу…….....162

3.4. Характеристика форм забезпечення повернення позичок…….....172

3.5. Оцінка кредитоспроможності позичальників……184

3.6. Кредитний ризик та методи управління ним……196

3.7. Методи ціноутворення на кредитні продукти банку……223

Питання до самоконтролю…..……..…….231
РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ТА ПОГАШЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ПОЗИЧОК……..…….……233
4.1. Кредитування у вигляді кредитної лінії…….233
4.2. Овердрафт та контокорентний кредит……...237
4.3. Кредитні операції банків з векселями……245
4.4. Іпотечне кредитування…….256
4.5. Лізингові операції банків…….271
4.6. Споживче кредитування……..289
Питання до самоконтролю…….298
РОЗДІЛ 5. БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ……..300
5.1. Банки-учасники ринку цінних паперів…….....300
5.2. Загальна характеристика діяльності банків на ринку цінних паперів……..315
5.3. Емісійні операції банків…….....321
5.4. Інвестиційні операції банків з цінними паперами…….337
5.5. Ризики інвестиційної діяльності банків на ринку цінних паперів та методи управління ними……..354
5.6. Професійна діяльність банків на ринку цінних паперів…….....371
Питання до самоконтролю…….388
РОЗДІЛ 6. ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ УПОВНОВАЖЕНИХ БАНКІВ…….....391
6.1. Міжбанківські кореспондентські відносини їх сутність та необхідність…….391
6.2. Організація розрахункових операцій банків в іноземній валюті за окремими формами розрахунків...……...408
6.2.1. *Валютні операції уповноважених банків при виконанні ними розрахунків у порядку банківського переказу*…..……..……408
6.2.2. Валютні операції уповноважених банків при виконанні ними розрахунків у порядку документарних акредитивів...……...417

6.2.3. Валютні операції банку при розрахунках у порядку документарного інкасо……..……...435
6.2.4. *Валютні операції уповноважених банків при розрахунках чеками в іноземній валюті, емітованих нерезидентами*……438
6.3. Валютні операції банку з виконання банківських гарантій……444
6.4. Валютно-обмінні операції банку…….…454
6.5. Організація обслуговування уповноваженими банками України кредитних угод резидентів з нерезидентами в іноземній валюті...……..……..465
6.5.1. *Особливості кредитування резидентами нерезидентів в іноземній валюті*……471
6.5.2. *Особливості міжбанківського кредитування резидентів із нерезидентами в іноземній валюті*…….....472
Питання до самоконтролю……474
РОЗДІЛ 7. ВАЛЮТНА ПОЗИЦІЯ БАНКУ, ЇЇ СУТНІСТЬ, ВИДИ, МЕТОДИ РОЗРАХУНКУ ТА РЕГУЛЮВАННЯ……..…….……476
7.1. Валютна позиція банку, її сутність, види та фактори, які впливають на виникнення валютної позиції……476
7.2. Порядок визначення загальної відкритої валютної позиції банку……481
7.3. Необхідність, сутність та методи регулювання ризиків відкритої валютної позиції……486
Питання до самоконтролю……501
ТЕРМІНОЛОГИЧНИЙ СЛОВНИК……..502
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ……510

ПЕРЕДМОВА

Ринкова економіка країни неможлива без існування банківської системи, банків і їх діяльності, яка б максимально задовольняла вимоги й очікування клієнтів і була б стійкою до криз. У сучасному ринковому середовищі підприємства через банківську систему забезпечують потребу не тільки у касово-розрахункових операціях, а й у широкому спектрі кредитних, валютних, інвестиційних, довірчих, лізингових та інших операціях банків. Банківські операції виступають своєрідним механізмом підтримки економічної рівноваги в державі.

Навчальна дисципліна «Банківські операції» спрямована на висвітлення актуальних питань, які розкривають сутність банку, порядок його створення, його функції, принципи організації, ресурси банку, механізм здійснення банківських операцій та послуг, підходи до оцінки діяльності банків, проблеми законодавчого регулювання та ліцензування їх діяльності в Україні.

Вивчення дисципліни «Банківські операції» є необхідною умовою підготовки фахівців вищої кваліфікації з банківської справи.

Дисципліна «Банківські операції» базується на засвоєнні студентами курсу «Гроші і кредит», у якому розкриваються сутність сучасних грошей без власної вартості та зв`язку із золотом, основи розвитку кредиту та його форм, функціонування банків і банківських систем, а також на знаннях таких навчальних дисциплін, як «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Економічна теорія», «Фінанси», «Фінансове право», «Банківська статистика», «Облік у банках», «Інвестування» тощо.

Завдання дисципліни «Банківські операції» полягає у тому, щоб навчити студентів основам банківництва, прищепити вміння, навички виконувати конкретні банківські операції в національній та іноземній валюті з касово-розрахункового та кредитного обслуговування клієнтів, валютно-обмінних операцій банків та операцій з надання та виконування ними банківських гарантій, операцій з цінними паперами тощо.

Навчальний посібник «Банківські операції» популярно висвітлює актуальні питання банківництва.

Для більш ефективного засвоєння студентами матеріалу дисципліни в посібнику є багато схем і таблиць, які ілюструють ті чи інші поняття кожного розділу. У посібнику подано також термінологічний словник ключових понять і термінів та список рекомендованої літератури. У додатках надані зразки основних документів, які використовуються при обслуговуванні банками клієнтів.

РОЗДІЛ 1. СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

1.1. Сутність банку, його функції та основні принципи діяльності

Формування сучасних ринкових умов неможливе без участі банків, які мають велике суспільне значення. Це пов'язано зі здатністю банків управляти системою платежів і розрахунків, здійснювати інвестиції та кредитні операції, спрямовувати заощадження до виробничих структур; регулювати рух грошових потоків згідно із грошово-кредитною політикою держави, впливаючи на швидкість їхнього обороту, рівень інфляції і в підсумку визначати ступінь економічного розвитку країни.

Історією накопичено чималі знання щодо розвитку грошового обігу, але поки що не існує однозначної відповіді на те, яку роль при цьому відігравали найпростіші кредитні установи. Через це період і природа виникнення банків в економічній літературі залишаються невизначеними.

В економічній літературі пропонуються різні тлумачення поняття банку.

За етимологічними словниками, слово «банк» походить від італ. *banco* – «стіл», на якому середньовічні міняйла розкладали свої монети. Воно запозичене російською мовою з 1707 року.

Слова *banquier* та *bankier* французькою та німецькою мовах означають власника капіталу, що дає можливість одноосібно визначати стратегію і тактику використання фінансових ресурсів.

Проте, як зазначив академік Академії економічних наук і підприємницької діяльності Російської Федерації д.е.н., проф. О.І.Лаврушин, не існує достатньої інформації, щоб чітко визначити період виникнення банків та їх істину природу.

Існує дві позиції щодо періоду виникнення банків. Згідно з першою причиною появи банку як кредитної установи, була потреба в кредитуванні та регулюванні грошових відносин. На думку деяких вчених, перші банки виникли в XIV – XV ст. в окремих італійських містах (Венеції, Генуї), що

пов'язано з тим, що Італія була центром світової торгівлі. А перший банк, у сучасному розумінні, з'явився в Італії в 1407 р.(Bankadi San Giorgio).

На думку цієї групи економістів, банк як особливий вид підприємницької діяльності виник не внаслідок розвитку товарно-грошових відносин, а тоді, коли потрібна була мережа спеціальних закладів, які б здійснювали кредитні операції. Тому банки з'явилися тільки тоді, коли без всебічного використання кредиту неможливе було функціонування капіталістичних підприємств, тобто банк характеризується виключно як явище капіталістичної системи господарювання.

Інша група вчених вважає, що банківська справи була відома в більш ранній період. Так, у Єгипті банківські операції здійснювалися у 2700 році до н.е. через торговельні компанії, що поряд з виконанням своїх безпосередніх функцій видавали також позички. Перші кредитні операції практикувалися у Стародавньому Вавилоні (VI ст. до н.е.) та Греції (IV ст. до н.е.). такі операції здійснювали як окремі особи, так і деякі церковні установи, де концентрувалися значні грошові кошти.

Разом із кредитними операціями банків поступово одержали розвиток і розрахунки з обслуговування вкладників. Розрахунки здійснювалися за допомогою так званого трансферту, тобто перенесення грошових коштів з однієї таблиці (рахунка) на іншу, це свідчить про утворення найпростіших форм безготівкових розрахунків. Потім почали з'являтися протопити чеків та векселів – сучасних форм безготівкового обігу, що значно полегшувало і прискорювало взаємні платежі, та сприяло розвитку банківської справи.

Отже, згідно з іншою точкою зору, виникнення перших банків відбувалося задовго до мануфактурної стадії капіталізму, у період становлення держави на етапі розвитку товарного обміну, грошових і кредитних відносин.

Таким чином, виникнення перших банків історично пов'язане з наявністю таких передумов:

- розвиток товарного обміну, грошових і кредитних відносин;

- розвиток кредитної справи і розширення операцій з обслуговування клієнтів;
- видача позичок не лише для задоволення споживчих потреб, а й на проведення господарських операцій;
- одночасне виконання банками розрахункових і кредитних операцій;
- платність за позички як умова прибутковості і функціонування банку та виробничого використання банківської позички.

Причиною виникнення банків була потреба ринку в посередницькій діяльності з розміну та обміну цінностей, що виконували функцію грошей.

Сутність сучасного банку, як правило, визначається з юридичної та економічної точок зору. Розуміння сутності банку з *юридичної точки зору* полягає у розгляді тих операцій, які згідно із законодавством держави належать до банківської діяльності.

Порядок створення, організації та функціонування як вітчизняних банківських установ, так і філій іноземних банків в Україні регулюється положеннями Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III (із змінами та доповненнями станом на 01.01.2011 р.) та відповідних нормативно-правових актів Національного банку.

У процесі аналізу *економічної сутності банку* важливо враховувати історичні закономірності, стійкі традиційні угоди (збереження, обмін валют, кредитування, розрахунки), виділити ті з них, які додаються економічною кон'юнктурою, особливостями певного етапу суспільного розвитку.

Згідно із зазначеним Законом сутність банку визначається таким чином:

Банк – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб

У процесі аналізу *економічної сутності банку* важливо враховувати історичні закономірності, стійкі традиційні угоди (збереження, обмін

Необхідність визначення сутності банку полягає у розкритті його особливостей, які вирізняють банк з-поміж інших суб'єктів господарювання. Сутність банку доцільно розглядати на макрорівні, відносно економіки в цілому, беручи до уваги різноманітність діяльності конкретних банків. Банк може не виконувати окремих банківських операцій в конкретний момент, проте від цього банк не перестає бути банком, тобто сутність єдина незалежно від типу банку, що розглядається.

З економічного погляду банк переважно порівнюють з підприємством, яке створює особливий специфічний продукт – гроші, платіжні засоби та послуги грошового характеру.

Поряд з банками посередництво у переміщенні грошових коштів на ринках здійснюють інші фінансові та фінансово-кредитні установи: інвестиційні фонди, страхові компанії, брокерські, дилерські фірми, кредитні спілки та ін. Проте принциповими ознаками банків є такі:

- для банків характерним є подвійний обмін борговими зобов'язаннями: розміщення власних боргових зобов'язань (депозитів, ощадних сертифікатів тощо), у результаті чого мобілізовані кошти розміщуються у боргові зобов'язання та цінні папери, що імітовано іншими суб'єктами (відмінність від фінансових брокерів та дилерів, що не випускають власних боргових зобов'язань);
- прийняття банками на себе безумовних зобов'язань з фіксованою сумою боргу перед юридичними та фізичними особами (відмінність від інвестиційних

фондів, які всі ризики, пов'язані зі зміною вартості активів та пасивів, розподіляють серед своїх учасників);

отримання прибутку від здійснення діяльності щодо обслуговування як фізичних, так і юридичних осіб, проведення банками розрахунково-касових операцій, обслуговування готівкових та безготівкових розрахунків клієнтів (відмінність від кредитних спілок, які є неприбутковими фінансово-кредитними організаціями, що діють в інтересах своїх учасників фізичних осіб, акумулюючи їх кошти та надаючи позички відповідно до їх потреб).

Проте порівняно з підприємством банк має певні відмінності (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика сутності банка та підприємства

Банк	Підприємство
	Промислове
Діяльність зосереджено у сфері обігу та обміну (банк – це посередник між товаровиробниками, скоріше продавець ніж виробник)	Діяльність зосереджено у сфері виробництва
Характер емісії (банк крім випуску власних цінних паперів проводить облік, збереження цінних паперів інших емітентів)	Підприємство може емітувати власні цінні папери (акції, боргові цінні папери)
	Торговельне
Банк здійснює кредитування однобічно передаючи вартість позичальнику, який повертає позичку у визначений термін	При торгівлі має місце зустрічний рух вартості
При кредитуванні вартість переходить до позичальника у тимчасове користування	При торгівлі власність на товар переходить від продавця до покупця
У своїй діяльності банк використовує власні та переважно залучені кошти	При торговельній угоді продається те, що належить власнику
При кредитуванні банк отримує не тільки суму наданої позички, а й приріст у вигляді процента	При торгівлі продавець отримує від покупця ціну товару

Специфіка банківської установи розкривається у її структурі, яку можна представити таким чином (рис. 1.1):

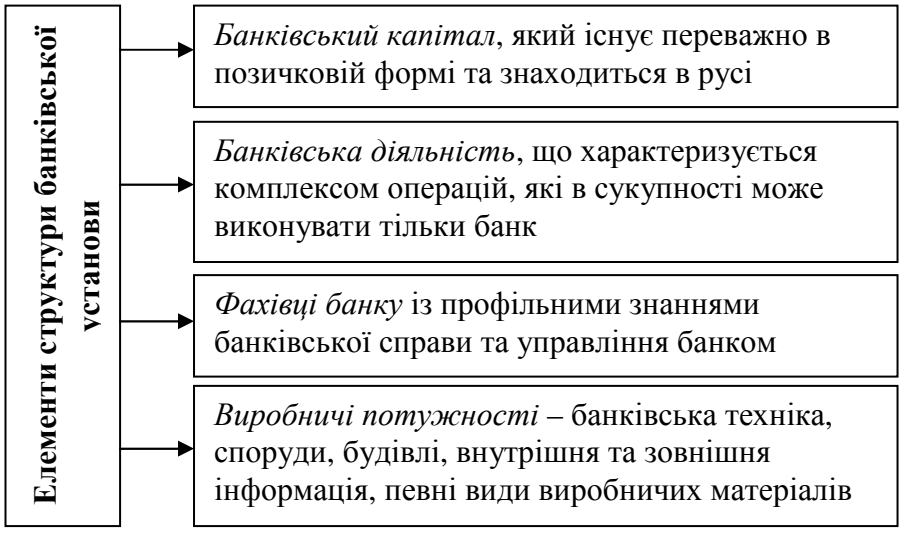

Рис. 1.1. Структура банківської установи

Сутність банку також можна з’ясувати на підставі аналізу його функцій. В економічній науці під функцією розуміється найпростіший прояв однієї зі специфічних сторін сутності предмета, тому функції розглядаються в рамках єдиної специфічної сутності предмета. Разом з тим неправильно розглядати сукупність функцій, як вираження сутності предмета, тому що функції *не визначають* суті предмета, а *служать відбиттям* його глибинних властивостей.

Крім того, предмет дослідження, (банк, кредит, гроші, позичковий відсоток та інші економічні категорії) не може виявити свою сутність одночасно всіма своїми сторонами. Це обумовлено тим, що прояв однієї зі сторін сутності предмета залежить від взаємозв'язку (і взаємодії) сутності предмета з тією або іншою стороною існуючих економічних відносин у конкретний момент часу. Необхідно зазначити, що функції об'єктивні, однак, залежно від зміни об'єктивних економічних умов, можуть виникати, припиняти своє існування і трансформуватися, тобто, зберігаючи те ж найменування, серйозно змінювати свій зміст.

За своїм функціональним призначенням сутність комерційних банків докорінно відрізняється від сутності центрального банку. Відповідно до цього і функції комерційних банків відрізняються від функцій центрального банку.

Схематично функції комерційних банків наведені на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Функції комерційних банків

Розглянемо характеристику кожної з функцій, які виконують комерційні банки.

Функція створення й знищення нових кредитних грошей та інших кредитних знарядь обігу є однієї з найважливіших функцій комерційних банків, що відрізняють їх від інших небанківських кредитних установ і фінансових посередників грошового ринку. Комерційні банки створюють нові кредитні гроші при кредитуванні своїх клієнтів із зарахуванням наданих їм позичок на поточні рахунки останніх. Здатність комерційних банків створювати нові кредитні гроші істотно відрізняється від емісійної функції центрального банку, який емітує готівкові кредитні гроші. Заслуговує на увагу, що деякі економісти замість функції комерційних банків "створення й знищення нових кредитних грошей" розглядають емісійну функцію комерційних банків. Однак, якщо створення нових кредитних грошей ще можна розглядати як емісію комерційними банками нових кредитних грошей, то спроможність комерційних

банків знищувати створені ними ж гроші ніяким чином не можна відносити до емісійної функції.

Разом з тим, функція комерційних банків – створення й знищення нових кредитних грошей та інших кредитних знарядь обігу, має велике значення для економіки країни. Реалізація даної функції здійснюється в процесі кредитування господарюючих суб'єктів. Це сприяє розвитку потенціалу всіх галузей економіки окремо і всієї економічної системи в цілому, тому що в противному випадку господарюючі суб'єкти для розвитку своєї діяльності повинні були б накопичувати необхідні для наступних інвестицій кошти, відволікаючи їх з обігу, що малоефективно. Крім того, у періоди різкого підвищення ділової активності недостатність коштів стримувала б розвиток виробництва.

Доречно відзначити, що економіка має потребу в необхідному, але не надмірному забезпеченні грошима. Тому, якщо кількість грошей в обігу буде зростати більш високими темпами, ніж темпи виробництва товарів і послуг, то економіка буде ввергатися в інфляцію. Якщо ж темпи зростання грошової пропозиції будуть відставати від темпів зростання виробництва товарів і послуг, то економіка буде страждати від дефляції. Отже, кількість грошей в економіці країни повинна забезпечувати необхідні потреби, але одночасно не перевищувати їх, забезпечуючи реальні обсяги виробництва товарів і послуг, що і виконують комерційні банки навіть у тих випадках, коли НБУ надає їм значно більшу потенційну можливість до кредитування й, відповідно, до створення нових кредитних грошей.

Окремі економісти замість функції створення й знищення нових кредитних грошей розглядають емісійну функцію комерційних банків. У цьому випадку розглядається тільки здатність комерційних банків створювати нові кредитні гроші. Здатність же комерційних банків знищувати нові кредитні гроші залишається поза увагою. Однак, якби комерційні банки не виконували поряд зі створенням нових кредитних грошей і їх знищення, то економіку б захлиснув потік безготівкової грошової маси, яка емітується комерційними

банками. Але цього не відбувається саме тому, що комерційні банки не тільки створюють, але й знищують нові кредитні гроші в процесі кредитування своїх клієнтів.

Функція *мобілізації грошових надходжень, доходів і заощаджень і перетворення їх у позичковий капітал* – особлива функція комерційних банків. Це обумовлено тим, що господарюючі суб'єкти в процесі своєї господарської діяльності одержують доходи і виручку від реалізації, частину яких вони короткочасно (або довгостроково) зберігають для майбутніх витрат. Ці грошові доходи, надходження і заощадження самі по собі не є капіталом. Тому якби не було банків, то доходи і заощадження, які перебувають поза банками, були б розрізненими дрібними сумами коштів. Саме комерційні банки мобілізують ці розрізнені кошти у вклади і перетворюють їх у позичковий капітал, що згодом і надається (розміщується) комерційними банками в позички.

Доречно відзначити, що сьогодні у спеціальній літературі [61, с. 18-21; 64, с. 552] саме у зв'язку з тим, що комерційні банки перетворюють залучені ними дрібні суми розрізнених коштів у позичковий капітал, пропонується концепція трансформаційної функції комерційних банків (яка при відсутності в теперішній час теорії про трансформаційну функцію банків, з точки зору трансформації короткострокових вкладів у джерела довгострокових позичок, є дуже дискусійною) замість функції мобілізації грошових надходжень, доходів і заощаджень і перетворення їх у позичковий капітал.

Однією зі сторін трансформаційної функції комерційних банків, як відзначають її автори, є здатність банків *трансформувати постійно існуючі короткострокові дрібні вклади в довгострокові джерела позичок.* І хоча банки дійсно видають ряд довгострокових позичок, які перевищують строки й обсяги залучення конкретних короткострокових вкладів, проте, трансформація короткострокових вкладів у довгострокові джерела позичок, на наш погляд, знижує не тільки ліквідність їх балансу, але й саму ліквідність комерційних банків. За таких умов виникають серйозні ризики втрати банками не тільки

своєї короткострокової, але й загальної ліквідності, особливо, якщо почнеться масове вилучення вкладів (як це трапилося у 2008 році і про що ми писали ще у 2006 році) [100, с. 496], що робить трансформацію короткострокових вкладів у довгострокові джерела позичок небезпечною. У цьому зв'язку запропонована концепція трансформаційної функції комерційних банків, на наш погляд, потребує додаткового дослідження.

Що ж стосується здатності комерційних банків трансформувати *в позичковий капітал маси окремих грошових сум* (які мобілізуються комерційними банками з різних регіонів країни), то в цьому, власно, і полягає одна з найважливіших функцій комерційних банків – функція мобілізації грошових надходжень, доходів і заощаджень і *перетворення* (тобто трансформація!) їх у позичковий капітал. При такому підході до здатності комерційних банків перетворювати в позичковий капітал окремі розрізнені суми надходжень, доходів і заощаджень не має принципового значення назва функції – чи то трансформаційна функція, чи то функція мобілізації грошових надходжень, доходів і заощаджень і перетворення їх у позичковий капітал, хоча остання назва більш конкретна.

Функція посередника в розміщенні позичкового капіталу (наданні позичок) обумовлена тим, що банки усувають усі непередбачені обставини, які виникають у власників тимчасово вільних коштів, які бажають їх безпосередньо надати в позичку господарюючим суб'єктам.

Розглянемо приклад. Власники тимчасово вільних коштів не можуть безпосередньо надавати їх у позички позичальникам тому, що, по-перше, у них немає інформації про існуючу потребу в позичкових коштах; по-друге, тому, що обсяг пропонованих у позичку коштів може бути значно менше потреби в них; по-третє, тому, що строки надання тимчасово вільних коштів можуть не збігатися зі строками виниклої потреби в них і, нарешті, по-четверте, наявність непоінформованості власників коштів відносно кредитоспроможності тих, кому ці кошти можуть бути надані в позичку, що створює власникам коштів ризик неповернення позички.

Комерційні банки усувають усі ці перешкоди, які існують на шляху в розрізнених власників тимчасово вільних коштів. По-перше, тому, що банки мобілізують розрізнені тимчасово вільні кошти окремих господарюючих суб'єктів, перетворюючи їх у позичковий капітал, у зв'язку із чим банки можуть безпосередньо надавати позички іншим господарюючим суб'єктам на необхідні для них строки і у необхідних сумах. Крім того, обслуговуючи господарюючих суб'єктів, банки мають необхідну інформацію не тільки про потреби в позичках, але й про кредитоспроможність господарюючих суб'єктів. Усе це й визначає функціональну сутність комерційних банків як посередників у розміщенні позичкового капіталу і прямого банківського кредитування.

Функція посередника в платежах між фізичними та/або юридичними особами є однією з основних функцій комерційних банків у забезпеченні платіжного механізму. Її сутність полягає як у переказі коштів (за дорученням клієнтів банку) з їх поточних рахунків на рахунки одержувачів коштів у погашення своїх зобов'язань перед бюджетом, банками, постачальниками, так і в стягненні коштів з рахунків клієнтів, наприклад, при розрахунках чеками. Виходячи з того, що господарюючі суб'єкти – клієнти комерційних банків у процесі своєї господарської діяльності здійснюють не тільки безготівкові розрахунки, але й ведення касових операцій (прийом грошей від клієнтів і їх виплату, зберігання готівки, веденням обліку й т.п.), то діяльність банків стає особливо важливою. До того ж, банки беруть на себе виконання всіх цих операцій для своїх клієнтів, здійснюючи тим самим їх загальне розрахунково-касове обслуговування. Доречно відзначити, що концентрація грошових операцій і розрахунків у комерційних банках скорочує витрати господарюючих суб`єктів на утримання штату касирів, бухгалтерів і т.п.

Для прискорення розрахунків, зниження витрат і підвищення точності операцій банки перейшли на систему електронних платежів (СЭП). Це означає, що комерційні банки, виконуючи функцію посередника в платежах, прискорюють платежі й мінімізують витрати на організацію платіжного обороту країни.

Слід зазначити, що банківська діяльність базується на певних принципах (рис. 1.3).

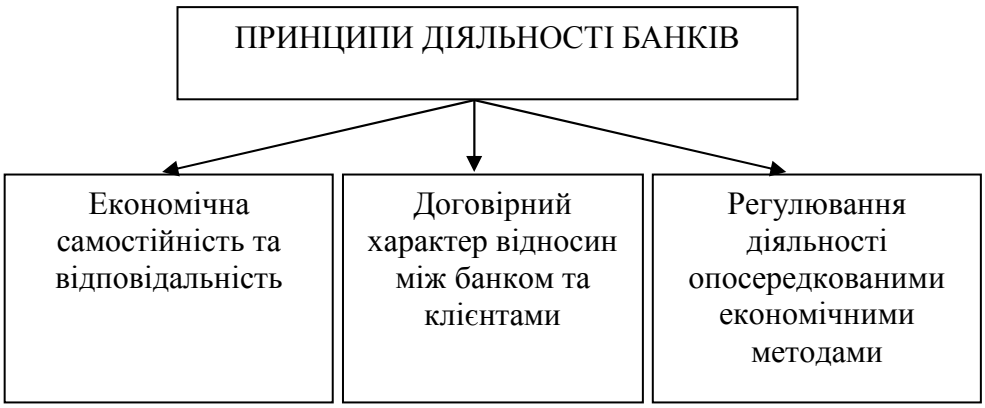

Рис. 1.3. Принципи діяльності сучасного банку

1. Принцип економічної самостійності передбачає також і економічну відповідальність за результати своєї діяльності. Цей принцип полягає у необхідності відповідального забезпечення своїх кредитних вкладень необхідними ресурсами. Так, якщо банк залучає кошти на короткий строк, а вкладає переважно в довгострокові позички, то це є загрозою для його ліквідності, тобто його спроможності по першій вимозі вкладника або надійного позичальника видати йому готівку. Тому банку слід бути обачним та відповідальним. Так само банк відповідає і за те, що коли в активах банка велика кількість позичок з підвищеним ризиком, то це вимагає збільшення власного капіталу у загальному обсязі його ресурсів для забезпечення своєї платоспроможності, тобто спроможності своєчасно виконувати свої зобов`язання у повному їх обсязі. Все це і передбачає економічну самостійність (свободу розпорядження власними коштами, залученими ресурсами, а також доходами банку, свободу вибору клієнтів) і безумовну відповідальність банку.

2. Принцип договірного характеру відносин між банком та клієнтами означає, що всі банківські продукти, всі послуги, які надає банк своїм клієнтам завжди оформлюються відповідними договорами (кредитними, депозитними тощо). До того ж, усі відносини між банком та його клієнтами будуються на ринкових критеріях прибутковості, ризику та ліквідності банку.

3. Принцип регулювання банком своєї діяльності передбачає, що

вона здійснюється тільки опосередкованими економічними, а не адміністративними методами.

Принципи діяльності банків, що задекларовано діючим законодавством відповідають сутності принципів економічної самостійності та відповідальності, а також регулюванню, а саме:

- банки мають право самостійно володіти, користуватися та розпоряджатися майном, що перебуває у їхній власності;
- держава не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або договором;
- Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку України, якщо інше не передбачено законом або договором;
- органам державної влади і органам місцевого самоврядування забороняється будь-яким чином впливати на керівництво чи працівників банків у ході виконання ними службових обов'язків або втручатись у діяльність банку, за винятком випадків, передбачених законом.

Таким чином на сьогодні визначення сутності банку є досить складним, що визначається багатофункціональним призначенням банку, що реалізується у контексті розвитку сучасного етапу світових фінансово-кредитних відносин. Більш детальне уявлення про специфіку банківської діяльності дозволяє отримати вивчення різноманіття банківських операцій.

1.2. Сутність банківських операцій та їх класифікація

При організації своєї діяльності банки оперують різними поняттями щодо визначення власних дій. Насамперед, певні протиріччя виникають при використанні понять «банківська операція» та «банківська послуга». На практиці нерідко ці поняття не відокремлюють, хоча існують суттєві теоретичні відмінності у визначенні їх сутності.

Так, у підручнику колективу вчених А.О. Єпіфанова, Н.Г. Маслак та І.В. Сало «Операції комерційних банків» автори виділяють такі поняття як: операція банку, банківська операція, технологічна операція та банківська послуга.

На думку вчених, ***операції банку*** – це дії банку, які безперервно повторюються і спрямовані на забезпечення його функціонування, з одного боку, як суб'єкта підприємницької діяльності (придбання основних засобів, інших необоротних активів, а також формування касових залишків, залишків коштів на кореспондентському рахунку та резервів), з іншого – як фінансового посередника, який здійснює притаманні йому функції.

Дії банку як фінансового посередника, який здійснює притаманні йому функції, є складовою поняття «банківські операції».

Банківська операція – це комплекс взаємопов'язаних дій (угод), що здійснюються банками, яким надане чинним законодавством виключне право їх здійснення.

Технологічна операція – це окрема пряма дія відповідального виконавця відповідно до встановлених уповноваженим органом правил виконання банківської операції.

Поняття «банківська послуга» використовується для характеристики взаємовідносин між банками та споживачами – клієнтами банку.

Банківська послуга – це форма задоволення потреб (у позичці, розрахунково-касовому обслуговуванні, гарантіях, купівлі-продажу та

збереженні цінних паперів, іноземної валюти тощо) споживачів – клієнтів банку.

В основу здійснення банківських операцій покладені певні принципи, що випливають із Закону України «Про банки і банківську діяльність» (рис. 1.4).

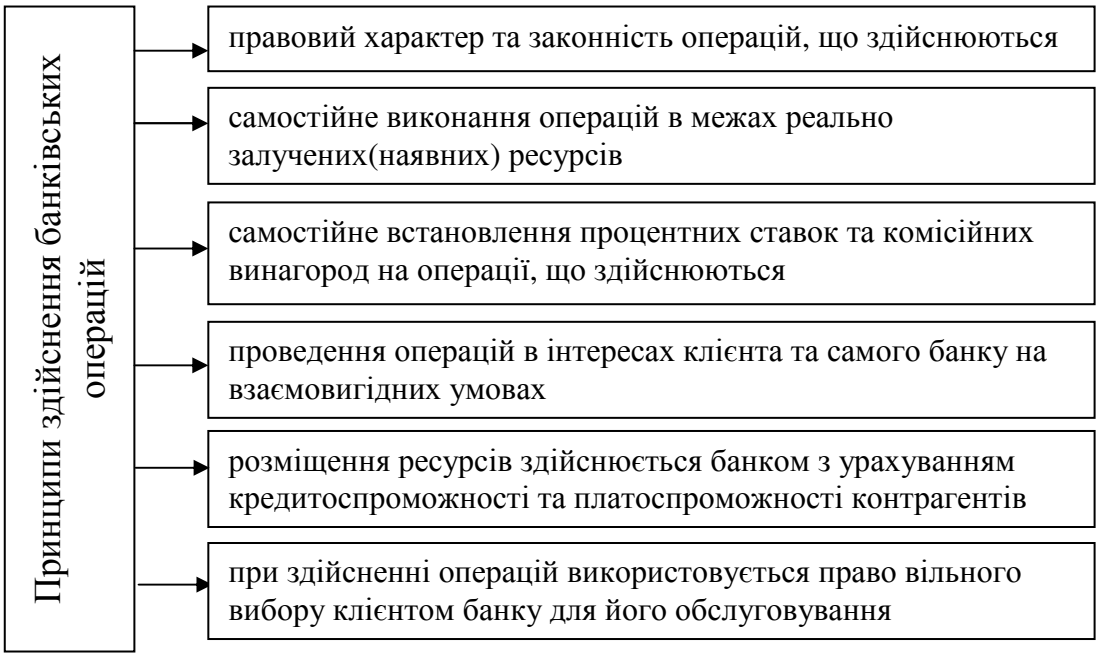

Рис. 1.4. Принципи здійснення банківських операцій

Зазначені принципи конкретизують та більш детально пояснюють зміст принципів діяльності банківської установи, що наведено на рис. 1.4.

Основною ознакою класифікації банківських операцій є відображення їх у балансі банку. Залежно від того, у якій частині балансу вони обліковуються, їх поділяють на ***пасивні та активні***.

В економічній літературі операції, пов'язані з акумуляцією банками їх ресурсів, отримали назву ***пасивних***, хоч така назва так само, як і назва операцій активними, є цілком умовною, бо, наприклад, не можна назвати операцію банку по залученню вкладів пасивною, тобто, нічого не виконуючою (пасивною), так само, як і не можна назвати активною, тобто такою, яка щось діє, операцію зі зберігання банком цінних паперів клієнта.

Пропонуючи класифікацію банківських операцій, Г.Н.Клімко і В.П.Нестеренко відзначають як такі, "…за допомогою яких банки формують власні, залучені (депозити і внески) і емісійні кошти для проведення надалі

активних операцій" [71, с.398]. Проте, у даному визначенні автори зводять поняття залучених коштів лише до депозитів і внесків, не вказуючи можливість акумуляції коштів у результаті здійснення недепозитних операцій, до яких, зокрема, належать міжбанківське кредитування.

Головна мета банку при здійснення пасивних операцій полягає в акумуляції банківських ресурсів, які використовуються банком у процесі його діяльності. Тому найбільш точне визначення економічної сутності цього виду операцій – це операції, що забезпечують формування ресурсів банків.

Напрями і мета використання банківських ресурсів визначаються при здійсненні активних операцій.

Активні операції – це операції з розміщення мобілізованих банком ресурсів у залишки в касі, у міжбанківські депозити, позички, інвестиції, основні засоби й товарно-матеріальні цінності.

Загальну характеристику активних і пасивних операцій банківської установи наведено в табл. 1.2.

Виділяють також ***позабалансові операції***, які не відображаються в балансі банку через те, що їх здійснення не пов’язане з безпосереднім залученням та розміщенням ресурсів. Позабалансові операції пов’язані з необхідністю обліку активів та зобов’язань, що є додатковим забезпеченням інтересів банку, наприклад, облік застави, документів суворої звітності. Також до позабалансових операцій відноситься надання банківських гарантій. Банк на момент укладення угоди про гарантію ще не здійснює перерахування коштів її отримувачу, тому до моменту її можливої реалізації, кошти передбачені угодою враховуються поза балансом.

Таблиця 1.2

Активні й пасивні операції банку

	Активні операції	*Пасивні операції*	
Грошові кошти	Акумулювання коштів на кореспондентському рахунку в НБУ Акумулювання коштів у касі Розміщення коштів на кореспондентських рахунках в інших банках (рахунки НОСТРО) Розміщення коштів у депозити в інших банках	Формування статутного капіталу Формування резервного фонду Формування страхових фондів Формування фондів економічного стимулювання Формування інших фондів спеціального призначення Формування і розподіл прибутку	*Власні ресурси*
Кредитний портфель	Надання позичок юридичним особам у національній та іноземній валюті (у тому числі прострочені та пролонговані) Надання позичок у національній валюті фізичним особам (у тому числі прострочені та пролонговані) Надання міжбанківських позичок у національній та іноземній валюті (у тому числі прострочені та пролонговані)	Мобілізація коштів вкладників (юридичних та фізичних осіб) на рахунки до запитання (поточні, бюджетні) Мобілізація коштів банків-кореспондентів на кореспондентські рахунки, відкриті в даному банку (рахунки ЛОРО) Мобілізація коштів вкладників (юридичних та фізичних осіб) на строкові депозитні рахунки Мобілізація коштів інших банків на строкові рахунки	*Залучені ресурси*
Цінні папери на	Вкладення в державні та корпоративні цінні папери на продаж	Отримання позичок від інших банків Отримання позичок у НБУ Емісія та розміщення власних боргових цінних паперів банку	*Позичені ресурси*
Інвестиційний портфель	Вкладення в державні та корпоративні цінні папери **на і**нвестиції Вкладення в статутні фонди підприємств та організацій		
Майно та ***нематеріальні***	Вкладення в основні засоби Вкладення в товарно-матеріальні цінності Вкладення в нематеріальні активи		

Існують та інші підходи до класифікації банківських операцій, що дозволяє більш повно зрозуміти їх сутність. Так, ***за економічною сутністю*** розрізняють базові операції, інші операції та дії, спрямовані на задоволення

потреб клієнтів й отримання прибутку; ***за функціональним призначенням***: операції, які виконують банки при формуванні своїх ресурсів; операції з розміщення наявних ресурсів та комісійно-посередницькі операції (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Класифікація банківських операцій за економічною сутністю та функціональним призначенням

Базові операції відображають економічну сутність банку та здійснюються на підставі банківської ліцензії. До них відносяться:

- приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб у національній і в іноземній валюті;
- відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів у національній та іноземній валюті, у тому числі переказ грошових коштів із цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;

- розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Інші фінансові та фінансово-кредитні установи мають право здійснювати базові операції, які віднесено до другого та третього типу на підставі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій. Крім перелічених базових операцій, банк має право здійснювати й інші операції та угоди:

- строкові операції з валютними цінностями;
- емісію власних цінних паперів;
- організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
- надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- лізинг;
- послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;
- випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;
- випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;
- надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

За умови отримання письмового дозволу Національного банку України банки також мають право здійснювати такі операції:

1) здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;

2) здійснення випуску, обігу, погашення (розповсюдження) державної та іншої грошової лотереї;

3) перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів;

4) операції за дорученням клієнтів або від свого імені: з інструментами грошового ринку; з інструментами, що базуються на обмінних курсах та відсотках; з фінансовими ф'ючерсами та опціонами;

5) довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами;

6) депозитарну діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

НБУ встановлює порядок надання банкам дозволу на здійснення вказаних операцій, якщо рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам НБУ, що підтверджується незалежним аудитором та банк не є об'єктом застосування заходів впливу. Крім того, банком має бути подано план, за яким він буде здійснювати таку діяльність, і цей план схвалюється НБУ. Дозвіл надається у разі, якщо НБУ дійшов висновку, що банк має достатні фінансові можливості і відповідних спеціалістів для здійснення такої діяльності.

Банк має право здійснювати й інші угоди згідно із законодавством України, однак, існують певні обмеження. Банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації мірних зливків банківських металів, пам'ятних, ювілейних та інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника. Спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) забороняється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 відсотків капіталу банку.

1.3. Банківська система України. Види банків та банківських об’єднань

Банківська система – це специфічна економічна і організаційно-правова структура, яка забезпечує функціонування грошового ринку і економіки в цілому, і є сукупністю різних видів банків і банківських інститутів та їх взаємозв'язків, які існують у тій або іншій країні в певний історичний період. Банківська система – це складова кредитної системи, яка у свою чергу, є складовою фінансового ринку.

Основними властивостями банківської системи як і системи в цілому є:

- ієрархічність побудови;
- наявність відносин і зв'язків, які є системоутворюючими, тобто забезпечують властивість цілісності;
- упорядкованість її елементів, відносин і зв'язків;
- взаємодія з середовищем, у процесі якого система проявляє і створює свої властивості;
- наявність процесів управління.

Ієрархічність побудови виявляється у виділенні певних рівнів банківських установ:

- перший рівень (керуючий) представлено головним банком (або банками, наприклад, Федеральна Резервна Система США), який виконує функції центрального банку і регулює діяльність решти банківських установ. В Україні таким банком є Національний банк України.

На цьому ж рівні можуть знаходитися і, так звані, Асоціації банківських установ.

Другий рівень (керований) включає всю решту банківських установ і їх інфраструктуру.

У деяких країнах виділяється і третій рівень, який може включати небанківські установи, спеціалізовані банки тощо. Таким чином, виходячи із

специфіки побудови структури банківські системи можуть бути: однорівневі, дворівневі та багаторівневі. При цьому формування однорівневої банківської системи можливо, якщо: у країні ще немає центрального банку; у країні є тільки центральний банк, який виконує всі банківські операції.

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України. Останні ввійшли до складу банківської системи України згідно зі змінами внесеними до Закону України «Про банки і банківську діяльність» N 358-V (358-16) від 16.11.2006 р.

Системоутворюючі зв'язки і відносини визначаються, перш за все, через специфічні банківські операції, на здійснення яких мають право тільки кредитні організації в цілому і банки, зокрема.

Слід зазначити, що на структуру банківської системи впливають певні соціально-економічні умови (наприклад, системи планово-адміністративної і ринкової економік). Крім того особливості банківських систем, як правило, обумовлено таким:

- національними традиціями, історичним досвідом роботи, загальним рівнем зростання економіки, способами регулювання грошового обігу;
- різними підходами у розумінні банка як основного елемента банківської системи. У світовій банківській практиці конкуренція між банками та небанківськими кредитними установами, а також серед останніх породжує тенденцію до універсалізації їх діяльності. Так, наприклад, згідно з американським законодавством небанківським кредитним установам надані ті самі права, що й банкам. У свою чергу, в Великобританії кредитні інститути (не банки) мають обмеження в діяльності;
- місце банків на ринку цінних паперів. В окремих країнах (Німеччина, Франція, Австрія, Угорщина, Італія) не існує чіткого розмежування між комерційними та інвестиційними банками. У США, починаючи з 1933 р., згідно з Банківським актом Гласа - Стигалла) комерційним банкам заборонено

займатися інвестиційною діяльністю, за виключенням операцій з державними та муніципальними облігаціями;

- система нагляду за діяльністю. Виділяють три групи країн, які відрізняються способами побудови наглядових структур, місцем та роллю центрального банку в цих структурах:

1) країни, у яких контроль здійснюється центральним банком;

2) країни, у яких контроль здійснюється не центральним банком, а іншими органами;

3) країни, у яких контроль проводиться центральним банком разом з іншими органами.

Упорядкованість елементів і зв'язків виявляється в можливості виділення підсистем, для яких у цілому характерні основні системні властивості. В якості ознак виділення підсистеми можуть виступати:

- регіональний аспект, коли розглядаються регіональні банківські підсистеми;
- організаційно-правова форма банку та розмір банків;
- окремі види банківських операцій (інвестиційні, експортно-імпортні та інші), що здійснюються банком;
- галузі і сфери, на які орієнтовані банки;
- соціально-економічна роль банків; рейтинг банків тощо.

Отже окремий банк, зі своїми властивостями виступає елементом банківської системи. Існують різні підходи до класифікації банківських установ, узагальнення яких дозволило представити їх у наступному вигляді (рис. 1.6.)

У вітчизняній банківській системі ***за формою власності*** банки можна поділити на державні, приватні та змішані.

Державний банк – це банк, 100 % статутного капіталу якого належать державі. Такий банк засновується за рішенням Кабінету Міністрів України. При цьому в Законі «Про Державний бюджет України» на відповідний рік передбачаються витрати на формування статутного капіталу такого банку. На

сьогодні в Україні діє два державних банки це: ВАТ «Ощадбанк» та ВАТ «Укрексімбанк».

У разі прийняття рішення про часткове або повне відчуження державою належних їй акцій (паїв) державного банку такий банк втрачає статус державного.

За формою організації (або організаційно-правовою формою) вирізняють банки створені у формі публічного акціонерного товариства та кооперативні банки.

Статутний капітал банків створених у вигляді публічного акціонерного товариства формується за рахунок емісій акцій та розміщення їх на відкритому ринку.

У свою чергу, ***кооперативні банки*** створюються за принципом територіальності та поділяються на місцеві та центральний кооперативні банки.

Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї.

Кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу. Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю.

У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки.

До функцій центрального кооперативного банку належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

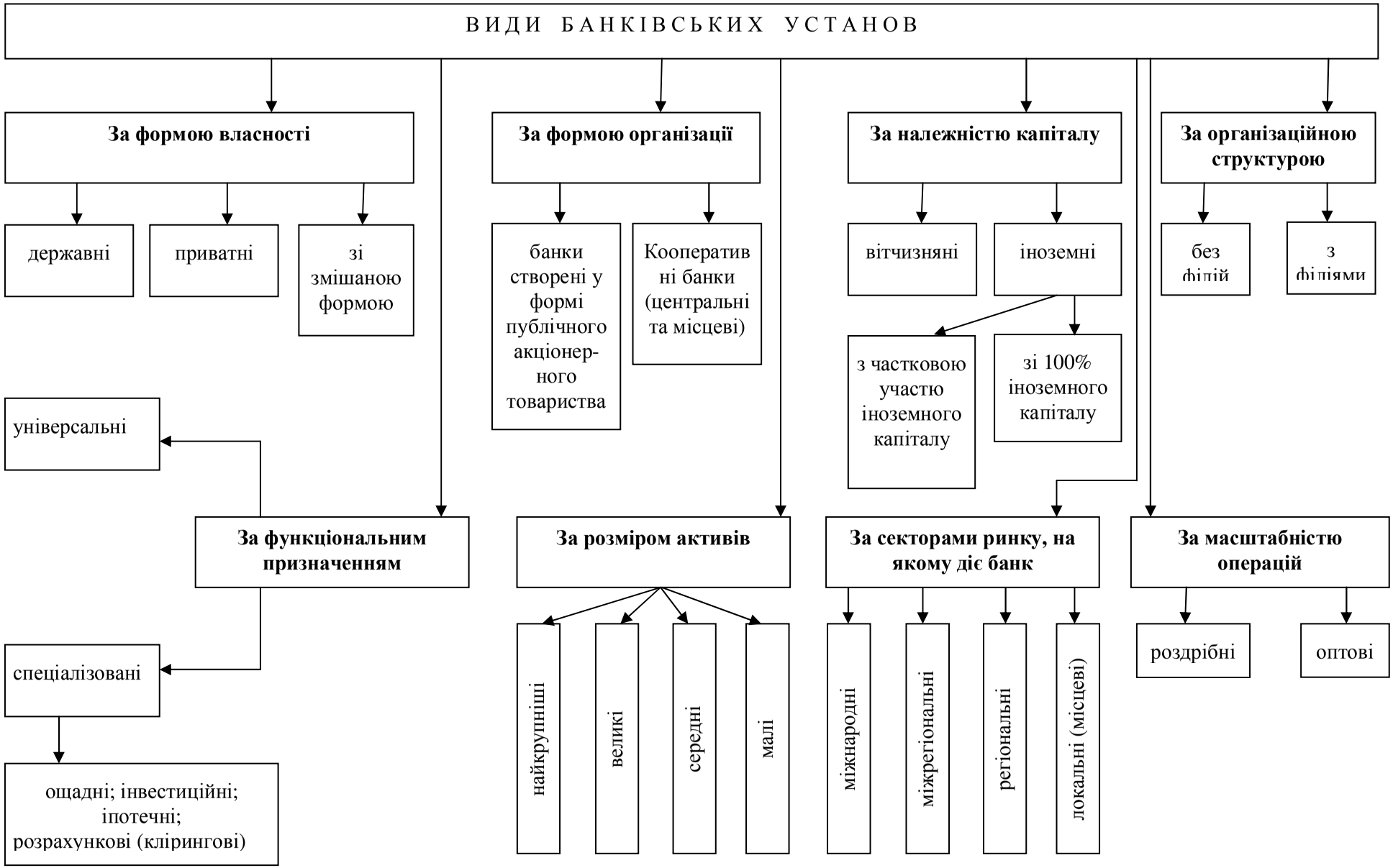

Рис. 1.6. Класифікація видів банківських установ

До змін, які було внесено до Закону України «Про банки і банківську діяльність» за N 133-V (133-16) від 14.09.2006 року банки також мали право створюватись у такій формі пайових банків як товариства з обмеженою відповідальністю, у яких відповідальність кожного учасника обмежена розміром його внеску в статутний капітал банку. На сьогодні всі банківські установи, що діють у цій формі, повинні бути реорганізовані у діючі за законом організаційно-правові форми.

За належністю капіталу відокремлюють: вітчизняні банки; банки з іноземним капіталом та філії іноземних банків. Краще за належністю до країни.

При цьому банки з іноземним капіталом можуть бути з частковою участю, де частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 відсотків та повністю іноземні банки, де 100% капіталу належить іноземним інвесторам.

Також на території України з кінця 2006 року мають право відкриватися філії іноземних банків, що представлятимуть відокремлений структурний підрозділ банку, який не має статусу юридичної особи і здійснює банківську діяльність від імені головного банку, розташованого в іншій країні.

Розглянуті ознаки класифікації банківських установ можна віднести до групи ознак, що характеризують особливості створення банків та процесу формування його власного капіталу. Однак також необхідно виділити ознаки, які більше пов’язані зі специфікою діяльності банків, а саме: за діапазоном операцій, за секторами ринку на якому діє банк, за розміром активів та за масштабністю операцій.

Залежно від переліку операцій, що можуть виконуватися банківськими установами, банки можуть функціонувати як універсальні або спеціалізовані.

Зміни, які відбулися в структурі банківських установ України за розглянутими ознаками за період з 1994-2009 рр. наведено в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Зміни в складі та структурі банківської системи України за період 1996-2009 рр.(станом на кінець року)

Показники	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість банків за реєстром	229	227	214	203	195	189	182	179	181	186	193	198	198	197
Виключено з реєстру	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	4	1	6	1	7	6
Кількість банків, що знаходились у стадії ліквідації	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	20	20	19	19	13	14
Кількість банків, що мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій									160	165	170	175	184	182
Із них банки за організаційно-правовою формою господарювання та формою власності: - акціонерні товариства	177	184	178	173	136	135	136	133	132	132	134	141	155	176
у % від загальної кількості	*77,29*	*81,06*	*83,18*	*85,22*	*69,74*	*71,43*	*74,73*	*74,30*	*72,93*	*70,97*	*69,43*	*71,21*	*77,16*	*89,3*
- відкриті	125	133	125	124	98	94	94	94	92	91	91	99	116	76
- публічні	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	99
- закриті	52	51	53	49	38	41	42	39	40	41	43	42	39	1
- товариства з обмеженою відповідальністю	50	41	34	28	17	17	20	25	28	31	35	32	30	6
у % від загальної кількості	*21,83*	*18,06*	*15,89*	*13,79*	*8,72*	*8,99*	*10,99*	*13,97*	*15,47*	*16,67*	*18,13*	*16,16*	*15,23*	*3,04*
- кооперативні	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
- контрольовані центральними органами державного управління	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	5
Банки з іноземним капіталом: - кількість банків	14	22	28	30	31	21	20	19	19	23	35	47	53	51
у % від загальної кількості	*6,11*	*9,96*	*13,08*	*14,78*	*15,90*	*11,11*	*10,99*	*10,61*	*10,50*	*12,37*	*18,13*	*23,74*	*25,38*	*25,89*
тому числі зі 100% іноземним капіталом	2	6	9	8	7	6	7	7	7	9	13	17	17	18

За даними табл. 1.3 можна відмітити, що переважне місце в банківській системі України займають банки створені у вигляді акціонерних товариств, при цьому більшу частку складають товариства публічного типу. В свою чергу, частка товариств з обмеженою відповідальністю скорочується після прийняття відповідних змін до законодавства. Необхідно відмітити зростання як в абсолютному, так і у відносному вираженні кількості банків з іноземним капіталом, особливо за останні три роки.

За спеціалізацією банки можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими). Така спеціалізація розглядається як функціональна. Банк самостійно визначає напрями своєї діяльності та спеціалізацію за видами операцій, і набуває статусу спеціалізованого банку у разі, якщо більше 50 відсотків його активів є активами одного типу. Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку у разі, якщо більше 50 відсотків його пасивів є вкладами фізичних осіб.

Функціональна спеціалізація найбільш змістовно характеризує особливості діяльності банку, оскільки вона визначає особливості формування активів і пасивів, побудову балансу банку, а також специфіку роботи з клієнтурою. Однак необхідно виділити й інші напрями спеціалізації банків:

- клієнтська спеціалізація (обслуговування певної категорії клієнтів);
- галузева спеціалізація (обслуговування переважно юридичних та фізичних осіб у межах певної галузі);
- регіональна(територіальна) спеціалізація (обслуговування переважно юридичних та фізичних осіб у межах певного регіону).

Деякі з вчених виділяють наявність у банківських системах комбінації розглянутих напрямів спеціалізації. Наприклад, у навчальному посібнику «Основи банківської справи» за редакцією К.Р. Тігірбекова розглядаються такі види спеціалізації, як: територіально-галузева; територіально-функціональна; функціонально-галузева; клієнтська функціональна; національно-релігійна, екологічна та інші.

Варто зазначити, що на сучасному етапі розвитку банківської системи України переважна більшість банків діє як універсальні банківські установи, виконуючи весь спектр банківських операцій. Це пов'язано, перш за все, з високим рівнем конкуренції та ризиків на банківському ринку, що не дозволяє сконцентрувати діяльність банків у певному напрямку.

За розміром активів згідно із класифікацією НБУ банки діляться на чотири групи: найкрупніші (I група), великі (II група), середні (III група), малі (IV група) (табл. 1.4).

Отже, необхідно відмітити, що зростає концентрація банківських активів у банківських установах першої групи – з 7% на початок 2005 року їх частка зросла до 10% на початок 2008 року та залишалася незмінною до 2010 року. В той же час, після падіння до 64% за 2006 рік почала збільшуватися частка активів банківських установ IV групи, яка станом на початок 2010 року дорівнювала 68%. Це може означати послаблення конкурентних позицій деяких банків III групи, що спричинило їх нездатність підтримувати розмір активів на відповідному рівні та спричинило перехід до групи малих банків.

Таблиця 1.4

Динаміка структури банківської системи України за розміром активів за період 2005-2010 рр. (станом на початок року)

Група банків	2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%
I (найкрупніші)	10	*7*	12	*7*	15	*9*	17	*10*	18	*10*	*18*	*10*
II (великі)	14	*9*	15	*9*	19	*11*	17	*10*	20	*11*	*19*	*11*
III (середні)	21	*14*	28	*17*	27	*16*	34	*20*	24	*13*	*21*	*12*
IV (малі)	105	*70*	108	*66*	110	*64*	105	*61*	120	*66*	*121*	*68*
Усього	150	*100*	163	*100*	171	*100*	173	*100*	182	*100*	*179*	*100*

Необхідно зазначити, що критерії віднесення банківських установ до тієї або іншої групи не мають постійних значень, що пояснюється загальним розвитком банківської діяльності та як наслідок зростанням обсягів активів банків (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Зміни критеріїв віднесення банківських установ до відповідних груп за розміром активів за період 2004-2010 рр.
(станом на початок року, млрд. грн.)

Група банків	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
I (найкруп-ніші)	2,2-9,9	2,7-14,7	4,1-22,0	6,0-33,7	11,0-56,0	14,0-80,0	13,5-86,1
II (великі)	0,9-1,8	1,2-2,3	1,9-3,7	2,0-6,2	3,0-10,3	4,3-14,5	4,5-12,1
III (середні)	0,3-0,8	0,4-1,1	0,5-1,8	0,6-2,1	1,0-3,0	1,4-4,8	1,5-4,2
IV (малі)	0,067-0,3	0,03-0,3	0,03-0,7	0,04-1,0	0,06-1,5	0,06-1,9	0,07-2,2

Згідно з діючим законодавством банківські установи, зобов'язання яких становлять не менше 10 відсотків від загальних зобов'язань банківської системи, називають системоутворюючими банками. Це, як правило, найкрупніші банки, що мають розгалужену філійну мережу по всій території України. Необхідно відмітити, що на початок 2004 року до системоутворюючих банків можна було віднести такі банки як АППБ «Аваль» та КБ«ПриватБанк». Однак вже з 2005 року до 2007 року включно таким банком залишався лише КБ «ПриватБанк». Починаючи з 2008 року, в жодному банку України не сконцентровано зобов’язань на суму, що перевищувала б установлений критерій, що можна пояснити впливом банківської конкуренції на позиції банків першої групи. Однак, у ході розґортання сучасної кризи та зменшення довіри до вітчизняної банківської системи відбувається відтік вкладень і відповідно зменшення зобов’язань банківських установ. У результаті вже станом на початок 2010 року тільки у КБ «ПриватБанк» зобов’язання складають 10,06% від загальних зобов'язань банківської системи. Це дозволяє вважати його системоутворюючим банком і свідчить про те, що банку вдалося захистити свої позиції відносно інших банківських установ, частка зобов’язань яких склала менше 6%.

У процесі своєї діяльності банки також мають право створювати банківські об'єднання таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група. Банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з дотриманням вимог антимонопольного законодавства України.

Отже, ***банківські об'єднання*** утворюються банками (чисто банківські об'єднання) або іншими установами за участю банків (об'єднання змішаного типу) для координації та узгодження дій, підвищення ефективності своєї політики, для захисту професійних інтересів.

В Україні банківське об'єднання створюється за попередньою згодою Національного банку України та підлягає державній реєстрації шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків.

Банк може бути учасником лише одного банківського об'єднання. Учасники банківського об'єднання перед своєю власною назвою вказують назву банківського об'єднання.

Згідно з чинним законодавством виділяються такі види банківських об'єднань: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група, банківські спілки та асоціації. Основні характеристики цих видів банківських об'єднань наведено в таблиці 1.6.

Банківська корпорація створюється з метою концентрації капіталів банків-учасників корпорації, підвищення їх загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їх діяльністю. Вимоги Національного банку України щодо надання банківській корпорації ліцензій на виконання окремих операцій встановлюються на рівні загальних вимог для комерційних банків виходячи з розміру консолідованого капіталу.

Таблиця 1.6

Порівняльна характеристика видів банківських об’єднань

Види банківських об’єднань	Мета створення	Учасники	Вимоги щодо формування капіталу
Банківська корпорація	концентрація капіталів банків-учасників, підвищення їх загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їх діяльністю	тільки банківські установи	Статутний капітал формується банками-учасниками, його розмір повинен відповідати загальним вимогам НБУ щодо статутного капіталу новостворюваного комерційного банку. При цьому банки учасники зберігають юридичну самостійність
Банківська холдингова група	покладання на головний банк(материнську компанію) групи додаткових організаційних функцій стосовно банків-учасників	тільки банківські установи	Материнський банк володіє не менше ніж 50 % акціонерного (пайового) капіталу або голосів кожного з інших учасників групи, які є його дочірніми банками. Дочірній банк не має права володіти акціями материнського банку
Фінансова холдингова група	покладання на материнську компанію групи додаткових організаційних функцій стосовно банків-учасників	установи, що надають банківські послуги, серед яких має бути щонайменше один банк, і материнська компанія має бути банківською установою	Материнська компанія володіє не менше ніж 50 % акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників групи

Продовження табл. 1.6			
Банківські спілки та асоціації	захист та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності	тільки банківські установи	договірне неприбуткове об'єднання банків, яке не має права втручатися у діяльність банків - членів

Статутний капітал банківської корпорації повинен відповідати загальним вимогам Національного банку України щодо статутного капіталу новостворюваного комерційного банку.

Банківська корпорація – це юридична особа (банк), засновниками та акціонерами якої можуть бути виключно банки

Установчий договір та статут корпорації мають включати положення щодо забезпечення виконання корпорацією та її членами своїх фінансових зобов'язань і відповідальності за результати сумісної діяльності з метою забезпечення інтересів кредиторів та вкладників.

Банки, що увійшли до банківської корпорації, передають корпорації повноваження на здійснення окремих операцій та забезпечують централізацію виконання окремих функцій. Централізації в межах банківської корпорації підлягають:

1) виконання розрахунків як серед членів корпорації, так і за її межами;
2) операції на ринках грошей та капіталів;
3) установлення та ведення кореспондентських рахунків (у національній та іноземних валютах);

4) моніторинг кредитних ризиків;
5) розробка та прийняття загальних для членів банківської корпорації правил і процедур виконання операцій та внутрішньої звітності;
6) формування зовнішньої звітності та внутрішній аудит.

Перелік централізованих функцій може бути розширений за згодою банків-членів корпорації. Передача повноважень щодо централізованого виконання зазначених вище функцій від банків-членів до банківської корпорації повинна бути зафіксована як у статутах банків-членів корпорації, так і в статуті самої банківської корпорації.

Банківська корпорація виконує функції розрахункового центру для банків-членів корпорації і не веде безпосереднього обслуговування клієнтів (фізичних та юридичних осіб, крім банків та інших фінансових установ). Усі банки-члени корпорації виконують свої розрахунки та платежі (як у національній, так і в іноземних валютах) виключно через свої кореспондентські рахунки, відкриті в Національному банку України або безпосередньо у банківській корпорації.

Банки, що увійшли до банківської корпорації, зберігають свою юридичну самостійність у межах, обумовлених їх статутами та статутом банківської корпорації, і не можуть входити до інших банківських об'єднань, крім як за згодою корпорації (виняток – участь у професійних асоціаціях, створених не на комерційних засадах). Банки, що увійшли до банківської корпорації, повинні в усіх своїх документах, укладених угодах тощо вказувати свою належність до корпорації.

Банківська холдингова група – це банківське об'єднання, до складу якого входять виключно банки.

Материнському банку банківської холдингової групи має належати не менше 50 відсотків акціонерного (пайового) капіталу або голосів кожного з інших учасників групи, які є його дочірніми банками.

Дочірній банк не має права володіти акціями материнського банку. У разі, якщо дочірній банк набув право власності на акції материнського банку, він зобов'язаний відчужити їх у місячний термін.

Банківські холдингові групи дозволяється створювати лише за умови, що угода про їх створення передбачає покладання на головний банк групи додаткових організаційних функцій стосовно банків-членів групи, а також створення системи управління спільною діяльністю.

Банківський нагляд за діяльністю банківської холдингової групи здійснюється на індивідуальній та консолідованій основі. Материнський банк зобов'язаний подавати консолідовано-фінансовий та статистичний звіти групи.

Материнський банк банківської холдингової групи відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капітал кожного з них, якщо інше не передбачено законом або угодою між ними.

Фінансова холдингова група має складатися переважно або виключно з установ, що надають банківські послуги, причому серед них має бути щонайменше один банк, і материнська компанія має бути банківською установою.

Материнській компанії має належати більше 50 відсотків акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників фінансової холдингової групи. Материнська компанія фінансової холдингової групи зобов'язана подавати наглядовим органам консолідовано-фінансовий та статистичний звіти групи.

При здійсненні своєї діяльності з управління та координації діяльності її членів на виконання законодавства і нормативно-правових актів Національного банку України материнська компанія фінансової холдингової групи має право встановлювати правила, що є обов'язковими для членів фінансової холдингової групи.

Материнська компанія фінансової холдингової групи відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капітал кожного з них, якщо інше не передбачено законом або угодою між ними.

З метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації.

Асоціація (спілка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків – членів асоціації (спілки).

Банківські спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку.

В Україні діє Асоціація українських банків(АУБ), яка створена в 1990 році як всеукраїнська недержавна, незалежна, добровільна, некомерційна організація. АУБ об’єднує діючі в Україні комерційні банки та представляє їх системні інтереси у відносинах з Національним банком, Верховною Радою, Адміністрацією Президента, Кабінетом Міністрів, Державною податковою адміністрацією, Верховним судом України, іншими державними та недержавними установами та організаціями. Основне призначення АУБ полягає у сприянні розвитку банківської системи України.

Станом на 1 грудня 2009 року членами АУБ є 119 комерційних банків. Також до складу АУБ входить сім регіональних банківських союзів: Дніпропетровський банківський союз, Харківський банківський союз, Кримський банківський союз, Донецький банківський союз, Одеський банківський союз, Асоціація банків Львівщини, та Івано-Франківська Асоціація банківського бізнесу. Окрім цього до складу АУБ входять Українська міжбанківська валютна біржа, Аудиторська фірма «РСМ АпіК», Міжнародна рейтингова компанія Standard and Poor's, Незалежна Асоціація українських колекторських агентств та Асоціація учасників Колекторського Бізнесу України.

Варто зауважити, що ефективне функціонування банківської системи передбачає, перш за все, забезпечення конкуренції. Банкам забороняється укладати договори з метою обмеження конкуренції та монополізації умов надання позичок, інших банківських послуг, установлення процентних ставок та комісійних винагород на рівні нижче собівартості банківських послуг у цьому банку. Банкам та їх об'єднанням забороняється вчиняти будь-які дії щодо впровадження у своїй практиці недобросовісної конкуренції. Факти недобросовісної конкуренції щодо надання тих чи інших банківських послуг або здійснення операцій є підставою для заборони цим банкам або їх об'єднанням подальшого надання таких послуг або здійснення операцій.

1.4. Порядок створення, реєстрації та ліцензування банків

Порядок створення банків в Україні визначається положеннями Закону України «Про банки та банківську діяльність» та Постанови Правління НБУ «Про затвердження Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень» від 31.08.2001 № 375 (зі змінами та доповненнями).

Починаючи з 24 липня 2009 року, згідно чинного законодавства банки в Україні можуть створювати у формі публічних акціонерних товариств (до внесення змін створювалися у формі відкритих акціонерних товариств) або кооперативних банків.

Учасниками банку можуть бути юридичні та фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів. Власники істотної участі у банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий стан.

Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, у яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

Державна реєстрація банків здійснюється Національним банком України. Уповноважені засновниками банку особи подають НБУ для державної реєстрації такі документи:

1) заяву про реєстрацію банку;

2) установчий договір (крім державного банку);

3) статут банку, який складається з урахуванням положень Закону України «Про банки та банківську діяльність», Закону України "Про господарські товариства" № 1576-12 та інших нормативних актів, в яких обов’язково має міститися інформацію про:

- найменування банку та його місцезнаходження;

- організаційно-правову форму;

- види діяльності, які має намір здійснювати банк;

- розмір та порядок формування статутного капіталу банку, види акцій банку, їх номінальну вартість, форми випуску акцій (документарна або бездокументарна), кількість акцій, що купуються акціонерами;

- структуру управління банком, органи управління, їх компетенцію та порядок прийняття рішень;

- порядок реорганізації та ліквідації банку;

- порядок внесення змін та доповнень до статуту банку;

- розмір та порядок утворення резервів та інших загальних фондів банку;

- порядок розподілу прибутків та покриття збитків;

- положення про аудиторську перевірку банку та про органи внутрішнього аудиту банку;

4) рішення про створення банку (протокол установчих зборів) або Постанову Кабінету Міністрів України про створення державного банку;

5) бізнес-план, що визначає види діяльності, які банк планує здійснювати на найближчий рік, та стратегію діяльності банку на найближчі три роки згідно із встановленими НБУ вимогами;

6) інформацію про фінансовий стан учасників, які матимуть істотну участь у банку. У разі коли засновником банку є юридична особа, надається інформація про членів ради директорів і осіб, які мають істотну участь у цій юридичній особі;

7) бухгалтерську і фінансову звітність за останні чотири звітних періоди (квартали) - для учасників - юридичних осіб, які матимуть істотну участь у банку, довідку Державної податкової адміністрації України про доходи за останній звітний період (рік) - для учасників - фізичних осіб, які матимуть істотну участь у банку;

8) відомості про кількісний склад спостережної ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії;

9) копію платіжного документа про внесення плати за реєстрацію банку, що встановлюється НБУ;

10) нотаріально завірені копії установчих документів учасників, які є юридичними особами та матимуть істотну участь у банку;

11) копії звіту про проведення приватного розміщення акцій – для банку, який створюється у формі публічного акціонерного товариства;

12) відомості про професійну придатність та ділову репутацію голови та членів правління (ради директорів) і головного бухгалтера банку.

Національний банк України у тижневий термін з дати подання документів для державної реєстрації банку відкриває тимчасовий рахунок для накопичення підписних внесків засновників та інших учасників банку.

Рішення про державну реєстрацію банку або про відмову в державній реєстрації банку приймається Національним банком України не пізніше тримісячного строку з моменту подання повного пакета документів. НБУ може вимагати від заявника виправлення недоліків у поданих документах.

Реєстрація банків здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків та видачі банку свідоцтва про його державну реєстрацію, після чого банк набуває статусу юридичної особи.

НБУ може відмовити в державній реєстрації банку у разі, якщо:

1) порушено порядок створення банку;
2) установчі документи банку не відповідають законодавству України;
3) подано неповний пакет документів, необхідних для державної реєстрації банку, або ці документи не відповідають установленим вимогам;
4) у НБУ є докази, що підтверджують відсутність бездоганної ділової репутації чи відсутність задовільного фінансового стану принаймні одного із засновників, що мають істотну участь у банку;
5) професійна придатність та ділова репутація голови виконавчого органу і головного бухгалтера банку, а також членів виконавчого органу банку не відповідають вимогам НБУ.

Про наявність зазначених порушень НБУ зобов'язаний повідомити уповноваженим особам банку не пізніше місячного строку з дати подання документів. ***Відмова у державній реєстрації банку не може бути здійснена з інших підстав.***

Рішення про відмову у державній реєстрації банку має бути мотивоване, засвідчена копія якого надсилається уповноваженій особі банку рекомендованим листом або вручається під розпис.

Особливості організації державного банку полягають у тому, що Кабінет Міністрів України зобов'язаний отримати позитивний висновок НБУ з приводу наміру заснування державного банку. Отримання висновку НБУ є обов'язковим також у разі ліквідації (реорганізації) державного банку, за винятком його ліквідації внаслідок неплатоспроможності.

Статут державного банку затверджується постановою Кабінету Міністрів України.

Держава здійснює і реалізує повноваження власника щодо акцій (паїв), які їй належать у статутному капіталі державного банку, через органи управління державного банку. Кабінет Міністрів України здійснює управління

державним банком у випадках, установлених законодавством і статутом державного банку.

Банк, створений як державний має право додавати до свого найменування слово "державний", використовувати зображення Державного Герба України, Державного Прапора України.

Для створення ***банку з іноземним капіталом*** його засновники зобов'язані отримати попередній дозвіл НБУ. Для отримання попереднього дозволу для створення банку з іноземним капіталом або для набуття банком статусу банку з іноземним капіталом до НБУ необхідно подати такі документи:

1) клопотання про надання попереднього дозволу;

2) інформацію про склад засновників, їх ділову репутацію та наявність необхідних коштів для заснування банку;

3) дозвіл іноземного контролюючого органу на участь у створенні банку в Україні або письмове запевнення іноземного засновника про відсутність у законодавстві країни його походження вимог щодо отримання такого дозволу;

4) інформацію про андеррайтера та його ділову репутацію, угоду з андеррайтером, якщо банком прийнято рішення про продаж акцій банку на міжнародних ринках шляхом андеррайтингу.

Клопотання розглядається НБУ протягом одного місяця з дня його отримання. Відмова має надаватися у письмовій формі із зазначенням відповідних мотивів.

При будь-якому набутті банком статусу банку з іноземним капіталом, за умови, що іноземний інвестор набуває істотної участі, для державної реєстрації банку з іноземним капіталом додатково до зазначеного пакета документів іноземний інвестор або за його дорученням банк-емітент акцій, андеррайтер чи будь-яка інша юридична або фізична особа, що має доручення від іноземного інвестора, подає такі документи:

1) нотаріально засвідчену за місцем видачі копію рішення уповноваженого органу управління іноземного інвестора про участь у банку в Україні;

2) письмову згоду на участь іноземного інвестора у банку в Україні, видану державним або іншим уповноваженим контролюючим органом країни, у якій зареєстровано головний офіс іноземного інвестора, якщо законодавством такої країни вимагається одержання зазначеного дозволу, або письмове запевнення іноземного інвестора про відсутність вимог щодо попередньої згоди на здійснення інвестиції за кордон;

3) нотаріально засвідчений за місцем видачі витяг з торгового (банківського) реєстру або інший офіційний документ, що підтверджує реєстрацію іноземного учасника в країні, у якій зареєстровано головний офіс іноземного інвестора;

4) нотаріально засвідчену за місцем видачі копію висновку іноземної аудиторської організації про фінансовий стан іноземного інвестора на кінець останнього повного календарного року. Якщо визначений висновок надається іноземною аудиторською організацією, яка не входить до переліку іноземних аудиторських організацій, визнаних НБУ, то такий висновок має бути підтвердженим українською аудиторською організацією.

Зазначені документи, крім письмового запевнення іноземного інвестора, мають бути легалізовані.

У разі, якщо іноземний інвестор є фізичною особою, він подає:

1) письмову згоду на участь іноземного інвестора у банку в Україні, видану державним або іншим уповноваженим контролюючим органом країни, якщо законодавством такої країни вимагається отримання зазначеного дозволу, або письмове запевнення іноземного інвестора про відсутність вимог законодавства країни його перебування щодо попередньої згоди на здійснення інвестиції за кордон. Письмова згода має бути легалізована в консульській установі України, якщо інше не передбачено чинним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;

2) анкету, яка повинна містити, зокрема, інформацію про відсутність судимості.

НБУ має право відмовити у державній реєстрації банку з істотною іноземною участю за умови відсутності принаймні одного з перелічених документів, або неналежного оформлення будь-якого з них.

Державна реєстрація банку є не єдиними фактором отримання можливості здійснення банківської діяльності, для початку якої необхідно отримати також ***банківську ліцензію***.

Без отримання банківської ліцензії не дозволяється здійснювати одночасно діяльність по залученню вкладів та інших коштів, що підлягають поверненню, і наданню кредитів, а також вести рахунки.

Банківська ліцензія надається НБУ на підставі клопотання банку за наявності документів, що підтверджують:

1) наявність сплаченого та зареєстрованого підписного капіталу банку у розмірі, що встановлюється законодавством;
2) забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, приміщеннями відповідно до вимог НБУ;
3) наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів) банку, які мають відповідну освіту та досвід, необхідний для управління банком.

НБУ може відмовити у наданні ліцензії, якщо зазначені умови не виконані банком протягом одного року з дати державної реєстрації банку. В такому разі державна реєстрація банку скасовується і банк ліквідується.

Рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову у її наданні приймається НБУ протягом одного місяця з дня отримання повного пакета документів. Банківська ліцензія надається лише банку і не може передаватися третім особам.

Однак НБУ може ***відкликати банківську ліцензію*** виключно у таких випадках:

1) якщо було виявлено, що документи, надані для отримання ліцензії, містять недостовірну інформацію;
2) якщо банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня отримання банківської ліцензії;
3) у разі порушення законодавства, що спричинило значну втрату активів і настання неплатоспроможності банку;
4) на підставі висновку тимчасового адміністратора про неможливість приведення банку у правову відповідність з установленими вимогами;
5) ***недоцільності виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку***

НБУ негайно повідомляє банк про відкликання у нього банківської ліцензії. Банк протягом трьох днів з моменту отримання рішення зобов'язаний повернути свою банківську ліцензію. У день отримання рішення про відкликання банківської ліцензії банк припиняє здійснення усіх банківських операцій та вчиняє дії, що забезпечують виконання банком своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами відповідно до укладених договорів.

Рішення НБУ про відкликання банківської ліцензії публікується в газеті "Урядовий кур'єр" або "Голос України" і є підставою для звернення до суду з позовом про ліквідацію банку.

Банк має право відкривати ***філії та представництва*** на території України в разі його відповідності вимогам щодо відкриття філій та представництв, установленими нормативно-правовими актами НБУ. Відомості про філії та представництва банків НБУ включає до Державного реєстру банків на підставі письмового повідомлення банку.

Банк не пізніше ніж за десять днів до початку здійснення філією банку обслуговування клієнтів зобов'язаний подати НБУ повідомлення про відкриття філії, у якому зазначається:

1) внутрішньобанківський реєстраційний код філії;

2) повне найменування та місцезнаходження філії;

3) обсяг та види діяльності (операцій), що виконуватимуться філією.

До повідомлення про відкриття філії додаються такі документи:

1) рішення уповноваженого органу банку про відкриття філії;

2) положення про філію, затверджене уповноваженим органом банку;

3) письмове запевнення про відповідність філії встановленим вимогам, у тому числі щодо приміщення, обладнання філії банку і професійної придатності та ділової репутації керівників філії.

НБУ має право прийняти рішення про припинення здійснення філією банку операцій на користь або за дорученням клієнтів, якщо інформація про відкриття банком своєї філії містить неправдиві відомості або діяльність філії не відповідає відповідним вимогам.

Банк у двотижневий термін після прийняття ним рішення про відкриття представництва зобов'язаний подати НБУ повідомлення про відкриття представництва.

До повідомлення про відкриття представництва додаються такі документи:

1) рішення уповноваженого органу банку про відкриття представництва;

2) положення про представництво, затверджене уповноваженим органом банку.

Банк зобов'язаний надсилати НБУ копію рішення про внесення змін до положення про філію або представництво у двотижневий термін після його затвердження уповноваженим органом банку. Також банк зобов'язаний повідомити НБУ про припинення діяльності філії або представництва у триденний термін після прийняття відповідного рішення.

Згідно із змінами до Закону України «Про банки і банківську діяльність» затвердженими 16.11.2006 р. з дня вступу України до Світової організації торгівлі (весною 2008 р.) іноземні банки мають право відкривати філії та представництва на території України.

Іноземний банк має право на відкриття філії в Україні за таких умов:

1) держава, у якій зареєстровано іноземний банк, належить до держав, які беруть участь у міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, а також співпрацює із Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF);

2) банківський нагляд у державі, у якій зареєстровано іноземний банк, відповідає Основним принципам ефективного банківського нагляду Базельського комітету з питань банківського нагляду;

3) між Національним банком України та органом банківського нагляду держави, у якій зареєстровано іноземний банк, укладено угоду про взаємодію у сфері банківського нагляду, гармонізації їх принципів та умов;

4) мінімальний розмір приписного капіталу філії на момент її акредитації є не меншим 10 мільйонів євро;

5) наявність письмового зобов'язання іноземного банку про безумовне виконання ним зобов'язань, які виникли у зв'язку з діяльністю його філії на території України.

Акредитацію філій іноземних банків в Україні, яка є підставою для початку банківської діяльності, здійснює НБУ шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків та видачі банківської ліцензії.

Для акредитації філії іноземного банку подаються:

1) клопотання іноземного банку про відкриття філії із зазначенням її місцезнаходження на території України;

2) документ, що підтверджує державну реєстрацію іноземного банку в державі його походження;

3) рішення уповноваженого органу іноземного банку про відкриття філії;

4) положення про філію, затверджене уповноваженим органом іноземного банку;

5) відомості щодо професійної придатності та ділової репутації керівника і головного бухгалтера філії іноземного банку;

6) копія статуту іноземного банку;

7) підтверджена незалежним аудитором фінансова звітність іноземного банку за три останніх роки;

8) письмовий дозвіл на відкриття філії іноземного банку в Україні, виданий державним або іншим уповноваженим контролюючим органом держави, у якій зареєстровано іноземний банк, або письмове запевнення іноземного банку про відсутність у законодавстві відповідної держави вимог щодо отримання такого дозволу;

9) повідомлення вповноваженого наглядового органу іноземної держави про здійснення нагляду за діяльністю іноземного банку;

10) письмове зобов'язання іноземного банку про безумовне виконання ним зобов'язань, які виникають у зв'язку з діяльністю його філії на території України;

11) документи, що підтверджують внесення коштів у розмірі приписного капіталу філії;

12) копія платіжного документа про внесення плати за акредитацію філії іноземного банку, що встановлюється НБУ.

НБУ має право відмовити в акредитації філії іноземного банку з таких підстав:

1) подані документи не відповідають установленим вимогам;

2) приміщення та обладнання філії не відповідають вимогам НБУ;

3) кандидатури керівника та головного бухгалтера філії не відповідають вимогам щодо професійної відповідності та ділової репутації;

4) в іноземному банку виявлено фінансові або правові проблеми, що вказують на можливість негативних наслідків для клієнтів чи потенційних клієнтів банку в результаті відкриття філії.

НБУ приймає рішення про акредитацію або відмову в акредитації філії іноземного банку протягом трьох місяців з моменту подання всіх необхідних документів. Відмова надається в письмовій формі із зазначенням відповідних підстав.

НБУ здійснює регулювання діяльності та встановлює економічні нормативи для філій іноземних банків відповідно до вимог законодавства України. Діяльність та оподаткування філії іноземного банку здійснюється відповідно до законодавства України, яке застосовується до банків України.

Акредитація представництва іноземного банку здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків.

Для акредитації представництва іноземного банку подаються такі документи:

1) клопотання іноземного банку про акредитацію представництва за підписом уповноваженої особи;

2) документ, що підтверджує державну реєстрацію іноземного банку;

3) положення про представництво, затверджене уповноваженим органом іноземного банку;

4) довіреність керівнику представництва від іноземного банку на здійснення представницьких функцій;

5) копія платіжного документа про внесення плати за акредитацію представництва, що встановлюється НБУ.

НБУ може відмовити в акредитації представництва іноземного банку в разі порушення порядку акредитації, невідповідності поданих документів, недостовірності наданої інформації або перевищення повноважень щодо сфер діяльності представництва.

Рішення про акредитацію або відмову в акредитації представництва іноземного банку НБУ приймає протягом одного місяця з моменту подання всіх необхідних документів.

Українські банки мають право створювати дочірні банки, філії чи представництва на території інших держав на підставі дозволу НБУ. Для відкриття дочірніх банків, філій або представництв українських банків на території інших держав пред'являються такі самі вимоги, які встановлені для відкриття філій чи представництв банків на території України, за умови

надання НБУ дозволу на здійснення інвестиції за кордон у зв'язку із створенням філії чи представництва банку на території іншої держави.

Для створення дочірнього банку, філії чи представництва українського банку за кордоном цей банк подає до НБУ бізнес-план та економічне обгрунтування доцільності створення дочірнього банку, філії чи представництва банку за кордоном. Банк у місячний термін має повідомити НБУ про відкриття дочірнього банку, філії чи представництва на території іншої держави з наданням копій відповідних документів про їх реєстрацію.

Дочірній банк, філія чи представництво українського банку на території іншої держави реєструються відповідно до вимог законодавства цієї держави.

1.5. Порядок реорганізації та ліквідації банківських установ

Реорганізація банку здійснюється добровільно за рішенням його власників або примусово за рішенням Національного банку України.

Реорганізація банків має проводитися за такими принципами:

- пріоритетність інтересів вкладників і кредиторів, держави і банківської системи в цілому над інтересами окремого банку;
- створення в результаті реорганізації, реструктуризації надійного, фінансово-стабільного банку;
- забезпечення безперервної роботи банку під час реорганізації, реструктуризації;
- збереження комерційної та банківської таємниць.

Згідно з діючим законодавством визначаються такі способи реорганізації банку: злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення (табл. 1.7).

Реорганізація за рішенням власників банку здійснюється згідно із законодавством України про господарські товариства за умови попереднього дозволу Національного банку України. Для одержання дозволу на

реорганізацію банку до НБУ подається заява з доданням необхідного обгрунтування та розрахунків, які б засвідчували настання позитивних наслідків для вкладників та інших кредиторів банку. Національний банк України надає дозвіл чи відмовляє у реорганізації банку протягом одного місяця з моменту отримання заяви банку на реорганізацію.

Таблиця 1.7

Способи реорганізації банківських установ

Спосіб реорганізації банку	Характеристика
Злиття	Припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб та передача належних їм майна, коштів, прав та обов'язків до банку-правонаступника, який створюється у результаті злиття
Приєднання	Припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передача належних йому майна, коштів, прав та обов'язків до іншого банку
Поділ	Припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передача належних йому майна, коштів, прав та обов'язків у відповідних частинах до банків, які створюються внаслідок реорганізації цього банку шляхом поділу
Виділення	Перетворення банку як юридичної особи та передача певної частини належного йому майна, коштів, прав та обов'язків до банку, який створюється внаслідок реорганізації
Перетворення	Передбачає зміну організаційно-правової форми банку

НБУ не дає дозволу на реорганізацію банку у разі, якщо є достатні підстави вважати, що реорганізація загрожує інтересам вкладників та інших кредиторів і банк, створений у результаті реорганізації, не буде відповідати вимогам щодо економічних нормативів його діяльності, порядку реєстрації банків і ліцензування їх діяльності.

Примусова реорганізація здійснюється у разі істотної загрози платоспроможності банку.

Рішення про реорганізацію банку, крім перетворення, має містити інформацію про:

1) угоду про реорганізацію у разі злиття або приєднання;

2) призначення персонального складу комісії для проведення реорганізації;

3) призначення персонального складу ревізійної комісії для проведення інвентаризації та ревізії матеріальних цінностей, що перебувають на обліку банку (банків);

4) призначення незалежного аудитора, що має сертифікат НБУ;

5) строки проведення реорганізації;

6) склад правління (ради директорів) після реорганізації.

Реорганізація розпочинається після затвердження НБУ плану реорганізації, який крім інших необхідних заходів повинен передбачати подання Національному банку України відповідних документів, необхідних для державної реєстрації нового банку або для реєстрації змін і доповнень до установчих документів існуючого банку.

Банки, які внаслідок реорганізації шляхом приєднання, злиття, поділу припиняють свою діяльність як юридичні особи, втрачають ліцензію на здійснення всіх банківських операцій і виключаються з Реєстру банків, їх філій та представництв, валютних бірж і фінансово-кредитних установ.

Банки – юридичні особи, створені в результаті реорганізації шляхом злиття, поділу, виділення, зобов'язані здійснити реєстрацію банку та отримати ліцензію на проведення банківських операцій у Національному банку.

При реорганізації банку шляхом приєднання та перетворення робляться відповідні зміни до статуту банку-правонаступника. Також робляться зміни до статуту банку при його реорганізації шляхом відокремлення із зменшенням статутного капіталу.

При реорганізації банку шляхом приєднання на базі банку, що приєднується (при злитті – на базі одного з банків, що реорганізовуються), може відкриватися філія (філії) або безбалансове відділення (безбалансові відділення) банку-правонаступника.

Банк вважається реорганізованим з моменту внесення Національним банком України змін до Державного реєстру банків.

У разі примусової реорганізації угода про реорганізацію не підписується, загальні умови реорганізації визначаються постановою правління

Національного банку України і є обов'язковими для виконання всіма сторонами.

При істотній загрозі платоспроможності банку Національний банк України зобов'язаний призначити тимчасову адміністрацію. НБУ має право призначити тимчасову адміністрацію банку у разі:

1) двох або більше порушень банком законних вимог Національного банку України;

2) зменшення розміру регулятивного капіталу банку на 30 відсотків протягом останніх 6 місяців;

3) якщо банк протягом 5 робочих днів не виконує 10 і більше відсотків своїх прострочених зобов'язань;

4) арешту або набрання законної сили обвинувальним вироком щодо злочинних діянь керівників банку;

5) вчинення банком дій щодо приховування рахунків, будь-яких активів, реєстрів, звітів, документів;

6) необгрунтованої відмови банку у наданні документів чи інформації, передбачених цим Законом, уповноваженим представникам Національного банку України;

7) наявності публічного конфлікту у керівництві банку;

8) наявності клопотання банку про призначення тимчасової адміністрації;

9) здійснення банком операцій з високим рівнем ризику, які призвели або можуть призвести до втрати активів або доходів;

10) порушення законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів.

Тимчасова адміністрація приступає до виконання своїх обов'язків негайно після прийняття рішення про її призначення та очолюється керівником, який призначається НБУ.

Термін повноважень тимчасової адміністрації не може перевищувати одного року з дня її призначення. НБУ має право продовжувати дію тимчасової адміністрації для системоутворюючих банків на термін до одного року.

Тимчасовим адміністратором може бути:

- юридична особа, яка здійснює професійну діяльність щодо тимчасової адміністрації та/або ліквідації банків, щодо надання аудиторських, юридичних або консультаційних послуг і має не менше трьох працівників із сертифікатом НБУ на право здійснення тимчасової адміністрації та/або ліквідації банку;
- незалежний експерт (за договором);
- службовець НБУ.

До участі у тимчасовій адміністрації допускаються лише особи, які мають сертифікат НБУ на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банку, високі професійні та моральні якості, бездоганну ділову репутацію, економічну чи юридичну освіту та досвід, необхідний для виконання функцій тимчасового адміністратора.

Тимчасовим адміністратором не може бути особа:

1) яка є кредитором, пов'язаною особою або акціонером банку;

2) має судимість, не погашену і не зняту у встановленому законом порядку, або є обвинуваченою по кримінальній справі;

3) не виконала своїх зобов'язань перед будь-яким банком.

Для виявлення конфлікту інтересів особа до моменту призначення тимчасовим адміністратором зобов'язана надати НБУ інформацію про свої особисті та ділові інтереси. НБУ перед призначенням тимчасового адміністратора зобов'язаний переконатися у тому, що конфлікт інтересів відсутній. У разі виникнення конфлікту інтересів після призначення тимчасового адміністратора він зобов'язаний вжити заходів щодо усунення конфлікту інтересів та одночасно повідомити про це НБУ, який вирішує питання щодо можливості продовження роботи тимчасового адміністратора.

З дня призначення тимчасового адміністратора повноваження загальних зборів, спостережної ради і правління (ради директорів) банку переходять до тимчасового адміністратора. Угоди, укладені керівниками банку після призначення тимчасового адміністратора, є недійсними з моменту укладення.

У разі призначення НБУ тимчасової адміністрації банку реорганізація банку та емісія акцій банку здійснюються за рішенням тимчасового адміністратора у порядку, який встановлюється НБУ.

Тимчасовий адміністратор має право призначити своїм рішенням спостережну (наглядову) раду та правління банку після здійснення ним реорганізації та/або емісії акцій банку.

Національний банк України розміщує в день призначення тимчасової адміністрації інформацію про це на своєму офіційному веб-сайті та протягом трьох днів у газеті "Урядовий кур'єр" або "Голос України". Рішення про призначення тимчасового адміністратора НБУ надсилає до головного офісу та до кожного територіально відокремленого відділення банку, філії із зазначенням дати початку здійснення тимчасової адміністрації.

Тимчасовий адміністратор негайно після свого призначення зобов'язаний забезпечити збереження активів та документації банку, а також активів та документації афілійованих осіб, у яких банк має участь, що перевищує 50 відсотків.

Протягом одного місяця з дня призначення тимчасовий адміністратор зобов'язаний провести інвентаризацію банківських активів і пасивів та скласти баланс.

Тимчасовий адміністратор має повне та виняткове право управляти банком та контролювати його, вживати будь-яких заходів щодо відновлення належного фінансового стану банку або, при необхідності, підготувати банк до продажу чи реорганізації з метою забезпечення інтересів вкладників та інших кредиторів.

Зокрема, тимчасовий адміністратор має право:

1) продовжувати або припиняти будь-які операції банку;

2) виконувати будь-які дії, рішення від імені банку;

3) розривати в порядку, встановленому законодавством України, будь-які угоди за участю банку, які, на думку тимчасового адміністратора, є збитковими чи непотрібними для банку;

4) заявляти майнові позови у судові органи;

5) звертатися до судових органів із заявами про винесення рішення, відповідно до якого боржник банку має надати інформацію про свої активи;

6) залучати до роботи в тимчасовій адміністрації будь-якого службовця, експерта, консультанта, а також доручати керівникам банку вчинення дій щодо надання необхідної допомоги тимчасовій адміністрації. Тимчасовий адміністратор має право відсторонити таких осіб від виконання обов'язків у будь-який час;

7) з додержанням вимог законодавства України про працю звільнити чи перевести на іншу посаду будь-кого з керівників чи службовців банку, переглянути їх службові обов'язки, змінити розмір їх заробітної плати;

8) зупинити розподіл капіталу банку чи виплату дивідендів у будь-якій формі;

9) відчужувати активи та/або зобов'язання банку з метою фінансового оздоровлення банку;

10) здійснити реорганізацію банку.

Тимчасовий адміністратор не пізніше ніж через два тижні з дня призначення подає Національному банку України попередній звіт. Звіт повинен включати результати загальної оцінки та пропозиції щодо приведення діяльності банку в правову та фінансову відповідність вимогам чинного законодавства.

Якщо тимчасова адміністрація призначена у зв'язку з погіршенням фінансового стану банку або за висновком Національного банку України фінансовий стан банку погіршився, попередній звіт також повинен включати:

1) результати попередньої оцінки фінансового стану банку (стану кредитного портфеля, активів та зобов'язань, ліквідності тощо);

2) пропозицію щодо суми коштів, необхідних для відновлення платоспроможності банку, або необхідності відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку;

3) пропозиції щодо можливих шляхів фінансового оздоровлення банку (капіталізація банку за рахунок учасників та/або інвесторів, продаж активів для погашення зобов'язань, реорганізація тощо).

Національний банк України розглядає попередній звіт тимчасового адміністратора та затверджує план дій тимчасового адміністратора або програму фінансового оздоровлення банку не пізніше ніж через два тижні від дня подання тимчасовим адміністратором відповідних документів. У разі незатвердження у зазначений строк плану дій тимчасового адміністратора або програми фінансового оздоровлення банку Національний банк України зобов'язаний у тижневий строк призначити нового тимчасового адміністратора.

У разі, якщо НБУ погоджується з рекомендаціями тимчасового адміністратора щодо фінансового оздоровлення, продажу чи реорганізації банку, виноситься рішення про виконання плану тимчасового адміністратора. НБУ має право вносити доповнення до плану дій тимчасового адміністратора або програми фінансового оздоровлення банку до та під час їх виконання.

Якщо фінансово Національний банк України дійшов висновку, що оздоровлення банку є неможливим, він має право відкликати банківську ліцензію, ініціювати ліквідацію банку в будь-який час.

З метою створення сприятливих умов для відновлення фінансового стану банку, який відповідав би встановленим вимогам, Національний банк України має право введення мораторію на задоволення вимог кредиторів під час здійснення тимчасової адміністрації, але на строк не більше ніж три місяці. Мораторій на задоволення вимог кредиторів поширюється на зобов'язання, строки виконання яких настали до призначення тимчасової адміністрації.

Протягом дії мораторію:

1) забороняється стягнення на підставі виконавчих документів та інших документів, за якими здійснюється стягнення відповідно до законодавства України та вжиття заходів, спрямованих на забезпечення такого стягнення;

2) не нараховуються неустойка (штраф, пеня), інші фінансові (економічні) санкції за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів).

Мораторій не поширюється на зобов'язання, які пов'язані з обслуговуванням господарської діяльності банку, у тому числі виплатою заробітної плати, авторської винагороди, відшкодуванням шкоди, заподіяної життю та здоров'ю працівників банку, а також вимоги кредиторів щодо виплати заробітної плати, аліментів, пенсій, стипендій, соціальних допомог у межах установлених тимчасовим адміністратором лімітів.

Після закінчення дії мораторію неустойка (штраф, пеня), а також суми завданих збитків, які банк був зобов'язаний сплатити кредиторам за грошовими зобов'язаннями, можуть бути заявлені до сплати в розмірах, які існували на дату введення мораторію.

Поновлюється нарахування неустойки (штрафу, пені), інших економічних санкцій (а щодо зобов'язань, які виникли під час дії мораторію, - розпочинається) за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань перед кредиторами.

Розпочинається відлік термінів зарахування податків, зборів (обов'язкових платежів) у розмірах, які обліковуються на дату закінчення дії мораторію, а фінансові санкції у вигляді пені та штрафів за невиконання чи неналежне виконання банком зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) нараховуються на суми заборгованостей, які обліковуються на дату закінчення дії мораторію.

Тимчасовий адміністратор припиняє свою діяльність з дня прийняття Національним банком України рішення про припинення тимчасової адміністрації або усунення тимчасового адміністратора від виконання обов'язків.

У зв’язку з розвитком кризи з початку 2009 року в Україні у багатьох банках було введено тимчасову адміністрацію. Відповідно до рішення

Експерно-аналітичної ради з питань участі держави в капіталізації банків деякі банки капіталізовані державою (табл. 1.8).

Деяким банкам удалося відновити своє фінансове положення, але більшість з них було переведено у стан ліквідації.

Рішення про ліквідацію банку може бути прийнято його власниками або Національним банком України (у тому числі за заявою кредиторів).

Ліквідація банку з ініціативи власників здійснюється в порядку, передбаченому законодавством України про господарські товариства, з урахуванням особливостей, передбачених Законом «Про банки та банківську діяльність» та за згодою Національного банку України.

Ліквідація банку в разі його неплатоспроможності відбувається на підставі звернення до суду із заявою про визнання банку неплатоспроможним.

Кредитори банку направляють рекомендованим листом до Національного банку України заяву про ліквідацію банку при настанні ознак неплатоспроможності банку з додаванням документально підтверджених доказів наявності невиконаних грошових зобов'язань банку перед ними. Якщо протягом одного місяця з дня направлення заяви зазначені особи не отримали відповідь НБУ, вони мають право звернутися до суду із заявою про визнання банку неплатоспроможним.

Якщо банк-боржник неспроможний виконати свої зобов'язання відповідно до рішення суду про примусове стягнення протягом шести місяців і за цей час не досягнуто домовленостей щодо реструктуризації визначеного боргу, НБУ зобов'язаний відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку.

Справа про визнання банку неплатоспроможним за заявою осіб, кредиторів банку, може бути порушена лише після відкликання банківської ліцензії. Після відкликання банківської ліцензії санація банку не допускається.

Орган, який ініціював рішення про ліквідацію, призначає ліквідатора. Ліквідатор приступає до виконання обов'язків негайно після відкликання ліцензії.

Таблиця 1.8

Перелік банківських установ, у яких введено тимчасову адміністрацію у період 2008-2010 рр.

Назва банку	Дата введення тимчасової адміністрації	Рішення про участь держави в капіталізації банку	Банки у стані ліквідації	Дата виведення тимчасової адміністрації
АКБ «Національний кредит»	19.12.2008 р.	-	-	22.12.2009 р.
ТОВ «Укрпромбанк»	21.01.2009 р.	рекомендовано НБУ	+	21.01.2010 р.
ВАТ КБ «Причорномор'я»	02.02.2009 р.		+	02.08.2009 р.
АКБ «Київ»	09.02.2009 р.	Прийнято 10.06.2009 р.	-	18.09.2009 р.
ВАТ «Надра»	10.02.2009 р.	рекомендовано НБУ	-	Тимчасову адміністрацію продовжено до 11.02.2011 р. В квітні 2010 р. НБУ затвердив план фінансового оздоровлення на період 2010-2016 рр.
Продовження табл. 1.8				
ПАТ «Західінкомбанк»	13.02.2009 р.	-		15.02.2010 р.
АКБ «Одеса»	23.02.2009 р.	-	+	23.07.2009 р.
АКБ «Трансбанк»	23.03.2009 р.	-	+	02.03.2010 р.
ВАТ «БІГ Енергія»	16.03.2009 р.	-	+	01.03.2010 р.
ВАТ «Родовід банк»	16.03.2009 р.	прийнято	-	16.09.2010 р.
АБ «Банк регіонального розвитку»	24.03.2009 р.	-	+	08.12.2009 р.
ВАТ КБ «АРМА»	17.04.2009 р.	-	+	22.02.10 р.
ВАТ «Селянський комерційний банк	17.04.2009 р.	-	+	16.04.2010

«Дністер»»				
АКБ «Європейський»	15.05.2009 р.	-	+	21.08.2009
ВАТ КБ «Національний стандарт»	15.05.2009 р.	-	+	21.08.2009
ПАТ «Земельний банк»	12.05.2010 р.	-	+	30.07.2010 р.
ВАТ АБ «Укргазбанк»	09.06.2009 р.	прийнято	-	11.09.2009
ВАТ “Інпромбанк”	10.09.2009 р.	-	-	10.09.2010 р.
ПАТ АБ “Синтез”	09.06.2010 р.	-	-	08.12.2010 р.
ВАТ «Банк Столиця»	20.07.2009 р.	-	-	19.01.2010 р.
КБ «Українська фінансова група»	14.09.2009 р.	-	+	13.09.2010 р.
АКБ «Східно-Європейський банк»	05.10.2009 р.	-	+	04.10.2010 р.
ТОВ «Діалогбанк»	16.10.2009 р.	-		15.04.2010 р.
КБ «Іпобанк»	02.10.2009 р.	-	+	23.03.2010 р.

Протягом одного місяця з дня прийняття справи до розгляду суд повинен визначитися стосовно позову про ліквідацію банку. Єдиним питанням, що приймається до розгляду судом у справі про ліквідацію банку, є висновок Національного банку України щодо доцільності ліквідації банку та відповідність застосування процедури ліквідації з боку Національного банку України вимогам законодавства.

У своєму рішенні суд повинен підтвердити кандидатуру ліквідатора або призначити такого, що відповідає вимогам. Єдиною підставою відхилення кандидатури ліквідатора, призначеного НБУ, може бути наявність конфлікту інтересів, який став відомий суду.

Процедура ліквідації банку повинна бути завершена не пізніше трьох років з дня відкликання банківської ліцензії. НБУ має право продовжувати процедуру ліквідації банків на термін до одного року, а системоутворюючих банків – на термін до двох років.

Ліквідатором здійснюється опублікування відомостей про відкриття ліквідаційної процедури у газеті "Урядовий кур'єр" чи "Голос України" за рахунок банку у строки, передбачені законами України, з дня прийняття Національним банком України рішення про відкликання ліцензії або власником банку рішення про ліквідацію банку. Протягом одного місяця з дня опублікування оголошення про відкриття ліквідаційної процедури кредитори мають право заявити ліквідатору про свої вимоги до банку. Не дозволяється опублікування або розголошення іншим чином відомостей про неплатоспроможність банку до дня прийняття рішення про його ліквідацію.

Ліквідатором може бути призначено:

1) фізичну особу, яка відповідає вимогам, що висуваються до тимчасового адміністратора;

2) юридичну особу, яка здійснює професійну діяльність щодо тимчасової адміністрації та ліквідації банків, щодо надання аудиторських, юридичних або консалтингових послуг і має не менше трьох працівників з сертифікатом Національного банку України на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банку.

З дня прийняття рішення про відкликання ліцензії та призначення ліквідатора:

1) припиняються повноваження загальних зборів, спостережної ради і правління (ради директорів) банку та тимчасового адміністратора, який негайно передає ліквідатору всі справи;

2) банківська діяльність банку завершується закінченням технологічного циклу конкретних операцій у разі, якщо це сприятиме збереженню або збільшенню ліквідаційної маси;

3) строк виконання всіх грошових зобов'язань банку та зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) вважається таким, що настав;

4) припиняється нарахування процентів, неустойки (штрафу, пені) та інших економічних санкцій по всіх видах заборгованості банку;

5) відомості про фінансове становище банку перестають бути конфіденційними чи становити банківську таємницю;

6) укладення угод, пов'язаних з відчуженням майна банку чи передачею його майна третім особам, допускається в порядку, передбаченому Законом «Про банки та банківську діяльність»;

7) скасовується арешт, накладений на майно (в тому числі на власні кошти банку на його рахунках) банку, чи інші обмеження щодо розпорядження його майном. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається;

8) вимоги за зобов'язаннями банку, що виникли під час проведення ліквідації, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури.

Ліквідатор з дня свого призначення здійснює такі повноваження:

1) приймає до свого відання майно банку, вживає заходів щодо забезпечення його збереження;

2) виконує функції з управління та розпорядження майном банку;

3) здійснює інвентаризацію та оцінку майна банку згідно з законодавством, має право відчужувати активи та/або зобов'язання банку;

4) виконує повноваження органів управління банку;

5) очолює ліквідаційну комісію та формує ліквідаційну масу;

6) пред'являє до третіх осіб вимоги щодо повернення дебіторської заборгованості банку, у тому числі через судові органи;

7) має право отримувати кредит для виплати вихідної допомоги працівникам, що звільняються внаслідок ліквідації банку, який відшкодовується за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банку;

8) з дня відкриття ліквідаційної процедури повідомляє працівників банку про звільнення та здійснює його відповідно до законодавства України про працю;

9) заявляє в установленому законодавством порядку заперечення по заявлених до банку вимогах кредиторів;

10) заявляє відмову від виконання договорів та в установленому законодавством порядку розриває їх;

11) вживає заходів, спрямованих на виявлення та повернення майна банку, що знаходиться у третіх осіб;

12) передає у встановленому порядку на зберігання документи банку, які відповідно до нормативно-правових актів підлягають обов'язковому зберіганню;

13) вживає заходів, які, на його думку, дадуть можливість отримати максимальну виручку від продажу активів у найкоротший строк;

14) реалізує майно банку для задоволення вимог, включених до реєстру вимог кредиторів;

15) повідомляє про своє призначення державний орган з питань банкрутства в десятиденний строк з дня прийняття рішення та надає державному органу з питань банкрутства інформацію для ведення єдиної бази даних щодо підприємств-банкрутів;

16) здійснює інші повноваження, передбачені законодавством.

З дня призначення ліквідатора до нього переходять права керівника (органів управління) банку. Протягом трьох днів із дня призначення ліквідатора керівники банку забезпечують передачу бухгалтерської та іншої документації банку, печаток і штампів, матеріальних та інших цінностей банку ліквідатору. У разі ухилення від виконання зазначених обов'язків винні особи несуть відповідальність відповідно до вимог чинного законодавства України.

Ліквідатор припиняє приймання вимог кредиторів після закінчення одного місяця з дня опублікування оголошення про початок ліквідаційної процедури. Протягом трьох місяців з дня опублікування оголошення про початок ліквідаційної процедури ліквідатор здійснює такі заходи щодо задоволення вимог кредиторів:

1) визначає суму заборгованості кожному кредитору та відносить вимоги до певної черги погашення;

2) відхиляє вимоги у разі їх непідтвердження;

3) відповідно до вимог нормативно-правових актів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб надає Фонду протягом двадцяти робочих днів із дня настання недоступності вкладів повний перелік вкладників, які мають право на відшкодування коштів за вкладами, із визначенням їх розрахункової суми, що підлягає відшкодуванню;

4) складає перелік акцептованих ним вимог для затвердження Національним банком України;

5) сповіщає кредиторів про акцептування вимог;

6) щотижня протягом трьох тижнів публікує оголошення про день і місце, де можна ознайомитися з переліком вимог, та про дату подання цього переліку Національному банку України.

Кредитори мають право надіслати ліквідатору свої заперечення щодо визнаних ним вимог протягом одного місяця з дня отримання повідомлення.

Ліквідатор має право з дозволу Національного банку України погашати вимоги до банку до моменту завершення складання переліку вимог та його затвердження Національним банком України лише за угодами, що забезпечують здійснення ліквідаційної процедури.

Ліквідатор зобов'язаний у двомісячний строк з дня призначення надіслати повідомлення всім клієнтам, які користуються послугами відповідального зберігання, про необхідність вилучити свої цінності протягом трьох місяців з дня оголошення про початок ліквідаційної процедури.

Матеріальні цінності, що перебували на відповідальному зберіганні банку і не були вилучені власниками в зазначений у повідомленні строк, вважаються фондами, на які не можуть претендувати кредитори банку. Ці цінності переходять у розпорядження Національного банку України для повернення законним власникам.

Іпотечні активи, що перебувають в управлінні банку або є забезпеченням виконання зобов'язань за сертифікатами з фіксованою дохідністю, емітентом яких є банк, а також кошти на рахунку фонду фінансування будівництва або майно фонду операцій з нерухомістю, у тому числі кошти на його рахунку, що

перебувають в управлінні банку, не включаються до ліквідаційної маси банку. Розпорядження цими активами здійснюється відповідно до Законів України "Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати" (979-15) та "Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю"(978-15).

Активи банку, включені до складу іпотечного покриття іпотечних облігацій, не включаються до ліквідаційної маси банку. Відчуження цих активів, у тому числі примусове, здійснюється в порядку, передбаченому Законом України "Про іпотечні облігації" (3273-15).

Майно, на яке звертається стягнення у ліквідаційній процедурі, оцінюється ліквідатором у порядку, встановленому законодавством України. Для майна, яке продається на аукціоні, оціночна вартість є початковою.

Після проведення інвентаризації та оцінки майна банку ліквідатор розпочинає продаж майна на відкритих торгах, якщо Національним банком України не встановлено інший порядок його продажу. У разі надходження двох і більше пропозицій щодо придбання майна банку ліквідатор проводить конкурс (аукціон).

Кошти, одержані в результаті ліквідаційної процедури, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у такій черговості:

1) зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян;

2) грошові вимоги по заробітній платі, що виникли із зобов'язань банку перед працівниками до порушення процедури ліквідації банку;

3) вимоги Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що виникли у випадках, визначених законодавством про гарантування вкладів фізичних осіб;

4) вимоги вкладників – фізичних осіб у частині, що перевищує суму, виплачену Фондом гарантування вкладів фізичних осіб;

5) вимоги Національного банку України, що виникли в результаті зниження вартості застави, наданої для забезпечення кредитів рефінансування;

6) вимоги Міністерства фінансів України, що виникли у зв'язку з наданням поворотної фінансової допомоги за виключенням внесків до статутного капіталу;

7) вимоги фізичних осіб, платежі яких або платежі на ім'я яких заблоковано (крім фізичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності);

8) інші вимоги, крім вимог за субординованим боргом;

9) вимоги за субординованим боргом.

Оплата витрат, пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури, здійснюється позачергово протягом усієї процедури ліквідації банку в межах кошторису витрат, затвердженого Національним банком України. До цих витрат, зокрема, належать:

- оплата державного мита;
- витрати на опублікування оголошення про ліквідацію банку;
- витрати на публікацію інформації про порядок продажу майна банку;
- витрати ліквідатора, пов'язані з утриманням і збереженням активів банку;
- витрати на оцінку та продаж майна;
- витрати на проведення аудиту;
- витрати на оплату роботи ліквідатора (включаючи залучених для забезпечення здійснення повноважень ліквідатора осіб);
- витрати на виплату вихідної допомоги звільненим працівникам банку;
- оплата позички, отриманої для виплати вихідної допомоги.

Майно банку, що є предметом застави, включається до складу ліквідаційної маси, але використовується виключно для позачергового задоволення вимог заставодержателя.

Заставодержатель має право за погодженням з ліквідатором здійснити реалізацію заставленого майна у порядку, встановленому чинним реалізацію реалізацію заставленого майна у порядку, встановленому законодавством або

договором застави, та отримати задоволення своїх вимог повністю або частково.

У разі недостатності коштів від реалізації заставленого майна для задоволення визнаних ліквідатором кредиторських вимог заставодержателя незадоволені вимоги підлягають задоволенню в порядку черговості, встановленої законодавством.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються в міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банку після повного задоволення вимог попередньої черги.

У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторові однієї черги.

У разі відмови кредитора від задоволення визнаної в установленому порядку вимоги ліквідатор не враховує суму грошових вимог цього кредитора. Вимоги, заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, не розглядаються і вважаються погашеними. Вимоги, незадоволені за недостатністю майна, вважаються погашеними.

У разі, якщо на момент закінчення строку ліквідації залишилися непроданими активи банку і негайний продаж матиме наслідком істотну втрату їх вартості, ліквідатор передає такі активи в управління визначеній Національним банком України юридичній особі, яка зобов'язана вжити заходів щодо продовження погашення заборгованості кредиторів банку за рахунок отриманих активів.

Майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається власникам, а майно державних банків – відповідному органу приватизації для наступного продажу. Кошти, одержані від продажу цього майна, спрямовуються до Державного бюджету України.

Майно кооперативних банків, що залишилося після задоволення потреб кредиторів, підлягає використанню відповідно до законодавства України про кооперацію.

Ліквідація банку вважається завершеною, а банк ліквідованим з моменту внесення запису про це до Державного реєстру банків після ухвалення звіту ліквідатора.

1.6. Організаційна структура та органи управління банку

Важливою умовою ефективної роботи банку є вибір оптимальної організаційної його структури для успішного здійснення функцій управління, максимального задоволення інтересів клієнтів у різноманітних банківських послугах з метою досягнення банком основних стратегічних цілей.

Організаційна й управлінська структура комерційного банку регламентується його статутом, у якому визначається положення про органи управління банку, їх структура, порядок утворення та компетенція.

Організаційна структура банку та відповідно органи управління будь-якого банку залежать від форми власності та спеціалізації (табл. 1.9).

Органами управління державного банку є наглядова рада і правління банку. Органом контролю державного банку є ревізійна комісія, персональний та кількісний склад якої визначаються наглядовою радою державного банку.

Таблиця 1.9

Органи управління банком залежно від організаційних форм та форм власності

Органи управління	Державні банки	Недержавні банки (акціонерні та кооперативні)
Вищий	Наглядова рада (поєднує функції вищого та спостережного органів)	Загальні збори акціонерів/учасників (пайовиків)
Спостережний	-	Спостережна рада
Виконавчий	Правління	Правління
Контрольний	Ревізійна комісія	Ревізійна комісія

Наглядова рада є вищим органом управління державного банку, що здійснює контроль за діяльністю правління банку з метою збереження залучених у вклади грошових коштів, забезпечення їх повернення вкладникам і захисту інтересів держави як акціонера державного банку, а також здійснює інші функції, визначені законодавством.

У наглядову раду державного банку по п’ять членів призначається Верховною Радою України, Президентом України і Кабінетом Міністрів України. З метою представництва інтересів держави до складу наглядової ради державного банку можуть входити представники органів виконавчої влади та інші особи, які відповідають вимогам, зазначеним у діючому законодавстві. Термін повноважень членів наглядової ради державного банку - п'ять років.

Наглядову раду державного банку очолює голова, який обирається наглядовою радою зі складу її членів. Члени наглядової ради державного банку виконують свої функції без отримання будь-якої матеріальної винагороди.

У своїй діяльності наглядова рада державного банку керується Законом України «Про банки і банківську діяльність», іншими актами законодавства України і статутом державного банку. Наглядова рада не може втручатися в оперативну діяльність державного банку.

Повноваження виконавчого органу (правління) державного банку визначаються його статутом. Кандидатури голови та членів правління узгоджуються з Національним банком України відповідно до вимог чинного законодавства.

Рішення про зміну розміру статутного капіталу державного банку та припинення його діяльності приймається Кабінетом Міністрів України. При цьому Кабінет Міністрів України зобов'язаний отримати позитивний висновок Національного банку України з приводу наміру зміни розміру статутного фонду державного банку.

Вищим органом управління комерційного банку є загальні збори акціонерів, у разі якщо банк є акціонерним, або учасників(пайовиків) – якщо

банк кооперативний. ***До компетенції загальних зборів банку*** належить прийняття рішень щодо:

- визначення основних напрямів діяльності банку та затвердження звітів про їх виконання;
- внесення змін та доповнень до статуту банку;
- зміни розміру статутного капіталу банку;
- призначення та звільнення голів та членів спостережної ради банку, ревізійної комісії;
- затвердження річних результатів діяльності банку, включаючи його дочірні підприємства, затвердження звітів та висновків ревізійної комісії та зовнішнього аудитора;
- розподілу прибутку;
- припинення діяльності банку, призначення ліквідатора, затвердження ліквідаційного балансу.

Визначені повноваження належать до виключної компетенції загальних зборів акціонерів (учасників). Однак, статутом банку до компетенції загальних зборів можуть бути віднесені й інші питання. Повноваження загальних зборів учасників банку, крім обов'язкових, можуть бути делеговані до компетенції спостережної ради банку.

Спостережна рада банку обирається загальними зборами акціонерів (учасників) з числа акціонерів(учасників) банку або їх представників. Члени спостережної ради банку не можуть входити до складу правління банку, ревізійної комісії банку.

Спостережна рада банку здійснює такі ***функції:***

- призначає і звільняє голову та членів правління банку;
- контролює діяльність правління банку;
- визначає зовнішнього аудитора;
- установлює порядок проведення ревізій та контролю за фінансово-господарською діяльністю банку;
- приймає рішення щодо покриття збитків;

- приймає рішення щодо створення, реорганізації та ліквідації дочірніх підприємств, філій і представництв банку, затвердження їх статутів і положень;
- затверджує умови оплати праці та матеріального стимулювання членів правління банку;
- готує пропозиції щодо питань, які виносяться на загальні збори учасників;
- здійснює інші повноваження, делеговані загальними зборами учасників банку.

Рада банку має право вносити пропозиції про доповнення і зміни до статуту банку з наступним затвердженням цих рішень загальними зборами акціонерів. Рада банку розглядає й інші питання, винесені на її обговорення за ініціативою загальних зборів акціонерів, ради або правління банку. Рада банку визначає мету банку та здійснює його політику по кредитно-розрахункових, інвестиційних, валютних та інших видах діяльності, встановлює зв'язки і координує діяльність з іншими банками та організаціями у діловому середовищі.

Повноваження і порядок роботи спостережної ради банку визначаються статутом банку чи положенням про раду банку, що затверджуються загальними зборами акціонерів(учасників) банку.

Виконавчий орган банку є ***правління банку***, який здійснює управління поточною діяльністю банку, формування фондів, необхідних для статутної діяльності банку, та несе відповідальність за ефективність його роботи згідно з принципами та порядком, установленими статутом банку, рішеннями загальних зборів учасників і спостережної ради банку.

У межах своєї компетенції правління (рада директорів) діє від імені банку, підзвітне загальним зборам акціонерів(учасників) та спостережній раді банку:

- попередньо обговорює всі питання, що підлягають розгляду на загальних зборах акціонерів (учасників) і раді банку, готує для цього необхідні матеріали, організує виконання рішень загальних зборів і ради банку;
- розглядає питання організації кредитування, фінансування, розрахунків, грошового обігу, касового обслуговування, зберігання грошей і цінностей банку, обліку й звітності внутрішньобанківського контролю, зовнішньоекономічної діяльності, роботи з цінними паперами, участі у спільних підприємствах, забезпечення інтересів клієнтів, інші питання діяльності банку;
- приймає рішення про зміну статутного фонду, випуск, умови і порядок реалізації акцій та інших цінних паперів, затвердження результатів підписки на акції. За погодженням з радою банку визначає розмір дивідендів, приймає рішення про нарахування та сплату дивідендів по акціях банку з наступним затвердженням на загальних зборах акціонерів;
- вирішує питання керівництва роботи установ банку і забезпечення виконання покладених на них завдань;
- контролює додержання законодавства банком та його установами;
- вирішує питання добору, розміщення, підготовки та перепідготовки персоналу;
- визначає організаційну структуру, створює за погодженням з НБУ установи (дирекції, відділення, представництва) банку, а також реорганізує і ліквідує їх, затверджує положення про установи банку;
- розглядає проекти наказів та інструкцій і приймає рішення щодо них;
- розглядає матеріали ревізій, перевірок, а також звіти керівників установ банку і приймає по них рішення;
- розглядає річний звіт і баланс банку;
- виносить рішення про притягнення до матеріальної відповідальності посадових осіб банку.

Правління банку діє на підставі положення, що затверджується загальними зборами акціонерів (учасників) чи спостережною радою банку.

Голова правління банку керує роботою виконавчого органу та має право представляти банк без доручення.

Ревізійна комісія здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю банку. Ревізійна комісія виконує такі ***функції:***

- контролює дотримання банком законодавства України і нормативно-правових актів Національного банку України;
- розглядає звіти внутрішніх і зовнішніх аудиторів та готує відповідні пропозиції загальним зборам учасників;
- вносить на загальні збори акціонерів(учасників) або спостережній раді банку пропозиції щодо будь-яких питань, віднесених до компетенції ревізійної комісії, які стосуються фінансової безпеки і стабільності банку та захисту інтересів клієнтів.

Ревізійна комісія обирається загальними зборами акціонерів(учасників) банку з числа акціонерів(учасників) або їх представників та підзвітна загальним зборам акціонерів(учасників) банку. Членами ревізійної комісії не можуть бути особи, які є працівниками банку.

Ревізійна комісія здійснює перевірку фінансово-господарської діяльності банку за дорученням загальних зборів акціонерів(учасників), спостережної ради банку або на вимогу акціонерів (учасників), які володіють у сукупності більше ніж 10 відсотками голосів. При цьому комісія має право залучати до ревізій та перевірок зовнішніх та внутрішніх експертів і аудиторів.

Ревізійна комісія доповідає про результати ревізій та перевірок загальним зборам акціонерів(учасників) чи спостережній раді банку. Ревізійна комісія готує висновки до звітів і балансів банку. Без висновку ревізійної комісії загальні збори акціонерів(учасників) не мають права затверджувати фінансовий звіт банку.

Члени ревізійної комісії можуть брати участь з правом дорадчого голосу у засіданнях спостережної ради та правління банку.

Засідання ревізійної комісії проводяться за необхідністю, але не рідше одного разу на рік. Позачергові засідання ревізійної комісії можуть скликатися спостережною радою банку чи за ініціативою акціонерів, які володіють більше ніж 10 відсотками голосів.

Повноваження ревізійної комісії банку визначаються статутом банку, а порядок її роботи – положенням про ревізійну комісію, що затверджується загальними зборами акціонерів (учасників) банку.

До організаційної структури банку входять функціональні служби та підрозділи, кожний з яких виконує певні операції, має власні права та обов'язки.

У практиці банківської діяльності існує два підходи побудови організаційної структури банку: функціональна і по видах надання різноманітних банківських послуг. Загалом більшість сучасних банків застосовують змішані організаційні структури, поєднуючи ці два підходи з метою вирішення банками своїх завдань.

При функціональній організації структури банку діє принцип універсальності, банк виконує широке коло операцій, у ньому створюються підрозділи, що виконують спеціалізовані функції: кредитування, інвестування, розрахунково-касові операції та облік, трастові операції, міжнародні розрахунки та ін. Кожний підрозділ має чітко визначені завдання і обов'язки. Для цієї структури банку характерна ієрархічність рівнів управління, за якої кожний нижчестоячий рівень контролюється вищестоячим і підпорядковується йому.

При організаційній структурі банку, побудованій на принципі надання клієнтам різноманітних банківських послуг, функції управління для здійснення відповідних операцій передаються певним керівникам, відповідальним за той чи інший вид послуг, які є спеціалістами у даній сфері банківської діяльності. В таких банках створюються підрозділи для надання комерційних, споживчих, сільськогосподарських кредитів, позик під нерухомість тощо. Така побудова зорієнтована на те, що дозволяє банку при наданні тієї чи іншої послуги

концентруватися під одним керівним центром, що поліпшує координаційні функції всіх підрозділів банку і дозволяє розробляти нові види банківських послуг, враховуючи конкуренцію, вдосконалення технології і задоволення потреб клієнтів.

Зважаючи на те, що вибір організаційної структури банку залежить від його стратегічних цілей і необхідності ефективного вирішення важливих завдань спеціалізації і концентрації, в практиці все частіше застосовується змішаний підхід до побудови організаційної структури банку.

В організаційній структурі банку реалізуються його завдання, безпосередньо пов'язані з виконанням поставлених перед банком цілей: кредитування, інвестування, трастові, розрахунково-касові операції, міжнародні розрахунки, а також депозитні та валютні операції. Кількість відділів банку залежить від розміру і характеру діяльності банку, обсягів та складності банківських операцій і різноманітності наданих клієнтам послуг.

Для забезпечення додаткових заходів з метою управління ризиками банки створюють постійно діючі комітети, зокрема:

- кредитний комітет, який щомісячно оцінює якість активів банку та готує пропозиції щодо формування резервів на покриття можливих збитків від їх знецінення;
- комітет з питань управління активами та пасивами, який щомісячно розглядає собівартість пасивів та прибутковість активів і приймає рішення щодо політики відсоткової маржі, розглядає питання відповідності строковості активів та пасивів та надає відповідним підрозділам банку рекомендації щодо усунення розбіжностей у часі, що виникають;
- тарифний комітет, який щомісячно аналізує співвідношення собівартості послуг та ринкової конкурентоспроможності діючих тарифів, відповідає за політику банку з питань операційних доходів.

Банк створює постійнодіючий підрозділ з питань аналізу та управління ризиками, що має відповідати за встановлення лімітів щодо окремих операцій, лімітів ризиків контрпартнерів, країн контрпартнерів, структури балансу

відповідно до рішень правління з питань політики щодо ризикованості та прибутковості діяльності банку з метою забезпечення сприятливих фінансових умов захисту інтересів вкладників та інших кредиторів.

Банки створюють ***службу внутрішнього аудиту***, яка є органом оперативного контролю спостережної ради банку. Служба внутрішнього аудиту виконує такі функції:

- наглядає за поточною діяльністю банку;
- контролює дотримання законів, нормативно-правових актів НБУ та рішень органів управління банку;
- перевіряє результати поточної фінансової діяльності банку;
- аналізує інформацію та відомості про діяльність банку, професійну діяльність її працівників, випадки перевищення повноважень посадовими особами банку;
- надає спостережній раді висновки та пропозиції за результатами перевірок;
- інші функції, пов'язані з наглядом та контролем за діяльністю банку.

Служба внутрішнього аудиту підпорядковується спостережній раді банку та звітує перед нею, діє на підставі положення, затвердженого спостережною радою. Ця служба має право на ознайомлення з усією документацією банку та нагляд за діяльністю будь-якого підрозділу банку. Кандидатура керівника служби внутрішнього аудиту погоджується з Національним банком України.

Служба внутрішнього аудиту несе відповідальність за обсяги та достовірність звітів, які подаються спостережній раді щодо питань, віднесених до її компетенції, та не несе відповідальності, та не має владних повноважень щодо операцій, за якими вона здійснює аудит.

Незалежно від виду банку та його спеціалізації банки обов’язково створюють декілька функціональних підрозділів, що виконують базові банківські операції. Приклади організаційної структури банку й основні функції підрозділів наведено в додатку 1.

Критерієм організаційної структури банку є економічний зміст та обсяг операцій, які він виконує. Департаменти, управління або відділи (залежно від обсягу операцій і масштабності банку) формуються відповідно до класифікації окремих банківських операцій та їх груп за функціональним призначенням, тому їх кількість і назва в різних банках може бути власна.

Питання для самоконтролю

1. Обґрунтуйте сутність сучасного банку.
2. Які основні функції виконують банківські установи?
3. Охарактеризуйте структуру банківської системи України. Які зміни відбулися у структурі за період 1996-2009 рр.?
4. За якими ознаками класифікуються банківські установи? Назвіть види банківських установ?
5. Які види банківських об'єднань виділяються в банківській системі України?
6. Які документи необхідні для реєстрації банку?
7. На яких підставах банкам надається ліцензія на здійснення діяльності?
8. У яких випадках НБУ:а) може відмовити банкам у реєстрації; б) не надати або відкликати банківську ліцензію?
9. Назвіть способи реорганізації банківських установ згідно з чинним законодавством України?
10. Яким чином відбувається ліквідація банківських установ?
11. Охарактеризуйте компетенції органів управління банку?
12. Назвіть основні підходи до побудови організаційної структури банку?

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ РЕСУРСІВ БАНКУ

2.1. Ресурси банку, їх склад і структура

Сучасний розвиток вітчизняних банків відбувається у складних умовах: існує достатньо високий рівень ризиків, немає розвинутої інфраструктури ринку тощо. Відбувається постійний пошук оптимальних форм інституційної побудови кредитної системи, ефективно працюючого механізму на ринку капіталів, нових методів обслуговування комерційних структур.

У процесі адаптації банківської системи України до ринкових умов відбулися значні зміни. Серед них варто виділити універсалізацію банківської діяльності, вихід її за межі традиційних операцій, посилення конкуренції між банками, процеси структурних змін у системі банківських установ.

Проте, на сьогодні в більшості банків України вільні ресурси обмежені: достатньо слабо розвинуті комісійні, інвестиційні операції; депозитні операції банків поки не враховують існуючі потреби всіх прошарків населення; тільки починають розвиватися операції з перспективними видами внесків; банками поволі використовується запозичення ресурсів за допомогою емісії цінних паперів. Крім того, настання кризи ліквідності банківської системи України наприкінці 2008 року продемонструвало необхідність більш зваженої політики щодо залучення та розміщення банківськими установами ресурсів, необхідність розробки адекватних депозитних політик, підвищення рівня капіталізації банків, що в цілому має забезпечити фінансову стійкість вітчизняної банківської системи та відновлення довіри населення до банків.

Слід зазначити, що в сучасній економічній літературі немає єдиного визначення банківських ресурсів, що ускладнює не лише обгрунтування сутності явищ, що розглядаються, з точки зору теорії, а й позначається на

практичній реалізації процесів формування й управління банківськими ресурсами.

Найбільш поширенними визначенням сутності банківських ресурсів є таке: "Банківські ресурси – це сукупність коштів, які знаходяться у розпорядженні банків і використовуються ними для кредитування та інших активних операцій". Це визначення підкреслює організацію використання банками коштів, які акумулюються, але його істотним недоліком є те, що воно не характеризує механізму акумуляції і джерел банківських ресурсів.

Наприклад, О.Д.Заруба вказує в своєму визначенні, що: "Банківські ресурси складають всю величину коштів, які може використовувати банк для проведення своїх операцій, у першу чергу, кредитних. Складовими ресурсів банку є його власні та залучені від інших юридичних і фізичних осіб кошти." [69, с.5]. Проте автор, характеризуючи джерела залучення і напряму розміщення ресурсів, не дає характеристику поняттю механізму залучення ресурсів.

Окремі автори вважають, що банківські ресурси – сукупність коштів, які є у розпорядженні банків і використовуються для виконання активних і інших операцій. Акумулюючи грошові накопичення, доходи і заощадження юридичних і фізичних осіб, банки перетворюють їх на позиковий капітал, тобто грошовий капітал, який надається в позичку власниками на умовах повернення за платню у вигляді відсотка. Тому банківські ресурси називають банківським капіталом.

Дане визначення є недосить повним, тому що в ньому, з одного боку, відзначено, що закумульовані ресурси використовуються для проведення активних та інших операцій, а з іншого, автори акцентують увагу тільки на кредитному характері таких операцій. Окрім цього, при характеристиці джерел банківських ресурсів йдеться тільки про залучені і позичені кошти, а джерела внутрішнього походження (дохід банку) і його власні кошти в цілому не згадуються.

Достатньо дискусійним є ототожнення понять "банківські ресурси" і "банківський капітал". Ряд авторів розглядають банківські ресурси тільки в трактуванні кредитних ресурсів. У цьому разі економічно неправильно зводити суть ресурсів банку тільки до кредитних ресурсів. Поняття "банківські ресурси" є ширше, ніж "кредитні ресурси", оскільки перші мають більш широке цільове призначення і можуть використовуватися не тільки для кредитних, але і для інших видів активних операцій, що приносять банкам дохід, а також для нарощування капітальної бази банку.

Головним джерелом прибутку банку є торгівля банківськими ресурсами, тому, розглядаючи їх як товар, як ціну за нього, необхідно розглядати розмір позичкового відсотка.

Існує точка зору, що у вузькому розумінні банківські ресурси – це закумульовані банком вільні кошти економічних суб'єктів на умовах виникнення зобов'язань власності або боргу для подальшого розміщення на ринку з метою отримання прибутку.

Необхідно відмітити, що банківські ресурси доцільно розглядати у вузькому розумінні (мікроекономічний аспект) і широкому розумінні (макроекономічний аспект).

У ***вузькому розумінні банківські ресурси*** можна охарактеризувати як закумульовані за допомогою емісії пайових цінних паперів або отримані в тимчасове користування банком, на основі зобов'язальних правовідносин, ресурси економічних суб'єктів на фінансовому ринку, а також джерела коштів внутрішньобанківського походження, у тому числі результати фінансової діяльності банку, що використовуються для подальшого розміщення згідно з визначеними банком напрямами з метою отримання прибутку і досягнення іншої мети.

У ***широкому розумінні банківські ресурси*** є сукупністю грошових ресурсів усієї банківської системи країни, які служать засобом задоволення різноманітних потреб індивідуумів джерелом інвестицій для економічних

суб'єктів, найважливішим важелем економічного зростання і структурної перебудови економіки.

Традиційне трактування банківських ресурсів є визначенням їх як ресурсної бази, тобто сукупність коштів. Цей вислів абсолютно справедливий оскільки закумульовані банком кошти є фінансовим підґрунттям для його діяльності.

Проте поняття "ресурс" означає не тільки кошти, але і "можливості" банку. Тому доцільно розглядати банківські ресурси не тільки з традиційної точки зору, але можна і включати в поняття "банківських ресурсів" ряд організаційних і економічних чинників, які можуть служити джерелом конкурентних переваг банку і приносити йому прибуток. Це інфраструктура комерційного банку (до неї можна віднести його філіальну мережу, структуру головного банку), ноу-хау банківських послуг, людські ресурси банківської установи, якість банківського менеджменту, імідж комерційного банку і довіра до нього з боку контактних аудиторій, у тому числі фінансових інститутів, різноманітність каналів реалізації банківських послуг тощо.

Крім того, можна розглядати банківські ресурси з позиції не тільки кількості, але і якості, що може також визначатися перерахованими характеристиками. Пояснюється це тим, що в даний час прибуток банку залежить не тільки, і не стільки, від обсягів банківських ресурсів, які акумулюються, але головним чином від якості та управління здійснюваними ним активними операціями і якості банківського менеджменту в цілому.

У зв'язку з цим достатньо дискусійною є трактування окремих авторів, відповідно до якого історично пасивні операції грали первинну і визначальну роль щодо активних, оскільки для здійснення активних операцій необхідною умовою є достатність ресурсів. До 2005 року – настання періоду зростатання кредитної активності вітчизняних банківських установ пасивні операції вважалися первинними, тому що надлишок закумульованих ресурсів можливо було розмістити на міжбанківському ринку, знайти інші джерела розміщення. Однак під час проведення українськими банками агресивної кредитної

політики, банки формували ресурси під потреби попиту, що проявилося у наданні довгострокових позичок у значних обсягах при одночасно короткостроковому залученні ресурсів. Слід зазначити, що в розвинутих західних країнах в умовах жорсткої конкуренції активні операції банків мають пріоритетне значення. Однак економічно правильним вважається спочатку спрогнозувати напрями доцільного розміщення закумульованих банком засобів з метою отримання максимального прибутку, а потім шукати найдешевші та стійкі джерела ресурсів для використання в активній діяльності банку.

Ринок банківських ресурсів, на якому формується попит і пропозиція, є складовою частиною фінансового ринку. Ринок банківських ресурсів, як і будь-який ринок, взагалі, можливо розглядати з інституційної і функціональної точки зору.

З ***інституційної точки зору*** він є сукупністю продавців банківських ресурсів, покупців, посередників, контролюючого органу, в якості якого виступає Національний банк України.

Розвинутому ринку повинно бути властиво як різноманітність продавців, у ролі яких виступають інституційні та індивідуальні інвестори, одними з яких є банки, так і різноманітність покупців і посередників. При регулюванні діяльності ринку пріоритети повинні надаватися методам не адміністративного, а економічного характеру.

З ***функціональної точки зору*** ринок банківських ресурсів – це сфера економічних відносин, де відбувається акумуляція і розміщення банківських ресурсів, установлення ціни на них у результаті порівняння попиту і пропозиції.

Ринок банківських ресурсів містить у собі ряд секторів:

- ринок цінних паперів опосередковує операції з акціями і борговими зобов'язаннями банків;
- ринок міжбанківського кредитування, де формуються економічні відносинами з приводу купівлі-продажу коштів між банківськими установами (у тому числі і Національним банком України);

- грошовий ринок, на якому виникають відносини з приводу мобілізації тимчасово вільних коштів фізичних і юридичних осіб.

Зазначені сектори ринку банківських ресурсів не є незалежними один від одного, між ними відбувається безперервне переміщення коштів.

З метою характеристики джерел створення банківських ресурсів проводиться класифікація їх складових. Так, ряд авторів виділяють власні кошти і залучені ресурси банку. Існує і більш детальна диференціація, відповідно до якої ресурси розділяють на власні, залучені (депозитні) і позикові (недепозитні). Структуру ресурсів банків України станом на 01.01.2010 року наведено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Склад та структура ресурсів банків України станом на 01.01.10 р.

Складові банківських ресурсів	Обсяг ресурсів, млрд. грн.	Частка в ресурсах банку, %
Власний капітал банку	120,2	13,8
У тому числі:		
- статутний капітал	119,2	99,2
- інші власні кошти	1,0	0,8
Залучені та позичені кошти(зобов'язання), в тому числі	753,2	86,2
Кошти банків	274,3	36,4
Кошти юридичних осіб	136,0	18,1
Кошти фізичних осіб	213,5	28,3
Боргові цінні папери	13,5	1,8
Інші зобов'язання	115,8	15,4
Усього банківських ресурсів	873,5	100,0

Головним джерелом банківських ресурсів є залучені кошти, частка яких у середньому у банківських системах становить 80-90 % загальної величини ресурсів, а решта – 10-20%, припадає на власний капітал. У банківській системі Україні це співвідношення складає 87,1% та 12,9% за даними табл. 2.1.

Структура ресурсів може змінюватись з часом, зважаючи на вплив різних факторів, а саме (рис. 2.1):

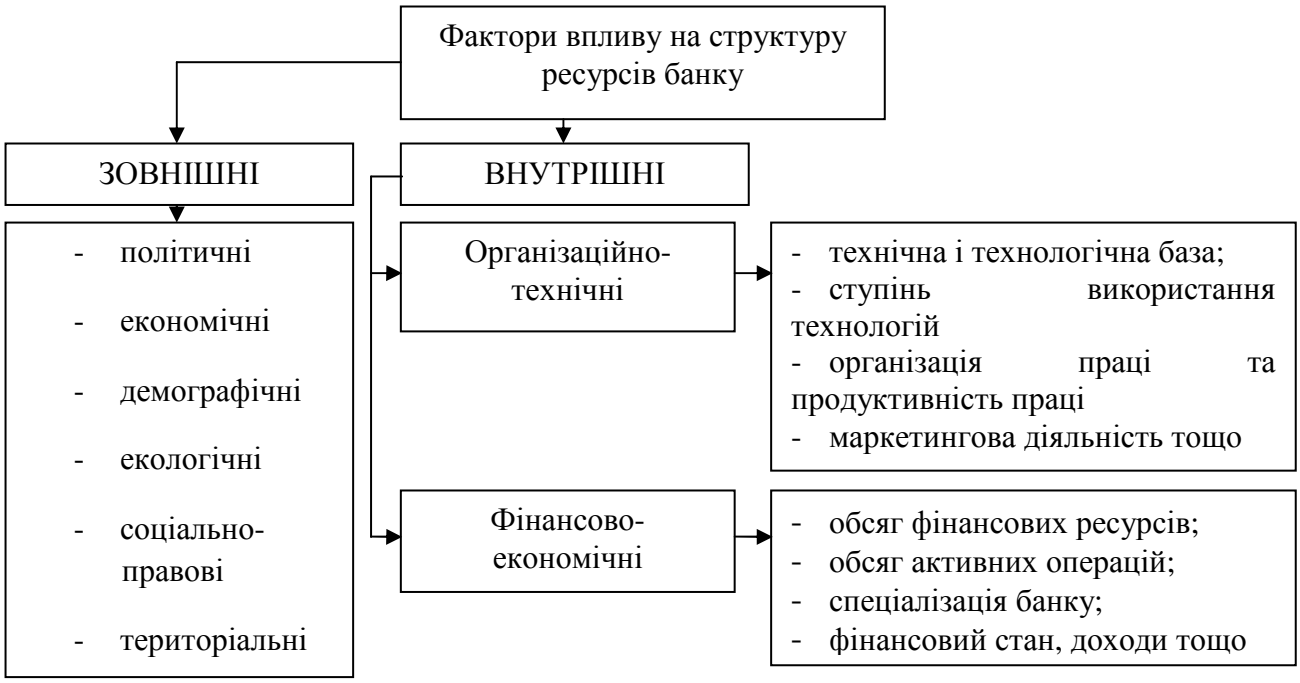

Рис. 2.1. Фактори, що впливають на ефективність використання ресурсів банку

Так, наприклад, станом на початок 2001 року частка залучених ресурсів від їх загальної суми становила 76,3%, у складі яких переважали вклади населення – 24,2% та депозити юридичних осіб – 42,7%, а кошти позичені на міжбанківському ринку становили 8,0%. У той же час, станом на 01.01.2009 року структура ресурсів змінилася: збільшилася частка залучених ресурсів, серед яких переважали ресурси залучені від інших банків – 39,8%, від юридичних осіб – 27,3% та фізичних осіб – 26,8%. Сучасна структура ресурсів банків пояснюється розвитком активних операцій до початку 2009 року, що супроводжувалося зростанням можливостей залучення ресурсів на міжбанківському ринку, перш за все, від іноземних банківських установ.

Унаслідок розґортання фінансової кризи станом на 01.01.2010 року частка залучених ресурсів скоротилася як в абсолютному з 806,823 млрд. грн до 753,242 млрд. грн., так і в відносному значені з 87,1% до 86,2%, що пояснюється зниженням довіри до банківської системи та відповідно відтоком вкладень з банків.

2.2. Власний капітал банку та механізм його формування

Власний капітал - це грошові кошти, внесені акціонерами (засновниками банку) і учасниками, а також кошти, сформовані в процесі подальшої діяльності банку.

У порівнянні з іншими сферами діяльності власний капітал банку займає незначну питому вагу в загальних ресурсах банку – приблизно не менш ніж 8-10%, тоді як у промислових підприємствах, наприклад, не менше 40-60%.

До того ж він має дещо інше призначення. Значення власного капіталу банку виражається в його функціях:

1. ***Захисна функція.*** Власний капітал служить, перш за все, для страхування інтересів вкладників і кредиторів банку, а також для покриття поточних збитків від банківської діяльності.

Роль захисної функції може змінюватися під впливом низки факторів: загальноекономічного і фінансового стану країни, грошово-кредитної політики центрального банку; розвитку системи страхування депозитів та позичок, політики банку. Якщо банк проводить зважену політику щодо розміщення ресурсів, дотримується вимог до ліквідності, страхує свою діяльність від ризиків, вимоги до захистної функції власного капіталу будуть меншими.

2. ***Оперативна функція.*** Забезпечення оперативної діяльності: є другорядною функцією для власного капіталу банку. Вона важлива на початковому етапі діяльності банку для формування його інфраструктури: за рахунок капіталу фінансується придбання приміщень, їх будівництво або оренда, обладнання технікою та меблями, впроваження новітніх технологій тощо.

При розширенні діяльності банк потребує додаткового капіталу для підтримки та захисту від ризику, пов’язанного з наданням нових послуг та будівництвом нових потужностей.

3. ***Регулююча функція.*** Розмір власного капіталу є важливим чинником забезпечення надійності функціонування банку і тому знаходиться під контролем НБУ. Як і регулюючі інститути, фінансові ринки вимагають, щоб ризикові активи банку збільшувались приблизно тими самими темпами, що й капітал. Регулювання капіталу стало важливим інструментом обмеження ступеня ризику, якого може зазнавати банк, що підтримує тим самим довіру клієнтів і захищає державну систему від втрат.

Для банківського нагляду використовується поняття регулятивного капіталу, який, в основному, застосовується для розрахунку економічних нормативів, і складається з основного і додаткового капіталу, зваженого на ризики (рис. 2.2).

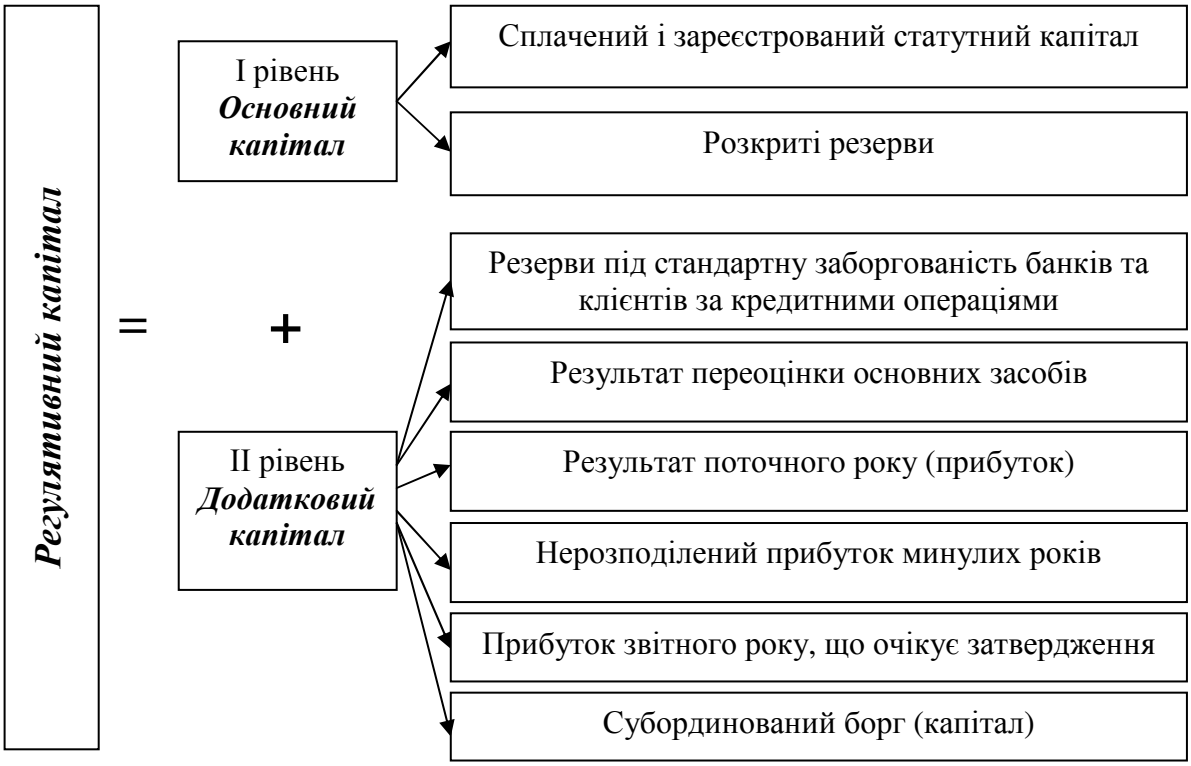

Рис. 2.2. Порядок розрахунку розміру регулятивного капіталу

У свою чергу основний капітал банку включає сплачений і зареєстрований капітал і розкриті резерви, які створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку (резерви, що оприлюднені банком у фінансовій звітності), надбавок до курсу акцій і додаткових внесків акціонерів у

капітал загальний фонд покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик при проведенні банківських операцій, за винятком збитків за поточний рік і нематеріальних активів.

Порядок формування ***статутного капіталу*** такий. Учасниками банку можуть бути юридичні та фізичні особи, резиденти і нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів або уповноважених їм органів. Учасниками не можуть бути юридичні особи, у яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та добродійні організації.

Статутний капітал банку незалежно від його організаційної форми формується за рахунок власних коштів учасників (засновників), акціонерів з підтверджених джерел. Внески здійснюються виключно в грошовій формі для резидентів у національній валюті та для нерезидентів в іноземній вільно конвертованій валюті або у гривнях. Розмір статутного капіталу залежить від виду банку і стадії його розвитку, а порядок його формування від організаційної форми.

У банківській системі України більша кількість банків сформована у вигляді публічних акціонерних товариств. Статутний капітал такого банку формується за рахунок продажу двох видів іменних акцій – простих і привілейованих; при створенні кооперативного банку – за рахунок пайових внесків учасників банку. Мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути менше 75 мільйонів гривень.

Національний банк України має право встановити для окремих банків залежно від їх спеціалізації диференційований мінімальний статутний капітал на момент реєстрації банку, але не нижче розміру, передбаченого законодавством на момент реєстрації.

Банк має право збільшити статутний капітал, після того, як усі учасники повністю виконали свої зобов'язання по сплаті внесків або акцій і заздалегідь заявлений капітал повністю сплачений. Банк не має права без згоди Національного банку України зменшувати розмір регулятивного капіталу нижче мінімально встановленого рівня.

Друга складова основного капіталу – ***розкриті резерви***, які створюються або збільшуються за рахунок нерозподіленого прибутку та включають:

- дивіденди, що направлені на збільшення статутного капіталу;
- емісійні різниці (емісійний дохід) – суму перевищення доходів, отриманих підприємством від первинної емісії (випуску) власних акцій та інших корпоративних прав над номіналом таких акцій (інших корпоративних прав);
- резервні фонди, що створюються згідно із законами України;
- загальні резерви, що створюються під невизначений ризик при проведенні банківських операцій.

Резервний фонд (загальний фонд покриття ризиків) – це грошові кошти, які резервуються банком для забезпечення непередбачених витрат по всіх статтях активів і позабалансових зобов'язань, а також виплати дивідендів по привілейованих акціях, якщо недостатньо прибутку.

Резервний фонд створюється згідно з порядком, визначеним зборами акціонерів. Розмір відрахувань до резервного фонду має бути не менше 5 відсотків від прибутку банку до досягнення ними 25 відсотків розміру регулятивного капіталу банку. Коли фонд досягає встановленої величини, то відрахування припиняються. У разі використання коштів, відрахування на його відновлення поновлюються.

Загальні резерви призначені для покриття можливих збитків по операціях банку. Їх відмінність від резервного фонду полягає в тому, що вони мають більш конкретне значення (наприклад, створюються для зниження негативних наслідків у зв'язку з неповерненням позичок, виникнення збитків від операцій з валютою і цінними паперами, що знаходяться у розпорядженні банку). Загальні резерви формуються з чистого прибутку, який залишається в банку після сплати податків.

Загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням розміру очікуваних (можливих) збитків за невиконаними зобов'язаннями контрагентів та зменшується на суму:

а) недосформованих резервів під можливі збитки за:

- кредитними операціями;

- операціями з цінними паперами;

- дебіторською заборгованістю;

- простроченими понад 31 день та сумнівними до отримання нарахованими доходами за активними операціями;

- коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках у банках (резидентах і нерезидентах), які визнані банкрутами або ліквідовуються за рішенням уповноважених органів, або які зареєстровані в офшорних зонах

- нематеріальних активів за мінусом суми зносу;

б) капітальних вкладень у нематеріальні активи;

в) збитків минулих років і збитків минулих років, що очікують затвердження;

г) збитків поточного року.

Основними елементами ***додаткового капіталу*** можуть бути:

а) нерозкриті резерви (крім того факту, що такі резерви не відображаються в опублікованому балансі банку, вони повинні мати такі самі якість і природу, як і розкритий капітальний резерв). До цих резервів необхідно віднести резерви під стандартну заборгованість інших банків та стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями банків;

б) підтверджена аудитором (аудиторською фірмою) за результатами звітного фінансового року *сума збільшення (за результатами переоцінки) вартості основних засобів*, які є власністю банку і належать до нерухомого майна (нежитлові будівлі, приміщення), що забезпечує технологічне здійснення банківських операцій;

в) *результат поточного року (прибуток)*, що зменшений на суму доходів, неотриманих понад 30 днів з дати їх нарахування (крім доходів за державними цінними паперами та цінними паперами, емітованими Національним банком). У цьому разі сума неотриманих нарахованих доходів, що приймається до коригування, зменшується на суму сформованого резерву за простроченими і

сумнівними до отримання нарахованими доходами. Якщо прибуток поточного року менше загальної суми коригування, то на суму такої різниці зменшується розмір основного капіталу банку;

г) гібридні (борг/капітал) капітальні інструменти, які повинні відповідати таким критеріям: вони є незабезпеченими, субординованими і повністю сплаченими; не можуть бути погашені за ініціативою власника; можуть вільно брати участь у покритті збитків без пред'явлення банку вимоги про припинення торгових операцій; дозволяють відстрочення обслуговування зобов'язань щодо сплати відсотків, якщо рівень прибутковості не дозволяє здійснити такі виплати;

ґ) субординований борг, що враховується до капіталу (субординований капітал);

д) нерозподілений прибуток минулих років – резерв банку, який залишається після розподілу прибутку на сплату податків, формування резерву і виплату дивідендів власникам і призначений для капіталізації;

ж) прибуток звітного року, що очікує затвердження.

Субординований борг – це звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до угоди не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів. При цьому сума таких коштів, уключених до капіталу щорічно зменшується на 20 відсотків від його первинної вартості протягом п'яти останніх років дії угоди.

Субординований капітал включає кошти, що залучені від юридичних осіб – резидентів і нерезидентів, як у національній, так і в іноземній валюті на умовах субординованого боргу.

Кошти, залучені на умовах субординованого боргу, можуть включатися до капіталу банку після отримання дозволу Національного банку в разі їх відповідності їх зазначеним критеріям гібридних капітальних інструментів.

Загальний розмір додаткового капіталу не може бути більше 100 % основного капіталу банку.

Для визначення розміру регулятивного капіталу банку загальний розмір капіталу 1-го і 2-го рівнів додатково зменшується на:

а) балансову вартість акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком, що випущені банками, у торговому портфелі банку та у портфелі банку на продаж; інвестицій в асоційовані та дочірні компанії, а також балансову вартість вкладень у капітал інших установ у розмірі 10 і більше відсотків їх статутного капіталу; акцій (паїв) власної емісії, що прийняті в забезпечення наданих банком кредитів (інших вкладень);

б) суму перевищення загальної суми операцій, що здійснені щодо одного контрагента, над установленим нормативним значенням нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7);

в) суму перевищення загальної суми операцій, що здійснені щодо одного інсайдера, над установленим нормативним значенням нормативу максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9);

г) суму операцій, що здійснені з інсайдерами (пов'язаними особами) на сприятливіших за звичайні умовах (у тому числі за угодами, які передбачають нарахування відсотків і комісійних на здійснення банківських операцій, які менші, ніж звичайні;

ґ) суму коштів, що вкладені в інші банки на умовах субординованого боргу;

д) балансову вартість позалістингових цінних паперів у торговому портфелі банку (крім цінних паперів, емітованих центральними органами виконавчої влади, Національним банком та Державною іпотечною установою); цінних паперів, що не перебувають в обігу на фондових біржах (у тому числі, торгівля яких на фондових біржах заборонена законодавством України), у торговому портфелі банку; цінних паперів недиверсифікованих інвестиційних фондів.

Окрім концепції регулятивного капіталу в сучасній західній теорії існує ***концепція економічного капіталу***, тобто капіталу, який необхідний для адекватного покриття ризиків конкретного банку.

У першу чергу банк захищає свою діяльність від ризиків, тобто втрат, шляхом відповідного ціноутворення. Ризики (втрати), які повинні покриватися цінами на банківські послуги, називають ***очікуваними*** (expected).

Формування резервів (так званих провізій (provision) – в практиці бухгалтерського обліку: вимушені цільові витрати) – це друга межа захисту інтересів банку від настання ризиків, яка зменшує ймовірність виникнення витрат та негативних наслідків для капіталу банку.

У західній практиці технічне створення резервів відбувається шляхом віднесення на витрати сум, які відображають уявлення про можливі втрати. Самі провізії не покривають втрат, оскільки вони самі є втратами. Створення провізій дозволяє подовжити вплив втрат на фінансовий результат у часі, тим самим надаючи банку можливість для необхідної реструктуризиції активів та/або збільшення капіталу.

Доходи банку повинні покривати всі стандартні витрати, пов'язані з наданням послуг, включаючи витрати на створення резервів. Таким чином, очікувані втрати не повинні компенсуватися за рахунок капіталу і не повинні внаслідок цього спричинювати його зниження.

Витрати, що перевищують очікуваний нормальний для даних умов рівень, який повинен бути передбачений ціною (та резервами на можливі втрати), належить до категорії неочікуваних (unexpected) втрат. Такі витрати повинні відшкодовуватися капіталом. Перш за все, це непередбачені витрати від ринкового, операційного, процентного ризиків, ризику втрати ліквідності, юридичного ризику тощо.

Формування економічного капіталу в обсязі достатньому для покриття неочікуваних ризиків вважається третім рівнем захисту банку.

Виходячи із структури регулятивного капіталу банку і джерел його наповнення, можна визначити основні макроекономічні умови, які мають вплив на процес нарощування власних ресурсів.

Так, можливості збільшення власної капітальної бази сучасних банків залежать від загальноекономічних чинників – доходів і довіри населення до банківської системи, кількості стратегічних інвесторів, розвинутого фондового ринку (інфраструктури) і законодавства, економічного зростання в країні, що впливає на прибуток самих банків як найпростішого і найдешевшого джерела приросту капіталу.

Макроекономічний вплив здійснюється через установлення відповідних нормативів обмеження операцій банків на кредитному ринку, шляхом надання банкам ліцензій на здійснення кредитної діяльності виконання яких є об'єктом контролю з боку центрального банку. Цей вплив реалізується через визначення критеріїв достатності капіталу банку.

Достатність капіталу банку – це здатність банку надавати традиційний набір банківських послуг стандартної якості незалежно від можливості отримання тих чи інших збитків за активними операціями

У березні 1988 року Базельський комітет з регулювання і методів нагляду за банками, що складається із представництв 12 розвинутих країн (Бельгії, Канади, Франції, Німеччини, Японії, Італії, Люксембурга, Голландії, Швеції, Швейцарії, Великобританії та США) ухвалив документ «Міжнародне наближення методів вимірювання та стандартів капіталу» (так звана Базельська угода або Баезель I), згідно з яким кожна країна повина була підготувати і затвердити власні стандарти оцінки банківського капіталу.

Цією угодою було введено в практику норматив достатності, так званий коефіцієнт Кука, який встановлює мінімальне співвідношення між капіталом банку та його балансовими і позабалансовими активами, зваженими за

ступенем ризику. Нормативне значення цього показника було встановлено на рівні 8%.

В Україні достатність капіталу банків регулюється такими нормативами:

- норматив мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1);
- норматив адекватності регулятивного капіталу/платоспроможності (Н2) (коефіцієнт Кука);
- норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3).

Норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2) (норматив платоспроможності) відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що випливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника адекватності регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що її приймають на себе власники банку; і навпаки: чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, що її приймають на себе кредитори/вкладники банку.

Норматив адекватності регулятивного капіталу встановлюється для запобігання надмірному перекладанню банком кредитного ризику та ризику неповернення банківських активів на кредиторів/вкладників банку та визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями та на суму забезпечення кредиту (вкладень у боргові цінні папери) безумовним зобов'язанням або грошовим покриттям у вигляді застави майнових прав (за умови, що забезпечення відповідає встановленим вимогам).

Починаючи з березня 2004 року від банків вимагається підтримувати їх регулятивний капітал на рівні, що становить не менше 10 відсотків зважених до ризику активів і позабалансових зобов'язань. Для банку, що розпочинає операційну діяльність, цей норматив протягом перших 12 місяців має

становити не менше 15 відсотків, протягом наступних 12 місяців - не менше 12 відсотків.

У разі, коли рівень регулятивного капіталу банку досягне рівня нижче від встановленого Національним банком України, банк зобов'язаний протягом одного місяця, починаючи з дня встановлення факту зменшення рівня капіталу, подати на розгляд Національного банку України план заходів щодо порядку і строків відновлення рівня регулятивного капіталу банку.

Норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3) відображає розмір регулятивного капіталу, необхідний для здійснення банком активних операцій.

Норматив Н3 установлює мінімальний коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів. При цьому до сукупних активів банку під час розрахунку нормативу включаються:

- готівкові кошти;
- банківські метали;
- кошти в Національному банку;
- казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються та емітовані Національним банком;
- кошти в інших банках;
- кредити, що надані органам державної влади та місцевого самоврядування, суб'єктам господарювання, фізичним особам;
- дебіторська заборгованість за операціями з банками та з клієнтами;
- цінні папери в торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення;
- запаси матеріальних цінностей;
- інші активи банку;
- суми до з'ясування та транзитні рахунки;
- інвестиції в асоційовані та дочірні компанії;
- основні засоби.

Під час розрахунку нормативу Н3 до сукупних активів не включається сума сформованих резервів за всіма активними операціями банку.

Нормативне значення цього нормативу має бути не менше ніж 9 відсотків. У разі недотримання нормативу банк також зобов'язаний ужити заходів для приведення його у відповідність.

Сучасна структура власного капіталу вітчизняних банків наведена в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Склад та структура власного капіталу банків України станом на початок 2009 - 2010 рр.

Складові	2009	2010
Статутний капітал, млрд. грн.	82,5	119,2
У % до власного капіталу	*69,1*	*99,2*
Власні акції, частки (паї), що викуплені в акціонерів (учасників), млрд. грн.	0,01	- 0,002
Емісійні різниці, млрд. грн.	6,0	6,3
У % до власного капіталу	5,1	5,2
Резерви, капіталізовані дівіденди та ін. фонди банку, млрд.грн.	10,7	15,7
У % до власного капіталу	9,0	13,1
Резерви переоцінки основних засобів, млрд. грн.	11,5	11,1
У % до власного капіталу	9,6	9,2
Резерви переоцінки цінних паперів, млрд. грн.	-0,24	-1,3
Прибуток/збиток минулих років, млрд. грн.	1,6	0,7
У % до власного капіталу	1,3	0,6
Прибуток/збиток поточного року, млрд. грн.	7,3	-31,5
Усього власного капіталу, млрд. грн.	119,3	120,2

Проблема капіталізації банківських установ – це проблема недостатньої адекватності капіталів банків до розміру сформованих ними активів. Тобто ця проблема полягає, перш за все, не у кількісній, а у якісній площині. Недостатня капіталізація – це загроза загальній фінансовій стабільності та автономності банківської системи, а отже проблема належного обслуговування банками прийнятих на себе грошових

зобов’язань. Від рівня капіталізації банків залежить надійність всієї економічної системи та динаміка подальшого розвитку. Незважаючи на поступове зростання показника балансового капіталу, варто відмітити зміни у

його структурі (табл. 2.2), що стали результатом збиткової діяльності вітчизняних банків унаслідок впливу кризи. В тих умовах, у яких на сьогодні опинилася банківська система України, найоптимальнішим заходом зростання рівня капіталізації банківських установ є їх консолідація, що передбачає створення банківських об'єднань та злиття банків.

Підвищення рівня капіталізації вітчизняних банків підвищить їх конкурентоспроможність на світовому фінансовому ринку і забезпечить фінансову стабільність усієї економіки України на шляху інтеграції у світове господарство.

2.3. Залучений капітал банку та механізм його формування

Операції, що забезпечують формування банківських ресурсів, необхідних понад власний капітал називаються пасивними. Проведення цих операцій дозволяє формувати банківським установам, так званий залучений капітал (кошти), який має кредитну основу.

Залучений капітал (кошти) – це кредиторська заборгованість банку, що виникла внаслідок його попередніх операцій і має бути погашена у визначений термін

Залучений капітал містить:

- кошти на депозитних рахунках клієнтів банків;
- кошти, отримані від випуску та продажу боргових зобов'язань банку (облігацій та векселів);
- кошти, отримані від інших комерційних банків;
- позички, отримані від центрального банку та інших кредитних установ.

Залучені кошти – це основне джерело формування ресурсів банків, які використовуються для проведення активних операцій.

Банківськими установами напрацьовано різні підходи щодо залучення коштів для проведення своєї діяльності.

Існують різні механізми залучення ресурсів: перші два механізми (залучення та запозичення) пов'язані з первинним формуванням ресурсів банку. Рефінансування передбачає проведення операцій з залучення коштів, використовуючи вже сформовані банком активи.

Як вже відзначалося джерела формування залучених коштів можна розділити на депозитні та недепозитні (рис. 2.3).

Депозитні джерела передбачають використання тимчасово вільних коштів фізичних та юридичних осіб (залишки на поточних рахунках різних видів клієнтів, кошти на вкладних (депозитних) рахунках до запитання та строкових).

В основі залучення коштів з ***недепозитних джерел*** знаходиться механізм запозичення. Ці кошти, як правило, складаються з коштів позичених від фінансових організацій та банків, шляхом використання такого інструменту як цінні папери власного боргу та проведення операцій з наявними активами.

Рис. 2.3. Характеристика залучених ресурсів банку

Для розуміння сутності джерел формування залученого капіталу вітчизняних банківських установ необхідно розглянути зміни, що відбулися у його складі (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Зміни у складі та структурі джерел формування залученого капіталу банків України станом на початок 2005 та 2010 років

Складові джерел залученого капіталу	2005		2010	
	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %
Кошти банків	20,35	17,6	274,3	36,4
Кошти клієнтів	90,93	78,4	349,6	46,4
Ощадні (депозитні) сертифікати	0,48	0,4	н.д	-
Боргові цінні папери	0,15	0,1	13,5	1,8
Інші зобов'язання	4,01	3,5	115,8	15,4
Усього залучених коштів	115,92	100,0	753,2	100,0

Отже, станом на початок 2005 року переважне значення в процесі формування ресурсів займали депозитні джерела коштів, представлені, перш за все, коштами клієнтів залученими на рахунки та шляхом розміщення ощадних (депозитних) сертифікатів, загальна частка яких становила 78,8%. За наступні п'ять років ця частка зменшується до 46,4% і значно зростає використання недепозитних джерел, у першу чергу – коштів банків.

Міжбанківське кредитування – це процес надання позичок однією банківською установою іншій для тимчасового користування на умовах повернення та платності. При надлишку ресурсів банк розміщує їх на міжбанківському ринку, при браку ресурсів банк купує їх на ринку. Ринок міжбанківських позичок є важливою складовою ринку кредитних ресурсів.

Банки залучають міжбанківські позички для:

- розширення своєї кредитної діяльності з клієнтами;
- отримання прибутку на купівлі-продажу ресурсів;
- регулювання власної ліквідності та виконання вимог щодо обов'язкового резервування;
- установлення ділових стосунків між банками.

При рогляді питання про міжбанківське кредитування банк-кредитор оцінює фінансовий стан банку-позичальника, виконання ним зобов’язань у минулому, якість банківського менеджменту тощо. Кредитні відносини між банками визначаються шляхом укладання кредитного договору, в якому фіксуються основні умови: строк, відсоткова ставка, порядок погашення та інші умови. В якості забезпечення міжбанківських позичок можуть використовуватися цінні папери, як правило, облігації внутрішньої державної позики (ОВДП).

На практиці використовуються такі основні різновиди міжбанківського кредитування:

- овердрафт по кореспондентських рахунках: на відповідному рахунку враховуються суми дебетових (кредитових) залишків на кореспондентських рахунках банків на кінець операційного дня;

- позички овернайт (англ. over night, дослівно - понад ніч), надані (отримані) іншим банкам на термін не більш одного операційного дня. Цей вид міжбанківського кредитування використовується для завершення розрахунків поточного дня;

- кошти, надані (отримані) іншим банкам по операціях РЕПО. Ці операції пов'язані з купівлею/продажем цінних паперів на певний період з умовою їх зворотного викупу за наперед обумовленою ціною або з умовою безвідзивної гарантії погашення у випадку, якщо термін операції РЕПО співпадає з терміном погашення цінних паперів.

Комерційні банки як економічно незалежні кредитні інститути самостійно встановлюють рівень процентної ставки за міжбанківськими кредитами залежно від попиту і пропозиції на міжбанківському ринку і рівня облікової ставки.

Забороняється надання і отримання міжбанківських ресурсів банківськими установами (філіями та відділеннями), які не є юридичними особами, крім випадків, коли це здійснюється за дорученням юридичної особи. НБУ, враховуючи фінансове положення окремих комерційних банків, має

право встановлювати інші обмеження на залучення і надання міжбанківських позичок.

Національний банк для регулювання ліквідності банків, виконання функції кредитора останньої інстанції, з урахуванням поточної ситуації на грошово-кредитному ринку застосовує такі інструменти:

- операції з рефінансування (постійно діюча лінія рефінансування для надання банкам позичок овернайт, позичок рефінансування строком до 90 днів);
- операції репо;
- операції з власними борговими зобов'язаннями (депозитні сертифікати овернайт до 90 днів);
- операції з державними облігаціями України.

Рішення про надання Національним банком позички банку приймається постановою Правління Національного банку. Кредитний договір і договір застави (іпотеки) укладаються банком з територіальним управлінням НБУ не пізніше ніж у семиденний строк після отримання постанови Правління Національного банку про надання позички.

Обсяг наданих Національним банком позичок рефінансування (крім позичок овернайт) та коштів за операціями репо, у тому числі з урахуванням поданої заявки, не повинен перевищувати 50 процентів розміру регулятивного капіталу банку, розрахованого за даними балансу на останню звітну дату.

Позичка може надаватися банку строком до одного року як одноразово, так і у формі кредитної лінії залежно від потреби в ньому. Кредитна лінія має бути освоєна банком не пізніше 30 календарних днів з дати її відкриття.

Процентна ставка за наданими позичками встановлюється не нижче, ніж ставка Національного банку за результатами останнього тендера з підтримки ліквідності та може бути скоригована за рішенням Правління Національного банку.

НБУ здійснює регулювання ліквідності банків у межах визначених монетарних параметрів та в обсягах, які потрібні для їх збалансування та управління грошово-кредитним ринком.

До залученого капіталу відносяться кошти, отримані від випуску та продажу цінних паперів власного боргу, таких наприклад, як облігації та векселі.

Облігація – це цінний папір, що емітується банком для залучення коштів. Особи, які купують облігації і стають їх власниками фактично надають банку довгострокову позичку, за що отримують фіксований прибуток за нею протягом терміну дії позички. З настанням строків погашення облігації банк повертає власнику номінальну вартість даної облігації.

Банківський вексель дозволяє його власнику використовувати такий цінний папір як платіжний засіб при розрахунку за товари та послуги або передання третій особі шляхом індосаменту. Для придбання банківського векселя покупець перераховує кошти на рахунок банку-продавця, після чого останній виписує бланк векселя на ім’я покупця із зазначення дати зарахування грошей. Погашення банківського векселя відбувається шляхом його викупу після закінчення строку обігу або ж довгострокового викупу векселя. У банківському векселі вказується розмір прибутку у вигляді процента до номіналу, що одержує власник векселя. Це означає, що продається вексель за номіналом, а викуповується банком за ціною продажу (яка складається з номіналу векселя та нарахованих за ним відсотків).

Варто зазначити, що на сьогодні згідно з діючим законодавством в Україні емісія банківських векселів (які також називаються фінансовими векселями) заборонена.

Недостатність у банків депозитних та традиційних недепозитних джерел викликає у них необхідність пошуку більш надійних і менш дорогих джерел ресурсів, що мають довгостроковий характер, до яких відноситься, так зване позабалансове фінансування.

Позабалансові джерела ресурсів банку включають:

- сек'юритизацію активів;
- продаж позичок;
- випуск кредитних гарантій.

Сек'юритизація активів – це переоформлення частини доходних активів на цінні папери з подальшим їх продажем на відкритому ринку з метою залучення додаткових коштів

Проводячи сек`юритизацію, банк рефінансує кошти, розмішені в активах, і використовує таким чином залучені кошти для надання нових позичок.

Визначають такі переваги сек'юритизації активів:

- додатковий прибуток у вигляді комісійних за обслуговування активів;
- додаткові прибутки від різниці між процентними ставками при сек'юритизації активів і виплатами інвесторам;
- зниження податків через відрахування витрат на сек'юритизацію активів;
- спосіб «очищення» кредитного портфелю – позички, які підлягають сек'юритизації вилучаються з балансу банку, що поліпшує показник адекватності капіталу;
- зниження процентного ризику, тому що сек'юритизація дозволяє погоджувати між собою строки платежів за банківськими активами і зобов'язаннями.

На відміну від західної практики, цей спосіб залучення ресурсів банківськими установами в Україні, нажаль, не отримав широкого застосування.

У лютому 2007 року в Україні було здійснено першу угоду по сек'юритизації – випуску облігацій, що забезпечені раніше наданими позичками. Емітентом виступив КБ «ПриватБанк», який розмістив іпотечні облігації на суму 171 млн. дол. на зовнішньому ринку. А в березні відбулася

перша сек'юритизація на внутрішньому ринку – ВАТ «Укргазбанк» продав іпотечні облігації на суму 50 млн. грн.

Станом на 1 січня 2009 року проведено чотири операції сек'юритизації фінансових активів українських компаній: КБ»Приватбанк» здійснив трансграничну сек`юритизацію за законодавством Великобританії, а також випустили звичайні іпотечні облігації, згідно з Законом України «Про іпотечні облігації», ВАТ «Укргазбанк», Державна іпотечна установа, ВАТ «Ощадбанк».

У якості позабалансового джерела формування ресурсів можна також розглядати такі операції, як продаж позичок.

Продаж позичок – форма інвестиційних банківських операцій, за якими банк максимально правильно оцінює кредитоспроможність позичальників і продає частину свого кредитного портфеля іншим інвесторам, які довіряють банкіру щодо оцінки якості даних кредитів

При використанні цієї форми залучення ресурсів банки зберігають право на обслуговування боргу, збираючи з боржників платежі за відсотками і стежачи за виконанням ними строків платежів у інтересах покупців позичок за відповідну комісійну винагороду.

Існують різні форми продажу позичок: участь у позичках та дроблення позичок.

Участь у позичках – це угода, відповідно до якої банк продає частину великої позички на період, що дорівнює строку кредитування. Продаж закінчується в момент погашення позички (банк не несе відповідальності у випадку неплатежу боржника за позичкою).

Дроблення позичок – це продаж частини великої позички на короткий час, звичайно на період більш короткий, ніж період до моменту погашення позички (банк відповідає за зобов'язаннями).

Ще одним способом залучення ресурсів із застосуванням позабалансових джерел є надання банком кредитних гарантій. Це інструмент, який використовується для підтримки кредитоспроможності позичальника з метою

зниження вартості позички, що свідчить про зобов'язання відшкодувати суму кредитору позичальника у випадку неплатежу з його боку. Надання гарантій може виступати формою залучення ресурсів при встановленні вимог депонування необхідних для гарантування сум на рахунках банку.

Однак, незважаючи на те, що останнім часом значення залучення ресурсів з недепозитних джерел зростає, все ж таки основним способом збільшення ресурсів банківських установ залишаються кошти клієнтів, що залучені на депозити.

2.4. Порядок та умови здійснення депозитних операцій банку

Основний вид пасивних операцій – залучення коштів на банківські рахунки всіх видів: поточні, строкові, ощадні, валютні та інші. Кошти, залучені на банківські рахунки, називаються ***депозитами***, а ці операції –депозитними.

Депозити є важливим джерелом коштів, завдяки яким банки формують переважну частину своїх доходних активів.

Вклад (депозит) - це кошти (в готівковій або безготівковій формі у національній або в іноземній валюті, або у вигляді банківських металів), які банк прийняв від вкладника (або які надійшли для вкладника) на договірних засадах на визначений строк зберігання чи без зазначення такого строку (під процент або дохід в іншій формі) і підлягають поверненню вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору

Суб'єктами депозитних операцій є банки, які виступають як позичальники, та власники коштів – кредитори.

Класифікацію депозитів банку за різними класифікаційними ознаками наведено на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Класифікація депозитів банківських установ

Згідно із методологічними засадами визначення НБУ монетарних показників, вклади на вимогу відносяться до групи переказних депозитів.

Переказні депозити – це кошти в безготівковій формі, які за першою вимогою можуть бути обміняні на готівку за номіналом або безпосередньо використані для здійснення переказу в безготівковій формі

Такі вклади обліковуються в банку на поточному рахунку клієнта. На вимогу клієнта кошти з поточного рахунку в будь-який час можуть вилучатися через видачу готівки, виконання платіжного доручення у безготівковій формі, сплату чеків або векселів.

Вклади до запитання (або вклади на вимогу) є нестабільними, що обмежує можливість їх використання банком для активних операцій. Тому власникам поточних рахунків сплачується низький процент або не сплачується зовсім. З метою залучення коштів на вклади на вимогу, банки можуть встановлювати умови надання інших видів послуг лише при відкритті поточного рахунку.

Для покриття операційних витрат, пов'язаних з веденням поточних рахунків, банк стягує з клієнта комісійну винагороду. Деякі банки не стягують комісії за умови зберігання на них стабільного залишку коштів не нижче встановленого рівня.

За строками використання коштів рахунки поділяються на: до запитання та строкові. У свою чергу, у структурі строкових депозитів виділяють: добові (типу овернайт), короткострокові (до одного року) та довгострокові (більше одного року).

Вклади (депозити) на вимогу – це грошові кошти або банківські метали, що розміщені вкладниками в банках на умовах повернення банком вкладу (депозиту) на першу вимогу вкладника або здійснення платежів за розпорядженням власника рахунка.

До депозитів до запитання відносять кредитові залишки на контокорентних рахунках. ***Контокорентний рахунок*** – це активно-пасивний

рахунок, що поєднує ознаки поточного та позичкового рахунків. Кредитове сальдо на цьому рахунку означає, що клієнт має у своєму розпорядженні власні кошти, дебетове – що у клієнта виникла заборгованість перед банком за позичками.

Одним із видів депозитів до запитання є залишок коштів на кореспондентських рахунках, відкритих у даному банку іншими банками.

Строкові вклади (депозити) – це грошові кошти або банківські метали, розміщені вкладниками в банку на визначений договором строк.

Строкові вклади є для банків кращим видом депозитів, оскільки вони більш стабільні при плануванні розвитку банківської діяльності. За ними сплачується більш високий процент, рівень якого диференціюється залежно від строку, виду внеску, періоду повідомлення про вилучення, загальної динаміки ставок грошово-кредитного ринку та інших умов.

Строкові депозити не використовуються для здійснення поточних платежів. При достроковому вилученні коштів з цього типу вкладу, як правило, процентна ставка знижуються до рівня, передбаченого за вкладами до запитання.

У світовій практиці частка депозитів до запитання у загальній структурі депозитів не перевищує 30%. Варто зазначити, що вітчизняні банки до початку 2009 року додержувались цього показника, який складав 29,9%, однак, станом на 01.01.2010 року, частка таких депозитів зросла до 35,5% (табл. 2.4), що пояснюється впливом кризи і зниженням довіри до банківської системи. Також суттєвим недоліком структури депозитів банків за строками є зменшення частки депозитів, залучених на строк більше 2 років з 10,3% до 5,8% відповідно, що вимагає від банків обмеження здійснення довгострокових активних операцій або проведення більш ризикованої кредитної політики з одночасним використанням сучасних методів управління ліквідністю та ризиками.

За категоріями вкладників депозити поділяються на: депозити банків; депозити за рахунок бюджетних коштів, депозити суб'єктів господарської діяльності; депозити фізичних осіб.

Як свідчать дані табл. 2.4, більшу питому вагу 64,5% займають кошти, залучені у депозити від інших секторів економіки, які на 99,2% складаються з домашніх господарств; 28,3% – депозити нефінансових корпорацій, тобто, підприємств реального сектора економіки; 4,7% – кошти від фінансових корпорацій і лише 2,6% – кошти сектора загального державного управління.

За формою грошей можна виділити: депозити внесені готівкою та безготівкові депозити. При цьому депозити від фізичних осіб, як правило, залучаються готівкові, а від юридичних осіб — безготівкові.

За видами валютних цінностей, у яких номіновано депозит розрізняють: депозити у національній валюті, депозити в іноземній валюті та депозити в банківських металах. Депозити в іноземній валюті підрозділяють на депозити у вільно використовуваній валюті та у частково використовуваній валюті. В Україні станом на 01.01.2010 року депозити в національній валюті складали 51,7%, а в іноземній – 48,3% (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Склад та структура депозитів банківських установ в Україні за категоріями вкладників, строками використання коштів та валютами станом на 01.01.2010 р.

Категорії вкладників*	млрд. грн.	у % до підсумку	Строки погашення та валюта	млрд. грн.	у % до підсумку
Фінансові корпорації (крім банківських установ), у тому числі:	15,6	4,7	Депозити *на вимогу*	119,8	35,8
- страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди	7,5	48,1	Депозити *до 1 року*	135,3	40,4
- інші фінансові посередники та допоміжні організації	8,1	51,9	Депозити *від 1 року до 2 років*	60,3	18,0
Сектор загального державного управління, у тому числі:	8,6	2,6	Депозити *більше 2 років*	19,4	5,8
- центральні органи державного управління	8,1	94,2	*Депозити в національній валюті*, у тому числі:	173,0	51,7
Продовження табл. 2.4					
- регіональні та місцеві органи державного управління	0,5	5,8	- на вимогу	77,2	44,6
Нефінансові корпорації, у тому числі:	94,8	28,3	- до 1 року	55,9	32,3
- державні нефінансові корпорації	12,3	13,0	- від 1 року до 2 років	30,9	17,8
- інші нефінансові корпорації	82,5	87,0	- більше 2 років	9,2	5,3
Інші сектори економіки, у тому числі:	215,9	64,4	*Депозити в іноземній валюті*, у тому числі:	161,8	48,3
- домашні господарства	214,1	99,2	- на вимогу	42,6	26,4
- некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	1,8	0,8	- до 1 року	79,5	49,1
			- від 1 року до 2 років	29,5	18,2
			- більше 2 років	10,2	6,3
Усього депозитів	334,9	100,0	*Усього депозитів*	334,8	100,0

Така значна частка депозитів в іноземній валюті пояснюється, перш за все, недовірою власників коштів до їх зберігання в національній валюті, що пояснюється нестабільністю розвитку економіки, інфляцією, а отже, високими ризиками знецінення коштів. Зважаючи на таку ситуацію, банки, як правило, встановлюють за депозитами в національній валюті більш високі процентні ставки, ніж за депозитами в іноземній валюті.

За формою визначення власника депозиту виділяють іменні депозити та депозити на пред'явника.

До іменних депозитів можна віднести, наприклад, ощадні вклади, які слугують власникам для накопичення грошових заощаджень. Власнику ощадного вкладу видається іменне посвідчення про внесок у формі ощадної книжки, у якій обліковуються всі операції на рахунку. Зняття грошей з ощадного рахунка здійснюється за попереднім повідомленням власника внеску. Ощадні вклади передбачають тривале існування на рахунках стабільних залишків коштів, що використовуються в активних операціях банків.

Іншим прикладом іменних депозитів є іменні депозитні сертифікати, які не потрапляють в обіг і не продаються іншим особам (не підлягають відчуженню). У той же час, як ощадні та депозитні сертифікати на пред'явника емітуються без зазначення власника, а вимога за ними уступається шляхом надання сертифіката без пред'явлення будь-якого документа. Ощадні сертифікати на пред'явника — визнаний засіб конфіденційного зберігання значних коштів у національній та іноземній валютах. Але якщо власник загубить його, то втрачає вкладену суму так само безповоротно, як гаманець із готівкою.

За цільовим призначенням депозити щодо його власника депозити поділяються на: дохідні депозити та гарантійні депозити.

Під гарантійним депозитом (внеском) розуміється депозит (внесок) юридичної особи, перед якою банк має умовне зобов'язання кредитного характеру, за умови, що термін розміщення депозиту (внеску) перевищує термін виконання умовного зобов'язання кредитного характеру. Гарантійний депозит виступає своєрідним забезпеченням інтересів банку як кредитора на випадок, якщо клієнт не виконає своїх зобов'язань. Особливістю гарантійних депозитів є те, що ініціатором їх створення виступає сам банк, а не клієнт. За цим видом депозиту можуть нарахувуватися відсотки, однак метою його розміщення власником коштів не є отримання доходу.

Переважна більшість вкладів відноситься до доходних депозитів, так як розміщується з метою отримання прибутку у вигляді нарахованих відсотків.

Необхідно відзначити, що існують різні способи нарахування відсотків, які залежать від виду процентної ставки та періодичності нарахування.

Для розрахунку відсотків банки можуть використовувати, так звані прості або складні процентні ставки. Відсотки по депозитах можуть виплачуватися наприкінці терміну дії депозитного договору або через певні періоди (щомісяця, щокварталу, щорічно) протягом строку зберігання депозиту. Відсоткова ставка, залежно від умов розміщення внеску, може бути фіксованою або плаваючою.

Відсотки з використанням простої процентної ставки визначаються за такою формулою:

$$Ai = \frac{d \times r \times t}{360} \times 100, \qquad (2.1)$$

Ai (від англ. annual income – щорічний дохід) – сума нарахованого процентного доходу за депозитом;

d (deposit) – номінальна сума депозиту;

r (rate) – процентна ставка, встановлена банком за депозитом із розрахунку на один рік;

t (term) – строк розміщення депозиту в банку (днів)

Нарахування простого відсотка може відбуватися наприкінці терміну дії депозитного договору (відсоток нараховується на основну (первісну) суму внеску з наступною виплатою наприкінці строку зберігання депозиту); або нарахування й виплата через певні періоди часу (звичайно щомісяця або щокварталу, іноді щорічно; відсоток нараховується тільки на основну суму внеску).

Нарахування відсотків, що здійснюється через певні періоди часу (щомісяця, щокварталу, щорічно) з наступною капіталізацією (додавання процентних доходів до основного внеску з подальшим нарахуванням відсотків на збільшену суму внеску) ще називається нарахуванням складних відсотків, яке проводиться за такою формулою:

$$Cid=d(1+r)^t, \qquad (2.2)$$

або

$$Cid = d(1+r/p)^{t*p}, \qquad (2.3)$$

$$Ai = Cid - d, \qquad (2.4)$$

- де Cid (capitalized interest deposit) – сума депозиту та капіталізованих відсотків;

p (period) – кількість періодів нарахування відсотків протягом року.

Формула 2.2. використовується у випадках, коли нарахування відсотків відбувається щорічно, а формула 2.3 – якщо період нарахування менше року (щомісяця, щокварталу тощо).

Також на розмір нарахованих відсотків впливатиме метод визначення кількості днів для розрахунку процентів. У банківській практиці використовуються такі методи:

- метод «факт/факт» - при розрахунку суми відсотків береться фактична кількість днів у місяці та році (англійський метод);
- метод «факт/360» - при розрахунку суми відсотків береться фактична кількість днів у місяці та приблизна (умовна) у році (банківський або французький метод);
- метод «30/360» - при розрахунку суми відсотків береться умовна кількість днів у місяці – 30 та у році – 360 (німецький метод).

Незалежно від методу розрахунку відсотків при визначенні кількості днів проценти на депозит, залучений відповідно до договору банківського вкладу (депозиту), якщо інше не передбачено договором, нараховуються від дня, наступного за днем надходження до банку грошових коштів або банківських металів, до дня, який передує поверненню грошових коштів або банківських металів вкладнику або списанню з вкладного (депозитного) рахунка вкладника з інших підстав. При нарахуванні відсотків за звітний місяць останній день місяця має включатися в розрахунок, крім випадків, коли звітна дата є датою закінчення операції.

Проценти можуть сплачуватися авансом, періодично (щомісяця, щоквартально, за підсумком року) та після закінчення строку дії депозиту. Відсотки підлягають нарахуванню щомісяця, не пізніше, ніж в останній робочий день місяця.

За способом юридичного оформлення зобов'язань виокремлюють: депозити, оформлені угодою, депозити з наданням ощадної книжки, депозити з наданням ощадного (депозитного) сертифіката.

При цьому, варто зазначити, що залучення депозитів фізичних осіб банк оформляє шляхом:

- відкриття депозитного рахунка з укладанням договору банківського вкладу (видачею ощадної книжки);
- видачі ощадного сертифіката.

А залучення депозитів юридичних осіб оформляється шляхом:

- відкриття депозитного рахунка з укладанням договору банківського депозиту;
- видачі депозитного сертифіката.

Договори банківського вкладу (депозиту) укладаються в письмовій формі та визначають права, зобов'язання суб'єктів вкладних (депозитних) операцій власників грошових коштів або банківських металів і банку) та інші умови. Укладена угода засвідчує право банку керувати на свій розсуд залученими грошовими коштами і право вкладників вимагати у встановлені строки суму депозиту та відсотків за його користування. Один примірник договору зберігається в банку, а другий банк зобов'язаний надати клієнту під підпис.

Банки можуть укладати з фізичними та юридичними особами договори банківського вкладу (депозиту) на користь третьої особи. Для вкладників – фізичних осіб банк зобов'язаний установлювати однакові типові умови договору банківського вкладу відповідного виду.

Датою відкриття депозитного рахунка є дата надходження коштів на депозитний рахунок. Форма надходження коштів визначається угодою: юридичні особи мають право перераховувати кошти на депозитний рахунок

тільки з поточного рахунка, а фізичні особи можуть вносити кошти готівкою або перераховувати зі свого поточного рахунка. Згідно з депозитною угодою можуть бути передбачені додаткові надходження коштів на депозитні рахунки.

Банкам або вкладникам забороняється в односторонньому порядку змінювати умови укладених договорів банківського вкладу (депозиту), зокрема.

Після закінчення депозитної угоди закриття депозитного рахунка здійснюється на основі оформлення меморіального ордеру. Повернення депозиту і сплата процентного доходу юридичним особам здійснюється тільки шляхом перерахування коштів на поточний рахунок, а фізичним особам шляхом виплати готівки або перерахування коштів на поточний рахунок.

Іншим способом юридичного оформлення зобов'язань є ощадні та депозитні сертифікати.

Ощадний (депозитний) сертифікат – це письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право власника сертифіката або його правонаступника на одержання після закінчення встановленого строку суми вкладу (депозиту) та процентів, установлених сертифікатом у банку, який його видав

Сертифікати можна класифікувати за різними ознаками:

- за способом випуску (емісії): сертифікати, що випускаються одноразово та серіями;
- за способом оформлення: на іменні та на пред'явника;
- за терміном обігу: на строкові (термінові) та на вимогу (до запитання);
- за умовою сплати процентів: на сертифікати з регулярною сплатою процентів після закінчення розрахункового періоду і з виплатою їх у день погашення сертифіката;
- за способом сплати процентів: купонний сертифікат – це сертифікат, що має окремі купони, на кожному з яких зазначено строк здійснення виплати процентної плати (у разі настання цього строку банк відриває купон і виплачує власнику сертифіката дохід згідно з визначеним

процентом); процентний сертифікат - це сертифікат, який випущений банком з визначеною процентною ставкою.

Емітентами ощадних (депозитних) сертифікатів можуть бути лише банки – юридичні особи. Ощадні (депозитні) сертифікати мають бути емітовані в паперовій (документарній) формі та можуть бути номіновані як у національній валюті, так і в іноземній валюті. Випуск та розміщення банками ощадних (депозитних) сертифікатів, номінованих у банківських металах, не дозволяється.

Ощадними (депозитними) сертифікатами на пред'явника, номінованими як у національній, так і в іноземній валюті, оформляються лише вклади (депозити) на строк більше ніж 30 днів.

За умови випуску іменного ощадного (депозитного) сертифіката банк заповнює всі реквізити корінця сертифіката, який підписується вкладником або уповноваженою ним особою, відривається від сертифіката, обліковується і зберігається в банку в окремій теці. Якщо до бланка сертифіката корінець не передбачено, то банк веде реєстраційний журнал випущених іменних ощадних (депозитних) сертифікатів, до якого включаються реквізити, що відповідають тим, які передбачені для корінця. Реєстраційний журнал може вміщувати й інші потрібні банку реквізити.

Розміщення та погашення ощадних (депозитних) сертифікатів здійснюється лише банком-емітентом. До погашення приймаються тільки оригінали ощадних (депозитних) сертифікатів.

За умови настання строку вимоги вкладу (депозиту) банк здійснює платіж проти пред'явлення ощадного (депозитного) сертифіката. За умови дострокового подання сертифіката до погашення банк сплачує власнику сертифіката суму вкладу (депозиту) та проценти, які виплачуються в розмірі як за вкладом (депозитом) на вимогу, якщо умовами сертифіката не встановлений інший розмір процентів.

Банк перевіряє справжність ощадного (депозитного) сертифіката і його відповідність записам на корінці або в реєстраційному журналі. Якщо дані

збігаються, то в реєстраційному журналі власників сертифікатів робиться позначка про погашення (для іменного ощадного (депозитного) сертифіката). Після цього на підставі заяви власника ощадного (депозитного) сертифіката, у якій обов'язково мають зазначатися дані про документ, що засвідчує особу (назва, серія та номер документа, дата видачі, повна назва органу, що видав документ), грошові кошти перераховуються на зазначений у заяві рахунок або видаються готівкою фізичним особам, також здійснюється погашення сертифіката шляхом написання слова "Погашено" у правому верхньому його куті.

Якщо строк одержання вкладу (депозиту) за строковим ощадним (депозитним) сертифікатом прострочено, то такий сертифікат уважається документом на вимогу, за яким на банк покладається зобов'язання сплатити зазначену в ньому суму вкладу (депозиту) та процентів за ним у разі пред'явлення ощадного (депозитного) сертифіката.

Сертифікати мають суттєву перевагу над строковими вкладами, оформленими депозитними договорами, так як вони можуть обертатися на вторинному ринку цінних паперів. Сертифікат може бути достроково проданий власником третій особі з одержанням деякого прибутку за час зберігання і без зміни при цьому обсягу ресурсів банку, тоді як дострокове вилучення власником строковго вкладу означає для нього втрату прибутку, а для банку – втрату частки ресурсів.

За формою вилучення депозиту та нарахованих процентів розрізняють: безумовні депозити та умовні. Безумовні депозити бувають без попереднього повідомлення та з попереднім повідомленням. Умовні депозити можуть бути повернені у разі настання певних обумовлених угодою обставин.

Якщо вкладник не вимагає повернення суми строкового вкладу (депозиту) із закінченням строку, установленого договором банківського вкладу, або повернення суми вкладу (депозиту), внесеного на інших умовах повернення, то після настання визначених договором обставин договір

уважається продовженим на умовах вкладу на вимогу, якщо інше не встановлено договором.

За економічним змістом та характером депозиту розрізняють: пасивні та активні депозити. Пасивні депозити виступають джерелом залучення банківських ресурсів. Активні депозити — засіб розміщення тимчасово вільних кредитних ресурсів в інших банківських установах (міжбанківські депозити). Значна частка активних депозитів у балансі негативно характеризує ділову активність банку, який не в змозі ефективно розпоряджатися своїми кредитними ресурсами.

Обсяги та ціна залучення різноманітних видів депозитів від усіх категорій клієнтів визначається та залежить від депозитної політики банку.

Депозитна політика – це комплекс заходів банку, різноманітних форм і методів здійснення цих заходів із формування портфеля депозитних послуг
Депозитна політика є стратегією і тактикою банку по залученню тимчасово вільних коштів економічних агентів (юридичних і фізичних осіб)

Кожний банк має свою стратегію і тактику розвитку, і формулювання ресурсної політики і проведення пасивних операцій обов'язково повинне проходити відповідно до визначених ним умов.

Конкуренція на ринку банківських послуг достатньо висока, і для створення збалансованої ресурсної бази банки повинні використовувати прийоми банківського менеджменту і маркетингу.

При акумуляції банківських ресурсів необхідно враховувати ряд чинників.

1) виходячи з того, що витрати з обслуговування поточних рахунків якнайменші, збільшення коштів на них з погляду витрат банку є позитивним. Проте не можна надмірно завищувати їх частину в мобілізованих коштах, щоб не погіршувати ліквідність банку;

2) при формуванні ресурсної бази доцільно надавати максимальну увагу збільшенню строкових депозитів у загальній сумі мобілізованих коштів, незважаючи на зростання процентних витрат;

3) рекомендується уникати високої питомої ваги міжбанківських позичок у загальному обсязі мобілізованих коштів, оскільки це найдорожчий інструмент поповнення ресурсів.

У сучасних умовах для успішного функціонування банкам необхідно особливу увагу приділити проблемі збільшення ресурсів, оскільки їх обсяги і структура значною мірою визначають не тільки обсяги і характер його діяльності, але і можливість банку успішно адаптуватися до змін економічної кон'юнктури. Без достатньо розвинутої ресурсної бази банк не взмозі нормально функціонувати і розвиватися на традиційних ринках і завойовувати нові.

Як уже зазначалося, основним джерелом ресурсів комерційних банків є депозити, а отже депозитна політика має особливе значення.

Депозитна політика банку тісно пов'язана з кредитною і процентною політиками, будучи одним з елементів банківської політики в цілому. Депозитна політика формується з виділенням таких кроків:

- постановка мети і визначення задач депозитної політики;
- виділення відповідних підрозділів, що беруть участь у реалізації депозитної політики, розподіл повноважень співробітників банку;
- розробка необхідних процедур проведення банківських операцій, що забезпечують залучення ресурсів;
- організація контролю і управління в процесі здійснення банківських операцій, направлених на залучення ресурсів.

Депозитна політика банку будується в залежності від:

- суб'єктів депозитних відносин (відносно фізичних і юридичних осіб);
- банківських інструментів, що використовуються для залучення ресурсів;
- термінів залучення ресурсів (короткострокова, середньострокова і довгострокова депозитна політика);

- мети залучення (для інвестування, кредитування, підтримка поточної ліквідності);
- агресивності в питаннях залучення ресурсів і пов'язаних з цим питанням цінової політики і ступеня ризику операцій, що проводяться.

Депозитна політика Банку передбачає:

- проведення аналізу депозитного ринку;
- визначення цільових ринків для мінімізації депозитного ризику;
- мінімізацію витрат у процесі залучення грошових коштів;
- оптимізацію управління депозитним портфелем банку з метою підтримки необхідного рівня ліквідності банку, підвищення його стійкості.

Банк при проведенні власної депозитної політики враховує такі чинники: зміна законодавства, регулюючого банківську діяльність; макроекономічну динаміку розвитку економіки; поточний стан і тенденції фінансового ринку, як у частині залучення, так і розміщення ресурсів; грошово-кредитну політику НБУ.

З метою ефективного здійснення депозитної політики у банках розробляється відповідний меморандум, у якому визначається стратегії банку щодо цільових ринків та клієнтів, обсягів, структури депозитів юридичних і фізичних осіб, методів і пріоритетів депозитної діяльності.

Меморандум закріплює напрямки депозитної політики, виходячи з цілей, завдань банку, зазначених у його статуті: отримання максимального прибутку при збереженні банківської ліквідності.

Депозитна політика, яка враховує терміни й умови залучення коштів, має ґрунтуватися на підтримці ліквідності. Зумовлено це тим, що розміри і структура пасивів банку визначають його можливості щодо проведення активних операцій, попит на них з боку клієнтів банку потребує формування адекватної ресурсної підтримки. При такому підході первинну роль відіграють структура й розміри ресурсів банку, в тому числі депозитних.

2.5. Система страхування вкладів населення в банках

Вразливість банківських установ до втрати ними своєї платоспроможності та ліквідності, враховуючи те, що вони не є власниками більшої частки ресурсів якими вони розпоряджаються, та загроза настання системної кризи (банкрутства банків, які негативно вплинуть на стабільність банківської системи) визначає необхідність створення відповідних систем захисту інтересів клієнтів, перш за все, страхування депозитів.

Страхування (гарантування) вкладів (депозитів) – це
1)вид страхування, що здійснюється банками, за яким вкладникам гарантується повернення їх внесків у разі оголошення банків неспроможними виконувати свої зобов'язання і в результаті їх банкрутств;
2) комплекс заходів держави та центрального банку, спрямований на підтримку стійкості банківських установ

Система страхування депозитів існує в багатьох країнах: згідно з даними міжнародних організацій на даному етапі такі системи створено в 72-х країнах світу. Практично в усіх країнах захист вкладників на законодавчій основі обмежується малими вкладами. Це досягається встановленням максимальної суми гарантованого вкладу. Пріоритет малих вкладів визначається низкою взаємопов'язаних факторів та цілей:

- значна частина національних заощаджень припадає на малих вкладників, захист яких забезпечує достатню загальнонаціональну норму накопичення;
- захист таких вкладників необхідний для підтримки соціально-політичної стабільності;
- чисельність дрібних вкладників є умовою для виникнення банківських криз, які можуть бути спричинені панікою при масовому вилучені вкладів;
- ці вкладники, як правило, не володіють повною інформацією про стан ринку, тому не можуть діяти раціонально.

Виділяють такі підходи до страхування депозитів:

1. Явна відмова від захисту вкладів (практикується в Новій Зеландії, де спеціальні вимоги щодо прозорості банківських операцій дозволяють потенційному вкладнику самому оцінити перспективи повернення своїх коштів, знаючи про стан банку).

2. Визначення законом переважного права вимоги вкладників банку перед іншими вимогами при ліквідації банку (в Австралії та Монголії).

3. Непрозорість у питаннях покриття.

4. Неявна гарантія (спеціальні закони або фонди відсутні, кошти для фондів не резервуються, однак, за минулим досвідом або за заявами відповідних осіб вклади громадян можуть бути відшкодовані, сума компенсацій залишається на розгляд влади).

5. Обмежене покриття (гарантії стосуються частини вкладу, окремих видів вкладів, існує державний змішаний або приватний страховий фонд – найбільш поширена система).

6. Повне покриття (застосовується в умовах системної кризи; після нормалізації, як правило, замінюється системою обмеженого покриття, як це було в Швеції та Фінляндії).

Ефективність першого підходу обмежена можливістю адекватно оцінювати стан банку. Відповідно до перших чотирьох підходів відсутність додаткових гарантій збільшує можливість панічного вилучення коштів з банків. Створення системи страхування депозитів за п’ятим та шостим підходами пов’язано з певними ризиками та проблемами. Варто зазначити, що повне покриття це не тільки значні витрати держави, а також посилення деяких ризиків, характерних для страхування депозитів. Такий вид покриття МВФ рекомендує застосовувати лише в умовах кризи, у той час як за нормальних умов – обмежене покриття.

На практиці найчастіше використовується два види захисту депозитів:

- неформальний (прихований, імпліцитний (*IDPS - Implicit Deposit Protection Scheme*);

- формальний (відкритий, експліцитний (DIS – *Deposit Insurance System*).

Для *IDPS* характерний, перш за все, брак законодавчого регулювання у сфері захисту депозитів та конкретного фонду для надання допомоги. Проте, незважаючи на брак таких регулювань, уряд або центральний банк, керуючись публічними інтересами, здійснюють інтервенцію в разі загрози стабільності банківської системи. Допомога організовується найчастіше з використанням коштів бюджету або центрального банку, або ж через визначений регулятором банк. У кінцевому підсумку її джерелом стають податки або зменшення надходжень до бюджету.

Перевагами такого виду страхування є:

- однакова захищеність малих та великих вкладників;
- відсутність необхідності для держави організовувати страховий фонд.

До недоліків такого типу системи страхування відносять таке:

- рішення про санацію банку залежить від частки державної участі в даному банку;
- приватним проблемним банкам допомога, як правило, не надається;
- платники податків несуть основну частину витрат на відновлення ліквідності банківської системи;
- уряд самостійно приймає рішення про банкрутство банків.

Система страхування *DIS* характеризується чітко визначеними принципами діяльності, джерелами фінансування та лімітами вартості захищених депозитів (наприклад, належність до системи захисту депозитів є обов'язкова, визначені суб'єкти, що охоплюються цією системою, а також види депозитів або вкладники, позбавлені захисту, інколи передбачена власна частка вкладників у сумі гарантованих коштів) і реалізаційними процедурами (наприклад, дата виконання умови захисту, принципи недоступності вкладу, спосіб фінансування системи).

Запровадження формальної системи страхування потребує визначення депозитів, які підлягають захисту. Об'єктами страхового захисту, як правило, виступають депозити на вимогу, строкові вклади; ощадні вклади; депозитні

сертифікати. Звичайно виключаються з формальної системи страхування такі види депозитів:

- міжбанківські депозити (тому що банки оцінюють фінансовий стан один одного, отже здатні мінімізувати ризики за такими операціями);
- депозити в іноземній валюті (важко визначити межі коливання валютного курсу та обмежений вплив на платіжну систему при незначній питомій вазі в сумарних депозитах);
- депозити у філіях іноземних банків;
- депозити, розміщені в інших країнах (мають незначний вплив на платіжну систему країни).

У системах страхування існує головним чином два різновиди підходів щодо застосування тих чи інших заходів захисту депозитів, що називаються: *pay-box* або *risk-minimized.* Перший стосується в принципі виключно виплати вкладникам гарантованих коштів. Другий включає також альтернативні заходи, що полягають, наприклад, у запобіганні банкрутству банків, завдяки отриманню зовнішньої фінансової допомоги. Форми цієї допомоги бувають дуже різні. Вона може полягати, наприклад, у підтримці позиками банків, які фінансують банки-банкрути – на вигідніших за ринкові умовах, або в покритті збитків фондами власників та докапіталізації банку, а згодом – після проведення процедури санації – його продажу за ринковими цінами; викуповування «поганих» боргів або використання державних облігацій для очищення активів банку тощо.

Більшість індустріально розвинених країн почала використовувати формальну систему страхування депозитів з 1980 років, після низки банківських криз. У країнах Африки захист депозитів здійснюється переважно у формі непрямих гарантій, головним чином через недостатній розвиток фінансової системи та переважання державної форми власності. Тільки в Сенегалі та Гані застосовується механізм відшкодуваня коштів вкладників. Формальна система страхування запроваджена в Кенії, Нігерії, Танзанії, Уганді. В Азії більшість країн (Китай, Індонезія, Корея, Малайзія, Пакистан, Сингапур,

Таїланд, В'єтнам) має неформальні системи страхування, у той час як в індустріально-розвинених країнах вона існує тільки а Австралії. Більшість країн Середнього Сходу (Єгипет, Іран, Ірак, Ізраїль, Саудівська Аравія, Сирія) та половина країн західної півкулі (Бразилія, Болівія, Коста-Ріка, Парагвай, Уругвай, Еквадор) також використовує неформальну систему страхування депозитів.

Порівняльна характиристика деяких систем страхування депозитів, що діють в інших країнах, наведена в табл. 2.5.

У США в 1933 році було створено Федеральну корпорацію страхування депозитів (*Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC*)), державна організація, що здійснює страхування банківських депозитів.

Таблиця 2.5

Порівняльна характеристика систем страхування депозитів

Характеристика	Німеччина	Європейський Союз*	США	У середньому у світі
Наявність гарантій	існує	існує	існує	у 68 країнах
Ліміт покриття	30% капіталу банку	20000 євро	100000 доларів	три середніх ВВП на душу населення
Співстрахування**	відсутнє	10%	відсутнє	у 17 країнах
Покриття депозитів в іноземній валюті	існує	може бути виключене	існує	у 48 країнах
Покриття міжбанківських депозитів	відсутнє	відсутнє	існує	у 18 країнах
Фінансування	фінансується, можливе постфінансування	не регулюється	фінансується	у 58 країнах
Джерело фінансування	тільки банки	не регулюється	змішане	приватні джерела – 15, змішане – 51, державне - 2
Управління	приватне	не регулюється	державне	приватне – 11, змішане – 24, державне - 33
Членство	добровільне***	обов’язкове	обов’язкове	у 55 країнах – обов’язкове, у 13 - добровільне
Премії за рівнем ризику	так****	не регулюється	так*****	у 21 країні

*у 1997 році ЄС зобов'язав усі країни-члени (у тому числі Німеччину, що голосувала проти) запровадити систему обов'язкового страхування внесків. Оскільки приватна система не підпадає під Директиву ЄС, вона продовжує страхування депозитів у сумі, що перевищує 20000 євро, а також депозитів, виключених директивою.
** Співстрахування передбачає виплату внесків не повністю, а в певній пропорції, наприклад, перший транш 90%, другий – 70% та ін. Таким чином, вкладник бере участь у співстрахуванні свого вкладу (на 10, 30% та ін).
*** Для банків-учасників Асоціації німецьких банків членство в системі є обов'язковим.
**** У Німеччині банки щорічно сплачують 0,03% зобов'язань кредиторів, що належать до банківських операцій. Для нових членів передбачений разовий платіж в 0,09%, якщо очікується нестача коштів, премія подвоюється, при досягненні запланованого розміру фонду встановлюється нульова премія; якщо зібраних коштів недостатньо, можлива додаткова премія до 0,03%; банки з підвищеними ризиками сплачують 250% звичайної премії.
***** У США банки поділені на дев'ять категорій за ступенем ризикованості операцій з різним розміром премії (від 0 до 0,27% залучених депозитів).

Для банків, членів Федеральної резервної системи, існує обов'язкове страхування депозитів в обмежених межах: 100 тис. доларів США для кожного вкладника. Корпорація страхує депозити за рахунок фонду страхування депозитів, що утворюється шляхом щорічного відрахування банками 1/12 одного відсотка від загальної суми депозитів. У разі банкрутства банку корпорація забезпечує майже повне покриття збитків вкладників.

Варто зазначити, що в даний час система страхування депозитів банківських внесків у США має певні проблеми з ліквідністю. Фінансова криза 2007-2008 рр., яка зачепила, перш за все, американську банківську систему, призвела до банкрутства деяких найбільших банків. На кінець червня 2008 р. у фонді страхування FDIC було 45,2 млрд. дол. США, або всього 1,01% від усіх застрахованих депозитів. У середині липня збанкрутів IndyMac, банкрутство якого з активами 32 млрд. дол. США стало третім за розміром в історії США. На депозитних рахунках цього банку було 19 млрд. дол. США. Спочатку FDIC оцінювала виплати вкладникам у 4-8 млрд. дол. США, пізніше вже 8,9 млрд. дол. США. Після IndyMac під контроль FDIC перейшло ще декілька банків.

Існують певні особливості в організації європейської системи страхування депозитів, функціонування якої базується на певних принципах (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Принципи, на яких ґрунтується діяльність сучасних систем гарантування депозитів країн ЄС

Принципи	Характеристика сутності принципів
I. Принцип загальності системи страхування і рівноправності кредитних установ	1. Кожна держава зобов'язана гарантувати офіційне визнання на своїй території одного або кількох систем гарантування вкладів (установа, що не є членом такої системи, не має права приймати вклади). 2. Вклад походить з коштів, покладених на рахунки, які кредитна установа мусить повернути. 3. Предметом системи гарантування можуть бути як вклади суб'єктів господарювання, так і фізичних осіб.
II. Принцип гарантування швидкості та ефективності виплат	1. Недоступність вкладу – це ситуація, за якої вклад, що підлягає виплаті, не був виплачений кредитною установою відповідно до правових умов. 2. Рішення у справі недоступності вкладу повинно бути прийняте протягом 3 тижнів від моменту, коли відповідні органи влади вперше отримали повідомлення про те, що установа не виплачує вклади. 3. Початкова дата недоступності вкладу визначає порядок термінів здійснення виплат уповноваженим суб'єктам, які не повинні перевищувати 3 місяців, з можливістю дворазового продовження.
III. Принцип установлення мінімального ліміту гарантування вкладів	1. Мінімальною квотою визначено суму 20 000 євро, причому цей ліміт повинен бути витриманий також і в тих системах, які передбачають, так звану, власну частку вкладника. 2. При виплаті гарантованих квот із спільних рахунків у системі внутрішнього права країн-членів можуть бути застосовані два варіанти: а) рахунок може бути поділений порівну між вкладниками і тоді обмеження 20 000 євро стосується кожного із депонентів зокрема; б) коли спільний рахунок стосується підприємства, товариства чи угруповання подібного характеру, без статусу юридичної особи, його можна трактувати як вкладений одним депонентом.

IV. Територіальний принцип	1. Система гарантії даної держави – члена ЄС повинна охоплювати депонентів у філіях, що створені кредитними установами на території інших держав-членів. 2. Участь філій (відділень) у системі гарантування депозитів даної держави залежить від того, чи їх центральні офіси знаходяться на території країн – членів ЄС (тоді участь у системі гарантування є добровільною) чи за межами країни – члена (тоді вступ до системи є обов'язковим, якщо немає відповідних гарантій з боку даної закордонної установи). 3. Обов'язок гарантування клієнтам банку доступу до всієї необхідної інформації, пов'язаної із системою охорони вкладів.

У Німеччині існує подвійна система страхування депозитів - обов'язкова і добровільна. Згідно з законом "Про захист внесків і відшкодування збитків інвесторам", усі німецькі приватні банки, а також філії іноземних банків зобов'язані здійснювати членські внески до Фонду обов'язкового захисту внесків (Gesetzliche Einlagensicherung). Фондом захищено тільки заощадження в євро та іншій валюті країн-членів Європейського Союзу. У разі настання банкрутства приватного банку на кошти фонду можуть претендувати всі приватні вкладники і малі підприємства. Компенсації підлягають заощадження на поточних рахунках, безстрокові і строкові внески, депозитні сертифікати, а також вимоги клієнтів по цінних паперах. Максимальна сума компенсації - 18 тис. євро.

Більш суттєвий захист пропонує Фонд добровільного захисту клієнтів приватних банків Німеччини, який автоматично страхує депозити як приватних осіб і малих підприємств, так і крупних корпоративних клієнтів і суспільних організацій, що користуються послугами банку. Розмір суми страховки на одного клієнта може досягати 30 відсотків власного капіталу обслуговуючого банку. Це значить, що навіть клієнт невеликого банку з власним капіталом у 5 млн. євро може розміщувати до 1,5 млн. євро.

Суспільно-правові банки (наприклад, ощадкаси) і кооперативні банки не потрапляють під дію закону про захист внесків, прийнятого в 1998 році. В цих банках вже багато років діє власна внутрішня система страхування депозитів

діюча за принципом створення добровільного фонду приватних банків. Банки цих категорій гарантують клієнтам повну компенсацію заощаджень.

Кошти фондів можуть бути направлені і на превентивні заходи, мета яких – не допустити банкрутства банку. Кошти на запобігання банкрутства окремого банку готові виділяти і сторонні фонди і фінансові організації. Цю готовність наочно продемонстрував інцидент з банком IKB Industriebank AG. Банк потрапив у важке фінансове положення в результаті іпотечної кризи в США. Крім суспільно-правового банку Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW), що є його мажоритарним акціонером банк підтримали три найбільші банківські асоціації: Асоціація приватних банків (BDB), Асоціація німецьких ощадбанків (DSGV) і Федеральна асоціація кооперативних банків (BVR). Це рішення було обгрунтовано тим, що банкрутство IKB могло б підірвати довіру клієнтів до всього банківського сектора Німеччини. Такими ж мотивами керувалася і асоціація BDB, що представляє інтереси приватних комерційних банків.

В Україні до 1995 року страхування вкладів визначалося положеннями Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 1991 року. Згідно з вимогами цього закону держава гарантувала захист цінних паперів і вкладів в Ощадному банку України; банки для захисту вкладів мали створювати міжбанківський фонд страхування депозитів, порядок створення якого встановлювався НБУ.

У другій половині 1995 року Національний банк починає розробляти положення про міжбанківський фонд обов’язкового страхування вкладів фізичних осіб, з чого розпочинається створення цілісної системи страхування депозитів населення в Україні. З 1 липня 1997 року вводиться в дію Тимчасовий порядок формування комерційними банками фонду страхування вкладів фізичних осіб за рахунок придбання ними цінних паперів та передачі їх на зберігання НБУ.

З 10 жовтня 1998 року набрав чинності Указ Президента № 996/98 «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб-вкладників комерційних банків України». Згідно з цим Указом із Фонду гарантування вкладів фізичних осіб

відшкодовували суми в розмірі вкладу, але не більше 500 гривень (сума еквівалентна 100 дол. США) кожному вкладнику комерційного банку, який сплачує збори і платежі до цього фонду. Сума відшкодування становила саме 500 гривень тому, що таким був середній обсяг вкладу фізичної особи на момент підписання указу.

На виконання Указу Президента Кабінетом Міністрів України та Національним банком України була прийнята спеціальна Постанова за №70, якою затверджувалось «Положення про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб».

25 січня 1999 року Правління НБУ ухвалило Постанову № 29 «Про перерахування комерційними банками на рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб», відкритому у НБУ, початкових зборів. Відповідно до цієї Постанови впродовж 30 днів від дня її підписання всі комерційні банки, що мають ліцензію на залучення вкладів населення, повинні були перерахувати початковий збір до Фонду в розмірі 1% зареєстрованого статутного капіталу. Загалом ця сума становила 19132 тис. грн. (учасники – 140 банків). Також 20 млн. грн. було внесено НБУ як представником держави.

До 1 січня 1999 року гарантією повернення вкладів фізичних осіб були заблоковані в кожному банку на депо-рахунку в НБУ державні облігації, що за номінальною вартістю становили 16,5% обсягу залучених банками депозитів. Однак такий вид гарантування швидше сприяв вирішенню проблеми поповнення державного бюджету шляхом адміністративного розміщення серед банків додаткової кількості ОВДП, ніж захисту інтересів вкладників. З початком 2000 року НБУ скасував урахування цих ОВДП при виконанні резервних вимог, однак, залишив облігації заблокованими.

Згодом було розроблено проект перехідного порядку формування банками коштів для гарантування вкладів населення за рахунок ОВДП на період до повного формування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Передбачалося, що ОВДП з цього резерву будуть розблоковуватися поетапно. Упродовж 1999 року планувалося довести обсяг заблокованих ОВДП до 8% від

суми залучених депозитів, у 2000 році – до 6%, у 2001 році – до 4%, а у 2004 році – взагалі розформувати цей резерв.

Отже, недосконалість чинного законодавства призвела до необхідності прийняття Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб», який набув чинності 20 вересня 2001 року за № 2740-III. Згідно з положеннями цього Закону Фонд гарантування вкладів фізичних осіб призначений для відшкодування вкладів, розміщених на рахунках, що не використовуються вкладником для здійснення підприємницької діяльності.

Фонд є державною спеціалізованою установою, яка виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб. Це економічно самостійна установа, яка не має на меті одержання прибутку, має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в Національному банку України.

Участь у Фонді банків і філій іноземних банків є обов'язковою. Учасниками є банки і філії іноземних банків, які включені до Державного реєстру банків та мають банківську ліцензію на право здійснення банківської діяльності. Учасники, які не виконують установлених НБУ економічних нормативів щодо достатності капіталу, платоспроможності та/або яким зупинено дію банківської ліцензії переводяться за рішенням адміністративної ради Фонду до категорії тимчасових учасників, при цьому вони зобов'язані сплачувати збори до Фонду до повного виконання зобов'язань перед вкладниками по виплаті їхніх вкладів та нарахованих відсотків.

Виключення банку, філії іноземного банку з числа учасників (тимчасових учасників) Фонду не позбавляє вкладників права на відшкодування таких вкладів у разі настання їх недоступності.

Недоступність вкладу – це неможливість одержання вкладу вкладником відповідно до умов договору, яка настає з дня призначення ліквідатора учасника (тимчасового учасника) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб

З 2001 року розмір максимального відшкодування коштів за вкладами, включаючи відсотки зріс з 1200 грн. до 50000 грн. (згідно з рішенням адміністративної ради Фонду від 14.08.2007 р. № 4). Однак у зв'язку з початком банківської кризи в Україні з метою відновлення довіри населення з 31 жовтня 2008 року суму відшкодування було збільшено до 150000 грн. Зазначений розмір відшкодування коштів за вкладами, включаючи відсотки, за рахунок коштів Фонду може бути збільшено за рішенням адміністративної ради Фонду залежно від тенденцій розвитку ринку ресурсів, залучених від вкладників.

Фонд гарантує відшкодування коштів за вкладами у розмірі загальної суми у разі розміщення вкладником в одному банку-учаснику кількох вкладів. Відшкодування вкладів в іноземній валюті відбувається у національній валюті України після перерахування суми вкладу за офіційним (обмінним) курсом НБУ на день настання недоступності вкладів.

Фонд не відшкодовує гарантовану суму за вкладами, розміщеними:

1) членами наглядової ради, ради директорів і ревізійної комісії банку, іноземного банку, вклади яких у банку, філії іноземного банку є недоступними;

2) працівниками незалежних аудиторських фірм (аудиторами), які здійснювали аудиторські перевірки банку протягом останніх трьох років;

3) акціонерами, частка яких перевищує 10 відсотків статутного капіталу банку;

4) третіми особами, які діють від імені вкладників, зазначених у пунктах 1, 2,3;

5) вкладниками, які на індивідуальній основі отримують від банку пільгові відсотки та мають фінансові привілеї, що призвели до погіршення фінансового стану банку;

6) вкладниками, які не ідентифіковані ліквідаційною комісією.

Джерелами формування коштів Фонду є:

1) початкові збори з учасників Фонду;

2) регулярні збори з учасників (тимчасових учасників) Фонду;

3) спеціальні збори з учасників (тимчасових учасників) Фонду;

4) кошти, внесені НБУ в розмірі 20 млн. грн.;

5) щорічні внески Національного банку України від перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами;

6) доходи, одержані від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України;

7) кредити, залучені від Кабінету Міністрів України, НБУ, банків та іноземних кредиторів;

8) пеня, яку сплачують учасники (тимчасові учасники) Фонду за несвоєчасне або неповне перерахування зборів до Фонду;

9) доходи від депозитів, розміщених Фондом у НБУ.

Фонд є єдиним розпорядником коштів, акумульованих у процесі його діяльності. Кошти Фонду не включаються до Державного бюджету України.

Початковий збір до Фонду в розмірі одного відсотка зареєстрованого статутного капіталу банку (приписного капіталу філії іноземного банку) перераховується учасниками на рахунок Фонду протягом тридцяти календарних днів з дня одержання банківської ліцензії на здійснення банківської діяльності.

Нарахування регулярного збору до Фонду здійснюється учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду двічі на рік по 0,25 відсотка загальної суми вкладів, включаючи нараховані за вкладами відсотки, за станом на 31 грудня року, що передує поточному, та 30 червня поточного року. Перерахування нарахованого регулярного збору здійснюється учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду щоквартально рівними частками до 15 числа місяця, наступного за звітним періодом.

Установлення спеціального збору до Фонду здійснюється, якщо поточні доходи Фонду є недостатніми для виконання ним у повному обсязі своїх зобов'язань щодо обслуговування та погашення залучених кредитів, спрямованих на відшкодування коштів вкладникам учасників (тимчасових учасників) Фонду. Загальний розмір спеціальних зборів, сплачених учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду, не повинен перевищувати розміру щорічного регулярного збору з учасника (тимчасового учасника) Фонду.

Для виконання Фондом покладених на нього завдань, за умови, що його фінансові можливості вичерпані, Кабінет Міністрів України надає Фонду кредит у грошовій формі або у вигляді державних цінних паперів.

Ліміт кредитування на наступний рік визначається щорічно як десятикратний розмір надходжень від учасників (тимчасових учасників) Фонду за перше півріччя поточного року і передбачається Міністерством фінансів України в проекті Закону про Державний бюджет України в грошовій формі або в правах на здійснення цільової емісії державних цінних паперів.

При отриманні Фондом кредиту від Кабінету Міністрів України у вигляді цінних паперів Фонд має право реалізувати їх на відкритому ринку, отримати кредит під заставу у банків, іноземних кредиторів, НБУ. Національний банк України має право надавати Фонду кредит під заставу цінних паперів за ціною не нижче індексу інфляції строком на п'ять років.

Порядок відшкодування Фондом коштів за вкладами фізичних осіб затверджується адміністративною радою Фонду. Відшкодування за вкладами здійснюється в готівковій або безготівковій формі.

Виплата Фондом гарантованої суми відшкодування через визначені банки-агенти здійснюється протягом трьох місяців з дня настання недоступності вкладів. У разі ліквідації системоутворюючого банку цей строк може бути продовжено до шести місяців.

Питання до самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «банківські ресурси».
2. Назвіть складові ринку банківських ресурсів.
3. Які фактори чинять вплив на ефективність використання ресурсів банку?
4. Охарактеризуйте функції власного капіталу банку.
5. Назвіть складові регулятивного капіталу банку.
6. Що таке достатність капіталу банку?

7. У чому полягають особливості структури власного капіталу банків України?
8. Охарактеризуйте склад та структуру залучених ресурсів банків України.
9. Назвіть джерела формування залучених коштів банків.
10. За якими ознаками класифікують депозити банківських установ?
11. Обгрунтуйте сутність депозитної політики банку.
12. Назвіть існуючи підходи до страхування депозитів в банківських установах.
13. Яка система страхування вкладів в банках діє в Україні?
14. Що таке недоступність вкладу? За яких умов вкладник може отримати відшкодування власного вкладу за рахунок коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб?

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

3.1. Теоретичні основи організації кредитної діяльності банку. Принципи і умови кредитування

Суть кредиту як економічної категорії повинна знаходити своє відображення у визначеннях, які характеризують це явище. Тому, даючи визначення кредиту, необхідно враховувати, що:

- це економічні відносини, які базуються на економічних законах та мають обов'язково договірний характер;
- відносини виникають з приводу зворотного руху запозиченої вартості, тобто в якій би формі вони не виникали, їх основною функцією є перерозподіл вартості;
- перерозподіл відбувається тільки тимчасово вільних коштів (які називаються позичковими або позичками), що обумовлює необхідність їх повернення у визначений строк.

указані особливості обов'язково мають бути відображенні при формулюванні сутності категорії кредиту.

Кредит – це економічні відносини між кредитором і позичальником з приводу зворотного руху запозиченої вартості

Важливим специфічним моментом руху грошових коштів при організації кредитних відносин є зворотний рух запозиченої вартості.

Не випадково, д-р екон. наук, проф. О. І. Лаврушин, досліджуючи сутність кредиту, прийшов до висновку про існування у нього специфічних законів. Під якими він розуміє такий рух запозиченої вартості, «…який, виражаючи

сутність, характеризує невід`ємне, постійне у функціонуванні кредиту». До таких законів він відносить:

1) закон планомірного повернення запозиченої вартості;
2) закон збереження кредитних коштів.

Основним законом кредиту є закон повернення запозичених коштів. Повернення запозичених коштів є специфічною властивістю кредитних відносин і реалізується через механізм кредитування, перш за все, за дотримання принципів кредитування як його початкового елемента.

Що ж торкається закону збереження кредитних коштів, то він вимагає від позичальника повернення *всієї* суми запозиченої вартості.

Закони кредиту повинні бути відправним початком при визначенні принципів кредитування. Тільки в цьому випадку механізм кредитування відповідатиме сутності кредиту і стане дійсним працюючим механізмом.

На відміну від кредиту як економічної категорії, яка відображує економічні відносини між кредитором і позичальником з приводу зворотного руху позиченої вартості та відповідає на питання «*що є кредит* (як економічні відносини)?», ***кредитування – це процес*** надання та повернення позичок, який відповідає на питання «*як* здійснюються ці кредитні відносини?».

Система кредитування складається з певних елементів, до яких відносяться: суб’єкти та об’єкти кредитування; класифікація позичок; принципи кредитування, методи кредитування та форми позичкових рахунків, способи визначення кредитоспроможності позичальників, форми та види забезпечення повернення позичок, умови укладання кредитних договорів тощо.

Головним елементом системи кредитування є ***принципи кредитування***, оскільки вони відбивають сутність, зміст та порядок організації процесів надання та повернення позички. Питання про принципи кредитування – складне теоретичне питання, одночасно має велике практичне значення.

Банк зобов'язаний при наданні позичок додержуватись основних принципів кредитування, у тому числі перевіряти кредитоспроможність

позичальників та наявність забезпечення позичок, додержуватись установлених Національним банком України вимог щодо концентрації ризиків.

Принципи кредитування:

- ***принцип цілеспрямованості (принцип цільового***
- ***використання позичених коштів);***
- ***принцип строковості;***
- ***принцип забезпеченості повернення позички;***
- ***принцип платності;***
- ***принцип диференційованого підходу;***
- ***принцип договірного кредитування.***

Організацію кредитних відносин необхідно починати з дотримання ***принципу цілеспрямованості (принципу цільового використання позичених коштів)***, який полягає у вкладенні позичкових коштів у конкретні господарські процеси.

Від дотримання принципу цільового використання позичених коштів багато в чому залежить своєчасність погашення позички, тому що тільки реалізація мети дозволяє забезпечити необхідні грошові потоки для погашення заборгованості.

Банкам забороняється прямо чи опосередковано надавати позички для придбання власних цінних паперів. Банку забороняється надавати позички будь-якій особі для: погашення цією особою будь-яких зобов'язань перед пов'язаною особою банку; придбання активів пов'язаної особи банку; придбання цінних паперів, розміщених чи підписаних пов'язаною особою банку, за винятком продукції, що виробляється цією особою.

Банки не мають права підтримувати за рахунок кредитних коштів незаконну діяльність, збиткові підприємства, види діяльності, кредитування яких пов’язано з недопустимо високим рівнем ризику для повернення коштів.

Згідно із ***принципом строковості*** визначаються часові межі використання позички і конкретні терміни її повернення.

Економічною основою строковості позички, що надається позичальнику на розвиток виробничої діяльності, є тривалість кругообороту обігового капіталу підприємств, формування якого, як правило, здійснюється за допомогою короткострокового кредитування.

Позички на створення та/або відтворення основного капіталу позичальника надаються в строки, що обумовлені нормативними строками будівництва, освоєння та окупності об’єкта. Таким чином, формування основного капіталу позичальника здійснюється за допомогою довгострокового кредитування.

Розрізняють строк використання позички і строк (дату) її повернення. Іноді ці строки можуть співпадати залежно від об'єкта кредитування. Наприклад, при кредитуванні оборотних коштів (найвдаліший приклад – овердрафт). Проте, при кредитуванні основних засобів ці терміни, як правило, не співпадають. Наприклад, строк використання позички по впровадженню нової техніки може складатися з трьох частин: обсягу робіт, що кредитуються; періоду освоєння і терміну окупності витрат, що кредитуються. У зв'язку з цим строк повернення позички може бути встановлений, виходячи з тривалості кожного з указаних періодів.

Принцип строковості спрямовано на зміцнення платіжної дисципліни. Банки впливають на підприємства, що порушують цю дисципліну, шляхом застосування диференційованих ставок, використанням інших заходів, передбачених кредитним договором. У разі несвоєчасного повернення позички або відсотків за користування нею банк має право видавати наказ про примусову оплату боргового зобов'язання, якщо це передбачено угодою.

Для виконання закону збереження вартості, тобто повного і своєчасного погашення позичкових коштів у механізмі кредитування передбачено ***принцип забезпеченості*** повернення позички. Для досягнення своєчасного повернення позичкових коштів банки використовують різні форми забезпечення.

Спочатку цей принцип передбачав наявність конкретного матеріального забезпечення по кожній кредитній операції. Надалі у ході розвитку кредитних

відносин поняття забезпеченості стало більш широким. Позичка вважається забезпеченою, якщо вона відповідає обсягам діяльності підприємства. В цьому випадку головною умовою забезпечення повернення позички є фінансове положення підприємства, його кредитоспроможність. Тому оцінці кредитоспроможності підприємства банками надається особлива увага.

У процесі кредитування банк вимагає не тільки повернення наданої їм позички, але і сплати позичкового процента за її використання. У цьому полягає сутність ***принципу платності*** кредитування.

За рахунок позичкового процента банки покривають свої витрати і одержують прибуток. Банк не може надавати позички під процент, ставка якого є нижчою від процентної ставки за позичками, які бере сам банк, і процентної ставки, що виплачується ним по депозитах. Виняток можна робити лише у разі, якщо при здійсненні такої операції банк не матиме збитків. Надання безпроцентних позичок забороняється, за винятком передбачених законом випадків.

На встановлення плати за користування позичкою, як правило, впливають такі чинники:

- облікова ставка центрального банку;
- вартість кредитних ресурсів на міжбанківському ринку;
- вартість залучення коштів на депозити (вклади);
- структура кредитних ресурсів банку;
- стабільність грошового обігу в країні (темпи інфляції) та попит на позички;
- рівень процентних ставок у банків-конкурентів;
- ступінь ризику кредитування, форми кредиту та види позичок, вид та якість забезпечення тощо.

Процентна ставка за позичкою повинна:

- ***бути досить високою для одержання прибутку за позичкою та компенсації всіх ризиків банку;***
- ***бути досить низькою для того, щоб позичальник міг повернути позичку та не звернутися до іншого кредитора;***
- ***бути конкурентоспроможною порівняно зі ставками інших кредиторів;***
- ***цілком покривати вартість залучених коштів;***
- ***враховувати всі взаємовідносини з клієнтом***

Принцип диференційованого підходу до кредитування означає, що банки не повинні формально підходити до проблем надання позичок своїм клієнтам. Визначення умов кредитування, а саме строків, процентної ставки, виду забезпечення, має відбуватися індивідуально, враховуючи всі особливості організації та проведення діяльності позичальником. Наприклад, при кредитуванні підприємств, діяльність яких є сезонною (як правило, сільськогосподарських підприємств), необхідно зважати на нерівномірні грошові надходження і відповідно витрати. Отже, графік погашення заборгованості має бути сформовано таким чином, щоб найбільші суми виплати співпадали у часі з надходженням коштів від реалізації продукції на рахунки підприємства. Диференціація умов кредитування здійснюється, як правило, на основі показників кредитоспроможності.

У разі недодержання цього принципу банк наражається на підвищений ризик невиконання позичальником умов кредитування, що не відповідатимуть специфіці його діяльності.

Принцип договірного кредитування означає, що кредитування здійснюється лише на основі кредитного договору, який підписується сторонами після обговорення всіх умов кредитування і прийнятті рішення Кредитного комітету про надання позички.

Одним з елементів системи кредитування є методи кредитування.

Під методом кредитування розуміється спосіб надання та повернення позички відповідно до принципів кредитування

У банківській практиці використовуються два методи кредитування.

Суть ***першого методу*** полягає в тому, що питання про надання позички розв'язується кожного разу в індивідуальному порядку. Позичка надається на задоволення певної цільової потреби в коштах. Цей метод застосовується при наданні позичок на конкретні строки, які визначаються заздалегідь.

Згідно з ***другим методом*** позички надаються в межах наперед установленого ліміту кредитування банком позичальника. Цей ліміт використовується позичальником у разі необхідності шляхом оплати платіжних документів, які надходять протягом певного періоду.

Такий вид надання позички називають відкриттям кредитної лінії. Кредитна лінія відкривається, як правило, клієнтам із стійким фінансовим положенням і доброю репутацією. Розмір ліміту може переглядатися банком залежно від потреб позичальника, його кредитної історії та фінансового стану.

Надання позичок згідно з зазначеними методами відбувається з використанням відповідної форми позичкових рахунків, а саме:

- простого позичкового рахунка;
- спеціального позичкового рахунка;
- поточного рахунка з овердрафтом;
- контокорентного рахунка.

Простий позичковий рахунок є найпоширенішою формою банківського строкового кредитування. На цьому рахунку може бути тільки активне (дебетове) сальдо, кожний факт видачі та погашення позички оформляється відповідними документами клієнта або банку.

Спеціальний позичковий рахунок використовується банком в окремих випадках, наприклад, при кредитуванні позичальника під заставу векселів. Він є формою обліку позичок до запитання. При кредитуванні по спеціальному рахунку клієнту відкривається кредитна лінія. Якщо на цьому рахунку виникає кредитове сальдо, воно того ж дня повинне бути зараховано на поточний

рахунок позичальника. Погашення здійснюється регулярно шляхом перерахування виручки від реалізації в кре́дит спеціального позичкового рахунка. Погашення може відбуватися як за дорученням позичальника, так і за рахунок коштів, що надходять від його контрагентів. Банк має право стягти заборгованість по спеціальному рахунку без узгодження з позичальником, проте це повинне бути передбачено в кредитному договорі.

Однією з форм кредитної підтримки господарської діяльності підприємств є ***кредитування по овердрафту***. Овердрафт безпосередньо пов'язаний з поточним рахунком клієнта. За наявності відповідної угоди банк дозволяє власнику поточного рахунка здійснювати платежі на суму, що перевищує залишок коштів по кре́диту поточного рахунка, але в межах установленого ліміту, який, як правило, визначається залежно від розмірів обороту коштів на поточному рахунку (може складати 30% від середнього значення, розрахованого за певний період). Банк стягує відсотки за користування позичкою по овердрафту за фактичний термін її використовування. Окрім відсотка банк стягує комісію, яка є винагородою банку за втрачену можливість розмістити задепоновані для виконання зобов'язань по овердрафту кошти в інші активи. В банківській практиці з цією метою нараховується, так званий, «відсоток очікування», який встановлюється у розмірі 1/3 або 1/5 від ставки по овердрафту. Він нараховується на різницю між установленим лімітом і сумою фактично використаних коштів.

Контокорентний рахунок – це активно-пасивний рахунок, на якому враховуються всі операції банку з клієнтом. Цей рахунок об'єднує в собі позичковий та поточний рахунки і може мати як дебетове, так і кредитове сальдо. В цьому випадку поточний рахунок підприємства як самостійний рахунок закривається.

На контокорентному рахунку щодня фіксуються всі надходження і списання коштів. Якщо зобов'язання клієнтів тимчасово перевищують їх вимоги і на рахунку недостатньо коштів для покриття негативного (активного)

сальдо, клієнтам надається контокорентна позичка у межах установленого ліміту.

У практиці банків України ця форма рахунків не використовується.

3.2. Сутність зміст та функції кредитної політики банку

Кредитна політика – це стратегія банку по залученню коштів і розміщенню їх при кредитуванні клієнтів банку на основі принципів кредитування. Кредитна політика в стратегічному плані включає пріоритети, принципи і мету окремого банку на кредитному ринку, а в тактичному – фінансовий та інший інструментарій, який використовується даним банком для реалізації його мети при здійсненні кредитних угод, правила їх здійснення, регламент організації кредитного процесу.

Кредитна політика у вузькому розумінні – це система заходів банку у сфері кредитування клієнтів, які він здійснює для реалізації своєї загальної стратегії в певний період часу

Таким чином, кредитна політика як основа процесу управління кредитом визначає пріоритети в процесі розвитку кредитних відносин, з одного боку, і функціонування кредитного механізму – з іншого. Кредитна політика дозволяє планувати, регулювати, раціонально організовувати взаємовідносини між банком та його клієнтами щодо зворотнього руху кредитних ресурсів.

Кожен банк самостійно визначає власну кредитну політику, зважаючи на специфіку організації своєї діяльності та ризики, що їй притаманні. Кредитна політика банку є одним із найважливіших інструментів запобігання ризикам, її головне призначення полягає у встановлені ключових принципів, яких мають дотримуватися менеджери та керівники банку при плануванні кредитної діяльності та наданні позичок.

Виділяють такі типи кредитних політик: агресивна, поміркована, консервативна.

Агресивний тип кредитної політики за головну мету ставить максимізацію прибутку за рахунок розширення обсягів кредитної діяльності, не враховуючи високого рівня кредитного ризику, що супроводжує ці операції. Механізмом реалізації такої політики є надання позичок більш ризиковим категоріям позичальників, збільшення строків надання позичок та їх розмірів, зниження вартості позичок до мінімально можливого рівня, надання позичальникам можливості пролонгації позички.

Поміркований тип кредитної політики характеризує типові умови її здійснення відповідно до загальноприйнятих банківською практикою та орієнтується на середній рівень кредитного ризику.

Консервативний тип кредитної політики банку спрямований на мінімізацію кредитного ризику. Обираючи цей тип кредитної політики, банк не намагається отримувати високі доходи за рахунок значного розширення кредитної діяльності. Механізмом реалізації даної політики є жорсткі критерії оцінки кредитоспроможності позичальників, мінімізація строків надання позичок та їх обсягів, жорсткі умови надання позички та підвищення її вартості, використання жорстких процедур ліквідації проблемної заборгованості.

На кредитну політику банку впливають різні чинники, які можна розділити на зовнішні та внутрішні (табл.3.1).

Таблиця 3.1

Фактори, що впливають на формування кредитної політики банку

Зовнішні фактори	*Внутрішні фактори*
- загальний стан економіки, темпи інфляції, темпи зростання валового внутрішнього продукту, дефіцит державного бюджету тощо; - грошово-кредитна політика Національного банку України; - рівень доходів населення, здатність споживати банківські продукти, наявність соціальних пільг тощо; - регіональна та галузева специфіка функціонування банку; - рівень конкуренції, цін на банківські продукти та послуги; - політизованість суспільства.	- кредитний потенціал банку; - ступінь ризику та прибутковості окремих видів позичок; - стабільність банківських ресурсів; - спектр виконуваних операцій; - забезпеченість позичок; - цінова політика банку; - клієнтура банку; - професійна підготовленість, кваліфікація та досвід порсоналу.

У процесі розробки кредитної політики банки визначають пріоритети при формуванні кредитного портфеля, розглядаючи його диверсифікацію з позицій визначення оптимальної кредитної політики.

Кредитна політика банку визначає стандарти, параметри її процедури, якими керуються банківські працівники в своїй діяльності з надання, оформлення кредитів та управління ними.

Основою управління кредитною діяльністю банку мають бути внутрішні положення (стандарти кредитної політики) – документи, що регламентують організацію кредитних відносин і затверджені радою та правлінням банку

Кредитна політика оформляється документально та складається з положень, що регламентують попередню роботу при наданні позичок, а також процес кредитування (табл. 3.2).

Банківські установи в межах, установлених Національним банком обмежень та нормативів, самостійно визначають зміст та тип кредитної політики.

Таблиця 3.2

Елементи кредитної політики

Етапи кредитування	Параметри і процедури, що регламентуються
1. Попередня робота з надання позичок	• склад майбутніх позичальників • види позичок • кількісні обмеження кредитування • стандарти оцінки кредитоспроможності позичальників • стандарти оцінки позичок • процентні ставки • методи забезпечення повернення позичок • контроль за виконанням процедури підготовки надання позичок
2. Оформлення позичок	• форми документів • технологічна процедура надання позичок • контроль за правильністю оформлення позичок
3. Управління позичками	• порядок управління кредитним портфелем • контроль за виконанням кредитних договорів • умови продовження та поновлення прострочених позичок • порядок покриття збитків • контроль за управлінням позичками

Кожний окремий банк, розробляючи стратегію кредитної політики, проводить сегментацію кредитного ринку з точки зору його кредитного обслуговування, враховуючи при цьому рівень регіонального розвитку, макроекономічну ситуацію, рівень кон'юнктури ринку тощо. При цьому в основі розробки стратегії лежать його внутрішні можливості, які визначаються конкурентоспроможністю, ліквідністю, фінансовою стабільністю та надійністю банківської установи на грошово-кредитному ринку. Причому реалізація можливостей банку щодо стратегії кредитної політики передбачає саме досягнення її кінцевої цілі – забезпечення стійкого фінансового стану на конкретному сегменті даного ринку.

Кредитна політика банку є частиною загальної стратегії його розвитку. Першочерговим для банку при розробці кредитної політики є розуміння глобальних тенденцій розвитку суспільства та розуміння своєї ролі (місії) в цьому розвитку. На основі сформульованої місії розробляється концепція його розвитку (на більш короткий інтервал часу), в рамках діючої концепції – цілі та задачі розвитку; потім здійснюється вибір стратегій банківської діяльності як способів реалізації цих цілей та задач. При цьому під банківською стратегією розуміється набір можливих варіантів кредитних операцій, а безліч стратегій, орієнтованих на рішення конкретних цілей і задач утворює кредитну політику банку.

Загальна схема формування місії, концепції та стратегії розвитку банку, а також фактори, що визначають цей процес наведений на рис. 3.1.

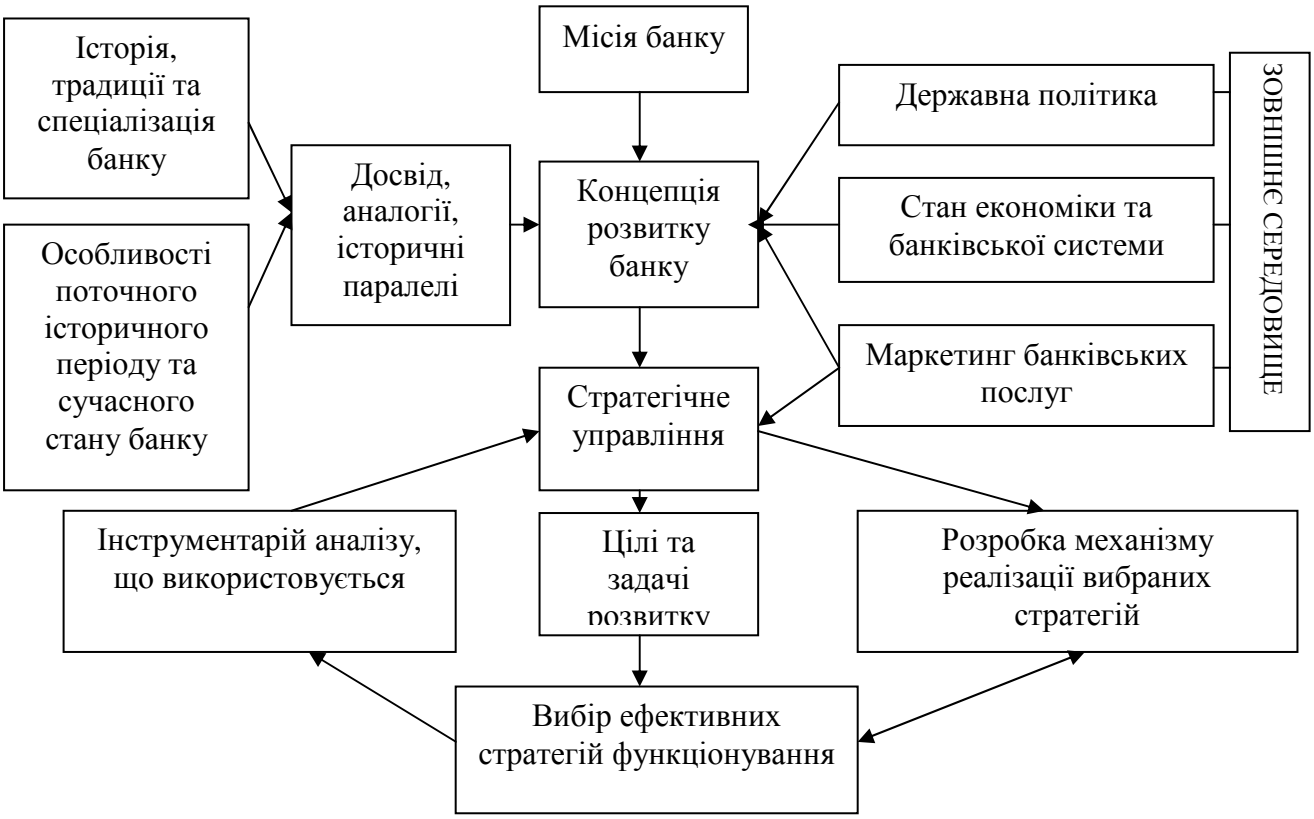

Рис. 3.1. Схема формування стратегій розвитку банку та фактори, що визначають цей процес

Основним елементом кредитної політики в області стратегії є правильна постановка її цілей. Цілі кредитної політики банку визначаються, виходячи із стратегічних цілей банку.

Так, Г. С. Панова зазначає: "Проведення кредитної і депозитної політики має одну мету – максимізацію доходів банку при підтриманні його надійності та стабільності. Точкою рівноваги при цьому є ліквідність банку" [93, с 14]. З точки зору О. В. Дзюблюка, "основними, фундаментальними цілями кредитної політики комерційного банку є забезпечення, з одного боку, умов для задоволення потреб клієнтів в отриманні коштів у тимчасове користування відповідно до різних видів кредитних послуг, котрі пропонуються на ринку, а з другого - отримання прибутку, що є метою функціонування банку як комерційного підприємства в умовах ринкової економіки, однак при забезпеченні належного рівня ліквідності та мінімізації ризиків за здійснюваними операціями" [67, с. 338]. Таким чином, розглядаючи сучасні підходи до формування основних цілей кредитної політики комерційних банків, слід зазначити, що головною з них більшість авторів вважає максимізацію доходів банків від кредитної діяльності при забезпеченні їх ліквідності.

Виходячи з цієї схеми, у процесі розробки кредитної політики враховується:

- історичний досвід банку, який з урахуванням сучасних тенденцій розвитку дозволяє приймати нові обґрунтовані рішення;
- державна політика, яка може мати суттєву підтримку як матеріальну, так і нематеріальну;
- стан економіки країни, який матиме сприятливий або несприятливий вплив на розвиток банківської системи;
- маркетинг банку, який дозволяє сконцентруватися на найбільш перспективних напрямах розвитку банку.

Три останні фактори формують зовнішнє середовища розвитку банку.

Система основних цілей кредитної політики комерційного банку повинна включати:

- забезпечення максимального рівня дохідності "кредитного портфеля" та акціонерного капіталу банку при мінімальному рівні ризику;
- підтримання оптимального співвідношення між позичками, депозитами та іншими зобов'язаннями і власним капіталом банку;
- забезпечення фінансової стійкості банку у процесі здійснення кредитної діяльності;
- забезпечення зваженого та оптимального використання кредитних ресурсів;
- досягнення оптимального балансу між зростанням обсягу "кредитного портфеля" і темпами поліпшення його якості;
- розширення клієнтської бази шляхом надання кредитних послуг високої якості;
- збереження високого рівня довіри юридичних і фізичних осіб до банківської установи шляхом своєчасного та повного виконання своїх зобов'язань перед вкладниками та акціонерами.

Формування цілей здійснюється як на довгострокову перспективу розвитку, так і на поточний рік. Ураховуючи економічну та політичну нестабільність у країні, вітчизняні банки переважно визначають кредитну політику та її цілі на поточний рік, рідше на дворічний або трирічний період.

Розробка довгострокових прогнозів пріоритетних напрямків розвитку, стратегічне управління та розробка кредитної політики дасть змогу банкам забезпечити ефективне використання кредитних ресурсів, оптимізувати структуру кредитного портфелю, ефективно організувати весь кредитний процес і тим самим сприятиме розвитку банківської установи.

3.3. Етапи організації кредитного процесу

Процес банківського кредитування складається з певних етапів, кожний з яких окремо забезпечує рішення якоїсь конкретної задачі, а разом досягається головна мета кредитних операцій – їх надійність і прибутковість для банку. В банківській практиці виділяють такі етапи кредитування.

Перший етап. На цьому етапі оцінюються можливості співпраці з потенційним позичальником.

У банк надається заява (клопотання) на отримання позички за формою, визначеною банком. У заяві наводиться мета кредитування, сума позички, строк користування, забезпечення, що пропонується за позичкою та бажана процентна ставка.

Заява на отримання позички надається відповідному співробітнику кредитного відділу, який має у досить короткий термін розглянути її на предмет надання згоди або відмови. При розгляді заяви, по-перше, визначається можливість співпрацювання з клієнтом у ході співставлення змісту звернення клієнта із положеннями кредитної політики банку. Якщо банк не займається кредитуванням відповідних напрямів діяльності, або умови визначенні клієнтом не відповідають інтересам банку, заяву буде відхилено.

Процедура розгляду заяви може бути відмінною для різних категорій клієнтів. При цьому вибір потенційних позичальників залежить від інформації про клієнтів, що має у своєму розпорядженні банк, або даних, що надаються службою безпеки банку.

Окрім заяви надаються такі документи:

1. Анкета (заява-анкета) позичальника.

2. Копії засновницьких документів, а також інші документи, що підтверджують правоздатність (для юридичних осіб) і дієздатність (для фізичних осіб) клієнта. До документів юридичної особи відносять - статут, установчий договір (якщо він передбачений), свідоцтво про державну

реєстрацію, довідки про реєстрацію в податковій адміністрації, Пенсійному фонді України, фонді соціального страхування. До документів фізичної особи відносяться паспорт та ідентифікаційний код.

3. Копії ліцензій, передбачених законодавством.

4. Техніко-економічне обгрунтовування отримання позички з розрахунком терміну окупності та рентабельності об'єкта кредитування з вказівкою цільового використання позичених коштів і розрахунком витрат і надходжень на весь період користування позичкою.

5. Копії контрактів, угод та інших документів, що стосуються кредиту: контракти на придбання товарно-матеріальних цінностей, послуг і виконання робіт, накладні, митні декларації і т.д.

6. Завірені податковою адміністрацією форми бухгалтерської звітності: баланс; звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів і т.д. на останню звітну дату і за період установлений банком, виходячи з умов позички, що запитується.

При необхідності потрібна розшифровка окремих статей, перш за все, склад дебіторської і кредиторської заборгованості, товарно-матеріальних цінностей і основних засобів.

7. Документи, що стосуються забезпечення позички:

- при заставі рухомого майна (крім автотранспорта) – опис заставленого майна, угоди на придбання товарно-речових цінностей, що передаються в заставу, накладні та інші документи, що підтверджують право власності;

- при заставі транспортних засобів – свідоцтво про право власності транспортним засобом, поліс страхування транспортного засобу;

- при заставі нерухомості – договори купівлі-продажу, свідоцтво про приватизацію, довідки з Бюро технічної інвентаризації, акт оцінювання вартості та поліс страхування нерухомого майна, що передається в заставу;

- при гарантії (поручительстві) – договори гарантії (поручительства), а також відповідні документи по гаранту або поручителю (документи, що підтверджують право- та дієздатність, а також фінансові можливості);

- при страхуванні – поліс страхування і при необхідності документи страхової компанії.

8. Довідка з обслуговуючого банку про наявність рахунків і поточної позичкової заборгованості, а також інформація, що виступає забезпеченням за існуючими зобов'язаннями клієнта.

9. Інформація про позички, отримані в інших банках.

Усі копії документів вимагають надання також оригіналів для їх звірки.

На цьому етапі проводиться попередня бесіда з майбутнім позичальником, перевірка достовірності документів та інформації, на підставі яких ухвалюватиметься рішення про видачу позички.

Співбесіда дає можливість працівнику банку оцінити характер та відвертість намірів позичальника щодо отримання позички, його особистість, порядність, чесність та професійні якості. Якщо клієнт не досить аргументовано обґрунтовує ціль кредитування та способи її досягнення, це може розглядатися як негативний фактор при аналізі його звернення за позичкою, що може бути приводом для відмови.

Другий етап. Передбачає перевірку кредитоспроможності клієнта (більш детально цей етап буде розглянуто в п. 3.5).

Під кредитоспроможністю необхідно розуміти такий фінансово-господарський стан клієнта, який дозволяє йому отримати позичку та ефективно використовувати позичкові кошти, здатність і готовність позичальника повернути позичку відповідно до умов кредитного договору.

Аналіз кредитоспроможності передбачає вивчення різних чинників, які можуть привести як до невчасного погашення заборгованості, так і виконання зобов'язань позичальником.

Джерелами інформації для оцінки кредитоспроможності можуть виступати:

1. Інформація, отримана від позичальника.

2. Внутрішня інформаційна база даних банку.

3. Зовнішні джерела інформації (кредитори, постачальники, клієнти, співробітники, і інші контрагенти, а також кредитні бюро).

Якщо у ході аналізу кредитоспроможності банк не отримає позитивну відповідь на важливі питання щодо можливостей позичальника погасити своєчасно та в повному обсязі заборгованість за позичкою, незважаючи на наявність ліквідного забезпечення або будь-які інші фактори, заявку клієнта має бути відхилено. При цьому причини відмови можуть бути пояснені або не пояснені клієнту залежно від ситуації.

Третій етап. На цьому етапі відбувається визначення умов кредитування (структурування позички) та ухвалення рішення про можливість видачі позички.

У ході структурування визначаються вид та сума позички, розмір процентної ставки, термін та порядок погашення, забезпечення і додаткові умови, мета яких є мінімізація можливих ризиків. Процес структурування позички відбувається із дотриманням принципу диференційного підходу та залежить від категорії позичальника, оцінки його можливостей щодо погашення заборгованості тощо.

Правильне визначення виду позички є важливим для встановлення реальних джерел погашення банківських позичок. Якщо позичка надається на формування оборотного капіталу клієнта і є короткостроковою, то джерелом її повернення будуть поточні грошові надходження, які виникнуть після реалізації проекту, що прокредитований.

Позичка, надана на відтворення основного капіталу позичальника, є, як правило, довгостроковою і має повертатися за рахунок прибутку від експлуатації прокредитованого об’єкта.

Важливе значення у структуруванні позички має правильне визначення суми позички. Заниження її може призвести до порушення строків її повернення, оскільки об’єкт, що кредитується, не буде завершений у строк, а завищення — до нецільового використання надлишково отриманих у банку коштів.

Своєчасне повернення позички значною мірою залежить від правильного визначення строків її надання. Якщо будуть установлені недостатні строки повернення позички, то у позичальника може виявитися нестача капіталу, що спричинить зменшення обігових коштів, а отже спад виробництва. Якщо ж ці строки будуть занадто ліберальними, тобто набагато більшими від періоду, протягом якого буде отримана віддача від позички, то позичальник певний час користуватиметься неконтрольованими з боку банку коштами.

Необхідно відмітити, що на тривалість строків надання позичок банком також впливають строки, на які банки залучають ресурси. У цьому разі банки мають знаходити компроміс між власними можливостями та доцільністю надання позичок на відповідні строки та здатністю позичальників ефективно використовувати позичені кошти у запропоновані банком строки.

Більшість банківських позичок видається під відповідне забезпечення. Визначаючи цей елемент структури позички, працівники банку повинні виходити із положень кредитної політики щодо використання відповідних форм забезпечення для мінімізації ризиків (у яких випадках, яким чином), а також тенденціями, що складаються на ринку того чи іншого майна (при використанні майнових форм забезпечення). Про форми забезпечення зобов'язань позичальника перед банком йдеться в розділі 3.4.

Видача і повернення позички може здійснюватися різними способами: одноразово, різними частками протягом періоду дії кредитної угоди, шляхом проведення поточних грошових операцій позичальника через позичковий рахунок. Тому одним з елементів структурування майбутньої позички є чітке визначення порядку її надання і повернення.

Погашення позичкової заборгованості позичальником відбувається відповідно до розробленого банком графіка платежів. Графік платежів має формуватися із урахуванням можливостей позичальника погашати заборгованість. Розмір виплат позичальника може відображувати сезонність у його діяльності, пільговий період (кредитні канікули, grace period), тенденції його розвитку (прогресивні або регресивні платежі) тощо.

Як правило, банки використовують графік платежів погашення заборгованості за позичкою рівними частинами з нарахуванням відсотків на залишок заборгованості та ануїтетну схему погашення.

Розглянемо приклад графіків погашення позички розміром 30000 грн. та процентною ставкою 24% річних, строком на 6 місяців (табл. 3.3, 3.4).

Таблиця 3.3

Графік погашення заборгованості за позичкою рівними частинами з нарахуванням позичкового відсотка на залишок (грн.)

Період погашення, міс.	Сума внеску, усього	Сума погашення основного боргу за позичкою («тіло» позички)	Сума погашення відсотків	Залишок заборгованості за позичкою на кінець періоду
1	5600,00	5000,00	600,00	25000,00
2	5500,00	5000,00	500,00	20000,00
3	5400,00	5000,00	400,00	15000,00
4	5300,00	5000,00	300,00	10000,00
5	5200,00	5000,00	200,00	5000,00
6	5100,00	5000,00	100,00	0
Усього	32100,00	30000,00	2100,00	-

Перший графік погашення заборгованості за позичкою формуються шляхом поділу суми основного боргу на рівні частини, що, як правило, відповідає кількості періодів погашення. Після чого визначається залишок заборгованості станом на кінець кожного періоду погашення, які є базою для нарахування відсотків.

Використовуючи формулу простих відсотків (2.1), наведену у розділі 2.4, розраховується сума позичкового відсотка, що має бути сплаченою за кожний період. Отже, загальна сума внеску до повернення позичальником позички складається із суми погашення основного боргу за позичкою та суми позичкового відсотка.

Порядок формування графіка погашення з використанням ануітетної схеми дещо інший.

Спочатку визначається сума загального внеску погашення заборгованості за позичкою за формулою ануїтету:

$$B = P \times \frac{\frac{i}{m}}{1 - \frac{1}{(1+\frac{i}{m})^{m*n}}} \qquad (3.1),$$

де В – сума внеску (платежу) за позичкою, що складається із суми на погашення основного боргу та відсотків;

Р – сума наданої позички;

і – процентна ставка за позичкою (річних);

n – строк кредитування;

m – кількість періодів нарахування відсотків у році.

У нашому прикладі розрахована сума внеску склала 5355,57 грн.

Далі визначається сума позичкового відсотка за перший період погашення аналогічно порядку формування першого графіка – 600, 00 грн.

Після цього визначається сума, що буде спрямована на погашення основного боргу за позичкою, таким чином:

5355,77 – 600,00 = 4755,77 грн.

Потім розраховується сума залишку заборгованості за позичкою, що є базою для нарахування відсотків для наступного періоду:

30000 – 4755,77 = 25244,23 грн.

Таблиця 3.4

Графік погашення заборгованості за позичкою з використанням ануїтетної схеми (грн.)

Період погашення, міс.	Сума внеску, усього	Сума погашення основного боргу за позичкою («тіло» боргу)	Сума погашення відсотків	Залишок заборгованості за позичкою на кінець періоду
1	5355,77	4755,77	600,00	25244,23
2	5355,77	4850,89	504,88	20393,34
3	5355,77	4947,90	407,87	15445,44
4	5355,77	5046,86	308,91	10398,58
5	5355,77	5147,80	207,97	5250,78
6	5355,80	5250,78	105,02	0
Усього	32136,65	30000,00	2134,65	-

Ануїтетна схема погашення є досить зручною, особливо для такої категорії позичальників, як малі підприємці, фізичні особи. При використанні фіксованої суми платежів за позичкою клієнт, як правило, пам'ятає суму внеску і з меншою ймовірністю може припуститися помилок при погашенні. Крім того, у перші періоди суми погашення заборгованості будуть меншими порівняно з першим графіком.

Однак, варто зауважити, що погашення заборгованості за графіком, наведеним у табл. 3.4, буде для клієнта більш дорожчим, що пояснюється дещо вищим ризиком для банку через погашення основного боргу за позичкою в перші періоди більш повільно, ніж у першому прикладі.

Значна увага при структуруванні позички приділяється розрахунку її вартості. Вона складається з процентної ставки і комісії за його надання й оформлення. При визначенні процентної ставки необхідно враховувати різні фактори, притаманні конкретній кредитній угоді, її місцю і часу, що більш детально буде розглянуто у розділі 3.7.

Після закінчення роботи щодо структурування позички банк приступає до переговорів з клієнтом про укладання кредитної угоди. При цьому потенційному позичальнику пропонуються умови майбутньої кредитної угоди,

які можуть істотно відрізнятися від умов, що містяться в кредитній заявці клієнта. Зближення позицій банку і клієнта й досягнення компромісу є кінцевою метою переговорів. Щоб зменшити вірогідність помилки і забезпечити об'єктивність при ухваленні рішення, банк, як правило, обмежує повноваження окремих посадових осіб при вирішенні питань щодо кредитування. Ці обмеження стосуються, зокрема, суми позички, строку, ризику тощо.

Посадова особа, яка веде переговори з клієнтом відносно позички, повинна ознайомити його з обов'язковими умовами майбутньої кредитної угоди, без виконання яких позичка не може бути надана, а також з умовами, стосовно яких можливий компроміс.

Обов'язковою умовою, наприклад, може бути наявність майнового забезпечення або гарантії третьої особи, якщо їх відсутність може призвести до неповернення позички. Умовою, за якою може бути досягнуто компроміс, як правило, є процентна ставка, розмір комісії тощо.

Після визначення й узгодження всіх параметрів майбутньої кредитної угоди складається відповідний висновок щодо надання позички. Цей документ подається на розгляд кредитного комітету (комісії).

У разі позитивного рішення цього органу починається наступний етап кредитного процесу, на якому відбувається підписання кредитної угоди представником керівництва банківської установи і клієнтом.

Кредитний комітет – колегіальний орган банку, який уповноважений приймати рішення щодо можливості та умов проведення кредитних операцій у межах наданого йому відповідного права, а також вирішувати інші питання кредитних взаємовідносин із позичальниками та виконувати функції відповідно до визначених у кредитній політиці банку повноважень про кредитний комітет

Четвертий етап полягає в оформленні кредитної документації, що передбачає укладення кредитного договору, виписуванні розпорядження по банку про надання позички, формування кредитної справи позичальника.

У кредитному договорі відображаються умови надання та погашення позички, її сума, порядок погашення, розмір процентної ставки, строки погашення позички та сплати позичкового відсотка, права банку щодо контролювання виконання позичальником умов договору.

В якості додатків до кредитного договору укладаються договори застави, поруки, гарантії, страхування.

На **п'ятому етапі** відбувається надання позички, а також здійснюється контроль за виконанням умов кредитного договору.

Після підписання кредитного договору співробітник кредитного відділу оформляє бухгалтерські документи, які містять вказівки щодо відкриття позичкового рахунка і надання позички.

Протягом терміну дії договору банк підтримує ділові контакти з позичальником і періодично здійснює перевірку фінансового стану і забезпечення, що повинне бути передбачено в кредитному договорі.

У разі невиконання позичальником умов кредитного договору банк має право використовувати певні санкції (пені, штрафи) або достроково розірвати договір та вимагати погашення заборгованості за позичкою. Як правило, передумовою таких дій банку може бути таке:

- несвоєчасне надання або відмова у наданні в банк фінансової звітності;
- установлення факту реалізації заставного майна без згоди банку;
- установлення фактів зберігання заставного майна у неналежних умовах;
- несвоєчасне погашення заборгованості за позичкою та процентів за нею.

У ході обслуговування позички банк здійснює постійний контроль стану кредитного портфеля на основі аналізу звітності, що надається клієнтом, змін загальноринкових умов функціонування як банку, так і позичальників (наприклад, змін цін на заставне майно, змін рівня доходів населення тощо). В результаті чого визначається рівень ризику та ефективність кредитних операцій

банку, що позначається на розмірі резервів, що формуються під надані позички та, відповідно, на їх дохідності.

Шостий етап полягає в поверненні позички і сплаті позичкового відсотка по ній.

Послідовність етапів та відповідальність учасників кредитного процесу отримує своє відображення, у так званій, технологічній карті. Стандартну процедуру надання та обслуговування позички в банку наведено в Додатку 5.

Основи делегування повноважень діяльності підрозділів, що беруть участь у кредитних бізнес-процесах, визначено Постановою Національного банку України № 254 від 18.06.2003 р. « Про затвердження Положення про організацію операційної діяльності в банках України», яка базується на принципах розмежування функцій окремих підрозділів банку. Положення містить такі поняття, як «фронт-офіс» та «бек-офіс».

Стосовно кредитної діяльності ці структурні підрозділи виконують такі функції:

- **фронт-офіс** – це підрозділи банку або його уповноважені особи, які є ініціаторами та/або організаторами здійснення операцій у кредитному процесі; саме тут здійснюються початковий та поточний етапи кредитування;
- **бек-офіс** підрозділи або окремі відповідальні виконавці, які залежно від їх функцій забезпечують реєстрацію, перевіряння, звіряння, облік кредитних операцій та контроль за ними.

Кредитний процес потребує постійного спілкування з клієнтом, регулярного кредитного моніторингу, аналізу діяльності позичальника. Зважаючи на ускладнення кредитних взаємовідносин між позичальниками та банками, впровадженням нових продуктів, наслідком чого є зростання ступеня кредитних ризиків, виникає потреба виділити проміжну ланку у структурі організації операційної діяльності банку, – **мідл-офіс (ризик-менеджмент).**

Однією з основних причин виникнення проблемних позичок є помилки, допущені спеціалістами на стадії аналізу кредитоспроможності потенційних позичальників та аналізу їх проектів. Тому підрозділи, що відносяться до рівня

мідл-офісу, передусім, контролюватимуть кредитні пропозиції, подані працівниками фронт-офісу. Крім того працівники мідл-офісу розробляють та впроваджують методичні положення щодо організації процесів кредитування та управління кредитними ризиками, займаються розробкою рекомендацій щодо змін кредитної політики банку відповідно до встановлених банком результатів.

3.4.Характеристика форм забезпечення повернення позичок

Основною передумовою повернення банківської позички є цільові грошові надходження, дохід, прибуток від реалізації об'єкта, який прокредитований. Але будь-яка кредитна операція пов'язана з певним ризиком. Тобто можлива ситуація, що позичальник не зможе одержати достатню суму цільових грошових надходжень, доходу, прибутку і тому не забезпечить своєчасного повернення боргу. Для страхування цього ризику застосовуються певні форми забезпечення повернення боргу.

Для фінансово-стабільних позичальників, які належать до першокласних клієнтів банку, цілком достатньо закріпити в кредитній угоді первинне джерело погашення позички. Але першокласні клієнти не є домінуючими в загальній масі позичальників, тому в більшості випадків банки змушені застосовувати, поряд з первинними, і вторинні (додаткові) засоби захисту від кредитного ризику, тобто вимагати від позичальників певного забезпечення.

Під формою забезпечення повернення банківської позички, як правило, розуміється конкретне джерело погашення боргу та юридичне оформлення права кредитора на його використання, організація контролю банку за достатністю даного джерела

В Україні згідно з чинним законодавством банки можуть використовувати такі форми забезпечення позичок (рис. 3.2).

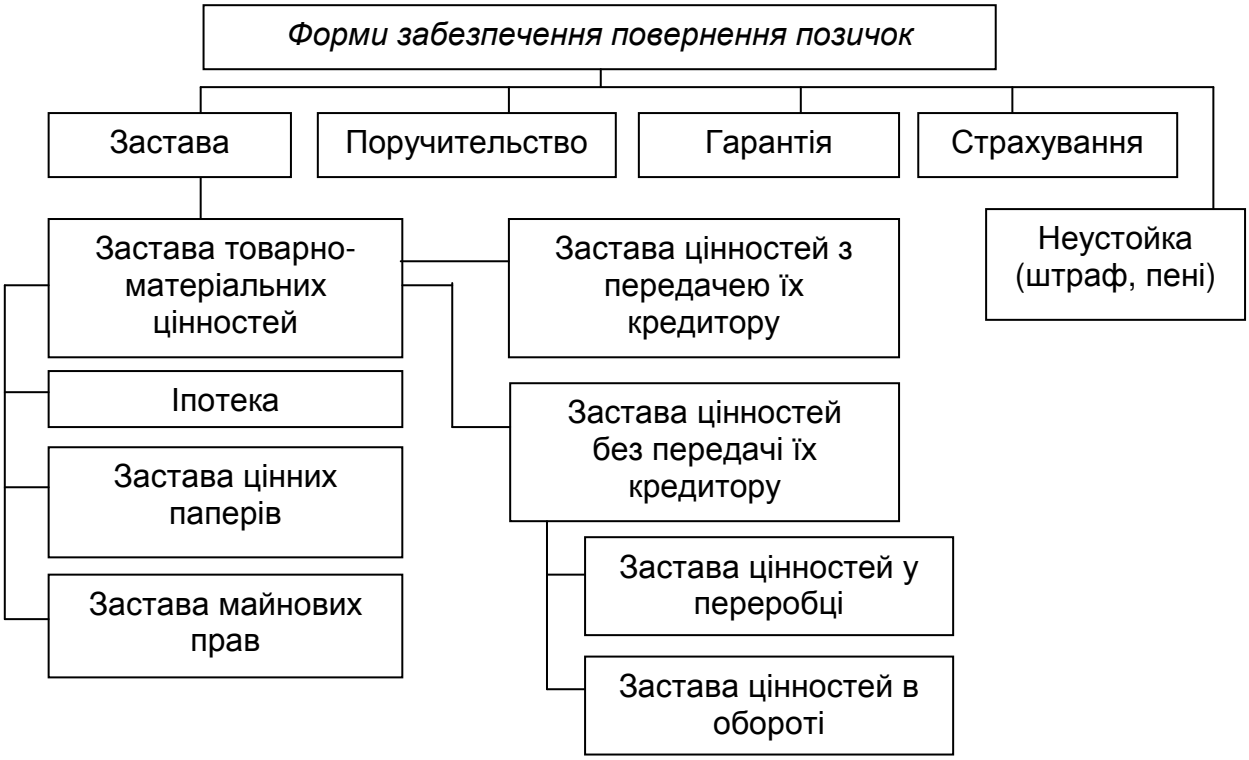

Рис. 3.2. Основні форми забезпечення банківських позичок

Взаємовідносини між банком та позичальником при використанні такої форми забезпечення як **застава** регулюються Цивільним Кодексом України № 435-IV від 16.01.2003 р. та Законом України «Про заставу» № 2654-XII від 02.10.1992 р..

Особливістю застави як форми забезпечення є те, що згідно з заставним правом кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставодавцем) забезпеченого заставою зобов'язання отримати задоволення з вартості закладеного майна переважно перед іншими кредиторами.

Виділяють заставу майна (рухомого майна (товарно-матеріальних цінностей та транспортних засобів), нерухомого майна (іпотеку)), майнових прав, цінних паперів, заклад.

Майно, що пропонується в заставу повинне відповідати ряду вимог:

- наявність власності;

- здатність відчуження;
- грошова оцінка предметів застави;
- ліквідність застави;
- достатність застави;
- можливість контролю за збереженням закладеного майна;
- страхування деяких предметів застави.

Предметом застави можуть бути майно і майнові права, які згідно з законодавством України можуть бути відчужені заставодавцем, і на які може бути звернуто стягнення.

Предметом застави не можуть бути:

- національні культурні та історичні цінності, що перебувають у державній власності та занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання;

- вимоги, які мають особистий характер, а також інші вимоги, застава яких забороняється законом;

- об'єкти державної власності, приватизація яких заборонена законодавчими актами, а також майнові комплекси державних підприємств та їх структурних підрозділів, що знаходяться у процесі корпоратизації.

Якщо предмет застави не підлягає обов'язковому страхуванню він може бути застрахований за згодою сторін на узгоджену суму, але не більше за його ринкову вартість. У разі настання страхового випадку предметом застави стає право вимоги до страхувальника.

Застава має похідний характер від забезпеченого нею зобов'язання. У разі банківського кредитування застава виникає на підставі договору.

Сторонами договору застави (заставодавцем і заставодержателем) можуть бути фізичні, юридичні особи і держава. Заставодавцем може бути як сам боржник, так і третя особа (майновий поручитель).

У договорі застави визначаються суть, розмір і термін виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, опис предмета застави, а також інші умови, щодо яких за заявою однієї із сторін повинна бути досягнута угода.

Право застави виникає з моменту укладення договору застави, а в разі, коли договір підлягає нотаріальному посвідченню – з моменту нотаріального посвідчення цього договору (наприклад, при заставі нерухомості – іпотеці). Якщо предмет застави відповідно до договору повинен знаходитись у банку як заставодержателя, право застави виникає в момент передачі йому предмета застави.

Наступні застави вже закладеного майна допускаються, якщо інше не передбачено попередніми договорами застави. Якщо предметом застави стає майно, яке вже є заставним забезпеченням іншого зобов'язання, заставне право попереднього заставодержателя (попередніх заставодержателів) зберігає силу. При цьому вимоги заставодержателя, у якого право застави виникло пізніше, задовольняються з вартості предмета застави після повного забезпечення вимог попередніх заставодержателів. Тому банківські установи, як правило, уникають використання наступних застав.

Право в задоволенні вимог із закладеного рухомого майна визначається на підставі моменту реєстрації застави і моменту реєстрації змін щодо предмета застави в частині цих змін. На підставі Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» N 1255-IV від 18.11.2003 р. правовий режим реєстрації застави здійснюється шляхом внесення відповідного запису в Державний реєстр обтяжень рухомого майна на підставі заяви банку, як обтяжувача.

Державний реєстр обтяжень рухомого майна – це єдина комп'ютерна база даних про виникнення, зміну, припинення обтяжень, а також про звернення стягнення на предмет обтяження. Держателем цього реєстру, який забезпечує його ведення є Міністерство юстиції України

Банк отримує право звернення стягнення на предмет застави у випадку, якщо на момент настання терміну виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, воно не буде виконано, якщо інше не передбачене договором.

За рахунок заставленого майна заставодержатель (банк) має право задовольнити свої вимоги в повному обсязі, що визначається на момент фактичного задоволення, включаючи проценти, відшкодування збитків, завданих прострочкою виконання (а у випадках, передбачених договором, - неустойку), необхідні витрати на утримання заставленого майна, а також витрати на здійснення забезпеченої заставою вимоги, якщо інше не передбачено договором застави.

Реалізація закладеного майна, на яке обернуто стягнення здійснюється державним виконавцем на підставі виконавчого листа суду або наказу господарського суду, або виконавчого напису нотаріусів в установленому порядку, якщо інше не передбачене законом або договором.

Реалізація закладеного майна проводиться спеціалізованими організаціями, що складаються з аукціонів (публічних торгів), якщо інше не передбачене договором.

У випадках, коли суми, вирученої від продажу предмета застави, недостатньо для повного задоволення вимог заставодержателя, він має право, якщо інше не передбачено законом чи договором, одержати суму, якої не вистачає для повного задоволення вимоги, з іншого майна боржника в порядку черговості, передбаченої законодавством України.

Якщо при реалізації предмета застави виручена грошова сума перевищує розмір забезпечених цією заставою вимог заставодержателя, різниця повертається заставодавцю.

Застава припиняється у таких випадках:

- з припиненням забезпеченого заставою зобов'язання;
- у разі загибелі заставленого майна;
- у разі придбання заставодержателем права власності на заставлене майно;
- у разі примусового продажу заставленого майна;
- при закінченні терміну дії права, що складає предмет застави;
- в інших випадках припинення зобов'язань, установлених законом.

Розглянемо деякі особливості використання у практиці банків різних видів застави.

При заставі майнових прав заставодавець може укласти договір застави як належних йому на момент укладення договору прав вимоги по зобов'язаннях, у яких він є кредитором, так і тих, що можуть виникнути в майбутньому.

Для визначення поступки прав вимоги по зобов'язаннях використовується термін цесія — (від лат. cessio — передача), який означає поступку вимог, грошову або іншу компенсацію будь-яких зобов’язань. В українському законодавстві термін «цесія» визначений у Постанові Правління Національного банку України № 508 від 16.12.2002 р. «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України» і означає поступку вимог або передавання вимоги в зобов’язанні іншій особі.

Відповідно до частини 1 статті 512 Цивільного Кодексу кредитор у зобов’язанні може бути замінений іншою особою, зокрема, у результаті передачі ним своїх прав іншій особі за угодою (такою особою може виступити банківська установа). Така угода і буде поступкою вимоги (або переведенням боргу на іншу особу, цесією, як часто називають таку угоду).

Поступка вимоги переносить право вимоги від первинного кредитора (цеденту, позичальника) до нового кредитора (цесіонарія, банку).

У договорі застави прав повинна бути вказана особа, яка є боржником по відношенню до заставодавця (позичальника банку). Заставодавець зобов'язаний повідомити свого боржника про здійснення застави прав.

Строкове право вимоги, яке належить заставодавцю-кредитору може бути предметом застави тільки до закінчення строку його дії.

При заставі прав, якщо інше не передбачено договором, заставодавець зобов'язаний:

- виконувати дії, необхідні для забезпечення дійсності заставленого права;

- не здійснювати поступки заставленого права;
- не виконувати дій, що тягнуть за собою припинення заставленого права чи зменшення його вартості;
- уживати заходів, необхідних для захисту заставленого права від посягань з боку третіх осіб;
- надавати банку відомості про зміни, що сталися в заставленому праві, про його порушення з боку третіх осіб та про домагання третіх осіб на це право.

Якщо боржник заставодавця (позичальника) до виконання заставодавцем зобов'язання, забезпеченого заставою, виконає своє зобов'язання, все, одержане при цьому заставодавцем, стає предметом застави, про що заставодавець зобов'язаний негайно повідомити заставодержателя (банк).

При одержанні від свого боржника в рахунок виконання зобов'язання грошових сум заставодавець зобов'язаний за вимогою заставодержателя перерахувати відповідні суми в рахунок виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, якщо інше не встановлено договором застави.

Предметом застави товарів в обороті або у переробці можуть бути сировина, напівфабрикати, комплектуючі вироби, готова продукція тощо.

При заставі товарів в обороті або у переробці реалізовані заставодавцем товари перестають бути предметом застави з моменту їх вручення набувачу або транспортній організації для відправлення набувачу або передачі на пошту для пересилки набувачу, а набуті заставодавцем товари, передбачені в договорі застави, стають предметом застави з моменту виникнення на них права власності.

Договір застави товарів у обороті або в переробці повинен індивідуалізувати предмет застави шляхом зазначення знаходження товарів у володінні заставодавця чи їх розташування в певному цеху, складі, іншому приміщенні або іншим способом, достатнім для ідентифікації сукупності рухомих речей як предмета застави.

У разі відчуження заставлених товарів заставодавець зобов'язаний замінити їх іншими товарами такої ж або більшої вартості.

Заклад – застава рухомого майна, при якій майно, що складає предмет застави, передається заставодавцем у володіння заставодержателя.

За угодою заставодержателя із заставодавцем предмет застави може бути залишено у заставодавця під замком та печаткою заставодержателя (*тверда застава*). Індивідуально визначена річ може бути залишена у заставодавця з накладенням знаків, які засвідчують заставу.

Банк, як заставодержатель, якщо інше не передбачено договором, зобов'язаний:

- уживати заходів, необхідних для збереження предмета закладу;
- у випадках, коли це передбачено договором, одержувати з предмета закладу доход в інтересах заставодавця;
- регулярно надсилати заставодавцю звіт про користування предметом закладу, якщо користування ним допускається;
- страхувати предмет закладу в обсязі його вартості за рахунок та в інтересах заставодавця;
- сплачувати податки та збори, пов'язані з володінням заставленою річчю, за рахунок заставодавця;
- належним чином утримувати предмет закладу, нести відповідальність за нього у випадках, коли немає доказів, що втрата, пошкодження або загибель закладу сталися не з його вини;
- негайно повідомляти заставодавця про виникнення загрози загибелі чи пошкодження предмета закладу;
- негайно повертати предмет закладу після виконання заставодавцем або третьою особою забезпеченого закладом зобов'язання.

У якості прикладу використання банком закладу як форми забезпечення кредитних зобов’язань можна навести *ломбардне кредитування*. У цьому разі в якості предмета застави виступають матеріальні цінності позичальника, як правило, коштовності та дорогоцінні метали.

Застава цінних паперів може здійснюватись шляхом передачі їх на зберігання банку в депозит.

Застава векселя чи іншого цінного папера, який може бути переданий шляхом вчинення передавального запису (індосаменту), здійснюється шляхом індосаменту і вручення заставодержателю (банку) індосованого цінного папера.

Застава цінного папера, який не передається шляхом індосаменту, здійснюється за угодою заставодержателя і особи, на ім'я якої було видано цінний папір.

Поручительство (порука) – один із способів забезпечення зобов'язань позичальника. Поручитель відповідає перед кредитором за виконання позичальником його зобов'язання повністю або частково.

Поручительство можуть давати як фізичні, так і юридичні особи. Для оформлення відносин підписується договір поручительства.

Поручителями можуть виступати стійкі підприємства, спеціальні організації, що володіють цільовими фондами і т.д.

При порушенні зобов'язань перед банком боржник і поручитель відповідають перед банком солідарно, тобто обсяг відповідальності поручителя рівний обсягу відповідальності позичальника, якщо в договорі не відображено обмеження відповідальності поручителя. У цьому разі банк має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо.

Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки.

Банк, який одержав виконання зобов'язання не в повному обсязі від одного із солідарних боржників, має право вимагати недоодержане від решти солідарних боржників. Вони залишаються зобов'язаними доти, доки їхнє зобов'язання не буде виконано у повному обсязі.

До поручителя, що виконав зобов'язання за позичальника, переходять права банку за цим зобов'язанням. Він має право на зворотну вимогу (регрес) до

кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором.

Банк зобов'язаний вручити поручителю документи, що засвідчують вимоги до боржника.

Дія поруки припиняється в таких випадках:

- з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності;
- якщо після настання строку виконання зобов'язання банк відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником або поручителем;
- у разі переведення боргу на іншу особу, якщо поручитель не поручився за нового боржника;
- після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо банк протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом одного року від дня укладення договору поруки.

Гарантія – є односторонньою операцією, відповідно до якої гарант дає письмове зобов'язання (гарантійний лист) банку-кредитору про виплату зазначеної грошової суми у разі надання останнім письмової вимоги про сплату. Гарант відповідає перед банком-кредитором (бенефіціаром) за порушення зобов'язання боржником (принципалом).

За отримання гарантії боржник платить гаранту комісійну винагороду. По гарантії відповідальність – субсидіарна (додаткова).

Гарантами можуть виступати тільки юридичні особи – фінансово-стійкі організації, страхові компанії або банки. Право на надання гарантій повинне бути відображено в статуті гаранта. Гарант повинен мати рахунок в банку.

Гарантія діє протягом строку, на який вона видана. Термін гарантії як правило встановлюється на 15 днів більше терміну позички. Гарантія не може бути відкликана гарантом, якщо в ній не встановлено інше.

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити банку грошову суму відповідно до умов гарантії.

Вимога банку до гаранта про сплату грошової суми відповідно до виданої ним гарантії пред'являється у письмовій формі. До вимоги додаються документи, вказані в гарантії.

Банк може пред'явити вимогу до гаранта у межах строку, встановленого у гарантії, на який її видано. Кредитор не може передавати іншій особі право вимоги до гаранта, якщо інше не встановлено гарантією.

Після одержання вимоги банку гарант повинен негайно повідомити про це боржника і передати йому копії вимоги разом з доданими до неї документами.

Гарант розглядає вимогу кредитора разом з доданими до неї документами в установлений у гарантії строк, а у разі його відсутності - в розумний строк і встановлює відповідність вимоги та доданих до неї документів умовам гарантії.

Якщо вимога або додані до неї документи не відповідають умовам гарантії або, якщо вони подані гарантові після закінчення строку дії гарантії, гарант має право відмовитися від задоволення вимоги банку. При цьому гарант повинен негайно повідомити кредитора про відмову від задоволення його вимоги. Обов'язок гаранта перед кредитором обмежується сплатою суми, на яку видано гарантію.

Зобов'язання гаранта перед банком-кредитором припиняється у разі:

- сплати кредитору суми, на яку видано гарантію;
- закінчення строку дії гарантії;
- відмови кредитора від своїх прав за гарантією шляхом повернення її гарантові або шляхом подання гаранту письмової заяви про звільнення його від обов'язків за гарантією.

Гарант має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією кредиторові, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником. Якщо сума, сплачена гарантом кредитору, не відповідає умовам гарантії та інше не встановлено договором між гарантом і боржником, гарант не має права на зворотну вимогу (регрес) до боржника.

Поручительство і гарантія є нематеріальними формами забезпечення позички. Тому для банку, що використовує такі форми забезпечення, важливо оцінити фінансові можливості поручителів або гарантів сплачувати у разі необхідності заборгованість за позичкою. З цією метою банк проводить оцінку кредитоспроможності осіб, що гарантували виконання зобов’язань боржника відповідно до діючих у ньому методик оцінки кредитоспроможності позичальників.

Згідно з Цивільним кодексом формою забезпечення зобов’язань є стягнення неустойки.

Неустойкою (штраф, пені) є грошова сума або інше майно, яке боржник повинен передати кредитору у разі порушення зобов'язання.

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або невідповідним чином виконаного зобов'язання.

Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожний день прострочення.

Право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

Використання неустойки дозволяє банку стимулювати виконання позичальником умов кредитного договору.

3.4. Оцінка кредитоспроможності позичальників

Під аналізом кредитоспроможності розуміється оцінка банком можливості позичальника отримати позичку, а також визначення вірогідності її своєчасного повернення відповідно до умов кредитного договору.

Кредитоспроможність – це наявність у позичальника банку передумов для отримання позички та його здатність повернути позичку і відсотки за нею у повному обсязі відповідно до умов кредитного договору

Аналіз кредитоспроможності позичальника здійснюється за різними напрямами (рис. 3.3).

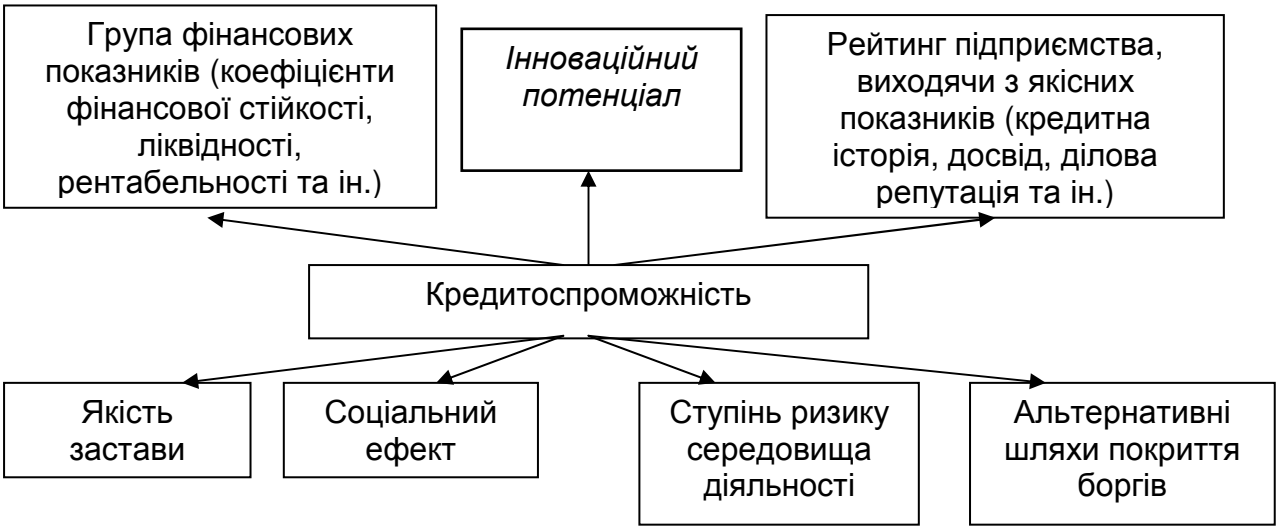

Рис. 3.3. Напрями аналізу кредитоспроможності позичальника

Спочатку здійснюється *якісний аналіз*, який включає:

- визначення мети отримання позички;
- вивчення репутації та кредитної історії позичальника;
- визначення джерел погашення заборгованості за позичкою;
- оцінка ризиків позичальника, які банк приймає на себе на строк кредитування.

Важливою складовою якісного аналізу є оцінка інноваційного потенціалу позичальника (якщо позичальником виступає суб'єкт підприємницької діяльності). Під *інноваційним потенціалом* розуміється наявність у позичальника можливостей до розробки та впровадження нових продуктів або вдосконалення існуючих, до модернізації виробництва (обладнання, технологій тощо). Наявність іноваційного потенціалу означає, що у позичальника є конкурентні переваги на ринку, що забезпечать йому перспективний розвиток, створять сприятливі умови для погашення поточної кредитної заборгованості та отримання нових позичок.

Крім якісного аналізу, основним завданням банку є ретельне вивчення фінансових показників, тобто здійснення *кількісного аналізу*. Окрім основних показників, які складаються з коефіцієнтів фінансової стійкості, ліквідності, рентабельності та ін., банк може аналізувати рух грошових потоків позичальника, що дозволяє більш повно представити можливості погашення заборгованості за позичкою та розробити адекватні умови її погашення.

Кількісний та якісний аналізи кредитоспроможності позичальника можуть бути доповнені розглядом додаткових показників, що сформують уявлення про можливі загрози та ризики та способи їх уникнення та мінімізації. До напрямків такого аналізу відноситься:

- оцінка якості та достатності застави, ризиків можливого знецінення вартості предмета застави (якщо йдеться про використання речовинних форм забезпечення); оцінка кредитоспроможності поручителя або гаранта (при використанні неречових форм забезпечення);
- визначення альтернативних можливостей погашення заборгованості за позичкою;
- оцінка ризиків зовнішнього середовища, що впливають на діяльність позичальника та осіб пов'язаних з ним (покупців, постачальників позичальника; поручителів та гарантів);

- соціальний ефект та вплив на навколишнє середовище (останнім часом банки встановлюють обмеження на кредитування проектів шкідливих для суспільства та навколишнього середовища).

Аналіз сукупності кількісних і якісних показників діяльності позичальника дозволяє перейти до інтегрального значення **кредитного рейтингу.**

У теоретичному плані необхідно розрізняти поняття рейтингу позичальника і рейтингу позички.

Рейтинг позичальника ґрунтується на його кредитоспроможності, а **рейтинг позички** враховує додаткові особливості конкретної кредитної операції, такі як достатність і ліквідність застави, строк позички, наявність гарантій і поручительств. Кредитний рейтинг позичальника є більш загальним базовим поняттям у порівнянні з рейтингом позички.

Широке розповсюдження в світовій практиці отримало поняття **рейтинг зобов'язань** аналогічний по значенню поняттю рейтингу позички. Так, провідні рейтингові агентства регулярно публікують не тільки кредитні рейтинги організацій, але і рейтинги їх зобов'язань з урахуванням індивідуальних умов цих зобов'язань.

Отже, кредитний рейтинг позичальника визначається за допомогою систем оцінки кредитоспроможності, що ґрунтуються на експерних оцінках доцільності надання позички, бальних або змішаних системах оцінки.

Бальні (або скорингові) системи оцінки створюються на основі емпіричного підходу з використанням, як правило, регресійного математичного аналізу або факторного аналізу. Ці системи використовують історичні дані про банківські позички і дозволяють визначити критеріальний рівень оцінки позичальника. Бальні системи оцінки повинні бути статистично ретельно перевірені та вимагають постійного оновлення інформації. Перевагою цих систем є об'єктивність їх оцінки. Проте, через високу вартість упровадження ці системи використовуються у великих банках.

На відміну від бальних систем, **експертні оцінки** припускають отримання висновку про кредитоспроможність позичальника на основі точки зору експерта. Недоліком цього підходу є можливий суб'єктивізм оцінки.

Змішані системи оцінки формуються шляхом поєднання методичних підходів цих двох систем.

Методика проведення аналізу кредитоспроможності позичальників залежить від таких ознак:

- до якої групи відноситься позичальник (юридична або фізична особа) та який вид позички йому необхідний;
- до якої галузі відноситься позичальник у разі кредитування суб’єктів підприємництва;
- до якої категорії відноситься позичальник: новий або поточний клієнт (клієнт, який вже користується наданою банком позичкою);
- періодичності надання позичок (якщо остання позичка надавалась нещодавно, аналіз може бути проведено за спрощеною методикою).

Оцінка кредитоспроможності юридичних осіб здійснюється на основі аналізу фінансової звітності. Аналіз фінансової звітності клієнтів може проводитись за такими напрямками (рис. 3.4).

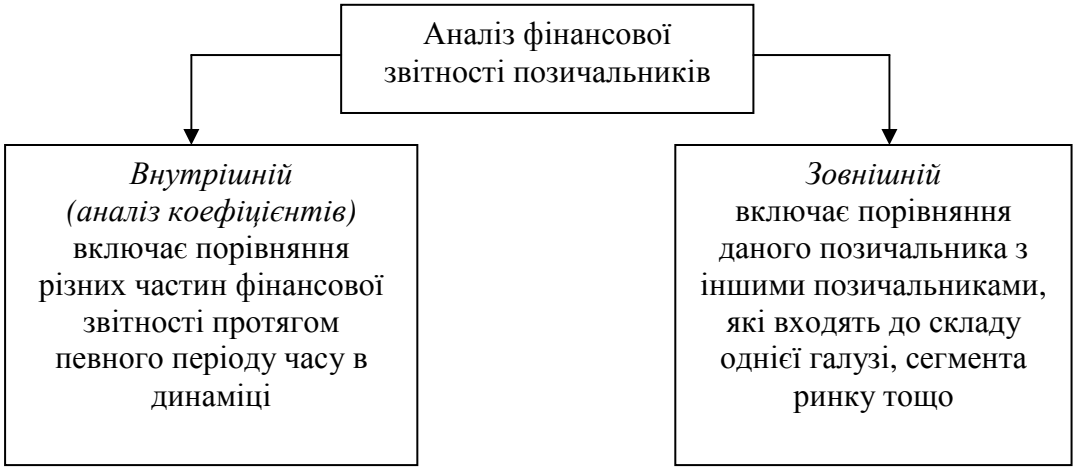

Рис. 3.4. Напрямки аналізу фінансової звітності позичальників

Банк самостійно визначає перелік показників (коефіцієнтів), що можуть бути використані для оцінки кредитоспроможності позичальників. Основні коефіцієнти, що обов'язково входять у методики оцінки кредитоспроможності позичальників-юридичних осіб вітчизняних банківських установ, наведено в Постанові Правління НБУ № 279 від 06.07.2000 р. «Про затвердження Положення про формування та використання резервів під можливі збитки від кредитних операцій» і включають такі (табл. 3.5):

- показники платоспроможності (коефіцієнти миттєвої, поточної і загальної ліквідності);
- показники фінансової стійкості (коефіцієнти маневрування власними коштами, співвідношення залучених і власних коштів);
- обсяги реалізації;
- обороти по рахунках (співвідношення надходжень на рахунки позичальника і суми позички, наявність рахунків у інших банках;
- наявність картотеки неплатежів (у динаміці);
- склад і динаміка дебіторської та кредиторської заборгованостей (за останній звітний та поточний роки);
- собівартість продукції (у динаміці);
- прибутки і збитки (у динаміці);
- рентабельність (у динаміці);
- кредитна історія (погашення кредитної заборгованості у минулому, наявність поточних кредитів).

Також можуть бути враховані суб'єктивні чинники, які характеризуються такими показниками:

- ринкова позиція позичальника та його залежність від циклічних і структурних змін в економіці та галузі промисловості;
- наявність державних замовлень і державна підтримка позичальника;
- ефективність управління позичальника;
- професіоналізм керівництва та його ділова репутація;

- інша інформація.

Банки самостійно встановлюють нормативні значення та відповідні бали для кожного показника залежно від його вагомості (значимості) серед інших показників, що можуть свідчити про найбільшу ймовірність виконання позичальником (контрагентом банку) зобов'язань за кредитними операціями.

Вагомість кожного показника визначається індивідуально для кожної групи позичальників банку залежно від кредитної політики банку, особливостей клієнта (галузь економіки, сезонність виробництва, обіговість коштів тощо), ліквідності балансу (як співвідношення кореспондуючих статей активу та пасиву балансу по сумах та строках), становища на ринку тощо.

Таблиця 3.5

Основні показники оцінки кредитоспроможності позичальника, що рекомендуються НБУ для використання банківськими установами

Назва коефіцієнта	Формула розрахунку	Оптимальне теоретичне значення
1. Коефіцієнт миттєвої ліквідності (КЛ1)	КЛ1 = Ав / Зп Ав – високоліквідні активи; Зп – поточні (короткострокові) зобов'язання	Не менше 0,2
2. Коефіцієнт поточної ліквідності (КЛ2)	КЛ2 = Ал / Зп Ал – ліквідні активи	Не менше 0,5
3. Коефіцієнт покриття (загальної ліквідності) (КП)	КП = Ао /Зп Ао – оборотні активи	Не менше 2,0
4. Коефіцієнт маневрування власними коштами (КМ)	КМ = (Вк –Ан) / Вк Ан- необоротні активи; Вк – власний капітал підприємства	Не менше 0,5
5. Коефіцієнт незалежності (КН)	КН = Зк / Вк Зк- залучені кошти	Не більше 1,0
6. Рентабельність активів (Ра)	Ра = ПЧ / А ПЧ - прибуток чистий; А – активи	-
7. Рентабельність продажу(Рп)	Рп = ПЧ / ВР ВР - виручка від реалізації (без ПДВ)	-
8. Аналіз грошових	ГП = [(Нсм х n) – (Зм х n) – Зі] / Сп	Не менше

потоків (ГП)	Нсм – середньомісячні надходження на рахунки позичальника протягом трьох останніх місяців (за винятком кредитних коштів); Зм – щомісячні умовно-постійні зобов’язання позичальника (адміністративно-господарські витрати тощо); Зі – податкові платежі та сума інших зобов'язань перед кредиторами, що мають бути сплачені з рахунка позичальника, крім сум зобов'язань, строк погашення яких перевищує строк дії кредитної угоди (за даними останнього балансу); Сп – сума позички та відсотків за нею (за позичками в іноземній валюті ця сума приймається до розрахунку з урахуванням зміни валютного курсу); n – кількість місяців дії кредитної угоди	1,5

Банк визначає клас (кредитний рейтинг) позичальника банку за результатами оцінки фінансового стану позичальника на підставі загальної суми балів за основними та додатковими (суб'єктивними) показниками. Питома вага суми балів за додатковими (суб'єктивними) показниками не може перевищувати 30% від визначеної банком загальної суми балів за результатами оцінки фінансового стану позичальника.

Згідно з вимогами Постанови Правління НБУ № 279 від 06.07.2000 р. усі позичальники за рівнем кредитоспроможності діляться на п’ять класів: А, Б, В, Г, Д.

Оцінка фінансового стану позичальника здійснюється при укладені кредитного договору, а надалі:
1) для банків не рідше одного разу на місяць;
2) для інших юридичних осіб – не рідше ніж раз на три місяці;
3) для фізичних осіб – періодичність визначається банками самостійно з урахуванням стану обслуговування боргу, але не рідше одного разу на рік

Оцінка фінансового стану підприємства здійснюється за допомогою відносних показників, що характеризують підприємство з різних сторін і базуються на використанні даних двох основних фінансових документів — бухгалтерського балансу та звіту про фінансові результати. Це накладає певні обмеження на результати коефіцієнтного аналізу:

- коректність бухгалтерського балансового звіту залежить, по-перше, від обраного бухгалтером методу оцінки запасів, дебіторської заборгованості (тут має місце можливість розбіжностей цілей бухгалтерської та управлінської звітностей);
- прибутки або збитки, визначені у звіті про фінансові результати, носять віртуальний характер і в більшості випадків не відображають реальні грошові кошти підприємства;
- результати коефіцієнтного аналізу через окреслені причини можуть бути неспівставними в динаміці;
- коефіцієнти, розраховані за даними звіту про фінансові результати в довгостроковому періоді, не враховують можливих коливань протягом цього періоду;
- коефіцієнти відображують інформацію минулого, в той час як позичка надається в майбутньому.

Таким чином, нерідко потрібен більш повний аналіз кредитоспроможності позичальника, наприклад, на основі оцінки руху його грошових коштів, який ще називається аналіз грошових потоків.

Грошовий потік – це вимірник здатності позичальника покривати свої витрати і погашати заборгованість поточними готівковими грошовими коштами

Цей аналіз проводять з використанням звіту про рух готівкових грошових коштів позичальника. Складання звіту дозволяє відповісти на такі питання:

- чи забезпечує позичальник себе грошовими коштами для подальшого зростання фінансових активів;
- чи є зростання коштів позичальника таким стрімким, що йому потрібне фінансування із зовнішніх джерел;
- чи володіє позичальник надмірними коштами для використовування їх на погашення боргу або подальшого інвестування.

При оцінці грошового потоку зіставляються притоки і відтоки готівкових грошових коштів позичальника за період, відповідний періоду кредитування. На основі отриманих даних може бути змодельований грошовий потік на планований період.

Основні принципи аналізу грошового потоку:

- при аналізі грошового потоку враховуються тільки готівкові грошові кошти;
- у звіті не знаходять відображення негрошові форми розрахунків (бартер, взаємозалік, вексель і т.д.);
- підсумкова величина грошового потоку повинна дорівнювати різниці залишків грошових коштів на кінець і початок звітного періоду;
- грошові потоки повинні бути поділені на операційний, інвестиційний і фінансовий.

Використовується або прямий, або непрямий спосіб розрахунку грошового потоку.

Непрямий метод розрахунку грошового потоку. Грошовий потік по цьому методу розраховується на основі або бухгалтерського балансу, або звіту про прибутки і збитки.

При використанні бухгалтерського балансу в звітну форму вводиться додаткова колонка – зміни в даній статті за звітний період, а самі статті групуються залежно від приналежності грошового потоку до операційної, інвестиційної або фінансової діяльності.

Негативні та позитивні сторони даного методу:

- даний метод є найпростішим і якнайменш трудомістким;
- даний метод неточний, оскільки заснований на валових, а не на чистих грошових потоках (різниця в арифметичних підсумках), що менш інформативно;
- не дивлячись на те, що підсумкова величина співпадає з величиною зміни грошових коштів, значення грошових потоків по різних видах діяльності можуть бути спотворені, оскільки нерозподілений прибуток у бухгалтерському балансі, наприклад, це сума прибутків від операційної, інвестиційної і фінансової діяльності.

Використання звіту про фінансові результати також пов'язано з рядом проблем:

- звіт побудовано на основі методу нарахування;
- у звіті відображаються не тільки грошові кошти, але і негрошові доходи і витрати (наприклад, амортизація, величина якої додається до чистого прибутку при переході від одного звіту до іншого).

Прямий метод розрахунку грошового потоку. Основна перевага прямого методу полягає в тому, що він показує валові надходження і виплати грошових коштів. Суми валових надходжень і виплат особливо важливі при оцінці кредитоспроможності позичальника, оскільки показують обороти по притоках і відтоках грошових коштів.

При аналізі грошових потоків можливо не лише деталізувати статті, але і розбивати статті на безпосередньо організації – одержувачі/платники грошових коштів. Це дозволяє розрахувати ризик неплатежу на одного дебітора, максимальні ризики неплатежу, а також проводити постійний моніторинг контрактів.

Якщо клієнт має стійке перевищення притоку над відтоком грошових коштів, то це свідчить про його фінансову стійкість і кредитоспроможність. Коливання величини загального грошового потоку, короткочасне перевищення відтоку над притоком коштів свідчить про більш низький клас кредитоспроможності клієнта. Нарешті, систематичне перевищення відтоку над притоком коштів характеризує клієнта як некредитоспроможного.

Для оцінки фінансового стану позичальника - фізичної особи банки встановлюють показники та їх оптимальні значення залежно від призначення позички (на придбання або будівництво житла, придбання транспортних засобів, товарів тривалого використання, на інші потреби), її обсягу і строку, виду забезпечення.

У разі визначення кредитоспроможності позичальника - фізичної особи мають ураховуватися як кількісні показники (економічна кредитоспроможність), так і якісні характеристики (особиста кредитоспроможність) позичальника, які підтверджуються достовірними документами, виданими третьою особою (довідка з місця роботи, довідка про доходи тощо).

До якісних характеристик позичальника – фізичної особи належать:

- загальний матеріальний стан клієнта (оцінюється на підставі наявності майна та копій відповідних документів, що підтверджують його право власності, які засвідчуються в установленому порядку);
- соціальна стабільність клієнта (тобто наявність постійної роботи, ділова репутація, сімейний стан тощо);
- вік клієнта;
- кредитна історія (інтенсивність користування банківськими позичками/гарантіями в минулому та своєчасність їх погашення й сплати відсотків/комісій за ними), у тому числі отримана від бюро кредитних історій.

До основних кількісних показників оцінки фінансового стану позичальника – фізичної особи зокрема належать:

- сукупний чистий дохід (щомісячні очікувані сукупні доходи, зменшені на сукупні витрати та зобов'язання) та прогноз на майбутнє;
- накопичення на рахунках в банку (інформація надається за бажанням позичальника);
- коефіцієнти, які характеризують поточну платоспроможність позичальника і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитною угодою (зокрема, співвідношення сукупних доходів і витрат/зобов'язань позичальника, сукупного чистого доходу за місяць і щомісячного внеску за позичкою та відсотками/комісіями за нею);
- забезпечення позички (застава рухомого й нерухомого майна, наявність його страхування, передавання права власності на об'єкт кредитування (житло, автотранспорт тощо)) та його ліквідність.

Під час визначення кредитоспроможності й оцінки фінансового стану позичальників – фізичних осіб, які отримують позичку як підприємці, мають ураховуватися також відповідні показники, що встановлюються для юридичних осіб, у тому числі такі якісні та кількісні показники:

- менеджмент (рівень менеджменту, ділова репутація та зв'язки в діловому оточенні, готовність та спроможність клієнта нести особисту відповідальність за виконання кредитних зобов'язань тощо);
- фактори ринку (вид галузі, оцінка привабливості товарів/послуг, що виготовляються/надаються клієнтом; ринок таких товарів/послуг, рівень конкуренції у сфері діяльності клієнта, тривалість діяльності на конкретному ринку тощо);
- прогноз руху грошових потоків (співвідношення власного капіталу та розміру позички, співвідношення грошових оборотів за місяць та суми позички тощо).

Серед методів оцінки кредитоспроможності фізичних осіб варто виділити метод кредитного скоринга. Техніка кредитного скоринга була вперше запропонована американським економістом Д. Дюраном на початку 40-х років для відбору позичальників при споживчому кредитуванню.

Результатом оцінки кредитоспроможності позичальників є підготовка спеціалістами кредитного відділу кредитної пропозиції (заключення, резюме), яка разом із документами позичальника передається на розгляд Кредитного Комітету банку для прийняття рішення про можливості співпрацювання з цим позичальником та надання йому необхідної позички.

3.6. Кредитний ризик та методи управління ним

Сутність кредитного ризику нерозривно пов'язана з сутністю категорії кредиту. Отже, сферою виникнення кредитного ризику може бути одна із стадій руху позиченої вартості.

У процесі кругообігу вартості, яка позичається, зворотність пронизує весь рух позички і є загальною і об'єктивною властивістю будь-якої кредитної операції. Порушення із яких-небудь причин загальної властивості кредиту призводить до виникнення втрат, тобто до кредитного ризику.

Кредитний ризик – це потенційна можливість втрат основного боргу і відсотків по ньому, що виникає в результаті порушення цілісності руху вартості, що позичається, обумовленої впливом різних ризикоутворючих чинників.
Кредитний ризик – це вірогідність недоотримання банком прибутку або навіть втрати капіталу в результаті нездатності позичальника виплачувати і обслуговувати борг

Існують різні підходи до класифікації кредитного ризику:

1. *Залежно від джерела (причини) виникнення:*

- кредитний ризик позичальника;
- кредитний ризик забезпечення;
- кредитний ризик кредитного договору.

2. *Залежно від рівня ризику:*

- ризик індивідуальний (ризик на рівні позички або позичальника);
- ризик портфельний (ризик на рівні всіх позичок або окремих груп позичок).

Діяльність банку спрямована на мінімізацію прояву такого явища як кредитний ризик, як правило, включає такі етапи:

- розробка кредитної політики і визначення стратегії в області ризику;
- реалізація кредитної політики (тактика);
- ідентифікація кредитних ризиків;
- визначення причин виникнення кредитного ризику;
- прогнозування наслідків;
- розробка і застосування певних заходів щодо управління кредитним ризиком;
- аналіз результатів застосованих методів управління;
- аналіз відповідності кредитної політики, що проводиться, прийнятному рівню ризику;
- внесення змін у кредитну політику, що проводиться.

Отже, послідовність етапів, які використовується в ході управління кредитним ризиком, як на рівні окремого позичальника, так і на рівні всього портфеля, така:

- ідентифікація кредитного ризику;
- оцінка кредитного ризику;
- вибір методу управління кредитним ризиком;
- контроль за реалізацією вибраних методів.

Етап ідентифікації є виявленням основних факторів і ступеня їх впливу на прояв кредитного ризику.

Банківський кредитний ризик залежить від дії багатьох факторів, які необхідно враховувати при проведенні кредитних операцій і організації управління ризиком.

Фактор кредитного ризику – це причина можливих втрат вартості активів банку, що визначає їх характер і сферу виникнення

Як правило, всі чинники розділяють на зовнішні (макроекономічні чинники) і внутрішні (мікроекономічні чинники).

За даними Всесвітнього банку внутрішні для банку чинники є причиною 67% втрат банків по позичках, а на частку зовнішніх чинників доводиться 33 %.

До основних макроекономічних факторів відноситься:

- загальний стан економіки;
- рівень інфляції;
- темпи зростання реального ВВП;
- активність грошово-кредитної політики НБУ;
- розвиток банківської конкуренції;
- асиметричність інформації.

Серед мікроекономічних факторів виділяють:

- кредитний потенціал банку;
- ступінь ризику окремих видів позичок;
- якість кредитного портфеля в цілому;
- цінова політика банку;
- рівень розвитку ризик-менеджменту.

У банківській діяльності можуть виникати певні недоліки та помилки, які свідчать про проблеми управління кредитним ризиком, а саме:

- відсутність документа, у якому відображені положення довгострокової кредитної політики банку;
- відсутність обмежень концентрації ризиків у кредитному портфелі;
- зайва централізація або децентралізація кредитного керівництва;
- поганий аналіз операції, що кредитується;
- поверхневий фінансовий аналіз позичальників;

- завищена вартість застави;
- недостатньо часті контакти з позичальником;
- відсутність контролю за використанням позичок;
- поганий контроль за документальним оформленням позичок;
- неповна кредитна документація;
- невміння ефективно контролювати та здійснювати аудит кредитного процесу.

Також фактори можна розглядати як джерела кредитного ризику і розділити таким чином (рис. 3.5):

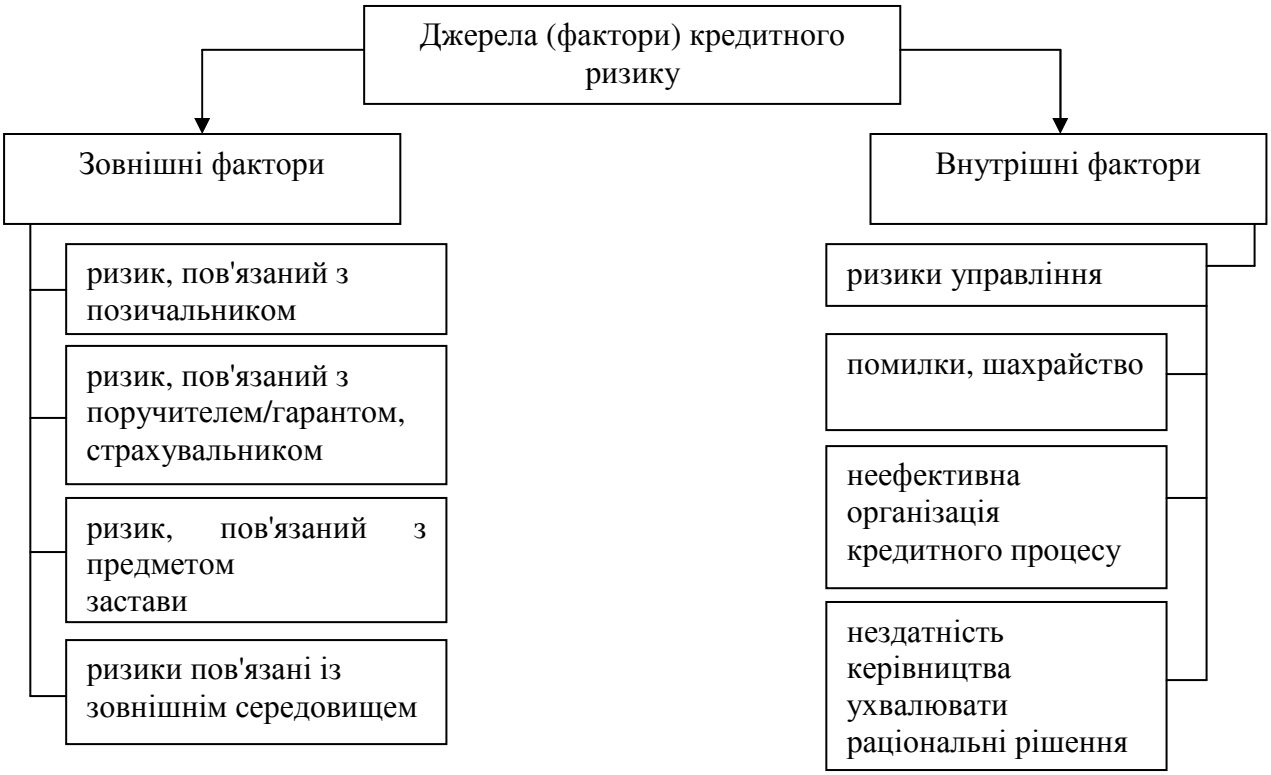

Рис. 3.5. Джерела (фактори) кредитного ризику

Важливим етапом у процесі мінімізації кредитного ризику є визначення методів його оцінки по кожній окремій позичці (позичальнику) і на рівні банку (кредитного портфеля в цілому).

Під оцінкою кредитного ризику позичальника розуміється оцінка якісних і кількісних показників економічного стану позичальника.

Як правило, оцінка здійснюється в три етапи: оцінка якісних показників, оцінка кількісних показників і формування заключного аналітичного висновку, прогнозу про фінансові можливості позичальника. Одним з основних методів оцінки кредитного ризику є метод аналізу кредитоспроможності позичальника, направлений на оцінку його фінансового стану і його тенденцій.

Як джерела інформації для оцінки кредитного ризику позичальника використовуються: фінансова звітність, відомості надані позичальником, досвід роботи з даним клієнтом інших осіб, техніко-економічне обгрунтування операції, що кредитується, виїзд на місце ведення бізнесу.

Оцінка кредитного ризику банку відбувається на основі аналізу портфельного кредитного ризику.

Портфельний кредитний ризик – середньозважене значення ризиків щодо всіх кредитних угод цього портфеля

Ступінь портфельного ризику визначається такими показниками:

- ступінь концентрації кредитної діяльності банку в певній сфері (галузі), чутливій до змін в економіці;
- питома вага позичок позичальників, які зазнають певні труднощі;
- концентрація кредитної діяльності в маловивчених, нових, нетрадиційних сферах діяльності;
- внесення частих змін у кредитну політику;
- питома вага нових клієнтів.

Рівень портфельного ризику також залежить від специфіки позичальників, напрямів використання позичених коштів; розмірів підприємств-позичальників.

Останнім часом банки використовують **ранжирування позичок**, тобто метод систематичної і об'єктивної класифікації кредитного портфеля відповідно до характеристик якості та ризику. Основною метою ранжирування позичок є поліпшення якості портфеля за рахунок використання застережливих сигналів,

поліпшення управлінської інформації і контролю, визначення стандартів і встановлення меж відповідальності.

Згідно з вимогами Постанови Правління НБУ № 279 від 06.07.2000 р. класифікація кредитного портфеля здійснюється на підставі трьох критеріїв:

- класу позичальника;
- погашення боргу;
- рівня забезпечення.

Оцінку погашення боргу (див. Додаток 7) банк здійснює щомісячно. Відповідно перегляд структури кредитного портфеля відбувається за станом на 1 число місяця наступного за звітним. Класифікацію кредитного портфеля банку за ступенем кредитного ризику наведено в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Класифікація кредитного портфеля за ступенем кредитного ризику

Фінансовий стан позичальника (клас)	Обслуговування боргу позичальником (група)		
	"добре"	"слабке"	"незадовільне"
"А"	"стандартна"	"під контролем"	"субстандартна"
"Б"	"під контролем"	"субстандартна"	"субстандартна"
"В"	"субстандартна"	"субстандартна"	"сумнівна"
"Г"	"сумнівна"	"сумнівна"	"безнадійна"
"Д"	"сумнівна"	"безнадійна"	"безнадійна"

"Стандартні" кредитні операції – це операції, за якими кредитний ризик є незначним і становить один відсоток чистого кредитного ризику.

"Під контролем" – це кредитні операції, за якими кредитний ризик є незначним, але може збільшитися внаслідок виникнення несприятливої для позичальника ситуації та становить п'ять відсотків чистого кредитного ризику.

"Субстандартні" кредитні операції – це операції, за якими кредитний ризик є значним, надалі може збільшуватись і становить 20 відсотків чистого

кредитного ризику, а також є ймовірність несвоєчасного погашення заборгованості в повній сумі та в строки, що передбачені кредитним договором.

"Сумнівні" кредитні операції – це операції, за якими виконання зобов'язань з боку позичальника банку в повній сумі (з урахуванням фінансового стану позичальника та рівня забезпечення) під загрозою, ймовірність повного погашення кредитної заборгованості низька та становить 50 відсотків чистого кредитного ризику.

"Безнадійні" кредитні операції – це операції, ймовірність виконання зобов'язань за якими з боку позичальника банку (з урахуванням фінансового стану позичальника та рівня забезпечення) практично відсутня, ризик за такими операціями дорівнює сумі заборгованості за ними.

Чистий кредитний ризик (в абсолютних показниках) визначається з метою розрахунку резервів на покриття можливих втрат за кредитними операціями шляхом зменшення валового кредитного ризику, класифікованого за ступенем ризику, на вартість прийнятного забезпечення.

Загальна заборгованість за кредитними операціями становить **валовий кредитний ризик** для кредитора.

Необхідно зазначити, що в результаті оцінки кредитного ризику визначається не тільки його ступінь. Ще одним показником, з яким пов'язують рівень кредитного ризику, що властивий позичці, є **якість позички (кредитного портфеля)**.

Аналіз позичок і їх групування за якістю має важливе значення. Рівень показника якості позички обернено пропорційний рівню кредитного ризику. На відміну від показників кредитного ризику якість позички – реальна величина, що визначається по вже наданим банком позичках. Знаючи структуру кредитного портфеля по групах якості позичок, банком визначається середній відсоток проблемних позичок. У цьому разі банк має можливість здійснювати ряд заходів, направлених на зниження втрат по кредитних операціях.

Крім того, метою діяльності банку є отримання максимального прибутку при мінімально можливому ризику. При цьому банк може опинитися в одній із зон:

1. *Зона допустимого ризику* (безпечного функціонування) – банк забезпечує себе мінімально необхідним доходом і приймає на себе допустимий ризик (банк може втратити тільки частину свого прибутку).

2. *Зона неприпустимого ризику* (невиправданого, критичного ризику) – банк приймає неприпустимий ризик, унаслідок чого ймовірність отримання запланованих доходів значно знижується (банк втрачає всі доходи, що призводить до можливого порушення у виконанні зобов'язань перед вкладниками).

3. *Зона недостатньої прибутковості* (катастрофічного ризику) – в результаті реалізації ризику банк не одержує як суму запланованих доходів, так і може втратити можливості отримання основного боргу, що може призвести до серйозних порушень фінансової стійкості і, як наслідок, до банкрутства банку.

Наступним етапом управління кредитним ризиком банку є вибір відповідних методів.

Метод управління кредитним ризиком – це сукупність прийомів та способів впливу на об'єкт управління (кредитний ризик) для досягнення поставленої банком мети

Варто виділити три основні мети управління банківським кредитним ризиком:

- попередження ризику (досягається шляхом ліквідації передумов виникнення кредитного ризику в майбутньому);
- підтримка ризику на певному рівні (припускає дотримання банком вимог до рівня кредитного ризику, які встановлюються центральним банком, а також визначаються самим банком відповідно до власної ризикової стратегії);
- мінімізація ризику за деяких заданих умов (охоплює комплекс заходів прямої дії).

Методи управління кредитним ризиком можна розділити на зовнішні і внутрішні (рис. 3.6).

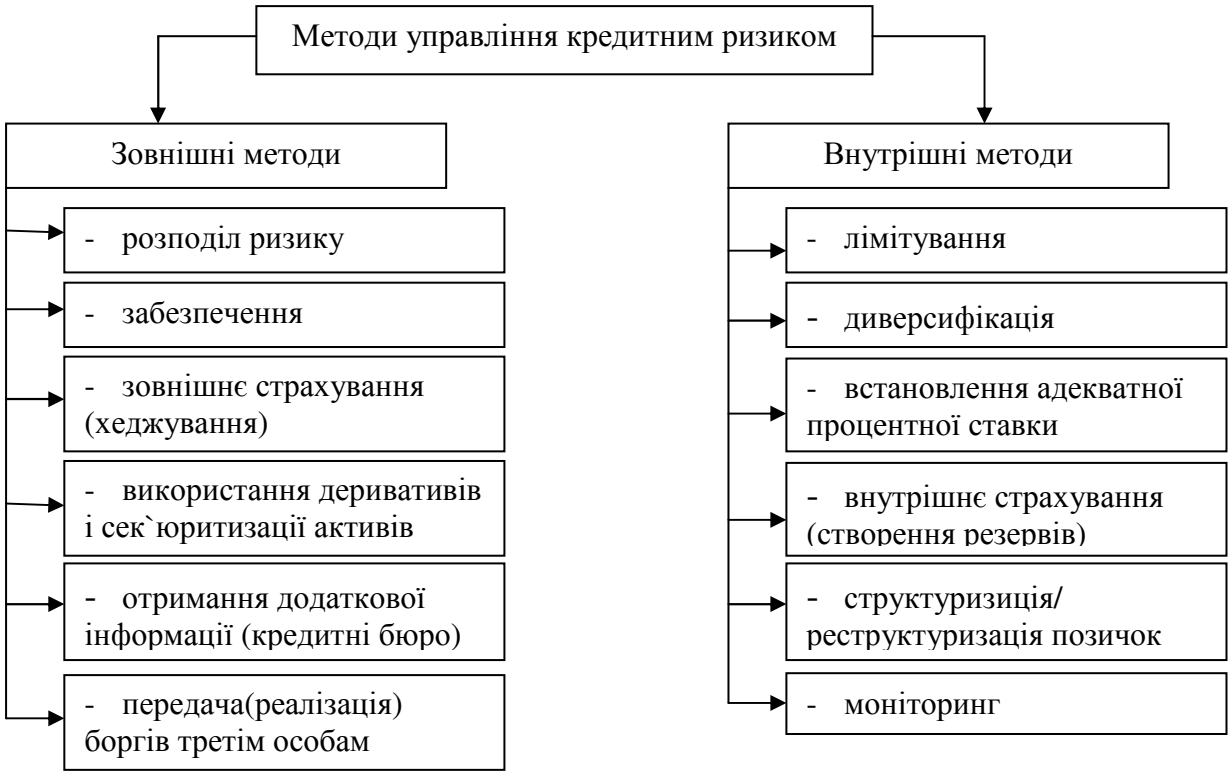

Рис. 3.6. Методи управління кредитним ризиком банку

Вибираючи спосіб зниження ризику, необхідно керуватися такими правилами:

- недоцільно ризикувати більшим через менше;
- недоцільно ризикувати більш, ніж дозволяють власні кошти банку;
- необхідно спочатку оцінювати можливі наслідки ризику.

До **зовнішніх методів управління** відноситься розподіл ризику, зовнішнє страхування, використання деривативів, сек`юритизація, отримання додаткової інформації про позичальників, передача (реалізація) боргів третім особам.

Розподіл ризику залежить від нормативів, які встановлюються Національним банком України, згідно з вимогами Постанови Правління НБУ №368 від 28.08.2001 р. «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» із змінами та доповненнями станом на 01.01.2011 р. Використання нормативів дозволяє регулятору розподілити ризики між учасниками кредитних відносин та захистити банк від концентрації кредитних

ризиків у кредитуванні певної групи позичальників або окремому напрямку розміщення ресурсів.

Нормативи кредитного ризику банків наведено в табл. 3.7.

Зовнішнє страхування відбувається шляхом страхування кредитного ризику за допомогою страхових організацій та з використанням похідних фінансових інструментів (кредитних деривативів – опціонів, свопів, ф'ючерсів).

Страхування ризиків неповернення позички та сплати процентів за нею передбачає зменшення або ліквідацію кредитного ризику для банку. Механізм цього виду страхування полягає в тому, що визначену частку ризику, тобто збитку від кредитної угоди (як правило 70-90%) страхувальник приймає на себе. У цьому разі надається поліс на суму застрахованої частки позички з наведенням строку кредитування і відповідного значення ризику, що приймається страховою компанією за договором страхування. Якщо частина можливих втрат залишилася не покритою страховим полісом, при настанні страхового випадку банк приймає на себе відповідальність у відповідній сумі, що досягається шляхом установлення безумовної франшизи у розмірі 10-30% можливих збитків.

Розмір страхових внесків (страхової премії) залежить від розміру, виду позички, валюти надання, строку кредитування, кредитоспроможності позичальника, характеру ризику, загальних економічних та політичних умов у країні. Як правило, експертним шляхом установлюється деяке середнє значення можливого ризику, відповідно до якого розраховується розмір страхового внеску. За даним видом страхування шкала страхових премій коливається у межах від 0,25% до 10% страхової суми.

Таблиця 3.7

Нормативи кредитного ризику банків, які встановлені НБУ для обов’язкового виконання

Назва нормативу	Порядок розрахунку	Нормативне значення	Зміст нормативу
Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7)	Співвідношення суми всіх вимог банку до контр-агента і всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком цьому контр-агенту, до регу-лятивного капіталу банку	не повинне перевищувати 25 % регулятивного капіталу	Установлюється з метою обмеження кредитного ризику, який виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань
Норматив великих кредитних ризиків (Н8)	Співвідношення суми всіх великих кредитних ризиків до регулятивного капіталу банку	не повинне перевищувати 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку	Установлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів. Кредитний ризик, на одного контрагента або групу, зв'язаних контрагентів вважається великим, якщо сума всіх вимог банку до контрагента або групи і всіх позабалансових зобов'язань банку по відносно цього контрагента складає 10 % і більше регулятивного капіталу банку.
Норматив максимального розміру позичок, гарантій та поручительств, наданих	Співвідношення суми всіх зобов'язань цього інсайдера перед банком і всіх позабалансових	не має перевищувати 5 % статутного капіталу банку	Установлюється для обмеження ризику, який виникає під час здійснення операцій з інсайдерами, що може призвести до прямого та непрямого впливу на

одному інсайдеру (Н9)	зобов'язань, виданих банком щодо цього інсайдера до статутного капіталу банку		діяльність банку. Цей вплив зумовлює те, що банк проводить операції з інсайдерами на умовах, не вигідних для банку, що призводить до значних проблем, оскільки в таких випадках визначення платоспроможності контрагента не завжди здійснюється достатньо об'єктивно
Норматив максимального сукупного розміру позичок, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10)	Співвідношення сукупної заборгованості зобов'язань усіх інсайдерів перед банком і 100 відсотків суми позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо всіх інсайдерів до статутного капіталу банку	не має перевищувати 30 % статутного капіталу банку	Установлюється для обмеження сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів. Надмірний обсяг сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів призводить до концентрації ризиків і загрожує збереженню регулятивного капіталу банку

Страхування ризиків, що непрямо пов’язані з кредитуванням, представлено таким напрямками:

- страхування майна позичальника, яке надається під заставу позички;
- страхування працездатності позичальника;
- страхування життя позичальника.

Особливістю цих видів страхування є те, що захищаючи інтереси позичальників, вони одночасно гарантують повернення наданих банками позичок.

Інтернаціоналізація світових фінансових ринків, зміни в їх структурі, що супроводжуються виникненням кризових явищ в економіці країн, сприяють пошуку та розвитку нових нетрадиційних механізмів захисту від кредитного

ризику. В зв'язку з цим перспективним напрямком банківської справи останнім часом стає хеджування (страхування) кредитного ризику за допомогою похідних фінансових інструментів – кредитних деривативів.

Кредитні деривативи – це головним чином позабіржові похідні фінансові інструменти, які створені для передачі кредитного ризику від однієї сторони (беніфіціара) до іншої сторони (гаранта) та відображуються на позабалансових рахунках банку

В основі кредитних деривативів знаходиться зміна характеристик доходності, ліквідності та ступеня ризику того або іншого активу або групи активів, що наражаються на кредитний ризик.

Призначення цих фінансових інструментів близьке до цілей і задач, що вирішуються шляхом використання методу страхування банківського кредитного ризику за допомогою страхових організацій.

В Україні кредитні деривативи як спосіб зменшення кредитного ризику поки що не використовуються.

Іншим способом мінімізації кредитного ризику з використанням допоміжних фінансових активів є сек'юритизація.

При сек'юритизації банк пропонує для продажу не самі позички, а цінні папери (фінансові активи), випущені під ці позички. У міру того як позичальники сплачують ці активи (повертають суму основного боргу та нараховані проценти), потік доходів спрямовується до власників цінних паперів.

Сек'юритизація – це
- ***продаж банком наданої позички, тобто передача прав щодо отримання основного боргу і процентів за ним покупцю позички;***
- ***заміщення нетрадиційних видів банківських позичок випуском на ринок цінних паперів. Трансформація позичок у цінні папери дає банку змогу вивести з балансу частину ризикованих позичок***

В Україні головними чинниками, які сприяли проведенню операцій сек'юритизації у період 2005-2007 років, було динамічне зростання споживчого кредитування (у тому числі іпотечного кредитування) і потреба банків у залученні додаткових джерел ресурсів, необхідних для подальшого розвитку цих напрямів їх діяльності. За станом на 1 січня 2009 року в Україні проведено чотири операції сек'юритизації активів українських банків та фінансової компанії: КБ«Приватбанк» здійснив трансграничну сек'юритизацію за законодавством Великобританії, а також ПАТ «Укргазбанк», Державна іпотечна установа та ПАТ «Ощадбанк» випустили звичайні іпотечні облігації, згідно з вимогами Закону України «Про іпотечні облігації».

Не зважаючи на розвиток іпотечного ринку України в цей період, існували проблеми проведення таких операцій, які й досі не вирішені, до яких, передусім, необхідно віднести недостатню стандартизацію умов кредитування, непрозорість банківської діяльності, значний обсяг позичок у доларах США і слабку нормативно-правову базу. Ці проблеми, а також розґортання економічної кризи не сприяють подальшому розвитку сек'юритизації серед вітчизняних банківських установ.

Основою для прийняття рішення про можливість надання позички є повна та достовірна інформація. Джерелами інформації виступають:

- документація, що надається позичальником або пов'язаними з ним особами;
- внутрішні інформаційні бази, які самостійно формуються банком, де накопичують дані про кредитну історію позичальника, причини відмови від

кредитування, характер помилок, які мали місце в організації кредитного процесу тощо;

- документи (звіти), які надаються спеціальними організаціями (кредитними бюро), основною метою діяльності яких є збір інформації про кредитні історії позичальників.

Особливої уваги заслуговує співпраця банків із кредитними бюро (або бюро кредитних історій), діяльність яких регламентується Законом України № 2704-IV від 23.06.2005 р. «Про організацію формування та обіг кредитних історій».

Бюро кредитних історій – це юридична особа, виключною діяльністю якої є збір, зберігання, використання інформації, яка складає кредитну історію.

Кредитна історія – це сукупність інформації про юридичну або фізичну особу, що її ідентифікує, відомостей про виконання нею зобов'язань за кредитними правочинами, іншої відкритої інформації відповідно до законодавства

Банк виступає як *користувач Бюро* – тобто юридична особа, суб'єкт господарської діяльності, яка укладає кредитні правочини та відповідно до договору надає і має право отримувати інформацію, що складає кредитну історію. Позичальник – як *суб'єкт кредитної історії* , або будь-яка юридична або фізична особа, яка уклала кредитний правочин та щодо якої формується кредитна історія.

Діяльність кредитних бюро ґрунтується на принципах взаємного обміну і спрямована на досягнення трьох основних цілей:

- попередження кредитного ризику, підвищення рівня проінформованості банків про потенційних позичальників і надання можливості більш точного прогнозування повернення позичок;

- зайняття інформаційного сегмента кредитного ринку і зниження операційних витрат банків на пошук інформації про потенційних позичальників за рахунок спеціалізації кредитних бюро;

- формування свого роду дисциплінуючого механізму для позичальників, що підвищує стимул останніх до повернення позички і зменшує ризик несумлінної поведінки.

У своїй діяльності кредитні бюро керуються принципами взаємодії (взаємного обміну інформацією); надійності (достовірності інформації); нейтралітету; максимальної безпеки (захищеності).

Головним продуктом кредитного бюро є кредитний звіт, який містить інформацію про обсяги поточних зобов'язань клієнта, його борги у минулому, наявність додаткових активів, що підвищують його кредитоспроможність.

Результати досліджень зарубіжних і вітчизняних вчених підтверджують, що довідки кредитних бюро дозволяють знизити чисельність сумнівних до погашення позичок приблизно на 20% і збільшити чисельність заявок на позички, які задовольняються, не менше ніж на 25%.

Варто відмітити, що інформація про кредитну історію позичальника має важливе значення при здійсненні оцінки його реальних можливостей щодо погашення заборгованості за позичкою та розробки умов кредитування, таких як: сума і строк позички, умови її надання, розмір процентної ставки, штрафних санкцій, комісійних винагород, графік погашення та використання позички, вид забезпечення та ін. Неповнота інформації змушує банк установлювати умови кредитування, які б дозволили компенсувати підвищений ризик, який банк невзмозі оцінити. В цьому разі запропоновані умови можуть не відповідати реальним можливостям позичальника, внаслідок чого він може відмовитися від отримання позички саме в цьому банку та звернутися в інший, чиї умови на його погляд будуть більш адекватними.

Крім розглянутих методів, до зовнішнього управління кредитним ризиком відносять також поступку права вимоги за позичкою (продаж банком заборгованості) третій стороні (новому кредитору).

Умови договору поступки права вимоги можуть передбачати порядок сплати вартості вимоги на виплат у разі забезпечення зобов'язань нового кредитора за договором поступки права вимоги заставою ліквідного майна або іншим видом забезпечення. Залежно від фінансового стану боржника, класифікації позички та економічної доцільності, для банку продаж боргу може здійснюватися з дисконтом. Укладення договору поступки вимоги не передбачає згоди боржника.

Продаж позичок має такі наслідки для діяльності банку:

- банк має змогу повністю або частково повернути кошти спрямовані в кредитні вкладення (це особливо важливо в умовах, коли заборгованість за позичкою стає проблемною);
- за рахунок продажу активів з низькою прибутковістю вивільнюються ресурси для фінансування більш прибуткових активів;
- продаж активів уповільнює зростання банківських активів, що дозволяє досягти кращого балансу між збільшенням банківського капіталу та кредитним ризиком.

Продаж банками проблемних боргів третім особам – загальноприйнята практика у багатьох країнах, а останнім часом вона починає використовуватися і в Україні. Банки можуть продавати позички підприємств, які невзмозі їх обслуговувати. Як покупці виступають спеціальні інвестиційні компанії, так звані, *distressed debt funds*, які активізувалися в Україні приблизно з травня 2009 року. Ці компанії, як правило, діють в інтересах своїх клієнтів – зарубіжних інвестиційних фондів, і скуповують проблемні активи (*distressed assets*). Перед скупкою позичок вони домовляються з самими компаніями-позичальниками, у яких виникли складнощі із погашенням заборгованості). Згідно з процедурою, якщо підприємство не проти, від імені фонду до банку звертається інвестиційна компанія з проханням продати їй борг з дисконтом. Сума дисконту може бути різною, наприклад, 40-60% від суми заборгованості.

Зазвичай об'єктами скупки стають хороші підприємства, але з відсутністю оборотного капіталу або великими обсягами не публічної заборгованості –

позичок, облігацій, кредиторської заборгованості, векселів. Фонди пропонують узяти борги на себе, але за це віддати їм якийсь відсоток акцій.

Однак насьогодні найпоширенішим способом зменшення проблемної заборгованості банків із залученням сторонніх організацій є не її продаж, а передання в управління спеціальним компаніям – *колекторам*.

Нині на вітчизняному фінансовому ринку вже працюють 15 великих колекторських компаній і близько 30 невеликих. Водночас у США на сьогодні працюють більш ніж 6500 таких колекторських компаній, у Польщі – 600, у Росії – 250.

Основною метою роботи таких компаній є управління проблемною заборгованістю шляхом контролю за діяльністю позичальника, проведення відповідних переговорів та застосування інших привентивних заходів. Колекторські компанії діють на підставі договору доручення, що укладається з кредитором, за комісійну винагороду 10-50% заборгованості, що має бути стягнено, або шляхом придбання боргів.

З часом будуть розвиватися різні напрями колекторської діяльності: колекторний, страховий, іпотечний, комунальний. На сучасному етапі розвитку цих компаній у їх портфелях проблемної заборгованості знаходиться 80% банківських позичок, наданих фізичним особам; портфелі страхових компаній становлять близько 6%; телекомунікаційних компаній – 1%, інших – майже 13%.

До **внутрішніх методів управління** кредитним ризиком відноситься лімітування, диверсифікація, встановлення адекватної процентної ставки, внутрішнє страхування (створення резервів), структурування/реструктуризація позичок, моніторинг.

Лімітування (раціонування). Цей метод полягає у встановленні позичальникам обмежень (лімітів) при кредитуванні. Як правило, банки встановлюють ліміт, який регламентує розмір позичок, які надаються за певний період (ліміт видачі). У деяких випадках установлюється ліміт заборгованості, який регламентує максимальну заборгованість за позичкою на певну дату.

При визначенні лімітів кредитування банки повинні аналізувати не тільки індивідуальні ризики позичальника, але і ряд загальних економічних ризиків.

Як правило, виділяють такі різновиди кредитних лімітів: регіональні, галузеві, на одного позичальника або групу позичальників, на окремі кредитні продукти, ліміт повноважень.

Для банків, які здійснюють операції в багатьох країнах, необхідна система вимірювання регіональних ризиків у вигляді лімітів кредитування певних країн. При встановленні таких лімітів враховуються історичні зв'язки банку, стратегії маркетингу і прагнення до збалансованості міжнародного кредитного портфеля.

Якщо банк проводить свою діяльність у різних регіонах країни при розподілі ресурсів (визначенні лімітів) мають братися до уваги такі показники, як чисельність населення регіону та його доходи, попит на кредитні послуги банку, рівень розвитку реального сектора економіки тощо.

Галузеві ліміти визначаються виходячи з інтенсивності розвитку відповідної галузі та кредитної політики (залежно від того займається чи ні банк кредитуванням підприємств цієї галузі). У цьому разі ліміти можуть бути встановлені у вигляді: певного відсотка від акціонерного капіталу підприємства галузі; абсолютної суми позичкової заборгованості: певного відсотка від загальної позичкової заборгованості.

Показники *лімітів кредитування одного позичальника* або групи позичальників залежать від вимог регулятора (НБУ), кредитоспроможності позичальників та рівня концентрації кредитних вкладень серед групи позичальників (які можуть бути пов’язані спільними умовами здійснення діяльності або залежністю від певних ризикоутворюючих чинників).

Банком може встановлюватися основний ліміт кредитування одного позичальника і рівень перевищення основного ліміту, що допускається в екстрених випадках. Також може бути відкрито кредитні лінії за певними видами діяльності позичальника або встановлюватись єдиний, комбінований ліміт для всіх видів ділової активності.

Крім обмеження сум позичок, що надаються, або максимальної позичкової заборгованості цей метод управління кредитним ризиком передбачає встановлення *лімітів на повноваження посадових осіб*, які мають право приймати рішення про надання позичок.

При обмеженні повноважень враховується рівень кваліфікації, посада, досвід співробітника. Склад кредитного комітету формується, перш за все, з осіб, які мають право приймати рішення у межах сум позичок, питання про надання яких розглядається на засіданні комітету.

Диверсифікація означає розподіл позичок між різними суб'єктами правовідносин, клієнтами різних форм власності та галузей економіки, між різними регіонами країни тощо. В деяких випадках дотримання банком диверсифікації здійснюється за допомогою нормативів або вимог, які встановлюються НБУ.

Чим більшій кількості позичальників надаються позички, тим меншим буде ризик їх неповернення за інших рівних умов, оскільки вірогідність банкрутства багатьох позичальників значно менша, ніж кількох.

Відомо, що в окремих галузях протягом тривалого періоду спостерігається зростання показників прибутковості, які перевищують середній рівень. У той же час, в інших галузях ці показники не досягають цього рівня. У зв'язку з цим банкам необхідно розподілити свої кредитні вкладення таким чином, щоб термін їх погашення співпадав із стадією підйому економічного циклу галузей, у які вони спрямовуються.

Варто оцінювати ступінь насиченості галузі фінансовими ресурсами, поточний стан і перспективи розвитку, стійкість до технологічних змін. Найвищий ступінь ризику характерний для галузей з обмеженістю джерел доходів, географічних зон розповсюдження продукції, категорій споживачів, коротким життєвим циклом продукції.

Для ілюстрації портфельного ризику розглянемо приклад наведений у Фленнері. Кредитор може вибирати між двома ризикованими позичками А і В.

Потік коштів, що очікується від цих позичок залежить від стану економіки, що наведено в наступній таблиці (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Потік коштів від надання позичок А і В залежно від стану розвитку економіки

Стан економіки / Позичка	1	2
А	4	2
В	0	3

Якщо кожний із станів розвитку економіки (1 і 2) рівнозначні, а портфель позичок на 60% заповнений позичками типу А і на 40% типу В, то очікуваний приток коштів складе 2,40, при будь-якому стані економіки:

- у першому варіанті стану економіки приток коштів складе 0,60*4+0,40*0=2,40,
- у другому – 0,60*2+0,40*3=2,40.

Для не диверсифікованого портфеля очікувані результати складають – 3 для позички А і 1,5 для позички В. Однак, коли ці позички входять у портфель, сформований на 60% з одних позичок і на 40% з інших, вони завжди забезпечують однаковий дохід, а це означає відсутність портфельного ризику. Поясненням цього стану портфеля є негативна кореляція між результатами по позичках А і В. Ризик, який утворюється внаслідок впливу зовнішніх економічних умов призводить до коваріації прибутків у портфелі позичок.

Ще одним внутрішнім методом мінімізації кредитного ризику є втановлення адекватної процентної ставки. Відомо, що на розмір процентної ставки впливає велика кількість факторів, одним із яких є кредитний ризик.

Процентна ставка з урахуванням кредитного ризику (r^*) визначається у такий спосіб:

$$r^* = \frac{1+r}{1-d} - 1, \qquad (3.2),$$

де r – процентна ставка за позичкою; d – ймовірність неповернення позички; $1 - d$ – ймовірність повернення позички.

Процентна ставка з урахуванням кредитного ризику (r^*) має компенсувати ризик неповернення платежів за позичками. У разі, якщо є впевненість у тому, що позичку буде повернено $d = 0$, r^* дорівнює r. І навпаки, якщо відомо, що позичальник не поверне борг $d = 1$, розмір r^* не підлягає визначенню.

Премія за ризик (Δr) неповернення позичок визначається як різниця між r^* та r або різниця між доходами по ризикованих та надійних позичках.

Принцип диверсифікації припускає, що якщо кредитор не в змозі оцінити ризик окремих позичок, то він може це зробити щодо всього портфеля позичок. Якщо нова позичка, що додається до портфеля тісно корелює з виданими позичками, то кредитор бере на себе великий портфельний ризик. Для правильної оцінки цього ризику кредитори повинні одержувати відповідну компенсацію.

При цьому у попередню модель розрахунку процентної ставки вводиться показник зростання або зменшення портфельного ризику *(p)*. Тоді відсоток по прибуткових позичках з урахуванням компенсації портфельного ризику складе:

$$r^* = \frac{1+r}{1-d-p} - 1 \qquad (3.3),$$

Чим ближче характер нової позички до інших позицій портфеля позичок, тим вище повинна бути премія за портфельний ризик, щоб компенсувати недиверсифікованість. Премія за ризик неповернення позички складається з премії за ризик непогашення боргу, премії за портфельний ризик і з взаємодії цих ризиків з відсотком по прибуткових позичках.

$$\Delta r = d + p + (d+p) x\ r^* \qquad (3.4)$$

Варто зазначити, що визначити показник (*р)* у практичній діяльності банку є досить складним завданням, тому цей спосіб розрахунку процентної ставки набуває більш теоретичного значення.

Особливо важливим методом захисту банку від кредитного ризику є внутрішнє страхування шляхом створення резервів (резервування).

Резервування під кредитні операції банк здійснює, виходячи з вимог «Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» затвердженого Постановою Правління НБУ N 279 від 06.07.2000 р.

Резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків є спеціальним резервом, необхідність формування якого обумовлена кредитними ризиками, що притаманні банківській діяльності.

Створення резерву під кредитні ризики – це визнання витрат для відображення реального результату діяльності банку з урахуванням погіршення якості його активів або підвищення ризиковості кредитних операцій

Як вже було зазначено загальна заборгованість за кредитними операціями становить *валовий кредитний ризик* для кредитора. Для цілей розрахунку резервів на покриття можливих втрат за кредитними операціями визначається *чистий кредитний ризик* (в абсолютних показниках) шляхом зменшення валового кредитного ризику, класифікованого за ступенями ризику, на вартість прийнятного забезпечення. Вартість прийнятного забезпечення визначається шляхом зваження вартості забезпечення, встановленої за відповідним договором, на коефіцієнт забезпечення, який залежить від ступеня ліквідності забезпечення та рівня ризику кредитної операції .

Банки зобов'язані створювати та формувати резерви для відшкодування можливих втрат на повний розмір чистого кредитного ризику за основним боргом, зваженого на відповідний коефіцієнт резервування, за всіма видами кредитних операцій у національній та іноземних валютах.

$$Рк=ЧКР \times К_р \qquad (3.5),$$

$$ЧКР=ВКР-З \times К_з \qquad (3.6),$$

де Рк – сума резерву, що має бути сформована під кредитні операції; ЧКР – чистий кредитний ризик; ВКР – валовий кредитний ризик; З – забезпечення; $К_р$ – коефіцієнт резервування; $К_з$ – коефіцієнт забезпечення.

Резерв під кредитні ризики формується в тій валюті, у якій враховується заборгованість. За кредитами, класифікованими як "безнадійні", банк формує резерв на всю суму боргу за позичкою незалежно від наявності застави.

Резерв під кредитні ризики поділяється на резерви під стандартну та нестандартну заборгованість за кредитними операціями. Резерви під нестандартну заборгованість формуються за кредитними операціями, класифікованими як "під контролем", "субстандартні", "сумнівні", а також "безнадійні". На підставі класифікації кредитних операцій за ступенем ризику використовуються відповідні коефіцієнти резервування (табл. 3.9).

Резерв під кредитні ризики використовується лише для покриття збитків за непогашеною позичальниками заборгованістю за кредитними операціями за основним боргом, стягнення якої є неможливим.

Банки зобов'язані здійснювати розрахунок резервів під стандартну та нестандартну заборгованість (з урахуванням строків погашення боргу за кредитними операціями) протягом місяця, у якому здійснено кредитну операцію (або укладено угоду на її здійснення).

Таблиця 3.9

Коефіцієнти резервування за ступенем ризику по кредитних операціях у національній та іноземних валютах

Категорія кредитної операції	Коефіцієнт резервування за позичками наданими в:		
	національній валюті	іноземній валюті	іноземній валюті позичальникам, у яких немає джерел надходження валютної виручки
"Стандартна"	1	2	50
"Під контролем"	5	7	100
"Субстандартна"	20	25	100
"Сумнівна"	50	60	100
"Безнадійна"	100	100	100

Формування резервів банки зобов'язані здійснювати щомісяця в повному обсязі незалежно від розміру їх доходів за групами ризику відповідно до сум заборгованості за кредитними операціями (у тому числі наданих зобов'язань з кредитування) за станом на перше число місяця, наступного за звітним.

Безнадійна кредитна заборгованість списується банком за рахунок резерву під нестандартну заборгованість за рішенням правління банку.

Ураховуючи зміни кон'юнктури ринку, банкам рекомендується щокварталу, а також у разі кожної пролонгації кредитного договору проводити перевірку стану заставленого майна та за потреби переглядати його вартість. Якщо банк не здійснює перевірку стану заставленого майна, чи коли відсутні документи, які засвідчують наявність і стан забезпечення, то банк зобов'язаний формувати резерв під кредитні ризики на всю суму основного боргу.

Зміна умов здійснення діяльності позичальника змінює рівень його кредитного ризику, що вимагає внесення змін в оцінку кредитного портфеля банку. Дана вимога досягається шляхом оцінки кредитного портфеля по його

поточній вартості з урахуванням динаміки кредитного ризику індивідуального позичальника – оцінки поточної вартості наданих позичок.

Тому виникає необхідність проведення моніторингу – постійного спостереження за тим, як позичальник виконує свої обов'язки з погашення заборгованості, у якому стані знаходиться забезпечення тощо.

Розмір кредитного ризику може варіюватися залежно від певних випадкових подій у майбутньому. Тому завданням моніторингу є контроль за процесом управління кредитним ризиком, шляхом відстежування щодо виконання нормативів ризиків особами, відповідальними за ухвалення ризикованих рішень, аналіз поточних значень кредитного ризику відносно наближення до критичних показників.

Метою моніторингу є попередження виникнення проблемної заборгованості для банку шляхом вжиття відповідних заходів з мінімізації кредитного ризику.

Основою для проведення моніторингу за діяльністю позичальника є інформація, яка може надходити з внутрішніх або зовнішніх джерел.

Значення інформації для оцінки кредитного ризику є особливо важливим. Наприклад, американський вчений Дж. Сінкі запропонував таку модель ризику неповернення позички (d):

$$d = d[I(C), CF, NW, G] \qquad (3.7),$$

де I- якість інформації (своєчасність і точність, достовірність); C –характер позичальника; CF – рівень та стабільність руху готівки; NW – реальний рівень власного капіталу; G – наявність гарантій.

Вчений зазначає, коли значення будь-якого з цих факторів знижується, ймовірність неповернення позички збільшується, і навпаки.

Як вже було зазначено, від того, наскільки правильно та адекватно до можливостей позичальника будуть розроблені умови кредитування, залежить повернення позички, тому цей процес також розглядається як метод управління кредитним ризиком, який називається ***структурування.***

Структурування позички – це розроблення та визначення умов кредитного договору за кожною окремою угодою з метою отримання банком доходу та мінімізації ризику кредитних вкладень

Якщо умови кредитування визначено неправильно, або ситуація в діяльності позичальника змінилася під впливом певних чинників, що може призвести (або вже призвело) до виникнення проблемної заборгованості в кредитному портфелі банку, використовується такий метод, як реструктуризація.

Реструктуризація кредитної заборгованості передбачає:

- розроблення і реалізацію плану поліпшення виробничої діяльності позичальника;
- модифікацію умов кредитного договору;
- погашення заборгованості за рахунок зміни зобов'язань, у тому числі шляхом:

а) надання нової позички в погашення заборгованості за діючим кредитним договором (рефінансування);

б) поступки права вимоги;

в) сек'юритизації позичок;

г) переведення боргу;

д) заміни проблемної заборгованості за позичкою на вексельні зобов'язання третіх осіб;

е) викупу банком основних засобів, готової продукції чи інших активів позичальника для власного користування або з наступним переданням у фінансовий лізинг;

є) укладення угоди про зворотний викуп предмета застави;

- погашення заборгованості без зміни умов кредитного договору, у тому числі шляхом погашення заборгованості позичальника за рахунок кредитування його дебіторів.

Окрім реструктуризації при роботі з проблемною заборгованістю використовуються методи, пов'язані з ***ліквідацією проблемних позичок***, які включають реалізацію предметів застави, погашення боргу перед банком третіми особами, звернення до суду, виконання судового рішення, банкрутство позичальника.

3.7. Методи ціноутворення на кредитні продукти банку

При взаємодії учасників кредитного ринку необхідною умовою є задоволення їх інтересів, зокрема, банки прагнуть отримати максимальний рівень прибутку від реалізації кредитних продуктів, а клієнти – задовольнити свої потреби за рахунок цих продуктів. Відтак проблема забезпечення принципу гармонізації інтересів усіх учасників ринку може бути вирішена за допомогою розроблення відповідної цінової політики, яка забезпечує стимулювання попиту та пропозиції на банківські кредитні продукти.

Основним видом плати за користування банківською позичкою є позичковий процент. Поряд з позичковим процентом банки можуть установлювати комісію, що застосовується як додатковий елемент ціни банківського кредитування. Комісія встановлюється, як правило, у тих випадках, коли в процесі кредитування банк виконує додаткову роботу, пов'язану з оформленням позички і контролем, або наглядом за здійсненням проекту.

Для встановлення обґрунтованого розміру ціни на кредитні продукти, необхідно враховувати такі основні чинники зовнішнього середовища:

- макроекономічні параметри (ступінь розвитку економіки та фінансово-кредитної системи, зокрема, рівень заощаджень населення, діяльність центрального банку та його процентна політика);

- наявність та ступінь конкуренції на кредитному ринку, ціни та умови надання позичок банками-конкурентами;
- інфляційні процеси, що безпосередньо відображаються на граничній ефективності інвестицій та ставці процента за позичковими коштами, змішуючи очікувану рентабельність проектів та, відповідно, викликаючи здороження кредитних ресурсів;
- розвиток і функціонування різних позабюджетних фондів, які є одним з основних джерел отримання банками кредитних ресурсів;
- ступінь довіри населення до банківської системи і національної валюти як джерела накопичення коштів;
- збільшення кількості користувачів Інтернету, які можуть вивчити пропозиції банків на кредитному ринку і вибрати найбільш сприятливі умови (що впливатимуть на конкурентні позиції банківських установ);
- розвиток інноваційної діяльності, впровадження нових технологій, у тому числі, існуючих за рубежем, що сприятиме підвищенню ефективності виробництва (збільшить реальні можливості повернення позичок позичальниками);
- диверсифікація джерел та сприятливість умов щодо залучення коштів;
- можливість отримання банком різних державних преференцій;
- ступінь участі банку в підтримці державних програм;
- курсова і валютна політика центрального банку.

Окрім зовнішніх чинників при встановленні відсоткової ставки за банківськими позичками, значну роль відіграють і такі внутрішні чинники як:

- стратегічні цілі банку;
- вартість кредитних ресурсів;
- прийнятний рівень ризику;
- рівень прибутковості банку;
- розвиток регіональної мережі банків і ступінь їх участі в розвитку реального сектора регіонів;
- ступінь розвитку реклами послуг банку.

Внутрішні чинники в поєднанні з аналізом зовнішнього середовища створюють складові ціни позичок для клієнтів.

Основними статтями витрат, що повинні бути враховані при розрахунку процентної ставки за позичкою, є:

- процентні витрати, що сплачуються банком за користування коштами своїх кредиторів та визначають для банку вартість фінансових ресурсів: розмір таких витрат достатньо просто розрахувати, використовуючи один з методів визначення вартості ресурсів банку;
- витрати, пов'язані з обслуговуванням та супроводом депозитів і позичок, у яких найбільшу питому вагу займає заробітна плата співробітників банку. Визначити точний розмір таких витрат практично неможливо, оскільки до їх складу відносять накладні витрати, які складно „персоніфікувати” стосовно конкретної послуги.

При розрахунку процентної ставки потрібно використовувати реальну вартість ресурсів, тобто враховувати обов'язкові резервні вимоги Національного банку України і відрахування в резерв для покриття можливих витрат за кредитними операціями (рис. 3.7).

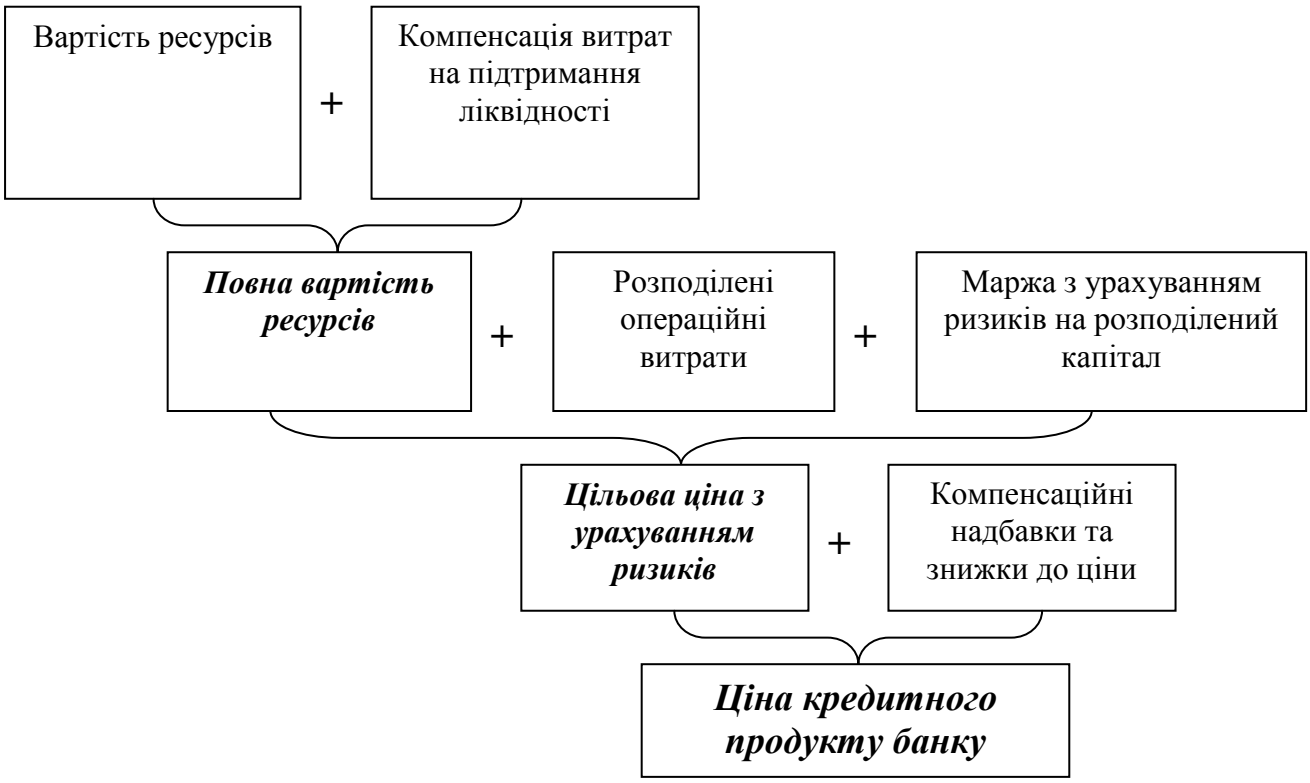

Рис. 3.7. Складові обґрунтованої ціни кредитного продукту банку

Обґрунтування розміру ціни позички вимагає врахування у цій ціні кредитного ризику. Встановлення маржі ризикованості може відбуватися шляхом збільшення позичкової ставки на ступінь кредитного ризику або шляхом зменшення суми позички на величину розрахованого страхового резерву за кредитними операціями. Аналіз цін конкурентів проводиться шляхом порівняння повної вартості кредитного продукту (з урахуванням кредитних комісій) та умов кредитування (вимоги до застави, валюта кредитування, строк розгляду заявки, можливість отримання додаткових послуг тощо).

Раціональне врахування всіх перелічених чинників дозволить банку запропонувати своїм клієнтам обґрунтовані конкурентні ставки за позичками.

Існує безліч методів щодо визначення ціни кредитних продуктів банку, основними з яких є:

- метод «витрати плюс прибуток»;
- метод на основі цінності продукту;

- метод на основі рівня поточних ринкових ставок;
- метод на основі взаємовідносин з клієнтами;
- ціноутворення з метою проникнення на ринок;
- модель цінового лідерства;
- установлення ставок за позичками нижче ставки «прам-рейт» (*prime rate*);
- установлення ставок за позичками за принципом «вартість-вигідність».

Метод ціноутворення «витрати плюс прибуток» ґрунтується на розрахунку ціни шляхом визначення витрат на надання кредитних послуг та певної надбавки у вигляді доходу банку.

При використанні цього методу, необхідно чітко визначити динаміку структури витрат на здійснення кредитних операцій. Варто зауважити, що у цьому разі не враховуються три важливих фактори:

- рівень попиту на кредитні послуги;
- чутливість клієнтів до рівня встановлених цін;
- рівень цін конкурентів.

Без урахування цих факторів не можна точно визначити ціну на кредитні послуги. У разі встановлення банком більш високих цін при однаковій якості надання кредитних послуг виникає загроза втрати частки існуючих клієнтів.

Перевагами цього методу є простота у використанні та можливість зіставлення з цінами конкурентів. При цьому банк має можливість приділяти значно менше уваги коливанню попиту та пропозиції на кредитні послуги.

Метод на основі цінності продукту базується не на врахуванні витрат банку з надання послуги, а на сприйнятті послуги клієнтами. Якість, корисність та значущість кредитної послуги для клієнтів формує їх ставлення до неї, звідси й прийнятний рівень цін на кредитні послуги. Банки часто виходять із того, що цінність продукту для клієнтів потрібно не просто констатувати, але й підкреслювати і створювати в споживача відповідне уявлення про те, що без послуги такої якості, яку надає конкретний банк, вони не зможуть обійтись.

Крім того, необхідно провести зіставлення з цінами, якістю та надійністю продуктів конкурентів.

Використання цього методу вимагає від банків детального вивчення структури своїх витрат, що дозволяє оцінити відносну якість та ціни на аналогічний продукт. Цей метод орієнтований на аналіз споживчого попиту, що робить його більш гнучким.

Перевагами цього методу є можливість установлення більш високих цін та отримання великого розміру прибутку; *недоліками* – неврахування цін та якості кредитних послуг конкурентів.

Метод на основі рівня поточних ринкових ставок передбачає при встановлені цін на кредитні послуги орієнтацію на ціни, що діють на ринку, тобто ініціатива в ціноутворенні належить конкурентам.

Цей метод застосовується, як правило, невеликими банками, які використовують стратегію «наслідування лідера». Лідерами є банки, що встановлюють мінімальні ціни на свої продукти та забезпечують максимальний обсяг наданих послуг.

До *переваг* методу варто віднести можливість отримання великого розміру прибутку за умови низької собівартості кредитних послуг, а *до недоліків* – загрозу отримання збитків від проведення кредитної діяльності та втрати частки клієнтів за умови підвищення ціни, яка б забезпечила беззбиткову діяльність.

Метод на основі взаємовідносин з клієнтами передбачає налагодження добрих відносин з клієнтами, що завжди розглядається банками як необхідна умова забезпечення нормальної діяльності. Залежно від цих умов може формуватися і цінова стратегія банку, яка максимально враховує інтереси найбільш перспективних клієнтів банку.

Перевагами методу є забезпечення стабільної клієнтської бази, а *недоліками* – забезпечення лише мінімальної маржі та ймовірності отримання збитку від надання кредитних послуг.

Метод ціноутворення з метою проникнення на ринок використовується банком у тому випадку, коли банк свідомо знижує ціни на кредитні продукти для завоювання певної частки ринку.

Конкуренти, як правило, не витримують цінового тиску, що призводить до збитковості їх діяльності, а банк, який використовує такий метод, поступово знижує рівень своїх втрат і, завоювавши достатню частку ринку, може почати здійснення політики, спрямованої на підвищення рівня доходності.

До *переваг* методу варто віднести можливість завоювання певної частини ринку та підвищення конкурентоспроможності банку, до *недоліків* – недоотримання прибутку банком.

Модель цінового лідерства використовують найбільші банку світу. У цьому разі ставка за позичкою визначається наступним чином:

$$ПС_к = БС + НД;\ НД = ПН + ПС \qquad (3.8),$$

де $ПС_к$ – процентна ставка за позичкою; *БС* – базова ставка або прайм-рейт (включаючи бажаний прибуток банку понад розмір операційних та адміністративних втрат); *НД* – надбавка; *ПН* – премія за ризик невиконання зобов’язань першокласними позичальниками; *ПС* – премія за ризик, пов'язаний зі строковими та довгостроковими позичками.

Перевагою методу є зменшення ймовірності втрати першокласних клієнтів, *недоліком* – зниження прибутку.

Метод установлення ставок за позичками нижче ставки «прам-рейт». Використання цього методу зумовлене зростанням конкурентної боротьби між банківськими установами та проведенням агресивної політики банками, які надавали позички за ставками, наближеними до вартості залучених ресурсів. У цьому разі розрахунок процентної ставки такий:

$$ПС_к = ПВ + НД \qquad (3.9),$$

де $ПС_к$ – процентна ставка за позичкою; *ПВ* – процентні витрати на залучення коштів на грошовому ринку; *НД* – надбавка для покриття ризику та отримання прибутку.

У результаті процентна ставка за короткостроковими позичками нижча за ставку прайм-рейт використовується як базова для розрахунку ставки за позичками.

До *переваг* цього методу необхідно віднести збільшення частки ринку та зміцнення конкурентних позицій на ринку кредитних послуг; до *недоліків*: забезпечення лише мінімального прибутку.

Метод установлення ставки за позичкою за принципом «вартість-вигідність» включає такі складові:

- оцінка сукупного доходу від надання позички в умовах різних рівнів процентних ставок та іншої винагороди банку;
- оцінка чистої суми наданих у позичку коштів (за вирахуванням усіх депозитів, які позичальник зобов'язується тримати в банку, з урахуванням вимог обов'язкового резервування);
- оцінка прибутку від позички, яка надається, до оподаткування шляхом ділення оціночного доходу від позички на чисту суму наданих у позичку коштів, якою фактично буде користуватися позичальник.

Перевагою цього методу є забезпечення отримання великих розмірів прибутку, *недоліком* – зневажання конкуренцією.

Питання до самоконтролю

1. Обґрунтуйте сутність кредиту.
2. Обґрунтуйте сутність кредитування.
3. Обґрунтуйте сутність та зміст принципів кредитування.
4. Назвіть методи кредитування, що застосовуються в банківській практиці.
5. Які види позичкових рахунків Ви знаєте?
6. У чому полягає сутність кредитної політики банку?

7. Які фактори впливають на кредитну політику банку?
8. З яких елементів має складатися кредитна політика банку?
9. Охарактеризуйте етапи кредитного процесу банку.
10. Назвіть основні форми забезпечення банківських позичок.
11. Дайте визначення поняттю «кредитоспроможності» позичальника.
12. За якими напрями здійснюється аналіз кредитоспроможності позичальника?
13. Які виділяють методи аналізу грошового потоку позичальника?
14. У чому полягає сутність кредитного ризику банку?
15. Які виділяють методи кредитного ризику банку?
16. Які методи використовуються банківськими установами для управління кредитним ризиком?
17. Назвіть складові ціни кредитного продукту банку.
18. Які методи ціноутворення на кредитні продукти використовуються банками?

РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ТА ПОГАШЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ПОЗИЧОК

4.1. Кредитування у вигляді кредитної лінії

Кредитна лінія – це вид кредитування, який здійснюється шляхом надання окремих позичок у розмірах, обумовлених угодою, без проведення додаткових спеціальних переговорів протягом певного періоду часу.

Кредитна лінія представляє собою юридично оформлену угоду між банком та позичальником про зобов'язання банку надавати позичальнику протягом певного часу позички в межах узгодженого ліміту

Кредитна лінія відкривається позичальнику, який має рахунок у банку і відповідає встановленим банком критеріям, перш за все, має позитивну кредитну історію.

Кошти, надані в рамках кредитної ліній, використовуються на поповнення обігового капіталу (купівля сировини, матеріалів для виробництва продукції, закупівлю товарів для наступного продажу тощо). Як правило, кредитна лінія передбачає короткострокове кредитування строком до одного року.

Виділяють такі види кредитних ліній, залежно від різних ознак (рис 4.1).

Використання різних ознак кредитних ліній дозволяє банківським установам диференціювати відносини з позичальником та знижувати ризики.

У зарубіжній практиці розповсюджені постійні кредитні лінії, які не фіксують дату погашення позички. Позичка може знаходитись у розпорядженні позичальника до повного погашення. Строк дії таких постійних (як правило, револьверних) ліній для надійних позичальників може становити 5-10 років.

Рис. 4.1. Види кредитних ліній банківських установ

Механізм надання та погашення кредитної лінії характеризується відповідно до класифікаційної ознаки за використанням вільного ліміту кредитування (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Характеристика видів кредитних ліній залежно від можливостей використання вільного ліміту кредитування

Вид кредитної лінії	Характеристика
Непоновлювана	У межах ліміту, встановленого банком по лінії, позичальник отримує позички на певну, передбачену договором суму по кредитній лінії. Після надання і погашення позички відносини між позичальником і банком припиняються.
Поновлювана (револьверна)	У межах ліміту, встановленого банком по лінії, позичальник отримує позички, а погашення частини або всіх раніше отриманих позичок дає можливість отримання нових позичок у межах діючого ліміту по кредитній лінії і на визначених договором умовах
Рамкова	Є цільовою, тобто позичка надається на оплату товарних поставок у рамках одного договору протягом певного строку. Надання окремих позичок у рамках лінії оформлюється договорами траншів.

Варто зазначити, що, якщо кредитна лінія відкривається не для окремого позичальника, а для групи позичальників, то останні отримують позички у

межах сублімітів. Такі кредитні лінії в зарубіжній практиці отримали назву «парасольки».

Розмір(ліміт) кредитної лінії, як правило, встановлюється на базі даних позичальника про розміщення обігових коштів та джерел їх формування, які він має у своєму розпорядженні.

Ліміт по кредитній лінії – це визначена договором максимально можлива сума всіх отриманих та непогашених зобов'язань позичальника по лінії протягом строку її дії

Один із способів розрахунку розміру ліміту кредитної лінії такий:

$$Лкл = (ВЗ + НВ + ГП + ДЗ + ТВ) - (КЗ + ВК) \qquad (4.1),$$

де Лкл – розмір ліміту кредитної лінії; ВЗ – виробничі затрати; НВ – незавершене виробництво; ГП – готова продукція; ДЗ – дебіторська заборгованість; ТВ – товари відвантажені; КЗ – кредиторська заборгованість; ВК – власні кошти.

Цей спосіб розрахунку ліміту по кредитній лінії базується на обсязі витрат, які передбачені, та формуванні матеріальних запасів. У цьому разі за даними балансу та техніко-економічного обґрунтування, з одного боку, визначається розмір запланованих витрат у зв'язку з придбанням позичальником матеріальних цінностей та вкладенням коштів у готову продукцію та товари відвантажені, а з іншого боку, враховуються грошові ресурси, які він має у вигляді кредиторської заборгованості та власних коштів. Різниця між потребою у витратах та джерелами їх покриття становитиме межу розміру позичок, у яких має потребу позичальник у плановому періоді.

Інший спосіб розрахунку розміру ліміту кредитної лінії ґрунтується на встановленні можливостей позичальника погасити позичкові кошти. При здійсненні розрахунків, перш за все, оцінюються джерела, які має позичальник для погашення необхідної заборгованості по кредитній лінії.

У межах установленого ліміту по кредитній лінії банком для клієнта, крім надання позичок, можуть здійснюватись такі кредитні операції: видача

банківських гарантій; відкриття акредитивів без грошового покриття; авалювання векселів; овердрафт.

Кредитна лінія відкривається для позичальників із стійким фінансовим станом. Оформлення кредитної лінії здійснюється шляхом укладення кредитного договору, де сторони можуть оговорити можливі зміни умов кредитування в окремих випадках.

Наприклад, у разі погіршення фінансового стану позичальника банк може відмовити йому у наданні позички. Також позичальник може відмовитись від отримання позички, і в цьому разі банк має право на покриття всіх своїх витрат, пов'язаних із депонуванням необхідних ресурсів у сумі позички для цього позичальника. Можливість отримання такої компенсації обов'язково має бути зафіксовано в кредитному договорі.

Сплата відсотків за користування коштами кредитної лінії здійснюється щомісячно за фактичну кількість днів користування цими коштами.

За відкриття кредитної лінії банк може стягнути таку плату:

- комісію за розгляд заявки;
- одноразову комісію за оформлення кредитної лінії;
- комісію за адміністрування (обслуговування) кредитної лінії;
- комісію за внесення змін і доповнень у кредитний договір на прохання позичальника;
- комісію за недовикористання затвердженого ліміту по лінії;
- комісію за продовження терміну дії кредитної лінії.

установлення розміру відсотків здійснюється банком з урахуванням процентних ставок по короткострокових позичках і залежить від суми позички, об'єкта і строків кредитування, фінансового стану позичальника, вартості кредитних ресурсів.

Розмір комісії визначається диференційовано в кожному конкретному випадку. Банк має право при укладенні кредитного договору наполягати на зберіганні мінімального компенсаційного залишку на поточному рахунку або на відкритті депозитного рахунка з зарахуванням на нього до 20% суми

кредитної лінії. Банк також має право вимагати від позичальника надання ліквідної та достатньої застави. Заборгованість по кредитній лінії враховується на спеціальному позичковому рахунку.

Особливу увагу при використанні кредитної лінії банки приділяють контролю за лімітом по кредитному договору та лімітом заборгованості за позичковим рахунком. Цей вид кредитування пов'язаний з високими ризиками, тому має бути чітко визначено відповідальність кредитних спеціалістів за виконання лімітів кредитування. У разі відхилення заборгованості за позичкою від ліміта по кредитній лінії до позичальника застосовуються штрафні санкції, які мають бути передбачені в кредитному договорі.

Об’єктом банківського контролю в процесі кредитування у формі кредитної лінії є, перш за все, фінансовий стан позичальника. Якщо кредитоспроможність позичальника погіршується, банк може змінити умови кредитування, наприклад, зменшити ліміт кредитування, а надалі здійснювати оплату розрахункових документів тільки у межах надходжень виручки від реалізації продукції та надання послуг.

Щокварталу банк має розглядати рух обігових коштів позичальника, порівнюючи його з плановими даними, і у разі необхідності коригувати розмір ліміту кредитної лінії. Оскільки кредитна лінія, як правило, планується на рік, то фактичний розмір її ліміту під впливом певних чинників може відрізнятися від прогнозованої суми. Своєчасне коригування кредитної лінії дає можливість уникнути помилок при оцінці кредитних відносин банку з позичальником.

На основі аналізу звітності банк має можливість перевірити виконання й інших умов кредитного договору. Наприклад, у якості умови кредитування, у формі кредитної лінії, може виступати зобов’язання позичальника про зниження дебіторської заборгованості. Якщо розмір дебіторської заборгованості не змінюється або збільшується, це свідчить про погіршення якості менеджменту підприємства, і в цьому разі банк може переглянути ліміт кредитної лінії у бік зменшення, або збільшити плату за користування нею.

Перевагами кредитної лінії для позичальника є можливість неодноразово проводити різноманітні кредитні операції при цьому оформлення щодо забезпечення здійснюється лише один раз. Кредитна лінія дозволяє планувати обсяги використання грошових коштів, економити час на проведення переговорів та укладення нового кредитного договору.

4.2. Овердрафт та контокорентний кредит

Кредитування у вигляді овердрафту має багатоцільовий характер та надається на покриття потреби позичальника в обігових коштах.

Овердрафт – це вид короткострокової позички, яка надається банком позичальнику на покриття тимчасової нестачі обігових коштів на його рахунку для проведення поточних платежів

Позички надаються позичальникам, які мають відкриті поточні рахунки в банку, не менше встановленого банком строку, і постійно проводять операції на цих рахунках; фінансовий стан яких знаходиться на високому рівні, відповідає певним критеріям, визначеним банком, постійно і в строк сплачують будь-які свої зобов'язання; здатні в повному обсязі у визначений угодою термін розраховуватись за своїми борговими зобов'язаннями. Як правило, позичками овердрафт користуються великі підприємства, переважно ті, що займаються обслуговуванням або торговою діяльністю. Також позички овердрафт застосовуються при наданні послуг приватним клієнтам, наприклад, при проведенні операцій з пластиковими картками.

Надання позички овердрафт здійснюється шляхом оплати платіжних документів понад залишок на поточному рахунку клієнта в межах, як правило, заздалегідь обумовленої суми; іншими словами це можливість утворення на

рахунку клієнта від'ємного дебетового сальдо *(«овердрафт» - в перекладі з німецької - від'ємне сальдо*).

Для врахування заборгованості позичальника перед банком, яка виникла у результаті кредитування на умовах овердрафту, відкривається спеціальний позичковий рахунок. усі кошти, що надходять на поточний рахунок позичальника спрямовуються на погашення позичкової заборгованості, яка обліковується за позичковим рахунком овердрафту.

Для отримання позички на умовах овердрафту клієнт надає в банк крім пакета документів, наведених у п. 3.3., таку інформацію:

- довідки з інших банків, де у позичальника відкриті рахунки, про кредитові обороти за останні 6 місяців;
- довідки з інших банків про наявність або відсутність заборгованості за позичками, процентами та перед бюджетом.

На основі наданих документів банк проводить аналіз фінансового стану позичальника, у ході якого особливу увагу звертає на такі характеристики:

- сфера діяльності позичальника;
- структура надходжень на рахунки (джерела надходжень, їх диверсифікованість, регулярність та загальна динаміка);
- наявність та порядок сплати податкових платежів;
- оцінка кредитної історії позичальника;
- періодичність виникнення вимог до поточного рахунку клієнта, їх структура;
- наявність рахунків клієнта в інших кредитних установах, співвідношення оборотів за ними з оборотами по рахунку в банку, що аналізує можливість надання овердрафту;
- при аналізі групи підприємств визначається структура групи та фінансові потоки між її учасниками.

При прийнятті рішення про надання позички на умовах овердрафту розраховується її ліміт.

Кожний банк самостійно визначає суму ліміту овердрафту. Як правило, цей ліміт розраховується як частка середньомісячних надходжень на поточний рахунок позичальника. Розмір цієї частки може варіюватися від 5% до 40% та встановлюватись на тривалий період (до року з щомісячним коригуванням). Так, аналіз фінансового стану позичальника та надходжень на його рахунки, що проводиться банком протягом періоду дії угоди про овердрафт, може свідчити про поліпшення платоспроможності позичальника. У цьому разі банк розглядає можливість збільшення суми ліміту овердрафту, якщо позичальник цього потребує.

Ліміт овердрафта – це максимально можлива сума боргу позичальника перед банком за позичкою, яка надається на умовах овердрафту.

Ліміт овердрафта – це надане банком клієнту-позичальнику максимальне право на отримання граничної суми позички, виходячи із можливості позичальника повернути позичку за рахунок його грошових надходжень (перш за все, виручки від реалізації продукції)

Також при розрахунку ліміту по овердрафту приділяється увага джерелам надходжень грошових коштів на поточний рахунок позичальника. Сума надходжень зменшується на суму коштів отриманих не від діяльності позичальника, а з інших джерел (наприклад, банківські позички; кошти від реалізації акцій або сплати часток статутного капіталу; кошти, отримані від споріднених підприємств; помилково зараховані кошти тощо). При проведенні такого очищення надходжень на поточний рахунок сума ліміту овердрафту може розраховуватись у такий спосіб:

$$\text{Ліміт овердрафта} = \frac{КО_{пр} - К_н - К_с - К_{ск}}{2} \qquad (4.2),$$

де $КО_{пр}$ – кредитові обороти на поточному рахунку клієнта; $К_н$ – надходження кредитних коштів; $К_с$ – сторновані кошти (помилково зараховані

кошти, кошти, що надійшли від споріднених підприємств тощо); $К_{ск}$ – кошти від реалізації акцій або сплати часток статутного капіталу.

У банківській практиці розрізняють наступні види лімітів овердрафта (рис. 4.2).

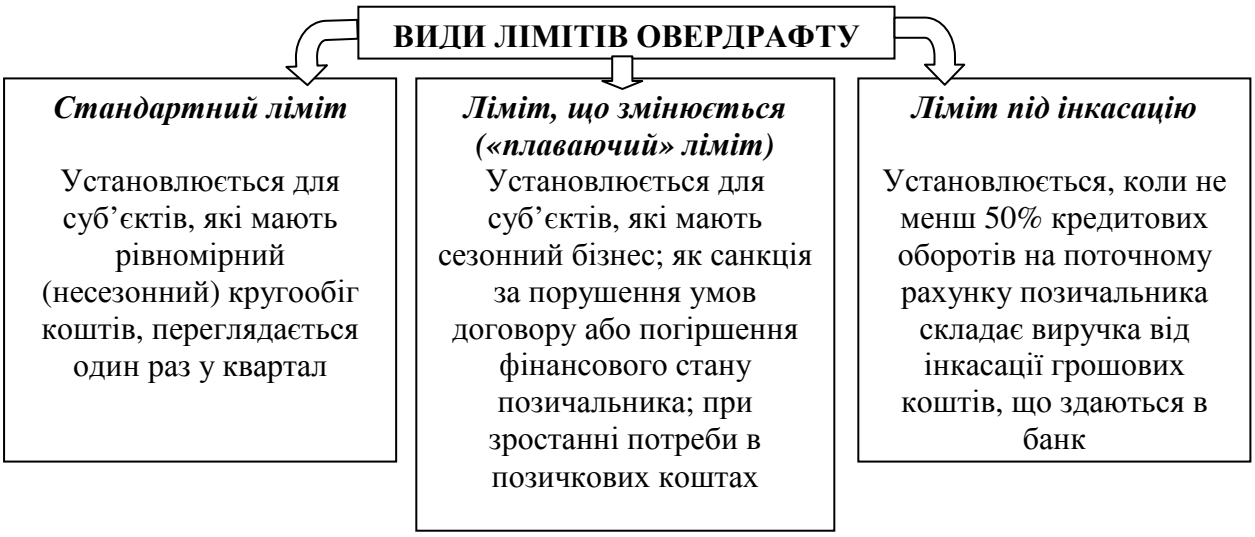

Рис. 4.2. Види лімітів овердрафту

Овердафт може бути дозволеним, тобто наданим за домовленістю сторін, та недозволеним – без погодження з банком. Недозволений овердрафт часто виникає при здійсненні операцій з пластиковими картками. У разі, коли клієнт знімає з рахунка за допомогою дебетової картки весь залишок коштів, сума комісії, що має бути сплачена за здійснення цієї операції, утворює від'ємне сальдо, отже переноситься на рахунок овердрафту.

Надання клієнту позички на умовах овердрафту відбувається на підставі додаткової угоди про овердрафт, що виступає додатком до договору банківського рахунка (договору розрахунково-касового обслуговування).

Угода про овердрафт укладається, як правило, на 12 місяців. При цьому за міжнародними стандартами строк безперервної заборгованості за овердрафтом – від 3 до 14 днів, у вітчизняній практиці – 30 днів. Отже, обов'язковою умовою надання овердрафту є користування позичальником позичковими коштами без погашення не більше 30 днів, з зобов'язанням останнього повністю погасити заборгованість до вказаної банком дати в

договорі. У разі порушення цієї умови банк може застосовувати відповідні штрафні санкції.

При поверненні позички позичальник сплачує банку позичковий відсоток, який нараховується щоденно і тільки на залишок позичкової заборгованості на кінець операційного дня. Позичальник сплачує відсотки при кожному погашенні позичкової заборгованості, лише за реально використані кошти. Крім того, позичальник сплачує:

- комісію за ведення поточного рахунка в режимі овердрафтного кредитування;
- відсоток за недовикористання ліміту для покриття витрат банку на резервування коштів під овердрафт (ця комісія сплачується щомісяця протягом строку дії затвердженого ліміту);
- пеню за затримку повернення платежів у розмірі 0,5% суми невиконаного платежу за кожен день прострочення.

Ще однією особливістю кредитування на умовах овердрафта є те, що воно може бути незабезпеченим. У міжнародній практиці дані позички надаються виключно першокласним позичальникам, тому в якості забезпечення розглядаються регулярні надходження на поточний рахунок. Вітчизняні банківські установи, зважаючи на високі ризики, пов’язані з цим видом кредитування, у разі недостатньої впевненості у можливостях позичальника погасити заборгованість за рахунок надходжень грошових коштів, можуть вимагати надання забезпечення у формі рухомого або нерухомого майна клієнта, цінних паперів, депозитів або поручительств та гарантій.

Варто зазначити такі переваги та недоліки використання овердрафту для банківських установ та позичальників (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Переваги та недоліки використання овердрафту для банківських установ та позичальників

	ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
ПОЗИЧАЛЬНИКИ	- забезпечує безперервність та прискорення кругообігу оборотного капіталу; - користування позичковими коштами залежно від потреби; - гнучкий вид кредитування, що дозволяє мати щоденну заборгованість, яка відображає реальну потребу в позичці на кожний момент часу	- позичка погашається на вимогу банку, тому позичальника може бути позбавлено джерела платежу за своїми зобов'язаннями в критичний період; - даний вид кредитування працює ефективно в господарстві позичальника тільки як короткострокове джерело платежу, що використовується в умовах стабільного та стійкого розвитку кругообігу його оборотного капіталу; - висока вартість користування позичковими коштами
БАНКІВСЬКІ УСТАНОВИ	- простота оформлення позичок; - оперативність надання та погашення; - інструмент заохочення клієнтів(додатковий спосіб для залучення клієнтів та отримання доходів від їх кредитно-розрахункового обслуговування); - спосіб отримання додаткових доходів за кредитно-розрахункове обслуговування; - ефективне управління власною ліквідністю	- можливість залучення позички до нераціональних витрат позичальника; - високі ризики та можливість погіршення якості кредитного портфелю через виникнення проблемної заборгованості; - порушення меж (умов) використання цієї форми

Позички на умовах контокорентного кредитування надаються банком позичальнику по єдиному контокорентному рахунку (який є активно-пасивним) і представляє собою поєднання позичкового та поточного рахунків.
Контокорентна позичка – це позичка для поповнення обігових коштів, коли у клієнта банку регулярно виникає потреба в кредитуванні розриву в кругообігу поточних активів

Короткострокове кредитування поточних потреб позичальників може також здійснюватись шляхом надання контокорентної позичці.

Позичка по контокоренту надається під укрупнений об'єкт який відповідає розриву в платіжному обороті. Призначення контокорентної позички

є покриття витрат, пов'язаних з поточною виробничою діяльністю. Винятком є надання з контокорентного рахунка авансів на короткострокове попереднє фінансування довгострокових проектів.

Оскільки контокорентний рахунок це єдиний рахунок для здійснення розрахункового та кредитного обслуговування, за яким здійснюються всі операції з клієнтом, то обов'язком банку є контролювати використання позичкових коштів без перевищення ліміту кредитування.

Варто зазначити, що на контокорентному рахунку відображуються всі обороти по надходженню та списанню власних та позичкових коштів клієнта (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Відображення коштів на контокорентному рахунку

	За Дебетом	За Кредитом	
У межах суми ліміту кредитування	- оплата товарів і послуг; - неустойки сплачені (штрафи, пені); - оплата процентів; - інші списання	- надходження торгової виручки; - погашення дебіторської заборгованості; - кошти в сплату статутного капіталу; - кошти від реалізації майна підприємства; - неустойки отримані; - інші надходження	У межах залишку власних коштів на рахунку

Дебетове сальдо на рахунку свідчить про те, що у позичальника тимчасово відсутні власні грошові кошти для здійснення платежів та йому надано позичку. Кредитове сальдо свідчить, що надходження власних грошових коштів перевищують потребу в поточних платежах, тобто клієнт не потребує використання позички. На кредитовий залишок коштів на контокорентному рахунку клієнта банк може нараховувати відсотки, виходячи із розміру процентної ставки, яку встановлено для поточних рахунків.

Основною умовою надання контокорентної позички є висока надійність та кредитоспроможність позичальників. Контокорентні позички надаються, як правило, якщо постійна потреба в коштах повністю або на 80-90% покривається надходженнями власного капіталу клієнта.

При кредитуванні першокласних клієнтів забезпечення не вимагається. Однак у разі погіршення умов кредитування за різних причин банк може звернутися до позичальника за забезпеченням у якості, наприклад, його майнових зобов'язань або матеріальних ресурсів.

Контокорентний рахунок відкривається на підставі укладення з клієнтом договору про надання контокорентної позички, де фіксується розмір максимальної заборгованості (ліміт кредитування); строк, на який надається позичка; максимально допустимий строк наявності дебетового сальдо на контокорентному рахунку; процентна ставка за користування коштами; інші умови.

Клієнт може відразу використати суму встановленого позичкового ліміту, передбачену в кредитному договорі, використовувати її частково або взагалі не використовувати, так як його вимоги будуть задовольнятися за рахунок власних коштів.

Розмір максимальної заборгованості клієнта – ліміт кредитування по контокоренту розраховується аналогічно ліміту по овердрафту, у першу чергу, враховуючи його можливості погашення позичкової заборгованості.

Плата за контокорентну позичку може встановлюватись у двох формах: плата за фактично використану позику та комісійні платежі. Комісійні платежі визначаються у відсотках віх загальної суми, у межах якої здійснюється кредитування. При цьому можливе включення в договір обмовки, що комісійні нараховуються тільки у разі невикористання клієнтом позички.

Контокорентне кредитування розповсюджене у світовій практиці. Однак через високі ризики та проблеми обліку цих рахунків у вітчизняній практиці цей вид надання позичок не використовується.

Розглянуті види короткострокового кредитування (кредитна лінія, контокорент, овердрафт) дуже схожі, однак мають і деякі відмінності.

4.3. Кредитні операції банків з векселями

Згідно з Законом України «Про цінні папери і фондовий ринок» № 3480-IV від 23 лютого 2006 р. вексель відноситься до цінних паперів, які посвідчують кредитні відносини і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання.

Вексель – це цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити векселедержателю при настанні строку платежу по векселю визначену в ньому суму

Необхідно виділити такі види векселів (рис. 4.3).

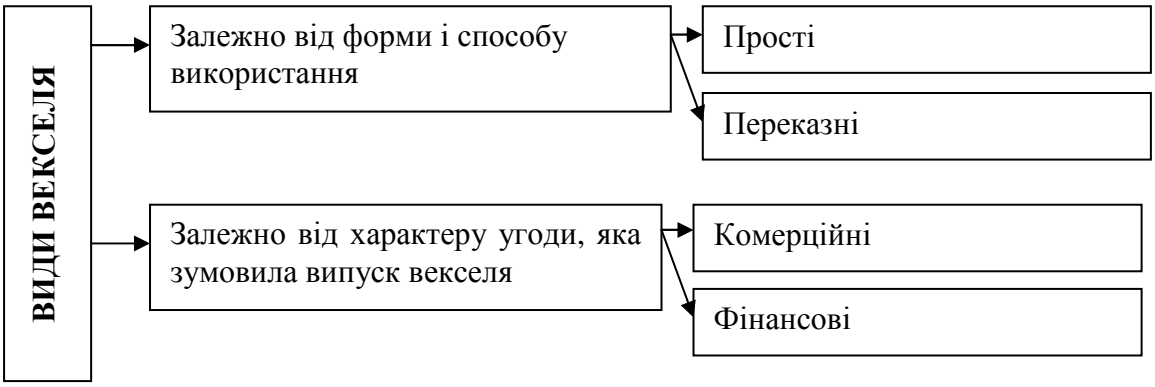

Рис. 4.3. Класифікація видів векселів

Згідно зі ст. 4 Закону України «Про обіг векселів» № 2374-III від 5 квітня 2001 р. переказні та прості векселі можна видавати тільки для оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Таким чином в Україні в обігу знаходяться комерційні векселі, у той час, як використання фінансових векселів заборонено.

Слід зазначити, що платежі за векселями на території України здійснюються тільки в безготівковій формі. Векселі (переказні та прості) складаються в документарній формі на бланках з відповідним ступенем захисту від підробки, форма і порядок виготовлення яких затверджуються Державною Комісією по цінних паперах і фондовому ринку при узгодженні з НБУ з урахуванням норм Уніфікованого закону, і не можуть бути переведені в бездокументну форму (знерухомлені).

Економічна сутність векселя полягає у такому:

1. Вексель – це свідоцтво про борг. Вексель є символом зобов'язань, що знаходяться в його основі.

2. Вексель це грошове зобов'язання. Предметом вексельного зобов'язання можуть бути тільки гроші.

3. Вексель є абстрактним борговим зобов'язанням, тобто не залежить від причин виникнення боргу, відносин між суб'єктами, часу і місця укладення угоди.

4. Вексель є безперечним та безумовним борговим зобов'язанням.

Сукупність норм регулювання відносин при оформленні векселів називається вексельним правом, згідно з яким заборонено все, що не дозволено.

Для визнання дійсним вексель повинен містити такі реквізити:

1. Найменування «Вексель» (вексельна позначка), яке повинно хоча б ще один раз зустрічатися в тексті векселя.

2. Дата

і місце складання векселя.

3. Простий і нічим не обумовлений наказ сплатити певну суму.

4. Найменування платника (для переказного векселя).

5. Зазначення терміну платежу.

6. Зазначення місця платежу.

7. Назва того або за чиїм наказом відбуватиметься платіж.

8. Підпис векселедавця.

Види вексельних кредитних операцій наведено на рис. 4.4.

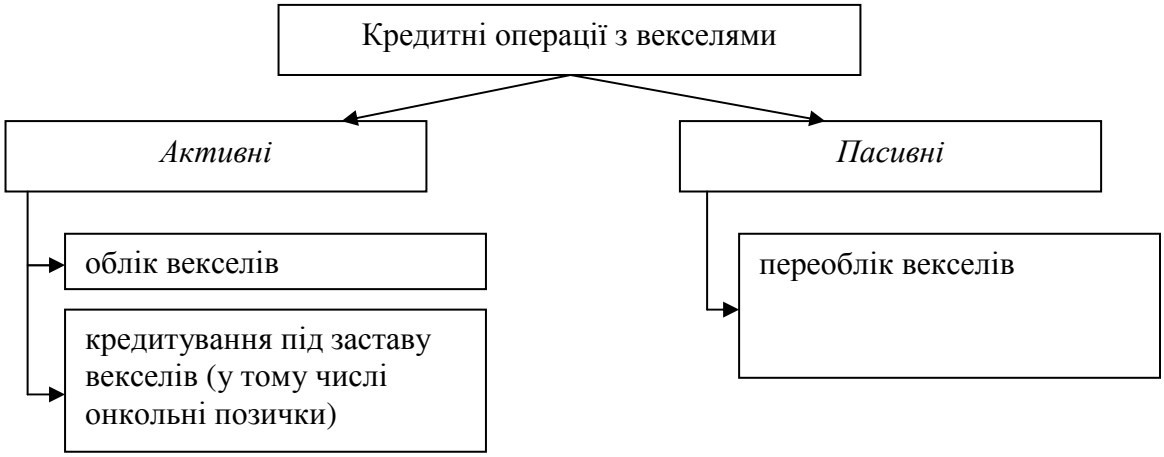

Рис. 4.4. Класифікація кредитних операцій банку з векселями

При здійсненні кредитних операцій банки приймають і перевіряють векселі з погляду їх юридичної і економічної надійності.

Юридична надійність векселя полягає в перевірці правильності заповнення вексельних реквізитів, відсутності виправлень, порушення терміну платежу, дієвості прав сторін, безперервності індосаментів, оплати державного мита.

Економічна надійність векселя полягає в оцінці кредитоспроможності всіх сторін зобов'язаних по векселю

Згідно з «Положенням про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України» затвердженим Постановою Правління НБУ №508 від 16.12.2002 р. вексель приймається до обліку або в заставу тільки за таких умов:

1. На векселі є підписи не менше ніж двох осіб:

- прості векселі – з підписом векселедавця і з індосаментом векселедержателя; переказні векселі, видані на іншу особу на користь третьої особи, з підписами трасанта, акцептанта і з індосаментом ремітента (на таких векселях не може бути менше трьох підписів);
- переказні векселі, видані на іншу особу на користь трасанта з підписами трасанта, акцептанта і з індосаментом трасанта;

- переказні векселі, видані трасантом на самого себе і на користь третьої особи, з підписами трасанта (акцептанта) і індосаментом ремітента;
- переказні векселі, видані в декількох екземплярах за наявності хоча б одного екземпляра і хоча б одного належним чином індосованого екземпляра, що акцептується. В індосованому екземплярі повинні бути підписи трасанта та індосамент ремітента (у векселях, виданих трасантом у свою користь – індосамент трасанта);

2. Вексель повинен бути відповідним чином індосований (на векселях, частково сплачених до терміну, повинен бути відповідний напис).

За економічним змістом дана операція є зрощування комерційного кредиту з банківським, тому що покупка банком векселя рівнозначна кредитуванню векселедержателя на термін, який залишився до погашення векселя. Цю позичку ще називають ***обліковим кредитом.***

Облік векселів є видом кредитування банком юридичної або фізичної особи шляхом придбання банком векселя до настання терміну платежу по ньому із знижкою (дисконтом) за грошові кошти з метою отримання прибутку за рахунок погашення векселя в повній сум.

Ураховуючи вексель, банк надає векселедержателю-пред'явнику строкову позичку. Як правило, можуть бути враховані векселі на певний строк платежу, а саме:

- визначений - строкові (на встановлену дату);
- дато-векселі (в певний строк від дати складання);
- візо-векселі (в певний строк від пред'явлення). Крім того, на них має бути дата про пред'явлення.

Особливістю такого кредитування є те, що повернення позички здійснює не позичальник, а зобов'язана за векселем особа. Векселедержатель, охочий пред'явити векселі до обліку, подає в банк заяву згідно зі встановленим банком зразком. До заяви на вимогу банку можуть додаватися інші документи, зокрема, такі, які характеризують фінансове положення векселедержателя, його

кредитоспроможність, а також договори, на підставі яких отримувалися векселі, і т.д.

При позитивному рішенні клієнту відкривається ліміт кредитування, який при обліку векселів зменшується, а при погашенні векселів збільшується. Ліміт кредитування залежить від суми прийнятих до обліку векселів і кредитоспроможності зобов’язаної за векселями особи (осіб). Банк не приймає до обліку векселі юридичних осіб, векселі яких були хоч раз опротестовані.

Облік векселів банк здійснює на підставі укладеного з векселедержателем договору про їх облік. Договір може укладатись на певний строк (генеральна угода про облік векселів) та/або облік певних векселів (окремий договір про облік векселів).

Векселі надаються пред'явником до обліку з реєстром пред'явлених до обліку векселів, форма якого встановлюється банком, щонайменше, в двох екземплярах. Векселі в реєстрах, як правило, розміщуються в порядку настання строків платежу, починаючи з найближчого.

Місцеві та іногородні векселі можуть групуватися в окремі реєстри. На самих векселях пред'явник зобов'язаний на вимогу банку виконати повний або бланковий індосамент, навіть якщо останній індосамент бланковий або на пред'явника. Виняток становлять лише ті векселі, які надані для безоборотного обліку.

При ухваленні реєстрів банк перевіряє відповідність даних пред'явника реквізитам векселя. Реєстри з неправильними даними повертаються на переоформлення.

Якщо векселі прийняті банком для розгляду, пред'явнику видається розписка про отримання векселів і призначається орієнтовний строк кредитування або ж день, у який він повинен забрати невраховані векселі.

Для забезпечення хронологічного обліку для докладного опису кожного прийнятого і переданого векселя та виконаних щодо нього дій, у банку ведеться Журнал обліку операцій з векселями.

Після ухвалення банком позитивного рішення про облік усіх або окремих векселів установлюється сума дисконту та інших утримань з клієнта по кожному векселю. По врахованих іногородніх векселях банки, окрім дисконту, мають право утримувати дамно і порто.

Дамно - комісія банку за інкасування іногородніх векселів.
Порто – почтові витрати, що стягуються банком при обліку та інкасуванні іногородніх векселів

Дисконт за місцевими векселями розраховується таким чином:

$$D = \frac{S * d * t}{100 * T} \qquad (4.3),$$

D –сума дисконта, грн.;

S – повна сума векселя, грн.;

d – процентна ставка (дисконта), що встановлюється банком, %;

t – строк від дня обліку до дня платежу по векселю, в днях.

T – кількість днів у році.

При обліку іногородніх векселів розрахунок дисконту здійснюється у такий спосіб:

$$P = S^{'}(1 + \frac{t^2 i}{100T})(1 - \frac{t^1 d}{100T} - \frac{v}{100} - \frac{g}{100}) - p \qquad (4.4),$$

P – сума, яка сплачується пред'явнику при обліку векселя, грн.;

$S^{'}$ – номінальна сума векселя, грн.;

i - розмір відсотків на номінальну суму векселя, %

d –дисконтна ставка, за якою розраховується дисконт банку, %;

t^1 – строк від дня обліку до дня погашення векселя, у днях;

t^2 – строк від дня, з якого починають нараховуватись проценти до дня платежу по векселю, у днях;

v – процентна ставка за якою розраховується комісія, %;

g – процентна ставка дамно, %;

p – сума порто, грн.

Кредитування у формі обліку векселів здійснюється шляхом:

- перерахування на поточний рахунок пред'явника в строк, установлений у договорі про облік сум, необхідних для сплати зобов’язань пред'явника векселя;
- оплати кредиторської заборгованості пред'явника іншим кредитором за умови надання документів, які підтверджують наявність такої заборгованості (акт звірки заборгованості, договори про поставку продукції, товарно-транспортні накладні та ін.) у межах суми, яка належить до сплати пред'явнику векселя. В цьому випадку банк перераховує кошти на поточний рахунок відповідного кредитора пред'явника в порядку, встановленому чинним законодавством.

До різновидів обліку належать безоборотний облік і облік з реверсом, які відрізняються від звичайного обліку порядком і обсягами відповідальності векселедержателя-пред'явника.

Безоборотний облік – при якому пред'явник векселя вибуває з числа зобов'язаних по векселю осіб, що здійснюється шляхом безоборотного індосамента пред'явника в тексті векселя. Ризик, пов'язаний з такою операцією компенсується за рахунок збільшення ставки дисконту або отриманням поручительства від третьої особи викупити вексель.

Облік з реверсом – різновид обліку, при якому пред'явник векселя дає банку зобов'язання викупити векселі до настання строку їх оплати.

Надання банком позичок під заставу векселів є кредитною операцією і здійснюється на загальних принципах банківського кредитування. Особливістю цього виду кредитування є порядок надання, зберігання і реалізації застави, якою є векселі.

Під забезпечення позички приймаються векселі, видані тільки для оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги.

При кредитуванні під заставу векселів позичальник не переуступає вексель банку, а тільки віддає його в заставу на певний строк, зберігаючи всі права векселедержателя.

Позички під заставу векселів можуть надаватися у вигляді:

- строкових позичок;
- позичок до запитання (онкольних позичок), коли термін погашення не вказується або встановлюється строк до настання строку погашення закладених векселів.

При строковому кредитуванні укладається кредитний договір і договір застави. Строк встановлюється виходячи з строків погашення векселів, позичка надається у розмірі 60-90% номінальної суми векселя, заборгованість враховується на простому позичковому рахунку.

Призначенням онкольної позички, яка враховується на спеціальному позичковому рахунку, є задоволення потреб позичальника в оборотних коштах. Банк має право у будь-який момент вимагати погашення заборгованості або надання додаткового забезпечення. Важливим при онкольному кредитуванні є відстежування вільного залишку кредитування при встановленому ліміті заборгованості (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Приклад розрахунку ліміту заборгованості при кредитуванні під заставу векселів

№ з/п	Показники	Значення
1	Установлення банком співвідношення заборгованості до забезпечення	75%
2	Ліміт заборгованості за позичками під заставу векселів	10000 грн.
3	Загальна сума векселів, прийнятих у заставу	7000 грн.
4	Сума заборгованості за позичкою	4800 грн.
5	Фактичне співвідношення заборгованості до забезпечення (р.4 / р.3) х 100%	68,57%
6	Можлива заборгованість за позичкою, виходячи з фактичного забезпечення і співвідношення заборгованості до забезпечення (р.3 х р.1)/100	5250 грн.
7	Вільний ліміт заборгованості (р.2-р.4)	5200 грн.
8	Можливе додаткове кредитування (р.6-р.4) або (р.1-р.5) х р.3 / 100, але не більше вільного ліміту	400 грн.

Банк приймає векселі в заставу на підставі укладеного з векселедержателем-позичальником договору про заставу, у якому також установлюється місце зберігання закладених векселів.

Векселі надаються пред'явником у заставу з реєстром пред'явлених у заставу векселів, щонайменше, у двох екземплярах.

Приймаючи реєстри, банк перевіряє відповідність даних пред'явника даним реквізитів векселів. Реєстри з неправильними даними повертаються на переоформлення. Векселі в реєстрах, як правило, розміщуються в порядку настання строків платежу, починаючи з найближчого. Місцеві та іногородні векселі можуть групуватися в окремі реєстри.

На векселях пред'явник може виконати заставний, повний або бланковий індосамент, індосамент на пред'явника. Вид індосаменту встановлюється договором про заставу. По заставному індосаменту банку передаються такі права:

- на пред'явлення до платежу і отримання платежу по векселю;
- на здійснення протесту у разі несплати або часткової оплати векселя;
- на звернення з позовом про стягнення належної суми платежу з зобов'язаних за векселем осіб.

Якщо векселі прийняті банком до розгляду, то пред'явнику видається розписка про отримання векселів.

У разі отримання банком платежу по векселю до настання строку погашення заборгованості за позичкою банк може зарахувати суму платежу як виконання позичальником його зобов'язання, якщо це передбачено угодою сторін. Різниця між сумою платежу по векселю і заборгованістю, у разі її появи, підлягає поверненню позичальнику. Звернення стягнення на закладені векселі у разі невиконання позичальником своїх зобов'язань за позичкою банк здійснює в порядку, передбаченому договором про заставу і чинним законодавством. Звернення банком стягнення на закладені векселі може бути здійснено шляхом:

- пред'явлення векселя до платежу зобов'язаній особі, якщо вексель отриманий по заставному або передавальному індосаменту;

- продажу, якщо вексель отриманий по передавальному індосаменту.

Відмінності *кредитування під заставу векселів від обліку векселів* полягають у такому:

1. При обліку векселів рух грошових коштів і векселя відбувається паралельно, тобто облік векселя супроводжується видачею грошей, а його погашення відповідно грошовим надходженням.

При заставі векселя рух векселів і грошей не співпадає, оскільки протягом терміну видачі позички вексельне забезпечення може залишатися незмінним, а залишок заборгованості постійно змінюється – позичка видається і погашається у міру надходження коштів на рахунок.

2. Облік векселя представляє для банку операцію покупки векселів, при якій він стає новим власником придбаного векселя – векселедержателем.

При видачі позички під заставу векселя прийняті в забезпечення позички векселя не стають власністю банку, а передаються як забезпечення заборгованості, і банк у даному випадку не стає векселедержателем.

3. При здійсненні дисконтної операції клієнт одержує від банку повну суму векселів за вирахуванням лише відсотків по обліку.

Позичка під заставу векселів видається у розмірі 60-90% від номінальної вартості векселя.

4. При обліку векселя клієнт одержує всю суму одночасно або за потреби. При цьому строк, у який вимагається вказана сума не впливає на величину дисконту.

Можливість скорочення заборгованості по позичковому рахунку під заставу векселів шляхом погашення суми боргу за рахунок коштів на рахунку створює клієнту умови для економії при сплаті відсотків за користування позичкою. Відповідно при обліку така можливість відсутня.

5. Відсотки за облік векселів утримуються одночасно з дисконтуванням, а за позичковим рахунком нараховуються щомісячно.

6. Існують відмінності в бухгалтерському обліку векселів банками. При кредитуванні під заставу векселів, суми векселів, які виступили

забезпеченням позички, проходять по позабалансових рахунках і в загальному балансі не відображаються. При обліку векселів їх сума відображається в загальному балансі.

У разі порушення строків платежу по векселях існує суворий порядок стягнення заборгованості. У разі оплати векселя після завершення строків платежу банк має право вимагати від особи, яка платить по векселю сплатити банку, окрім повної суми по векселю, ще і відсотки встановлені законодавством, а також витрати на опротестовування, відсилання повідомлень і т.д. (якщо щодо них банк пред'явив вимогу), окрім випадків при яких банк під час настання строку платежу не мав нагоди своєчасно пред'явити векселі до платежу або ж платіж не міг бути здійснений платником у строк через обставини непереборної сили.

4.4. Іпотечне кредитування

Термін “іпотека” вперше з'явився в Стародавній Греції і вже тоді був пов'язаний із забезпеченням відповідальності боржника перед кредитором певними земельними володіннями. На межі землі, яка належала позичальнику, ставився стовп з написом про те, що ця власність служить забезпеченням претензій кредитора. Цей стовп називався “іпотека”. На цьому стовпі вказувалися всі борги власника землі.

Таким чином, основою виникнення іпотечної форми кредиту є іпотека.

Іпотека – це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, яке залишається у володінні та використанні іпотекодавця, відповідно до якої іпотекодержатель має право у разі невиконання Бортником, забезпеченого іпотекою зобов'язання, отримати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника.

Відмінності кредитування під заставу нерухомості від інших видів банківських позичок полягають у їх цільовому та довгостроковому характері. Цілеспрямованість виражається в кредитуванні, в основному, інвестиційно-будівельної діяльності, житлової сфери (так звані житлові позички – на придбання, будівництво, поліпшення житла), сільського господарства (земельні позички – на придбання землі, на її поліпшення, на здійснення фермерами виробничої діяльності). Однак виділяють позички, що не використовуються з вказаною метою. Наприклад, у практиці розвинутих країн, нерухомість може закладатися для отримання коштів, необхідних для вступу до університету та ін.

Довгостроковий характер визначається тривалими строками надання таких позичок (іноді до 30 років), однак, у банківській практиці деяких країн, зокрема в США, надаються короткострокові позички, які повертаються протягом декількох місяців або тижнів у міру завершення будівництва. Довгострокове кредитування припускає значний ризик для кредитора, оскільки протягом цього строку можуть відбутися різні несприятливі події: зміна економічних умов, процентних ставок, стану здоров'я позичальника і т.д.

При ухваленні рішення про видачу позичок інших видів особлива увага надається запланованому потоку готівки або доходу позичальника. Не можна сказати, що при іпотечному кредитуванні ці питання не вивчаються, проте більше значення має наявність у позичальника власності на предмет застави; стан і вартість майна, яке оцінюється не тільки його фізичним станом, але і його здатністю приносити дохід. Тут важлива компетентна оцінка застави, що в майбутньому при реалізації майна дозволить банку покрити заборгованість позичальника і понесені витрати і збитки.

Суб'єкти системи іпотечного кредитування наведені на рис. 4.5.

Об'єктом кредитування, як правило, виступає нерухомість у вигляді цілісних майнових комплексів (підприємств), житлових приміщень, нежилих приміщень, земельних ділянок, незавершеного будівництва.

Об'єкт кредитування може співпадати і не співпадати з предметом іпотеки.

Залежно від об'єкта кредитування і предмета іпотеки прийнято виділяти такі види іпотечного кредитування:

- *житлова іпотека* (об’єктом кредитування і предметом іпотеки виступає нерухомість житлового призначення);
- *комерційна іпотека* (об’єктом кредитування і предметом іпотеки виступає нерухомість нежитлового призначення);
- *земельна іпотека* (об’єктом кредитування і предметом іпотеки виступає земля).

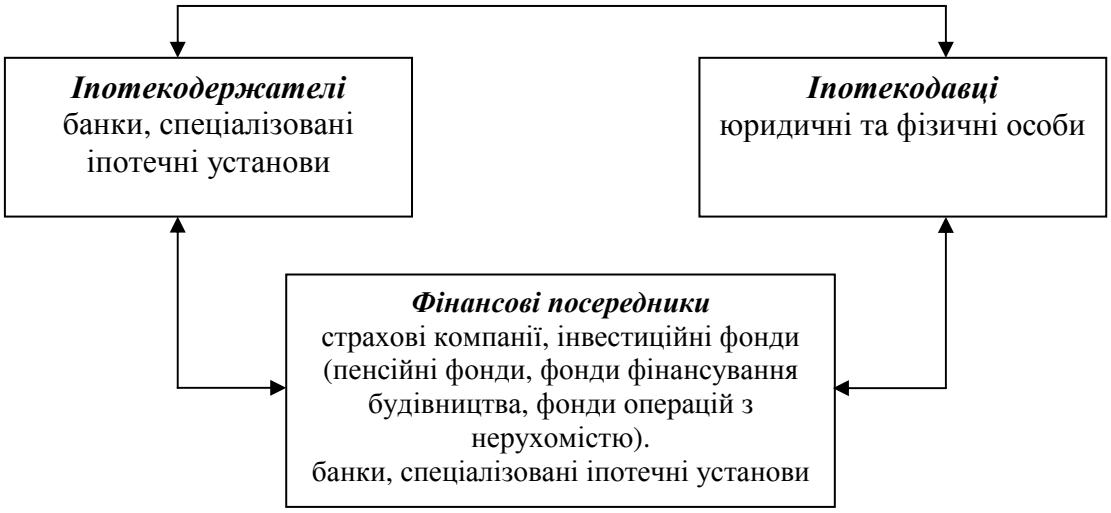

Рис. 4.5. Суб'єкти системи іпотечного кредитування

Предметом іпотеки можуть виступати один або декілька об'єктів нерухомого майна за таких умов:

- нерухоме майно належить іпотекодавцю на правах власності або на праві господарського ведення, якщо іпотекодавцем є державне або комунальне підприємство, установа або організація;
- нерухоме майно може бути відчужено іпотекодавцем і на нього відповідно до законодавства може бути звернуто стягнення;
- нерухоме майно зареєстровано у встановленому законом порядку як окремий виділений у натурі об'єкт права власності, якщо інше не встановлено законом.

Різновиди та особливості предметів іпотеки наведені в Законі України «Про іпотеку» № 898-IV від 05.06.2003 р.

Іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і діє до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

Взаємні права та обов'язки іпотекодавця та іпотекодержателя за іпотечним договором виникають з моменту його нотаріального посвідчення.

Пріоритет права іпотекодержателя на задоволення забезпечених іпотекою вимог за рахунок предмета іпотеки відповідно до зареєстрованих в установленому порядку прав або вимог інших осіб на передане в іпотеку нерухоме майно виникає з моменту державної реєстрації іпотеки.

Зареєстровані права і вимоги на нерухоме майно підлягають задоволенню згідно з їх пріоритетом – у черговості їх державної реєстрації.

Підставою для стягнення заборгованості від реалізації предмета іпотеки є невчасне погашення основного боргу або визнання боржника банкротом.

При непогашенні заборгованості іпотекодержатель надсилає боржнику повідомлення з вимогою погасити заборгованість, якщо протягом 30 днів боржник не погашає заборгованість іпотекодержатель має право почати процедуру реалізації майна.

У світовій практиці існує два основні погляди на механізм іпотечного кредитування. Перший умовно можна назвати “споживчим”. Згідно з цим підходом формуються відносини між позичальником і іпотечним банком з приводу отримання і обслуговування конкретної одиничної позички.

Другий погляд “професійний”, розглядає іпотеку не на рівні окремої позички, а як цілісну і самовідтворювану підсистему фінансового ринку, де банки та інші фінансові інститути виконують посередницькі, обслуговуючі функції по просуванню тимчасово вільних коштів потенційних інвесторів до позичальників. Цей погляд демонструє ключову організуючу роль цілісної і взаємопідпорядкованої інфраструктури в іпотечному кредитуванні.

Найважливіша особливість цієї системи виявляється в її розподілі на первинний і вторинний ринок застав (іпотечних цінних паперів).

На первинному ринку кредитор і позичальник безпосередньо вступають у договірні відносини один з одним. Учасниками первинного ринку виступають, з одного боку, особи, яким надається позичка, а з іншого – універсальні банки, іпотечні банки (компанії), які надають позички під заставу нерухомості.

Основним інструментом, за допомогою якого будуються відносини між суб'єктами первинного ринку, є заставна.

Заставна – це борговий цінний папір, який підтверджує безумовне право її власника на виконання боржником основного зобов'язання, за умови, що воно підлягає виконанню в грошовій формі, а у разі невиконання основного зобов'язання – право звернути стягнення на предмет іпотеки.

Для банку реалізація двосторонніх відносин з клієнтами і відповідне наповнення портфеля заставних є лише однією із сторін забезпечення успішної діяльності на ринку іпотеки. Іншою не менше важливою стороною діяльності іпотечного банку є поповнення кредитних ресурсів, які він був би в змозі запропонувати клієнтам. Вирішити цю задачу банк може, продаючи всі або частину заставних, якими він володіє, іншим учасникам іпотечного ринку, що є переходом на вторинний ринок.

Отже, стає очевидним, що первинний і вторинний ринок заставних – це не ізольовані, а навпаки, взаємопідпорядковані та взаємозабезпечувальні складові.

При іпотечному кредитуванні, виходячи з норм вітчизняного законодавства, права і обов'язки іпотекодержателя та іпотекодавця відображаються в іпотечному договорі (або договорі іпотеки). На підставі договору іпотеки може бути випущена заставна.

Після державної реєстрації іпотеки оригінал заставної передається іпотекодержателю, якщо інший порядок передачі заставної не встановлений іпотечним договором. Отже, першим власником заставної є особа, яка на

момент її видачі згідно з умовами іпотечного договору має статус іпотекодержателя.

Заставна може передаватися її власником будь-якій особі шляхом здійснення індосамента. Наступний власник заставної набуває всіх прав іпотекодержателя (нового кредитора) за договором, яким обумовлено основне зобов'язання і за іпотечним договором, на підставі якого була видана заставна, а права попереднього власника заставної як іпотекодержателя (попереднього кредитора) припиняються.

Попередній власник заставної на вимогу нового власника зобов'язаний передати новому власнику документи та інформацію, для здійснення прав, що витікають із застави.

Заставна підлягає передачі боржнику у разі повного виконання ним основного зобов'язання.

У разі видачі заставної перехід права власності на предмет іпотеки не допускається до повного задоволення вимоги по заставній, окрім. переходу права власності на предмет іпотеки в порядку спадкоємства або правонаступництва. Написи на заставі, які забороняють її передачу, є недійсними.

Іпотекодержатель (власник заставної) може до настання строку виконання боржником зобов'язань по заставній проводити операції для рефінансування власної діяльності.

Суб'єктами рефінансування є банки та інші фінансові установи, у тому числі спеціалізована іпотечна установа.

Рефінансування може здійснюватися такими способами:

- відчуження (продаж) заставної шляхом здійснення індосаменту з компенсацією індосанту вартості заставної у встановленому сторонами розмірі;
- продаж заставної із зобов'язанням зворотного викупу (операція репо);
- передача заставної в заставу для забезпечення виконання зобов'язань перед іншими кредиторами;
- емісія та розміщення іпотечних цінних паперів.

Заставні можуть забезпечувати випуск іпотечних цінних паперів – іпотечних облігацій та іпотечних сертифікатів.

Емітентом іпотечних цінних паперів можуть бути банки і інші фінансові установи, які мають право на здійснення такого виду діяльності.

Іпотекодержатель (власник заставної) має право проводити операції із заставними для рефінансування власної діяльності самостійно або із залученням спеціалізованих фінансових установ, у тому числі державної іпотечної установи, які на підставі договору з іпотекодержателем (власником заставної) надають відповідне рефінансування шляхом проведення операцій з іпотечними активами такого іпотекодержателя, що забезпечує надходження грошових коштів від будь-яких інших осіб-кредиторів.

Незважаючи на можливості, які обумовлено законодавством, українські банки поки ще не використовують такий інструмент як заставна.

Необхідно відзначити, що на практичний розвиток і організацію іпотечного кредитування в тій або іншій країні здійснює вплив цілий комплекс умов і чинників, основними з яких є:

- політичні чинники, а саме: стабільність суспільної системи, передбаченість або непередбачуваність політичних режимів, можливість військової або економічної експансії інших держав або заходів експропріації. При цьому нестабільність політичної ситуації негативно впливає на розвиток іпотечного кредитування, а його успішному розвитку може сприяти включення в державну політику системи можливих протекціоністських заходів (гарантій у забезпечення іпотечних позичок, що здійснюються в рамках емісії цінних паперів для вторинного ринку, різні форми адресної підтримки тощо);
- правові чинники, визначаються загальним станом правового середовища суспільства. Ключовий вплив має здатність правового середовища захищати відносини власності, і, перш за все, на об'єкти нерухомості, а також забезпечення законних способів накладення стягнення і відчуження майна, яке є об'єктом застави. Сюди ж відноситься наявність або відсутність чіткої

системи реєстрації нерухомості, а також реєстрації застави та інших обтяжень на нерухомість.

- економічні чинники: загальний розвиток кредитно-фінансового ринку і ринку цінних паперів, твердість валюти і рівень інфляції, платоспроможність населення. Особливе значення тут має розвиток системи страхування економічних ризиків пов'язаних з іпотекою (страхування самих об'єктів нерухомості, життя позичальників і наданих їм позичок, страхування ліквідності та прибутковості цінних паперів, забезпечених заставами та ін.);
- історичні умови і чинники також можуть мати певний вплив. Особливу роль при цьому грають традиції накопичення коштів або їх відсутність, а також ставлення до позичок населення. Великий вплив на форми розвитку іпотеки в окремих країнах здійснили особливості формування земельного ладу, розвиток і реалізація економічної думки.

Різноманіття перерахованих чинників привело до утворення в світі різних схем і варіантів організації іпотечного кредитування. Вважається, що існує три основні моделі організації іпотечного кредитування, які принципово розрізняються між собою як цілісні системи. Відмінності між ними полягають, перш за все, в принципах формування загального кредитного портфеля кредитних ресурсів для іпотечного кредитування.

Найпростішою і менш досконалою моделлю є, так звана ***"усічено-відкрита модель"*** (рис. 4.6). Ця модель замикається в рамках первинного ринку заставних.

Використання заставних, отриманих іпотечними банками від клієнтів по виданих позичках у рамках такої моделі, як правило, не йде далі за вживання їх як забезпечення частини зовнішніх фінансових ресурсів, що залучаються.

Ця модель застосовується як спеціалізованими іпотечними банками, так і універсальними.

У цьому разі сукупна заявка всіх клієнтів банку на іпотечні позички може забезпечуватися банком з довільних джерел, у тому числі за рахунок власних коштів банку, коштів клієнтів, що знаходяться на депозитах; міжбанківських

позичок тощо. Другою характерною рисою усічено-відкритої моделі є пряма залежність процентних ставок по іпотечних позичках від загального стану кредитно-фінансового ринку в країні. Це здійснює вплив на масштаб і активність банків по іпотечному кредитуванню.

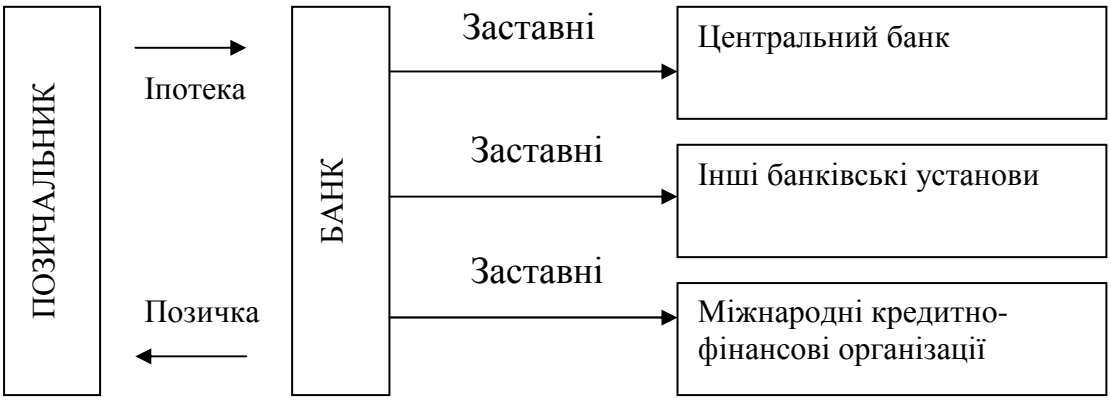

Рис. 4.6. Усічено-відкрита модель іпотечного кредитування

Простота цієї моделі зумовила достатньо широке її застосування в багатьох країнах світу і, особливо, в країнах, які розвиваються, з неповністю сформованою інфраструктурою фінансового ринку і ринку цінних паперів. Проте із тієї ж причини вона займає істотну нішу на ринку іпотечних послуг і в розвинутих країнах, наприклад, таких як Англія, Франція, Іспанія, Ізраїль та ін.

Звичайно параметри іпотечних кредитів (тривалість, вартість та ін.) при цій системі встановлюються самостійно кожним банком залежно від чинників перерахованих раніше. Причому в країнах, де існує тільки ця модель, а ринок іпотечних послуг обмежений недостатньою кількістю іпотечних банків, типовою є монопольне завищення ставок по позичках при нетривалих строках кредитування.

Істотні відмінності від розглянутої моделі має так звана **“розширена модель”**, при якій кредитні ресурси в систему іпотечного кредитування надходять з вторинного ринку цінних паперів, забезпечених нерухомістю (рис. 4.7).

Реалізувати таку модель можливо лише за умови створення розширеної інфраструктури іпотечного ринку, при певному сприянні держави, у тому числі, при його контролі за емісією цінних паперів.

Держава контролює наявність жорсткого балансу між сукупною ціною цінних паперів, випущених в обіг, і ціною застав, проданих іпотечними банками емітентам у забезпечення цієї емісії. Наявність балансу між загальною вартістю первинних заставних і величиною кредитних ресурсів модель не вимагає, оскільки частину ресурсів банки можуть одержувати з інших джерел, також за рахунок власних коштів.

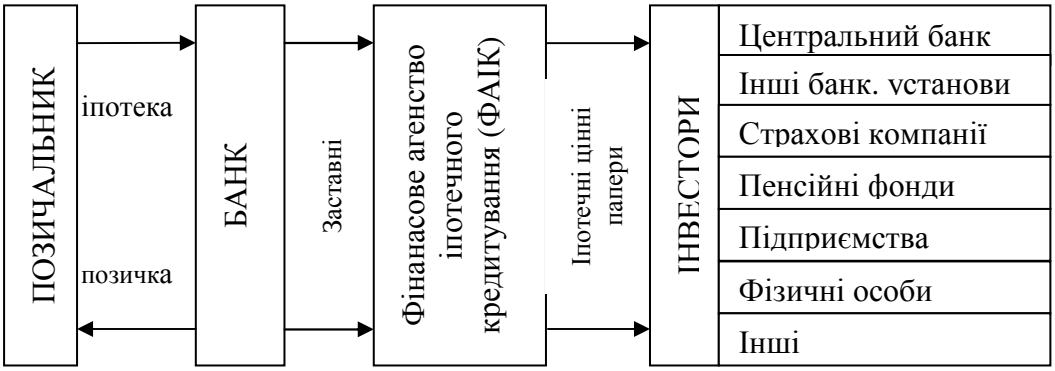

Рис. 4.7. Розширено-відкрита модель іпотечного кредитування

Ця модель є більш стабільною внаслідок того, що більшість цінних паперів, що забезпечують залучення ресурсів, мають попередньо оголошені прибутковість і строк погашення. Проте, будучи відкритою і орієнтованою на отримання кредитних ресурсів з вільного ринку капіталів від незалежних інвесторів, модель схильна до впливу загального стану фінансово-кредитного ринку. Тому широке застосування такі моделі можуть мати лише в країнах із стійкою економікою.

Найбільшого розповсюдження відкрита модель отримала в США, тому іноді її називають “американською моделлю іпотеки”.

Принцип її полягає в тому, що позичальник з певним рівнем доходу придбає готове житло (при житловій іпотеці), сплачуючи при цьому лише незначну частину його вартості власними коштами, а іншу позичковими, які видаються під заставу, або нерухомості, яка купується, або вже знаходиться у власності клієнта.

Позичка надається у межах 70-75% від вартості житла, на строк – 15-30 років, під 7-9% річних. Початкові операції фінансуються за рахунок власного

капіталу позичальників. Банки видають позички і обслуговують їх. Потім банк продає портфель своїх заставних великим фінансовим корпораціям.

Розвиток цієї моделі припускає наявність вторинного ринку заставних. Для банків її привабливість полягає у вирішенні проблеми дефіциту довгострокових кредитних ресурсів шляхом продажу заставних за вже наданими іпотечними позичками.

Загальна схема організації іпотечного кредитування виглядає таким чином:

- клієнт звертається до іпотечного банку за позичкою. На цьому етапі створюється первинний ринок заставних;
- кредитор може зберігати видані заставні у власному портфелі цінних паперів або продати їх іншим інвесторам. Ці інвестори створюють вторинний ринок заставних;
- купуючи заставні, інвестори забезпечують кредиторів додатковими коштами для надання нових позичок;
- емісійно-фінансова компанія (ЕФК, реінвестор, Фінансові агенства іпотечного кредитування (ФІАК)) також може зберігати іпотечні кредити в своєму інвестиційному портфелі, альтернативним варіантом є формування пакета заставних і випуск на цій основі цінних паперів, забезпечених заставними. Покупцями вказаних цінних паперів, які, по суті, є облігаціями, не прив'язаними до конкретних об'єктів нерухомості, а гарантованими лише загальною вартістю всього пулу заставних, якими володіє ФАІК можуть виступати різні фінансові установи (банки, пенсійні фонди, страхові компанії та ін.). При цьому емітент таких паперів гарантує їх утримувачам щомісячні виплати відсотків і основної частини боргу;
- далі цикл повторюється, коли перші фінансові установи надають нові позички під заставу нерухомості, спираючись на фінансові ресурси, що мобілізують на вторинному ринку.

Іпотечний банк, виходячи на вторинний ринок, переслідує дві мети, а саме, поповнити свої ресурси в обмін на заставні з передбаченим доходом і при цьому зберегти певну маржу по цих заставних.

Головна мета емісії нових цінних паперів – якісне перетворення професіонально орієнтованих і складних інструментів – первинних заставних у звичайні для інвесторів інструменти, якими переважно є облігації з фіксованим відсотком.

При заміщенні заставних на власні цінні папери ФАІК забезпечує і свої економічні інтереси, зберігаючи за собою частину доходу, який одержується від позичальника, як плата за позичку, і утриманої банком маржі. Не дивлячись на наявність посередників, які утримують частину доходу від іпотечного кредитування, відсоток доходу, що пропонується утримувачам цінних паперів, забезпечених заставними, залишається дуже високим. Нормальною вважається ситуація, коли цей дохід перевищуватиме середні ставки по строкових депозитах у банках на 0,5 - 1,0 %. Крім того, привабливість таких цінних паперів полягає в їх високій надійності, оскільки вони забезпечені не тільки нерухомістю, але й державними гарантіями і страхуванням.

У США формуванням вторинного ринку застав займаються державні організації, наприклад, Федеральна національна іпотечна асоціація Fannie Mae (“Фенні Мей”). Асоціація має право купувати заставні, гарантовані наступними видами власності: будинки і квартири для однієї сім'ї, включаючи кооперативні; будинки для декількох сімей. Купуючи, закладні вона об'єднує їх у пули, під такі пули випускає високоліквідні цінні папери. Існують й інші подібні “Фенні Мей” компанії. В США при активній державній участі були створені три іпотечні агентства: Fannie Mae (Federal National Mortgage Association), Ginnie Mae (Government National Mortgage Association), Freddie Mac (Federal Home Loan Mortgage Corporation). Така різноманітність робить іпотечне кредитування доступним для позичальників з різними фінансовими можливостями.

Третя модель організації іпотечного кредитування називається ***"збалансована автономна"***. Ця модель застосовується, в основному, при кредитуванні населення. Особлива її ознака – ощадно-позичковий принцип функціонування, коли портфель кредитних ресурсів формується не на відкритому ринку, а цілеспрямовано за рахунок залучення заощаджень майбутніх позичальників за принципом каси взаємодопомоги. Сума заощаджень позичальника повинна приблизно дорівнювати сумі позички, на яку він розраховує. Для позичальника ця вимога відсовує в часі момент реалізації своїх інтересів.

Перевагою цієї моделі є її незалежність від стану фінансово-кредитного ринку. Тепер перед банком не стоїть питання, де і за якою ціною знайти кредитні ресурси, йому необхідно лише встановити відповідну процентну маржу. Ставки доходу по внесках і ставки відсотка за позичками можуть установлюватися теоретично на довільному рівні. Наприклад, банк може не виплачувати дохід на заощадження і, встановивши маржу 3%, оголосити цей же відсоток як ціну позички; або дохід на заощадження нараховуватиметься з розрахунку 10%, тоді відсоток по кредиту буде рівний 13%.

Незалежність моделі від рівня цін на ресурси має важливе значення для розвитку іпотечного кредитування в країнах з нестійкою економікою, з тією лише обмовкою, що всі розрахунки повинні проводитися у вільно використовуваній валюті.

У рамках цієї моделі кредитор має менший ризик неповернення позички, оскільки є можливість перевірки платоспроможності клієнта на накопичувальному етапі взаємовідносин.

У даний час ця модель успішно застосовується в Німеччині. Тут створена "система будівельних збережень", яка охоплює всю країну. Ця система застосовується в житловій сфері. Бажаючи придбати житло, громадянин починає взаємодіяти з фінансово- кредитною системою за 2-10 років до моменту придбання. Виходячи з своїх можливостей, він вносить гроші в спеціалізовані банки або ощадкаси до накопичення 45-50 % від вартості

майбутнього житла. Після цього він одержує право на отримання державної дотації (до 10 % від вартості житла) і право на отримання пільгової позички для оплати бракуючої частини його вартості. Як правило, позичка повертається протягом 10-15 років.

Кошти, що залучаються для накопичення, використовуються для видачі позичок тим громадянам, які звернулися до цієї системи раніше. Іншими словами ця модель менше зв'язана і залежить від функціонування вторинного ринку цінних паперів, є замкнутою, оскільки джерелом надання позичок можуть бути тільки ті кошти, які були накопичені вкладниками – учасниками. Процентна ставка за позичкою встановлюється з самого початку і є дуже низькою, тому для вкладника відсутній ризик через коливання відсотків.

Держава стимулює накопичення коштів шляхом надання премій на житлове будівництво або податкових пільг. Вкладник має нагоду самостійно вибирати вид стимулювання. Премії надаються за умови, що їх розмір не перевищує певні межі доходів. У разі перевищення вкладник має підстави віднімати з доходів частину його заощаджень як витрати на соціальне забезпечення.

В Україні використовується переважно усічено-відкрита модель іпотечного кредитування. Існують приклади застосування сбалансовано-автономної моделі в практиці діяльності окремих банків, наприклад, банку «Аркада», який один із перших, разом з будівельною компанією «Київміськбуд», розпочали відтворення вітчизняного іпотечного кредитування.

З 2004 р. з появою відповідних законодавчих актів, таких як Закони України «Про іпотеку», «Про іпотечні облігації» в Україні створюються передумови для формування розширено-відкритої моделі іпотечного кредитування. У переліку фінансових інструментів вітчизняних банківських установ з’являються іпотечні облігації.

Згідно з чинним законодавством іпотечними облігаціями визнаються облігації, за якими виконання зобов'язань емітента забезпечене іпотечним покриттям. При цьому під іпотечним покриттям розуміються іпотечні активи, а

також інші активи, які відповідно до проспекту емісії та реєстру іпотечного покриття забезпечують виконання зобов'язань емітента за іпотечними облігаціями. Іпотечні активи – це право вимоги за забезпеченим іпотекою грошовим зобов'язанням боржника.

Іпотечні облігації є іменними цінними паперами, які засвідчують внесення грошових коштів її власником і підтверджують зобов'язання емітента відшкодувати йому номінальну вартість цієї облігації та грошового доходу в порядку, встановленому проспектом емісії, а в разі невиконання емітентом зобов'язань за іпотечною облігацією надає її власнику право задовольнити свою вимогу за рахунок іпотечного покриття.

Можуть випускатися такі види іпотечних облігацій як звичайні іпотечні облігації та структуровані іпотечні облігації.

Емітентом звичайних іпотечних облігацій є іпотечний кредитор (банк), що несе відповідальність за виконання зобов'язань за такими іпотечними облігаціями іпотечним покриттям та всім іншим своїм майном, на яке відповідно до законодавства може бути звернено стягнення.

Емітентом структурованих іпотечних облігацій є спеціалізована іпотечна установа, яка несе відповідальність за виконання зобов'язань за такими іпотечними облігаціями лише іпотечним покриттям.

В Україні існує поки що єдина спеціалізована іпотечна установа – Державна іпотечна установа (ДІУ), яку створено в грудні 2004 р. Метою діяльності цієї установи є стимулювання розвитку житлової іпотеки та здешевлення іпотечних позичок для позичальників. Для цього ДІУ рефінансує банківські установи по житлових позичках, наданих відповідно до встановлених стандартів. Ставка рефінансування, як правило, нижча за середньоринкову, а різниця між вартістю іпотечної позички та ставкою рефінансування – винагорода банку становить 1,5%. Необхідно зазначити, що облігації, які емітуються ДІУ, гарантуються державою.

4.5. Лізингові операції банків

Економічна сутність лізингу протягом довгого часу залишається спірною. Одні економісти розглядають лізинг як своєрідний спосіб кредитування підприємницької діяльності, інші повністю ототожнюють з довгостроковою орендою, треті вважають лізинг завуальованим способом купівлі-продажу засобів виробництва або права користування чужим майном.

Різноманітність і суперечність поглядів пояснюється, в основному, недостатньою розробкою теоретичних питань лізингу і, отже, відсутністю єдиного підходу до його сутності в законодавчих актах і на практиці.

Лізинг об'єднує в собі властивості кредитної, інвестиційної і орендної діяльності, які в сукупності утворюють нову організаційно-правову систему відносин. Це відносини пов'язані з передачею засобів виробництва в тимчасове користування шляхом їх купівлі та подальшого надання в лізинг. Тому визначення лізингу тільки з позиції банку-інвестора або орендаря не може адекватно виразити його сутність.

Лізинг відноситься до підприємницької діяльності більш високого рівня в порівнянні з орендою, оскільки він вимагає глибоких знань і фінансового бізнесу, і положення у виробництві, на ринках устаткування і нерухомості, а також наявних потреб клієнтів і особливостей оподаткування.

В економічному значенні лізинг – це комплекс майнових відносин, що забезпечує технічний потенціал підприємств за допомогою передачі майна в тимчасове користування

При лізингу право користування майном відокремлюється від права володіння ним.

Лізингодавець (банк) зберігає за собою право володіння на передане в лізинг майно, тоді як право його використання переходить до лізингоодержувача. За володіння цим правом він здійснює узгоджені з

лізингодавцем лізингові платежі. Після закінчення строку лізингу передане в користування майно залишається власністю лізингодавця. У ряді випадків у лізинговому договорі може бути передбачено право лізингодержувача на покупку об'єктів після закінчення строку договору. В цьому разі до нього після оплати об'єктів лізингу переходить право власності на них.

З економічної точки зору лізинг має схожість з позичкою, наданою на покупку устаткування. Надаючи на певний період устаткування, банк у встановлений час може отримати його назад, таким чином, лізингу властиві такі принципи кредитування як цільова спрямованість і забезпеченість (устаткування), строковість. Окрім цього, за свою послугу банк одержує винагороду у вигляді комісійних (фінансових платежів), до складу яких включена вартість кредитних ресурсів банку на відшкодування витрат з оформлення лізингової угоди. Отже, у лізинговій операції реалізується принцип платності. Оплата лізингових платежів, їх величина і режим перерахування банку визначаються залежно від технічних характеристик устаткування і грошових потоків лізингодавця – тим самим забезпечується реалізація принципу диференційованого підходу.

Таким чином, якщо розглядати фінансову сторону лізингових платежів, то лізингові операції можна визначити як специфічну форму кредитування майна, альтернативну традиційній банківській позичці.

Суб'єктами таких кредитних відносин є: банк – лізингодавець (кредитор) і лізингоодержувач (позичальник). У класичній лізинговій схемі бере участь і третій учасник (суб'єкт) лізингових відносин – продавець майна лізингодавцю (постачальник).

Об'єкт лізингу є істотною умовою, без якої операція вважається недійсною. Залежно від конкретних обставин об'єктами лізингу може бути будь-яке рухоме і нерухоме майно, яке відноситься за діючою класифікацією до основних засобів, окрім майна, забороненого до вільного обігу на ринку і земельних ділянок. Всі об'єкти лізингу можна класифікувати за різними ознаками (рис. 4.8).

Лізингові операції не відносяться до традиційних банківських операцій і отримали широке розповсюдження в світовій банківській практиці відносно недавно. В 70-х роках XX століття в США кожний п'ятий банк з активами понад 100 млн. доларів брав участь у лізингу, загальна кількість банків, що здійснювали лізингові операції перевищила 500. У подальшому широко використовувати лізингові операції почали банки Японії, Великобританії, Франції і Австралії.

Розвиток лізингової діяльності банків обумовлений такими причинами:

- загостренням конкуренції на фінансових ринках, зокрема із спеціальними кредитно-фінансовими установами, внаслідок чого банки почали розвивати лізингові послуги як більш оптимальний варіант інвестування, ніж позички на покупку нового майна;
- відсутністю практично в усіх країнах законодавчих заборон на проведення банками лізингових операцій;
- необхідністю мобілізації для проведення лізингових операцій значних грошових ресурсів, які концентруються, в першу чергу, в банках. На даний час практично всі крупні лізингові операції здійснюються за участю банків;
- стимулюванням розвитку лізингу в багатьох країнах, зокрема, системою податкових пільг;
- необхідністю збільшення гарантій повернення позичок унаслідок зростання кредитних ризиків, оскільки лізингова операція більшою мірою забезпечує виконання позичальником своїх зобов'язань, ніж традиційні банківські позички.

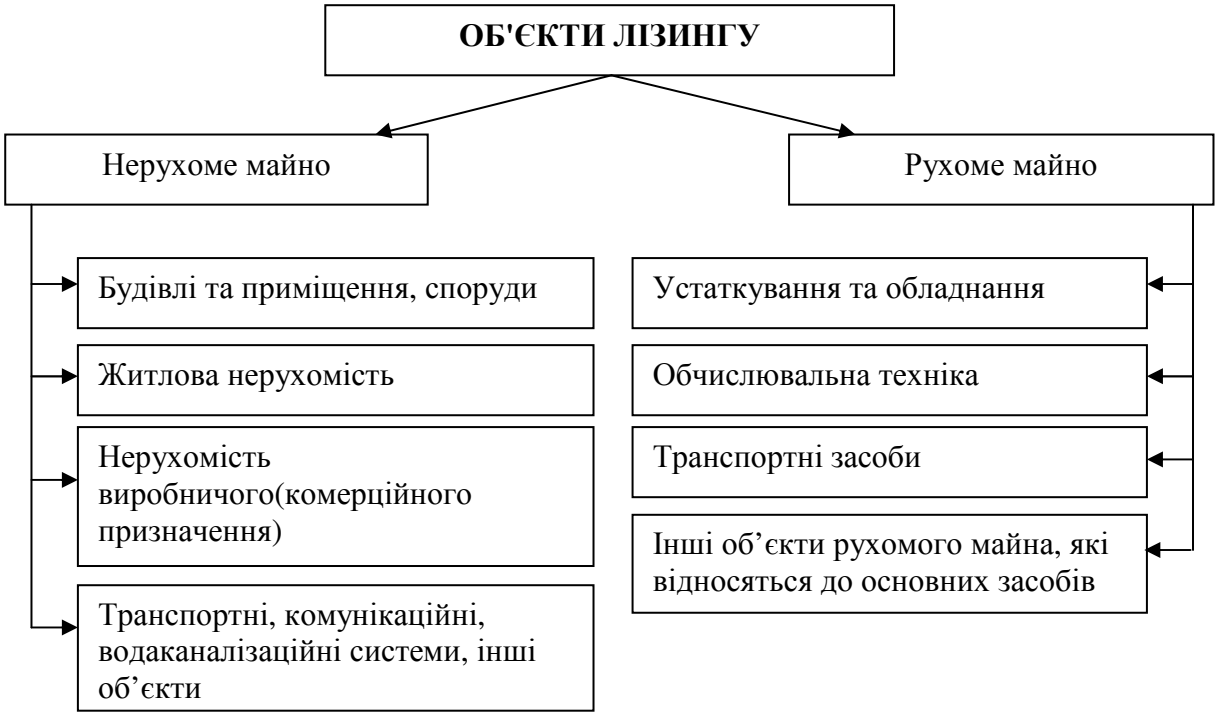

Рис. 4.8. Класифікація об'єктів лізингу

Українські банки в даний час тільки почали освоювати лізингові операції. Їх розвиток стримується підвищеними ризиками цих операції, недостатньою розробленістю нормативної бази, браком довгострокових ресурсів, нестабільністю податкового законодавства, недостатнім податковим стимулюванням лізингової діяльності.

Участь банків у лізинговій діяльності може бути прямою або непрямою. В першому випадку банки є безпосередньо лізингодавцями, для чого в їх структурі створюються спеціальні лізингові відділи (рис. 4.9).

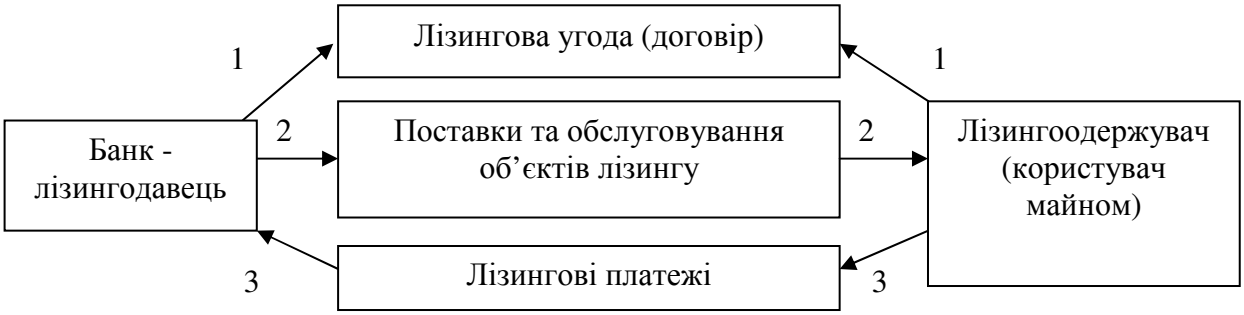

Рис. 4.9. Організація лізингу з прямою участю банку

При непрямій участі банку в лізинговій діяльності відбувається створення дочірніх лізингових фірм, кредитування їх діяльності, а також видача гарантій по лізингових операціях (рис. 4.10).

1. [illegible] кредитних ресурсів банком лізингової компанії.
2. Замовлення об'єкта лізинга.
3. Контракт купівлі-продажу майна.
4. Поставка об'єкта лізинга.
5. Лізингові платежі.
6. Плата банку за кредитні ресурси.

Рис. 4.10. Організація лізингу з непрямою участю банку

Непрямий лізинг передбачає передачу майна через посередників (лізингові компанії). Українські банки створюють дочірні лізингові компанії, яким надають гарантовані позички, окремо для кожної лізингової операції після вивчення платоспроможності клієнтів (лізингоодержувачів), а також звичайні банківські позички.

На думку американського економіста Х.Хеймела «лізингова компанія діє як рука банку, який не може або вважає за краще не брати участь у прямому лізинговому кредитуванні. Банки ж вважають, що маючи справу з дружніми компаніями, вони можуть забезпечити бажаний контроль над лізинговими операціями. Одержувачі лізингового кредиту вибираються банками, якщо ж у цьому беруть участь лізингові компанії, то вони керуються вимогами банку».

У даний час багато вітчизняних банків мають свою лізингову компанію. Однією з головних проблем взаємовідносин між банками і вітчизняними лізинговими компаніями є відсутність у банків довгострокових кредитних

ресурсів. Як відомо, класичні лізингові операції вимагають довгострокових вкладень. Необхідність подолання цієї суперечності створює певні труднощі в комерційній діяльності лізингових компаній, а також у їх взаємовідносинах з банками. Вказане стримує зростання кількості лізингових компаній, а отже, розвиток непрямих лізингових операцій банків.

Для організації лізингових операцій у банках важливе значення має правильне визначення можливих видів і способів їх реалізації, тим більше, що світова практика виробила численні варіанти лізингових угод. Проте в економічній літературі поки немає ясності та однозначності в тлумаченні видів лізингу, отже, допускається змішення понять. Дотепер не розроблено чіткої класифікації і більш менш повного списку лізингових відносин. Межі між ними не завжди належним чином позначаються, і ознаки того або іншого виду в різному ступені поєднуються в одному договорі.

Основні класифікаційні ознаки і групи лізингу наведено в табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Класификація видів лізингу

Класифікаційна ознака	Види лізингу
1. Сфера ринку	Внутрішній та міжнародний
2. Строк дії лізингових відносин	Довгостроковий, середньостроковий, короткостроковий
3. Право на об’єкт лізингу після закінчення дії договору	Фінансовий, оперативний, зворотний
4. Переуступка права користування об’єктом лізингу	Сублізинг

Більш детальна класифікація видів лізингу наведена на рис. 4.11.

Усі існуючі види лізингових угод є різновидами двох базових форм лізингу – оперативного та фінансового.

При оперативному лізингу строк угоди менше періоду повної амортизації оренди майна. Отже, лізингові платежі не покривають повної вартості майна, що викликає необхідність здавати його в лізинг декілька разів. Важливою

відмінною рисою оперативного лізингу є право лізингоодержувача на дострокове припинення контракту. Крім того при оперативному лізингу зростає ризик лізингодавця по відшкодуванню залишкової вартості об'єкта лізингу за відсутності попиту на нього. Тому на початковому етапі розвитку лізингових операцій банків, майно передається переважно на строки, близькі до періоду повної амортизації, тобто у фінансовий лізинг.

При фінансовому лізингу майно надається на тривалий строк, який відповідає строкам амортизації об'єкта лізингу. Протягом цього строку відбувається повне або майже повне відшкодування його вартості.

Після закінчення строку дії договору лізингу користувач може придбати майно у власність за пільговою або залишковою вартістю, відновити угоду на пільгових умовах або припинити відносини.

Рис. 4.11. Класифікація основних видів лізингу

Фінансовий лізинг відрізняється тим, що не передбачає сервісного обслуговування: всі витрати щодо установки і поточного обслуговування майна покладаються, як правило, на лізингоодержувача.

На відміну від операційного фінансовий лізинг істотно знижує ризик лізингодавця (власника майна – банку). Його умови багато в чому ідентичні договорам, що укладаються при отриманні довгострокових банківських позичок, оскільки передбачає майже повне відшкодування вартості устаткування (70-80%), тобто повернення вкладених банком кредитних ресурсів, внесення періодичної плати, що включає вартість устаткування і дохід банку; право оголосити лізингоодережувача банкрутом у разі його нездатності виконати укладену угоду і т.д. Схожість умов довгострокового кредитування і фінансового лізингу визначає привабливість фінансового лізингу для банків. При здійсненні банками лізингових операцій важливе значення набувають питання застави, страхування, гарантій і процедура придбання лізингового майна. В практиці застосовуються три основні варіанти відносин при купівлі-продажу об'єкта лізингу:

- лізингоодержувач самостійно вибирає продавця і предмет лізингу, а лізингодавець (банк) тільки оплачує операцію купівлі-продажу і передає право користування лізингоодержувачу (рис. 4.12);
- продавця вибирає лізингодавець (банк), тоді він несе відповідальність за договором купівлі-продажу об'єкта лізингу;
- лізингодавець (банк) призначає лізингоодержувача своїм агентом за замовленням устаткування у постачальника.

Банк, що здійснює лізингові операції, одержує такі переваги:

- розширення переліку банківських операцій, зростання числа клієнтів і, відповідно, збільшення одержуваних доходів;
- зниження ризику втрат від платоспроможності клієнтів;
- при здійсненні лізингових операцій банк залишається власником майна, що передається лізингоодержувачу, і отже, при порушенні умов договору він може зажадати повернення переданого в оренду майна. Дана обставина

забезпечує можливість проведення лізингових операцій з клієнтами, чиє фінансове положення складно прогнозувати, наприклад, з малими підприємствами, особами, що займаються індивідуальною трудовою діяльністю;

- банк має право нараховувати на майно, яке передається лізингоодержувачу, амортизаційні відрахування, які можуть служити джерелом коштів для закупівлі нового майна;
- величина лізингових платежів за надання банком майна лізингоодержувачу, як правило, вище ніж процентна ставка за довгостроковими позичками, які надаються на той же строк. Дане положення виправдовується наданням клієнту, окрім позички, додаткових послуг, пов'язаних з пошуком устаткування, можливо його обслуговуванням і т.д.

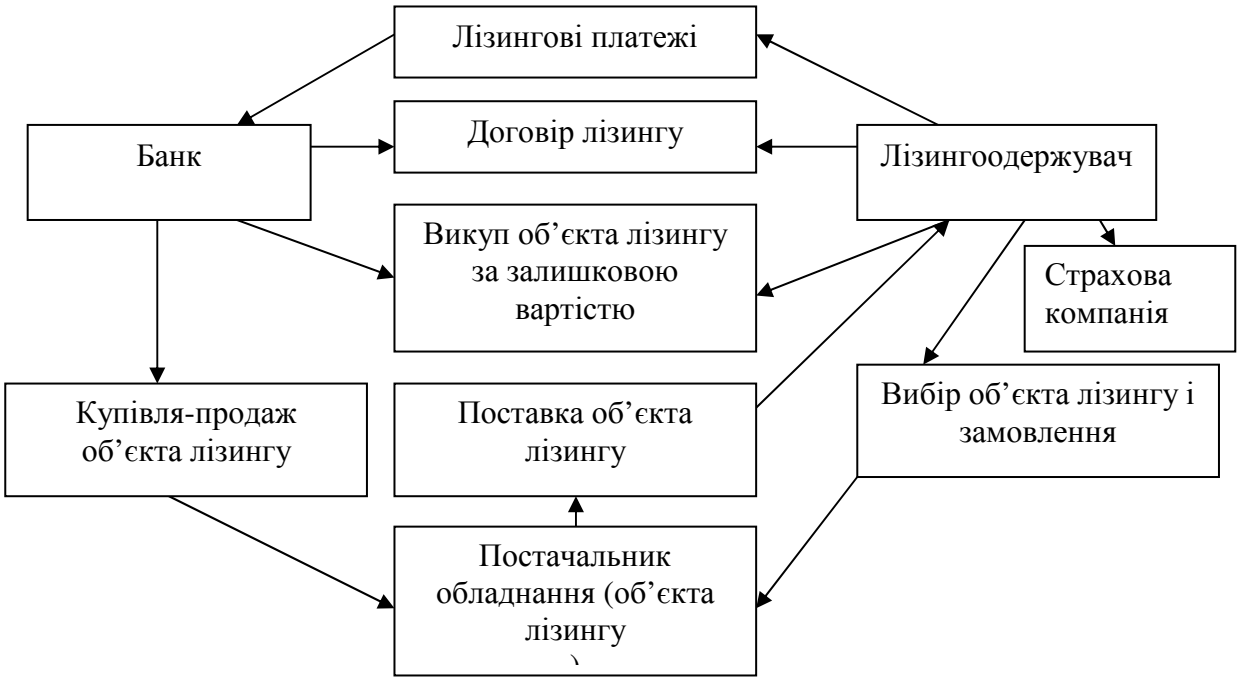

Рис. 4.12. Схема фінансового лізингу в банку

Лізингова операція банку – це операція, що передбачає надання банком основних фондів у користування юридичним або фізичним особам за певну плату і на певний строк.

Перед початком проведення лізингових операцій банку необхідно чітко визначити ряд позицій: структуру потенційних лізингоодержувачів (державні

підприємства, спільні підприємства, акціонерні банки, малі підприємства, фізичні особи і т.д.); галузі застосування лізингу; вид майна, яке передається в оренду (устаткування, ЕОМ, транспортні засоби, нерухомість і т.д.).

Для проведення лізингових операцій в банку рекомендується сформувати спеціальну групу з 2-3 осіб, а при подальшому розвитку лізингових операцій, збільшенні їх кількості та обсягів, виділити окремий підрозділ. Починати лізингові операції необхідно з нескладного устаткування, технічне обслуговування якого може забезпечити сам банк.

Організація і технічне здійснення лізингових операцій у кожному банку має свої особливості, але загалом можна виділити три основні етапи (рис. 4.13).

І етап. *Підготовка і обгрунтування лізингової операції.* Для укладення лізингового договору лізингоодержувач звертається в банк, або лізингову компанію, або банк (компанія) сам знаходить потенційних клієнтів – як лізингоодержувачів, так і постачальників устаткування. У будь-якому випадку лізингова операція починається з отримання заявки від майбутнього лізингоодержувача майна.

Заявка складається в довільній формі, де обов'язково повинно бути вказано найменування майна, його параметри, технічні та економічні характеристики, а також місцезнаходження потенційного постачальника і його реквізити.

Одночасно із заявкою (або після ухвалення банком рішення про її розгляд) лізингоодержувач представляє такі документи:

- нотаріально завірені копії засновницьких документів;
- бухгалтерський баланс за останній рік або квартал, звіт про прибуток і збитки;
- економічне обґрунтовування і аналіз ефективності лізингової операції (бізнес-план);
- гарантійне забезпечення операції.

При необхідності банк має право вимагати надання додаткової інформації (кількість поточних рахунків у банках, розшифровку кредиторської заборгованості, звіт про грошові потоки і т.д.).

Після отримання банком усіх необхідних документів починається їх перевірка і всебічна експертиза лізингового проекту, яка у разі потреби може бути доручена незалежним експертам. Аналізується первинна вартість майна, тривалість договору, можливі схеми виплати лізингових платежів, їх періодичність, розмір авансу, залишкова вартість майна і т.д.

Рис. 4.13. Основні етапи організації лізингової операції банку

Основною задачею банківського фахівця по лізингу є оцінка здатності лізингоодержувача виплатити лізингові платежі, а також оцінити попит на майно, щоб виявити можливості повторної здачі майна або його продажу у разі дострокового розірвання контракту.

Складність правильної оцінки платоспроможності клієнта пов'язана з нестабільною економічною ситуацією в країні, необхідністю оцінки не стільки поточного, скільки майбутнього фінансового стану лізингоодержувача, оскільки лізинговий договір укладається на тривалий період. У разі міжнародного лізингу виникають такі проблеми: вибір валюти платежу, оцінка зміни курсу валюти, митний режим лізингоодержувача, наявність угод про незастосування подвійного оподаткування між країнами, захист прав власності іноземного капіталу.

У разі ухвалення банком позитивного рішення про здійснення лізингової операції він на підставі заяви лізингоодержувача направляє замовлення-наряд постачальнику, у якому разом з юридичною адресою і банківськими реквізитами лізингоодержувача вказується вид майна зі всіма необхідними параметрами, його ціна і місцезнаходження одержувача. При необхідності виконання додаткових робіт (наприклад, по установці, монтажу і т.п.). До замовлення-наряду додається технічне завдання на виконання цих робіт з указівкою вартості. Після отримання постачальником замовлення-наряду останній повідомляє банк про його отримання і готовність виконання.

Для підготовки початкових даних за договором лізингу банківському менеджеру необхідно проаналізувати таку інформацію:

- закупівельну вартість майна;
- процентну ставку, яка використовується банком по довгострокових позичках, виданих на аналогічний строк аналогічним позичальникам;
- тривалість дії договору, наявність необхідних кредитних ресурсів;
- періодичність лізингових платежів;
- метод погашення амортизації;
- розмір викупу об'єкта лізингу по залишковій вартості.

2 етап. *Юридичне оформлення лізингової операції банку.*

Лізингові операції банків оформляються такими договорами.

1. Договір купівлі-продажу між банком і постачальником майна.

В договорі купівлі-продажу обов'язково повинні бути присутні наступні положення: майно отримується з метою подальшої передачі лізингоодержувачу (указується його найменування) в рамках договору лізингу; замовник передає всі свої зобов'язання, за винятком платіжних, лізингоодержувачу і постачальник згоден з цим; постачальник згоден з тим, що замовник передає всі свої права (за винятком права власності) лізингоодержувачу і надає йому право пред'являти всі претензії до постачальника.

2. Кредитний договір з лізинговою компанією укладається з банком, якщо використовується непрямий банківський лізинг.
3. Договір страхування об'єктів лізингу.
4. Договір на технічне обслуговування устаткування.
5. Договір лізингу.

Основним документом, що регламентує лізингову операцію банку, є договір лізингу (лізингова угода). В договорі лізингу повинні бути вказані такі положення (рис. 4.14).

У преамбулі договору вказується найменування сторін і прізвища осіб, уповноважених підписувати договір. У предметі договору вказується майно, яке буде куплене і передане в тимчасове користування, його вартість, місце і строки поставки. Як правило, транспортні витрати по доставці майна виділяються окремою сумою, оскільки оплачуються лізингоодержувачем. При цьому постачальник повідомляється про те, для якої мети отримується майно.

Також необхідно вказати, чи брав участь лізингодавець у виборі майна і постачальника.

Обов'язковою умовою договору лізингу є вказівка строку його дії, причому датою початку строку договору є дата прийняття майна лізингоодержувачем.

Рис. 4.14. Положення договору лізингу

Окремий розділ у договорі лізингу присвячений порядку поставки і приймання лізингового майна. В ньому відображається, які сторони беруть участь у прийнятті майна. Як правило, це постачальник, банк і лізингоодержувач. У деяких випадках лізингодавець може передати свої права по прийняттю майна лізингоодержувачу. Якщо необхідно, то надається графік приймально-здавальних випробувань. Обов'язково указується строк, протягом якого майно повинне бути прийнято. Прийняття майна оформляється актом прийняття – здачі, який підписується всіма сторонами, що беруть участь у прийнятті. В акті встановлено, що поставлене майно відповідає всім вимогам, записаним у заявці-наряді, повністю укомплектовано, працездатно і готове до використання. Підписуючи акт прийняття, лізингоодержувач підтверджує належну поставку майна відповідно до умов договору лізингу. Підписання акту прийняття майна є важливим моментом лізингової операції, так як з цього часу

на лізингоодержувача переходять багато прав і обов'язків лізингодавця і додаткової відповідальності, а саме:

- починається строк дії лізингового договору;
- лізингодавець звільняється від відповідальності перед лізингоодержувачем за якість і придатність майна, гарантійних зобов'язань постачальника, збитки, що виникають у результаті його використання;
- ризик випадкової загибелі, втрати, псування, розкрадання майна переходить до лізингоодержувача;
- лізингоодержувач приймає всі права лізингодавця відносно постачальника, пов'язані з можливістю напряму пред'являти претензії за якість майна, ремонт і його гарантійне обслуговування.

Після підписання акту прийняття-здачі банк виконує свою основну функцію – оплачує рахунки постачальника за договором купівлі-продажу.

3 етап. *Виконання лізингової операції.*

У процесі використання майна лізингоодержувач зобов'язаний підтримувати його в робочому стані, експлуатувати відповідно до існуючих інструкцій і згідно з метою, передбаченою в договорі, здійснювати поточний і профілактичний ремонт, а в обумовлених у договорі випадках і капітальний. Банк має право у будь-який час провести інспекцію і перевірити чи за призначенням використовується майно. Основним обов'язком лізингоодержувача є своєчасна виплата лізингових платежів. Ніякі порушення нормального стану майна або інші причини не звільняють лізингоодержувача від сплати лізингових платежів і не можуть служити мотивом для їх зменшення. Лізингоодержувач зобов'язаний виплатити банку загальну суму лізингових платежів, передбачених договором.

У разі затримки виплати лізингових платежів у договорі повинні бути передбачені штрафні санкції за порушення термінів виплат періодичних лізингових платежів. По закінченню строку дії лізингового договору останній вважається завершеним, якщо лізингоодержувач не тільки виплатив загальну суму лізингових платежів, але і вирішив питання з об'єктом лізингу.

Лізингоодержувач має право повернути майно банку; укласти новий договір; придбати майно у власність.

При фінансовому лізингу, як правило, реалізується другий або третій варіанти, оскільки банк не зацікавлений у поверненні майна. Банку вигідніше укласти новий договір на пільгових для лізингоодержувача умовах або продати майно за невелику платню.

Якщо лізинговий договір розривається з вини лізингоодержувача, він повинен заплатити банку суму закриття операції, яка включає:

- залишкову вартість майна на момент закінчення строку, якщо в ньому передбачений викуп майна;
- неоплачену суму лізингових платежів з пенею;
- неустойку.

Якщо в договорі лізингу передбачений викуп майна, то після сплати банку останніх лізингових платежів сторони укладають акт купівлі-продажу лізингового майна, мета якого визначена в лізинговому договорі. Після цього майно переходить у власність лізингоодержувача, а лізингова операція банку вважається завершеною.

Згідно зі ст. 16 Закону України «Про фінансовий лізинг» сплата лізингових платежів здійснюється в порядку, встановленому договором.

Лізингові платежі можуть включати:

- суму, яка відшкодовує частину вартості предмета лізингу;
- платіж як винагорода лізингодавцю за отримане в лізинг майно;
- компенсацію відсотків за позичкою;
- інші витрати лізингодавця, які безпосередньо пов'язані з виконанням договору лізингу.

Загальна вартість договору лізингу включає загальну суму лізингових платежів, а також ціну предмета лізингу у випадку, якщо договором лізингу передбачений перехід права власності на предмет лізингу до лізингоодержувача в рамках даного договору.

Загальна сума договору лізингу є сукупністю всіх лізингових платежів, передбачених договором лізингу і розраховується з урахуванням амортизації всієї або істотної частини вартості предмета лізингу з урахуванням права застосовувати прискорену амортизацію.

Під лізинговим платежем за період розуміється вартість послуг лізингодавця, які надаються за договором лізингу відповідно до умов договору лізингу протягом строку його дії. До складу лізингових платежів входить:

- відшкодування витрат лізингодавця, пов'язаних з придбанням і передачею предмета лізингу лізингоодержувачу, яке здійснюється шляхом нарахування амортизації;
- відшкодування других витрат, пов'язаних із здійсненням лізингової операції;
- дохід лізингодавця.

Розмір лізингових платежів і порядок їх розподілу по періодах протягом строку лізингу визначаються договором лізингу. Зобов'язання лізингоодержувача по виплатах за договором лізингу виникають з дати підписання договору лізингу, або з моменту передачі об’єкта лізингу в його тимчасове володіння і користування, якщо інше не передбачене договором лізингу.

Лізингодавці мають право залучати кошти юридичних і (або) фізичних осіб (резидентів і нерезидентів країни) для здійснення лізингової діяльності. Лізингоодержувач має право виступати як кредитор лізингодавця в межах однієї лізингової операції в розмірі не більше 30% від витрат лізингодавця, пов'язаних з придбанням і передачею предмета лізингу лізингоодержувачу.

4.6. Споживче кредитування

Споживчий кредит відображає економічні відносини між кредитором і позичальником із приводу кредитування кінцевого споживання. Цей вид кредитування відрізняється від позичок, які надаються підприємствам для виробничих цілей складом учасників угоди, об'єктами кредитування та умовами надання позичок.

Суб'єктами кредитних відносин є фізичні особи (позичальники), а в ролі кредиторів виступають банки, інші фінансові посередники (кредитні спілки, ломбарди, страхові компанії та ін.). Фізичні особи можуть стати суб'єктами кредитних відносин, якщо вони дієздатні в правовому відношенні та мають стабільні гарантовані джерела доходів.

Об'єктом кредитування є витрати, пов'язані із задоволенням споживчого попиту населення поточного характеру, у тому числі придбання товарів в особисту власність, а також витрати капітального (інвестиційного) характеру.

Споживчий кредит ***є окремою формою кредиту, так як сукупність певних економічних відносин між кредитором (банком, небанківською кредитною установою чи комерційною організацією) і позичальником населенням (фізичними особами) має специфічні риси, що пов'язані з особливостями сфери особистого споживання населення, властиві тільки даній формі кредиту***

По-перше, споживчий кредит відображає відносини між кредитором і позичальником, суть яких полягає у кредитуванні кінцевого споживання, на відміну від позичок, які надаються суб'єктам господарювання для виробничих цілей або для придбання активів, які спричиняють рух вартості (наприклад, акцій, облігацій тощо).

По-друге, споживчими позичками населення, як правило, користується, коли не вистачає власних коштів, тоді як юридичні особи часто використовують отримані позички як джерело доходів.

По-третє, на відміну від усіх інших форм кредитів, якими користуються переважно суб'єкти господарювання, споживчі кредити одержують фізичні особи.

По-четверте, повернення позиченої вартості у випадку споживчої позички відбувається не в результаті вивільнення коштів у позичальника, а внаслідок їхнього накопичення.

По-п'яте, споживчий кредит є способом задоволення споживчих потреб населення. Такий кредит прискорює одержання певних благ (товарів, послуг), які вони могли б мати (придбати) тільки в майбутньому, накопичивши кошти, які необхідні для купівлі цих товарно-матеріальних цінностей або послуг, будівництва та ін. Надання споживчих кредитів населенню, з одного боку, підвищує їхній платоспроможний попит, життєвий рівень у цілому, а з іншого боку – прискорює реалізацію товарних запасів, послуг, сприяє створенню основних фондів.

По-шосте, всі види споживчого кредиту мають соціальний характер, оскільки вони сприяють вирішенню суспільних проблем – підвищенню життєвого рівня населення (насамперед, з низькими й середніми доходами), затвердженню принципів соціальної справедливості. Саме із цієї причини споживче кредитування в більшості країн регулюється особливо ретельно.

Для населення споживчий кредит відіграє важливу роль, але, як будь-яке економічне явище, він має свої переваги та свої недоліки, які необхідно враховувати при розгляді даної форми кредиту (табл. 4.6.).

В економіці країни ***споживчий кредит*** виконує певну ***роль:***

- по-перше, розширює ринок збуту товарів та послуг, які задовольнять споживчий попит населення; прискорює процес їх реалізації, що сприяє одержанню прибутку суб’єктами підприємницької діяльності, які займаються їх виготовленням та розповсюдженням;

- по-друге, сприяє поліпшенню соціальних умов життєдіяльності населення.

Таблиця 4.6

Переваги та недоліки споживчого кредитування

Переваги	*Недоліки*
1. Можливість одержати ті речі, які без використання позички довелося б дуже довго чекати, або які були б просто недоступні. 2. Гнучкість: дозволяє робити покупки в зручний час і на вигідних умовах, навіть якщо в цей момент споживач не має у своєму розпорядженні необхідну суму наявних коштів. 3. Безпека: коли людина робить покупки або подорожує, кошти, які можуть бути отримані за допомогою кредитних карток є більш надійним способом оплати в порівнянні з готівкою. 4. Допомога: споживче кредитування дозволяє оплачувати непередбачені термінові витрати (наприклад, ремонт автомобіля після аварії та ін.)	1. Іноді отримані позичкові кошти створюють ілюзію багатства й призводять до надмірних витрат і, згодом, у міру зростання боргів часто виникають труднощі із щомісячними платежами. 2. Як правило, покупки в кредит коштують дорожче, ніж при оплаті готівкою. Це відбувається тому, що при купівлі в кредит ціна товару часто трохи вище, ніж при оплаті готівкою, і до неї ще треба додати відсоток за користування позичкою. 3. Люди, які користуються позичкою, часто ігнорують розпродаж, тому що вони можуть купити все, що хочуть у будь-який час, роблячи тим самим неощадливі покупки.

Класифікацію споживчих позичок можна навести за такими ознаками, у тому числі, за типом учасників, видами забезпечення, термінами користування, цільовим напрямком, методами погашення та обсягами кредитування тощо (рис. 4.15.).

Види споживчих позичок
За суб’єктами кредитних відносин: банківські та небанківські позички
За об'єктами кредитування: на споживчі цілі, поточне споживання і витрати капітального характеру
За формами видачі: на товарні та грошові позички
За ступенем покриття позичкою вартості споживчих товарів, послуг – позички на повну вартість або часткову їх оплату
За способом погашення позичок – на ті, що погашаються поступово або разовим платежем
За термінами надання – короткострокові, середньострокові та довгострокові
Прямі позички позичальникам та опосередковано через посередників (торгові організації, ломбарди)
За способом видачі – цільові та нецільові, за допомогою овердрафту, кредитної картки
За методом стягнення відсотків: дисконтні – у момент видачі позички, у момент її погашення
За характером кругообігу – разові та відновлювальні

Рис. 4.15. Класифікація споживчих позичок

Основні умови споживчого кредитування:

На першому, попередньому етапі, банк у бесіді з потенційним позичальником з'ясовує таке:

1) визначає об'єкт і термін кредитування, попередню процентну ставку і забезпечення, яке пропонується за позичкою;
2) порівнює одержані дані з кредитною політикою банку;
3) у випадку невідповідності початкових даних кредитній політиці банку – відмовляє потенційному позичальнику;
4) у разі відповідності початкових даних співробітник відділу споживчого кредитування починає формувати кредитну справу, для цього позичальник повинен подати такі документи:

- заяву на отримання позички;
- паспорт;
- довідку про отримання ідентифікаційного коду;
- анкету позичальника;
- довідку з місця постійної роботи позичальника з вказівкою посади і одержуваного доходу (середньомісячного заробітку) і розміру відрахувань з нього. Пенсіонери надають довідку про розмір пенсії з організації, яка нараховує пенсію;
- документи, які підтверджують інші доходи для визначення платоспроможності позичальника;
- документи, які підтверджують право власності на майно позичальника або майнового поручителя;
- нотаріально оформлену письмову згоду чоловіка (дружини) позичальника на передачу майна (нерухомого або транспортного засобу) в заставу – у випадку, якщо майно було придбано в період шлюбного життя і є сумісною власністю подружжя;
- відомості про прописку на житловій площі осіб – у випадку, якщо в заставу пропонується житло.

Крім того, позичальник додатково подає наступні документи, якщо позичка надається на:

- придбання товару через торгову мережу – рахунок фактуру;
- будівництво – виписку з рішення місцевої Ради народних депутатів про виділення земельної ділянки під забудову, акт про відведення земельної ділянки в оригіналі, дозвіл на будівництво, проект будівлі, кошторис (якщо виділення земельної ділянки відбулося 3 і більш років тому – письмове підтвердження дозволу на здійснення чи продовження будівництва);
- реконструкцію і ремонт – документи, що підтверджують право власності позичальника на об'єкт ремонту, і кошторис робіт;

- купівлю будинків, квартир, гаражів, іншої нерухомості – довідку бюро технічної інвентаризації про балансову (залишкову) вартість будови або квартири.

Розміри позичок обмежуються:

- платоспроможністю позичальника, його можливістю повністю, у встановлений термін повернути одержану позичку;
- вартістю закладеного майна, яке може бути пред'явлене в якості забезпечення повернення позички.

Періодичність оцінки фінансового стану фізичних осіб визначається банками самостійно з урахуванням стану обслуговування ними боргу та строку позички, але не рідше ніж один раз у рік. Якщо обслуговування кредитної заборгованості відбувається із простроченням або пролонгацією, то оцінка фінансового стану позичальника-фізичної особи має відбуватися постійно протягом періоду несвоєчасного погашення боргу.

Для оцінки фінансового стану позичальника – фізичної особи банки ***встановлюють показники та їх оптимальні значення*** залежно від цілі позички (на придбання або будівництво житла, придбання транспортних засобів, товарів тривалого використання, на інші потреби), її обсягів й строку, виду забезпечення (застави).

У разі визначення кредитоспроможності позичальника - фізичної особи мають ураховуватися як кількісні показники (економічна кредитоспроможність), так і якісні характеристики (особиста кредитоспроможність) позичальника, що підтверджуються достовірними документами, виданими третьою особою (довідка з місця роботи, довідка про доходи тощо, у тому числі отримана від бюро кредитних історій), і розрахунками.

При здійсненні оцінки кредитоспроможності позичальника на підставі аналізу кількісних та якісних показників, що можуть у тій чи іншій мірі вплинути на виконання позичальником зобов'язань за поверненням позички, визначається рівень їх ймовірного впливу на дотримання умов кредитної угоди

шляхом установлення оптимальних значень та відповідних балів для кожного з показників з урахуванням виду і строку позички, яка надається.

До ***якісних характеристик*** позичальника, зокрема, належать:

- загальний матеріальний стан клієнта (про що свідчить наявність майна, право власності на яке підтверджується копіями відповідних документів, засвідченими в установленому порядку);
- соціальна стабільність клієнта (тобто наявність постійної роботи, ділова репутація, сімейний стан тощо);
- вік клієнта;
- кредитна історія (інтенсивність користування банківськими кредитами/гарантіями в минулому та своєчасність їх погашення й сплати відсотків/комісій за ними).

До основних ***кількісних показників*** оцінки фінансового стану позичальника-фізичної особи належать такі:

- сукупний чистий дохід (щомісячні очікувані сукупні доходи, зменшені на сукупні витрати та зобов'язання) та прогноз на майбутнє;
- заощадження на рахунках у банку (інформація надається за бажанням позичальника);
- коефіцієнти, які характеризують поточну платоспроможність позичальника і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитною угодою (зокрема, співвідношення сукупних доходів і витрат/зобов'язань позичальника, сукупного чистого доходу за місяць і щомісячного внеску за позичкою та відсотками/комісіями за нею);
- забезпечення позички (застава рухомого й нерухомого майна, наявність його страхування, права власності на об'єкт кредитування (житло, автотранспорт тощо) та ліквідність застави.

Строки користування позичками встановлюються залежно від наявності кредитних ресурсів, об'єкта кредитування, розміру позички, платоспроможності та фінансового стану позичальника.

Позички надаються в готівковій або безготівковій формах у національній валюті. Згідно з вимогами Закону України «Про внесення змін до деяких законів України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи» № 1533-VI від 23.05.2009 р. фінансові установи (у тому числі банки) мають право надавати позички в іноземній валюті фізичним особам - резидентам і нерезидентам, які не займаються підприємницькою діяльністю, тільки для оплати послуг нерезидентам за лікування та навчання за кордоном. Банківські установи надають позички шляхом безпосереднього спрямування коштів на рахунок лікувальної установи або закладу освіти за умови пред'явлення фізичною особою-позичальником відповідних підтверджуючих документів та з урахуванням вимог нормативно-правових актів Національного банку України, що регулюють порядок здійснення переказів іноземної валюти за дорученням та на користь фізичних осіб.

Після детального вивчення представлених документів, а також отримання висновку юридичного управління, служби безпеки банку, кредитний менеджер готує експертний висновок для розгляду питання щодо надання позички на кредитному комітеті.

Експертний висновок повинен включати:

- короткий висновок про позичальника, що передусім, має включати оцінку кредитоспроможності позичальника з віднесенням його до відповідного класу.
- аналіз забезпечення за позичкою;
- аналіз можливості усунення недоліків, які вказані у висновку юридичного управління і служби безпеки банку;
- висновок про можливість або недоцільність надання позички.

У разі позитивного рішення кредитного комітету банку позичальнику видається позичка.

Після надання позички кредитні менеджери здійснюють постійний моніторинг за дотриманням позичальником умов кредитного договору. У ході проведення моніторингу банк оцінює можливі зміни фінансового стану позичальника-фізичної особи, якість обслуговування заборгованості за

позичкою, стан заставленого майна тощо. Якість обслуговування боргу позичальником-фізичною особою визначається за визначеними характеристиками.

Крім індивідуального підходу до класифікації кредитного портфеля споживчих позичок за ступенем кредитного ризику та розрахунку спеціальних резервів під такі операції, який полягає в оцінці фінансового стану окремих позичальників та якості погашення заборгованості за кожною позичкою, банк може використовувати портфельний підхід щодо портфеля однорідних споживчих позичок.

Однорідні споживчі позички – це позички на поточні потреби, які надані позичальнику - фізичній особі, і загальна сума заборгованості за ними за одним чи декількома кредитними договорами (незалежно від наявності забезпечення) не перевищує 20 000 гривень

Портфель однорідних споживчих позичок – це загальна сума заборгованості за однорідними споживчими позичками, що надані банком на поточні потреби позичальникам - фізичним особам, у кредитних договорах з якими є письмова згода позичальника надання банком відповідної інформації до бюро кредитних історій.

Класифікація заборгованості за позичками, які включені до портфеля однорідних споживчих позичок, здійснюється залежно від своєчасності погашення позичальником основного боргу та/або відсотків/комісій за позичкою. Категорія заборгованості за однорідними споживчими позичками визначається банком щомісяця залежно від кількості днів прострочення основного боргу та/або відсотків/комісій за ним, як це наведено в табл.4.8.

Таблиця 4.8

Класифікація однорідних споживчих позичок за ступенем ризику

Кількість календарних днів прострочення	Категорія заборгованості	Коефіцієнт резервування, %	
		у гривнях	в іноземній валюті
0	Стандартна	2	50
До 30	Під контролем	10	100
31-60	Субстандартна	40	100
61-90	Сумнівна	80	100
від 91 і більше	Безнадійна	100	100

Банк перевіряє кредитоспроможність позичальника, заборгованість за позичкою якого включена до портфеля однорідних споживчих позичок, за власною методикою. Банк самостійно встановлює періодичність перегляду кредитоспроможності позичальника за цими позичками.

При розрахунку резерву за заборгованістю, яка сформувалась за портфелем однорідних споживчих позичок, забезпечення за цими позичками до уваги не береться. За заборгованістю, яка включена до портфеля однорідних споживчих позичок, сума загального кредитного ризику зважується на встановлений коефіцієнт резервування залежно від категорії, до якої віднесена ця заборгованість.

Питання до самоконтролю

1. Охарактеризуйте сутність кредитної лінії. Які існують види кредитних ліній?
2. У чому полягають переваги та недоліки використання овердрафта для банків та позичальників?
3. Що таке контокорентна позичка? В яких випадках вона надається?

4. Назвіть відмінності між кредитною лінією, овердрафтом та контокорентом.
5. Які види кредитних операцій з векселями можуть здійснюватись в банках?
6. Які кредитні операції з векселями для банків є більш ризикованими?
7. Обґрунтуйте сутність іпотечного кредитування. Назвіть його основні особливості.
8. Охарактеризуйте основні моделі іпотечного кредитування.
9. Дайте визначення лізингу як кредитної операції банку. Назвіть основні переваги лізингу для банків та позичальників.
10. З яких етапів складається організація лізингових операцій банку?
11. Визначте сутність споживчого кредитування.
12. У чому полягає роль споживчого кредитування? На яких основних умовах здійснюється споживче кредитування?

РОЗДІЛ 5. БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

5.1. Банки – учасники ринку цінних паперів

Ринок цінних паперів разом із ринком позичкового капіталу покликаний стабілізувати фінансове становище в окремих підприємствах, галузях та в народному господарстві за рахунок оперативного перерозподілу коштів на ті напрямки й об'єкти, де в них відчувається найбільша потреба.

Виникнення і функціонування ринку цінних паперів тісно зв'язано з функціонуванням ринку реальних капіталів, тобто матеріальних цінностей – товарів. На визначеному етапі історичного розвитку з'являються цінні папери –- фондові активи. Вони, власне кажучи, є відображенням - титулом власності реально існуючого капіталу, а ринок, де це здійснюється, називається ринком цінних паперів. Його називають також фондовим ринком.

Ринок цінних паперів являє собою сукупність економічних відносин, зв'язаних з емісією, розміщенням, купівлею-продажем цінних паперів, а також державним та інституційно-правовим їх регулюванням. Ринок цінних паперів підрозділяється на такі основні сегменти (рис. 5.1).

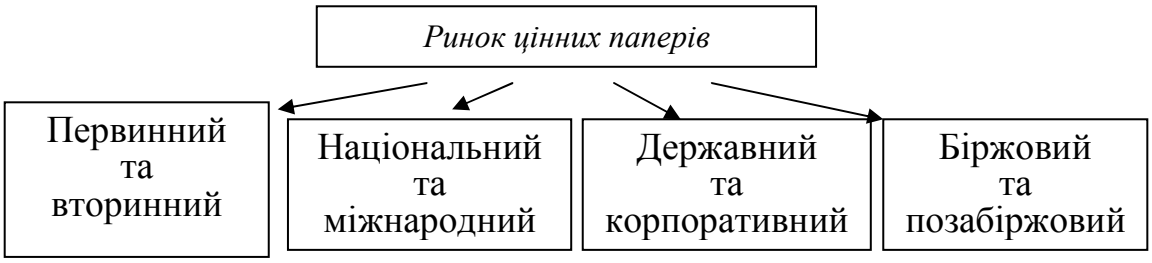

Рис. 5.1. Сегменти ринку цінних паперів

Первинний ринок являє собою ринок, що складається в процесі випуску цінних паперів. Учасниками такого ринку виступають емітенти й інвестори.

Ринкові взаємини між ними можуть бути безпосередніми або здійснюватися через посередників – андеррайтерів та дилерів.

Вторинний ринок припускає подальший перехід випущених цінних паперів із власності одних інвесторів у власність інших інвесторів або з власності дилерів у власність інвесторів. Основними посередниками вторинного ринку є брокери.

Таким чином, первинний ринок цінних паперів можна визначити як сукупність правовідносин, пов’язаних з розміщенням цінних паперів, а вторинний ринок цінних паперів – сукупність правовідносин, пов’язаних з обігом цінних паперів.

Національний ринок цінних паперів являє собою ринкові відносини, що встановлюються і діють на території визначеної країни з приводу цінних паперів, випущених емітентами, зареєстрованими відповідно до законодавства даної країни.

Визначення *міжнародного ринку цінних паперів* може мати декілька різних значень:

- міжнародним ринком цінних паперів називають ринки країн, у обороті яких знаходяться цінні папери, випущені іноземними емітентами;

- міжнародний ринок може охоплювати ринки, участь у яких можуть вільно приймати як національні інвестори, так і іноземні;

- поняття міжнародний ринок цінних паперів може застосовуватися у випадку, коли одні та ті ж самі цінні папери є в обігу на території різних країн.

Під *державним ринком* цінних паперів розуміють ринкові взаємовідносини, що складаються під час купівлі-продажу державних цінних паперів (облігацій, векселів, казначейських зобов'язань).

Під *корпоративним ринком* цінних паперів розуміють ринкові відносини з приводу купівлі-продажу цінних паперів, випущених підприємствами, організаціями.

Банки, як правило, є активними інвесторами на державному ринку цінних паперів. Що стосується активної ролі банків на корпоративному ринку цінних паперів, то це визначається законодавством кожної країни.

У світовій практиці виділяють три моделі побудови інституційної інфраструктури фінансового ринку: банківську, яка в економічній літературі зветься німецькою моделлю, небанківську (американську модель) та змішану модель.

У країнах, які розвивають фінансовий ринок згідно з банківською (німецькою) моделлю відсутній розподіл банків на універсальні та спеціалізовані інвестиційні. У цих країнах банки займаються всіма видами діяльності, які притаманні як універсальним, так й інвестиційним банкам.

Американський шлях розвитку фінансового ринку обмежує інвестиційну і посередницьку діяльність банків на корпоративному ринку цінних паперів. Цю діяльність здійснюють спеціальні інвестиційні інститути, зокрема, інвестиційні фонди, компанії, банки. Ці обмеження були прийняті у США в 1933 році, згідно з Законом Гласа-Стигала.

Змішана модель характеризується діяльністю на корпоративному ринку цінних паперів як універсальних банків, так і спеціальних інвестиційних інститутів, зокрема інвестиційних банків.

В Україні згідно з законодавством формується змішана модель організації ринку цінних паперів. Зокрема Закон України «Про банки і банківську діяльність» (ст. 4) передбачає функціонування як універсальних так й спеціалізованих банків. За спеціалізацією банки України можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими).

Під *біржовим (фондовим) ринком* розуміють торгівлю цінними паперами, що здійснюється на фондових біржах. «Фондовим» ринок називається тому, що на ньому котируються лише так звані «фондові цінні папери». Вони мають таку назву, перш за все, тому, що за їх допомогою створюються як статутні фонди акціонерних підприємств, так і збільшуються кошти підприємств та держбюджету шляхом випуску корпоративних та державних облігацій. Всі інші

цінні папери до фондових цінних паперів (суворо кажучи) не відносяться. Фондовий ринок можна визначити як сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення обігу та обліку цінних паперів і похідних деривативів. Біржова торгівля здійснюється на основі цілого ряду конкретних правил, вимог, принципів, процедур. Тому вона являє собою значною мірою організовану систему торгівлі та біржовий ринок називають *"організованим ринком"*.

Фондові біржі провадять свою діяльність на підставі відповідної ліцензії, виданої Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку (далі - ДКЦПФР), на здійснення діяльності організатора торгівлі та на підставі внутрішніх документів біржі, які розроблені відповідно до вимог «Положення про функціонування фондових бірж», затвердженого рішенням ДКЦПФР № 1542 від 19.12.2006 (із змінами та доповненнями).

Фондова біржа створює організаційні умови для укладання договорів з цінними паперами шляхом котирування цінних паперів на основі даних попиту і пропозицій, отриманих від учасників торгів на фондовій біржі. У торгах на фондовій біржі мають право брати участь члени фондової біржі та інші особи відповідно до законодавства. Членами фондової біржі можуть бути юридичні особи, які мають ліцензію на провадження професійної діяльності на фондовому ринку - діяльності з торгівлі цінними паперами (торговці цінними паперами), та які отримали цей статус у порядку, встановленому фондовою біржею.

Торгівля на фондовій біржі здійснюється за Правилами фондової біржі, які затверджуються біржовою радою та реєструються ДКЦПФР. Правила фондової біржі складаються з порядку:

- організації та проведення біржових торгів;
- лістингу та делістингу цінних паперів;
- допуску членів фондової біржі та інших осіб, визначених законодавством до біржових торгів;
- котирування цінних паперів та оприлюднення їх біржового курсу;

- розкриття інформації про діяльність фондової біржі та її оприлюднення;

- розв'язання спорів між членами фондової біржі та іншими особами, які мають право брати участь у біржових торгах згідно із законодавством;

- здійснення контролю за дотриманням членами фондової біржі та іншими особами, які мають право брати участь у біржових торгах згідно із законодавством, правил фондової біржі;

- накладення санкцій за порушення правил фондової біржі, у тому числі за анулювання (невиконання) біржової угоди та/або біржового контракту за цінним папером у випадку, коли був розрахований та оприлюднений біржовий курс такого цінного папера;

- порядку подання до фондової біржі інформації торговцем цінними паперами про всі вчинені ним правочини з цінними паперами на позабіржовому ринку та розкриття фондовою біржею такої інформації.

На фондових біржах продаються і купуються цінні папери (акції, облігації, інвестиційні сертифікати, тощо) тих господарських інститутів (емітентів), які пройшли процедуру допуску до торгів на відповідній біржі (включення до біржового списку).

Біржовий список – це документ фондової біржі, який містить інформацію щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів, які в конкретний момент часу на відповідну дату допущені до торгівлі на фондовій біржі за категорією лістингових цінних паперів або за категорією позалістингових цінних паперів та інших фінансових інструментів.

Лістинг – це сукупність процедур із включення цінних паперів до реєстру організатора торгівлі (фондової біржі) та здійснення контролю за відповідністю цінних паперів та емітента умовам та вимогам, установленим у правилах організатора торгівлі. Цінні папери, які пройшли процедуру лістингу називаються *лістинговими цінними паперами.*

Реєстр організатора торгівлі (біржовий реєстр) є складовою частиною біржового списку, який містить інформацію щодо лістингових цінних паперів. Лістингові цінні папери поділяються на два рівня: цінні папери першого рівня

лістингу та цінні папери другого рівня лістингу. Включення цінних паперів до кожного з рівнів лістингу встановлюється законодавством та Правилами фондової біржі.

Кожна фондова біржа, в обов'язковому порядку, має використовувати для організації торгів електронно-торговельну систему, яка представляє собою сукупність організаційних, технологічних та технічних засобів, що використовуються фондовою біржею для забезпечення укладання біржових угод та виконання біржових контрактів за цінними паперами та іншими фінансовими інструментами.

Станом на 01.09.2010 року, відповідно до офіційних даних ДКЦПФР в Україні існує 10 організаторів торгівлі (фондових бірж), а саме:

1. Відкрите акціонерне товариства «Українська біржа»;

2. Приватне акціонерне товариство «Українська міжбанківська валютна біржа»;

3. Закрите акціонерне товариство «Українська фондова біржа»;

4. Відкрите акціонерне товариство «Київська міжнародна фондова біржа»;

5. Приватне акціонерне товариство «Фондова біржа «ІННЕКС»;

6. Приватне акціонерне товариство «Придніпровська фондова біржа»;

7. Відкрите акціонерне товариство «Східно-Європейська фондова біржа»;

8. Закрите акціонерне товариство «Українська Міжнародна Фондова Біржа»;

9. Публічне акціонерне товариство «Фондова біржа «Перспектива»; 10. Приватне акціонерне товариство «Фондова біржа ПФТС».

На сьогоднішній день найбільш активними та великими за обсягами торгів та розвиненістю операцій, біржами в Україні є Відкрите акціонерне товариство «Українська біржа» (ВАТ «УБ») та Приватне акціонерне товариство «Фондова біржа ПФТС» (ПрАТ «ФБ «ПФТС»).

ВАТ «УБ» як юридичну особу, зареєстровано у жовтні 2008 року. Акціонерами ВАТ «УБ» є російська фондова біржа РТС (49%) та 21 професійний учасник українського фондового ринку (51%). Станом на 01.09.2010 року частка біржі РТС зменшилась до 43%.

ВАТ «УБ» – це перша фондова біржа в Україні, яка:

- впровадила торгівлю на ринку заявок та надала можливість як підключення брокерських систем так і систем Інтернет – трейдингу (що дозволяє брати частку у торгах цінними паперами звичайним громадянам);
- упровадила інститут центрального контрагента при укладанні біржових угод на ринку заявок та строковому ринку;
- надала можливість здійснення операцій на строковому ринку (запровадила торгівлю ф'ючерсними контрактами на індекс українських акцій UX).

Для організації торгів біржа використовує електронну систему RTS Plaza.

ПрАТ «ФБ «ПФТС» є правонаступником ВАТ «ФБ «ПФТС», яку було створено на базі Асоціації ПФТС (Перша фондова торговельна система) у 2008 році.

Асоціація ПФТС заснована у лютому 1996 року і протягом тривалого часу була найчисельнішим та найбільш авторитетним об'єднанням професійних учасників ринку цінних паперів України, виконувала функції саморегулюючої організації професійних учасників ринку.

Торговельна система ПрАТ «ФБ «ПФТС» функціонує з 1997 року. До моменту створення фондової біржі ПФТС (у 2006 році) вона працювала як окрема організаційно-оформлена позабіржова електронно–торговельна система.

На теперішній час для організації торгів біржа використовує електронну систему PFTS Trade SE.

У кінці 2009 року Московська міжбанківська валютна біржа придбала 50%+1 акцію (1601 штуку) фондової біржі ПФТС, повним власником якої, до оголошення додаткової емісії акцій, була Асоціація ПФТС. Залишок акцій додаткової емісії було запропоновано придбати, згідно з діючим на дату

прийняття рішення про збільшення статутного капіталу біржі, членам Асоціації ПФТС. Більшість комерційних банків – членів Асоціації ПФТС скористались своїм переважним правом на придбання акцій.

Торгівля на вищезазначених біржах здійснюється за технологіями ринку *заявок та ринку котирувань*. Крім цього, на ПрАТ «ФБ «ПФТС» також проводяться торги за технологією аукціону, яка представляє собою проведення торгів шляхом надання учасниками аукціону конкурентних пропозицій на замовлення ініціатора аукціону стосовно продажу або купівлі цінних паперів.

Ринок заявок — технологія торгівлі, що побудована за принципом Order-Driven Market.

Ця біржова технологія:

- дозволяє учасникам торгів виводити на ринок не одну, а велику кількість різнотипних заявок на купівлю/продаж;
- передбачає автоматичне укладання угод при перехрещенні умов зустрічних заявок, що дозволяє багаторазово протягом одного дня купувати і продавати ті самі цінні папери;
- гарантує проведення розрахунків за угодами день у день за рахунок 100% попереднього депонування активів (грошових коштів при купівлі цінних паперів та цінних паперів при продажу цінних паперів).

При укладанні угод на ринку заявок використовується аналог власноручного підпису, що позбавляє учасників торгів необхідності обміну паперовими документами – договір купівлі-продажу цінних паперів укладається в електронному вигляді в той момент, коли торговельна система задовольняє дві зустрічні заявки.

Усі угоди на ринку заявок ВАТ «УБ» укладаються через ТОВ «Центральний контрагент», який є структурою біржі та надає можливість укладати біржові угоди навіть між клієнтами одного брокера. Крім цього, ТОВ «Центральний контрагент» забезпечує анонімність продавців та покупців. На ПрАТ «ФБ «ПФТС» торги проходять без використання інституту центрального контрагента.

На ринку заявок можуть торгуватися всі цінні папери, що включені до біржового списку, але, як свідчить практика, операції на цьому ринку здійснюються лише з високоліквідними акціями, за якими спреди (розриви) між ціною купівлі та продажу є мінімальними.

Операції з менш ліквідними акціями та іншими цінними паперами (облігаціями, інвестиційними сертифікатами, тощо), за якими спреди між ціною купівлі та продажу досягають декілька десятків, а іноді і сотні відсотків, провадяться на ринку котирувань, оскільки вимагають узгодження ціни та умов біржової угоди особисто брокерами.

Ринок котирувань — технологія торгівлі, що побудована за принципом Quote-Driven Market — ринку конкуруючих твердих котирувань. Торги на цьому ринку відбуваються щоденно у режимі он-лайн. У рамках ринку котирувань у залежності від потреб учасників торгів передбачено різні варіанти виконання розрахунків через депозитарій. На ринку котирувань немає необхідності попереднього депонування активів, що для низьколіквідних цінних паперів є досить неефективним.

На фондових біржах укладаються *касові (спотові)* та *строкові угоди.* Спотові угоди укладаються за допомогою ринку заявок або ринку котирувань та виконуються у день їх укладання, або по закінченню 1-3 днів (в окремих випадках до 7 днів). Ціна, яка виникає у результаті їх виконання називається *касовою або спотовою*.

Угоди, які мають своїм предметом поставки активів (у тому числі цінних паперів) у майбутньому називаються *строковими.* В строкових контрактах сторони обумовлюють усі умови угоди в момент її укладання. Строковий контракт відноситься до різновиду похідних фінансових інструментів. Предметом строкового контракту можуть бути різноманітні активи: акції, облігації, векселя, банківські депозити, валюта, товари, самі строкові контракти. К строковим угодам відносяться: опціони, ф’ючерси, варанти.

Строковий ринок було впроваджено ВАТ «УБ» 27.05.2010 року, коли було укладено перший біржовий ф’ючерсний контракт на індекс українських

акцій (UX). В подальшому, біржа планує впровадити торгівлю ф'ючерсними контрактами на різноманітні базові активи (цінні папери, валюту, товарні активи), а також введення в обіг опціонних контрактів.

Позабіржовий ринок цінних паперів являє собою ринкові відносини, що складаються на вторинному ринку цінних паперів "поза" торгівлею на фондових біржах. Звідси і назва – позабіржовий ринок.

На цьому ринку може здійснювати угоди з цінними паперами будь-яка юридична або фізична особа. Угоди на позабіржовому ринку цінних паперів укладаються за участю професійних учасників фондового ринку – торговців цінними паперами, окрім операцій з первинного розміщення емітентами цінних паперів, які можуть проводитися без їх участі. На позабіржовому ринку банки частіше за все надають клієнтам послуги професійних торговців цінними паперами.

Учасниками фондового ринку є емітенти, інвестори, саморегулівні організації та професійні учасники фондового ринку.

Емітент – юридична особа, Автономна Республіка Крим або міські ради, а також держава в особі уповноважених нею органів державної влади, яка від свого імені розміщує емісійні цінні папери та бере на себе зобов'язання щодо них перед їх власником.

Інвестори в цінні папери – фізичні та юридичні особи, резиденти і нерезиденти, які набули права власності на цінні папери з метою отримання доходу від вкладених коштів та/або набуття відповідних прав, що надаються власнику цінних паперів відповідно до законодавства.

Інституційними інвесторами є інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди), інвестиційні фонди, взаємні фонди інвестиційних компаній, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, інші фінансові установи, які здійснюють операції з фінансовими активами в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, - також за рахунок залучених від інших осіб

фінансових активів з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

Саморегулююча організація професійних учасників фондового ринку – це неприбуткове об'єднання учасників фондового ринку, що провадять професійну діяльність на фондовому ринку з торгівлі цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, депозитарну діяльність (діяльність реєстраторів та зберігачів), утворене відповідно до критеріїв та вимог, установлених ДКЦПФР з метою захисту її членів.

Професійні учасники фондового ринку – юридичні особи, які на підставі ліцензії, виданої ДКЦПФР, проваджують на фондовому ринку професійну діяльність, види якої визначені законами України.

Залежно від функцій, учасники ринку цінних паперів підрозділяються на дві великі групи:

1) основні (головні) учасники ринку;

2) інфраструктурні (допоміжні) учасники.

До *першої групи* відносяться: емітенти, інвестори, посередники, саморегулівні організації.

До *другої групи* входять: депозитарії, зберігачі, реєстратори, клірингово-розрахункові установи, інформаційні агентства, що надають інформацію про ринок цінних паперів.

Фінансовими інструментами фондового ринку служать цінні папери.

Цінні папери – це документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розташувала (видала), і власника, та передбачають виконання зобов’язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам.

На ринку цінних паперів предметом купівлі-продажу є різного виду цінні папери. Цінні папери можуть бути кваліфіковані за цілою низкою ознак, згідно з Законом України „Про цінні папери та фондовий ринок” від 23.02. 2006 року № 3480 – IV. (із змінами та доповненнями)

Цінні папери за порядком їх розміщення (видачі) поділяються на:

- емісійні;

- неемісійні.

Емісійні цінні папери – цінні папери, що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітент).

До емісійних цінних паперів належать:

- акції;

- облігації підприємств;

- облігації місцевих позик;

- державні облігації України;

- іпотечні облігації;

- іпотечні сертифікати;

- сертифікати фондів операцій з нерухомістю (далі – сертифікати ФОН);

- інвестиційні сертифікати;

- казначейські зобов'язання України.

Цінні папери, що не належать згідно із цим Законом до емісійних цінних паперів, можуть бути визнані такими ДКЦПФР, якщо це не суперечить спеціальним законам про ці групи та/або види цінних паперів.

До неемісійних цінних паперів належать:

- ощадні (депозитні) сертифікати;

- векселі;

- заставні;

- приватизаційні цінні папери;

- похідні цінні папери;

- товаророзпорядчі цінні папери.

Цінні папери за формою існування поділяються на:

- документарні (у вигляді бланка цінного папера, або його сертифіката);

- бездокументарні (у вигляді електронних записів на рахунках у цінних паперах).

Емісійні цінні папери одного випуску можуть існувати лише в одній формі (документарній або бездокументарній). Неемісійні цінні папери можуть існувати виключно в документарній формі.

Цінні папери за формою випуску можуть бути:

- на пред’явника;
- іменні;
- ордерні.

У *цінному папері на пред'явника* посвідчені в ньому майнові права належать тому, хто фактично зможе пред'явити його зобов'язаній особі (емітенту), а та вправі та зобов'язана здійснити права, дані цим цінним папером її власнику (пред’явнику цінного папера).

В *іменному цінному папері* посвідчені в ньому майнові права належать прямо зазначеній там особі, якій відповідно тільки і може бути здійснено належне виконання по такому цінному паперу.

В *ордерному цінному папері* названий суб'єкт посвідченого ним права, але ця особа не тільки сама може здійснити це право, але також може призначити своїм розпорядженням або наказом ("ордером") іншу уповноважену особу.

При цьому важливо відзначити, що не кожен вид цінного папера може одночасно існувати у вигляді як цінного папера на пред'явника, так і іменного або ордерного папера, оскільки Закон може обмежувати таку можливість.

За економічною ознакою цінні папери поділяються на:

- пайові;
- боргові;
- іпотечні;
- приватизаційні;
- похідні;
- товаророзпорядчі.

Пайові цінні папери – це такі цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів та сертифікатів ФОН), надають власнику право на участь в управлінні емітентом і

отримання частини прибутку, зокрема, у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента (крім сертифікатів ФОН). До пайових цінних паперів відносяться:

а) акції;

б) інвестиційні сертифікати;

в) сертифікати ФОН.

Боргові цінні папери – це такі цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів відносяться:

а) облігації підприємств;

б) державні облігації України;

в) облігації місцевих позик;

г) казначейські зобов'язання України;

г) ощадні (депозитні) сертифікати;

д) векселі.

Іпотечні цінні папери – це такі цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів відносяться:

а) іпотечні облігації;

б) іпотечні сертифікати;

в) заставні.

Приватизаційні цінні папери – це такі цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду. До приватизаційних цінних паперів відносяться:

а) приватизаційні майнові сертифікати;

б) приватизаційні житлові чеки;

в) приватизаційні земельні бони.

Похідні цінні папери – це такі цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів. До похідних цінних паперів відносяться:

а) ф`ючерси;

в) опціони;

Товаророзпорядчі цінні папери – це цінні папери, які надають їхньому власнику право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

До товаророзпорядчих цінних паперів відносяться:

- коносаменти;
- складські свідоцтва.

Банки є активними учасниками ринку цінних паперів. Вони здійснюють діяльність на всіх сегментах ринку цінних паперів (первинному і вторинному, національному і міжнародному, ринку державних і корпоративних цінних паперів, біржовому і позабіржовому) і з різними видами цінних паперів (пайовими, борговими, іпотечними, похідними). На ринку цінних паперів банки виконують функції основних (головних) учасників та інфраструктурних (допоміжних) учасників, що наведено в табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Участь банків на ринку цінних паперів

Як основні (головні) учасники	Як інфраструктурні (допоміжні) учасники
➢ Емітенти ➢ Інвестори ➢ Торговці цінними паперами	➢ Реєстратори ➢ Зберігачі ➢ Розрахункові установи ➢ Інформаційні установи

Виступаючи у ролі торговця цінними паперами й інфраструктурного учасника ринку цінних паперів, банк здійснює професійну діяльність.

5.2. Загальна характеристика діяльності банків на ринку цінних паперів

Виходячи з ролі, яку виконують банки при здійсненні визначених вище функцій, діяльність банків на ринку цінних паперів можна підрозділити на три основних види, як це видно з рис. 5.2.

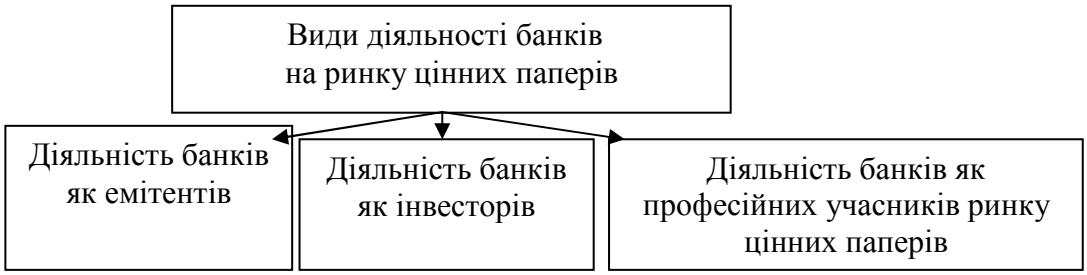

Рис.5.2. Діяльність банків на ринку цінних паперів

Кожний з цих видів діяльності містить у собі широкий спектр різноманітних операцій, опосередковуючих як рух самих цінних паперів, так і реалізацію прав, що випливають з цих цінних паперів.

Діяльність банків як емітентів цінних паперів (емісійна діяльність) полягає у випуску власних цінних паперів, з метою залучення коштів для формування і поповнення статутного капіталу, а також з метою тимчасового залучення ресурсів для проведення окремих банківських операцій, фінансування певних програм чи напрямів діяльності. Випуск банком цінних паперів відображається у пасиві балансу банку і відноситься відповідно до пасивних операцій.

Емісійна діяльність містить у собі два види *операцій*:

1. Операції по емісії (випуску) власних цінних паперів і їхньому первинному розміщенню.

2. Операції по забезпеченню реалізації прав інвесторів, засвідчених емітованими банками цінними паперами, а саме:

- виплату відсотків і дивідендів;

- погашення боргових цінних паперів при настанні строку;

- створення умов для участі власників акцій в управлінні банком, включаючи проведення загальних зборів акціонерів;

- надання інформації про діяльність банку-емітента.

Діяльність банків як інвесторів цінних паперів (інвестиційна діяльність) передбачає вкладення коштів у цінні папери від свого імені та за свій рахунок, насамперед, з метою одержання прибутку. Ця діяльність відноситься до активних операцій банку.

Інвестиційна діяльність припускає проведення таких операцій:

1. Операцій по купівлі та продажу цінних паперів.

2. Розміщення кредитів під заставу придбаних цінних паперів.

3. Операції з реалізації банком-інвестором прав, засвідчених придбаними цінними паперами, а саме:

- одержання відсотків, дивідендів і сум, які призначені у погашення цінних паперів;

- участь в управлінні акціонерним товариством;

- участь у процедурі банкрутства як кредитор або акціонер;

- одержання належної частки майна у випадку ліквідації акціонерного товариства;

4. Операції з похідними фінансовими інструментами (ф'ючерсами, опціонами), які підрозділяються на спекулятивні та хеджингові.

Діяльність банків як професійних учасників ринку цінних паперів припускає здійснення таких видів професійної діяльності:

1. Діяльність з торгівлі цінними паперами.

2. Діяльність у якості інфраструктурного учасника ринку цінних паперів.

Як *торговець цінними паперами* банк може здійснювати такі види діяльності:

- *андерайтингова діяльність* – діяльність, яка пов’язана з розміщенням (підписка, продаж) цінних паперів за дорученням, від імені та за рахунок емітента;

- *дилерська діяльність* – комерційна діяльність з цінними паперами, що передбачає укладення цивільно-правових договорів щодо цінних паперів від свого імені та за свій рахунок з метою подальшого перепродажу третім особам. Дохід банку-дилера утворюється за рахунок різниці в цінах, за якими купуються і продаються цінні папери;

- *брокерська діяльність* – комісійна діяльність з цінними паперами, що передбачає укладення цивільно-правових договорів (зокрема договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи. Доход брокер одержує у вигляді комісійної винагороди;

- *діяльність з управління цінними паперами* – діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери, а також отриманими в процесі цього управління цінними паперами та грошовими коштами, які належать на праві власності установнику управління, в його інтересах або в інтересах визначених ним третіх осіб.

Діяльність як *інфраструктурного учасника ринку цінних паперів*, по організаційно-технічному обслуговуванню операцій з цінними паперами, припускає виконання таких видів діяльності:

- *діяльність з веденню реєстру власників іменних цінних паперів* – надання послуг з ведення реєстру власників іменних цінних паперів та обліку переходу прав власності на цінні папери;

- *депозитарна діяльність зберігача цінних паперів* – надання послуг по збереженню й обслуговуванню обігу по рахунках у цінних паперах;

Професійна діяльність банків на ринку цінних паперів пов’язана, як правило, з наданням посередницьких послуг своїм клієнтам. Таким чином, можна виділити так звану *посередницьку діяльність* банку. Ця діяльність припускає проведення таких операцій для клієнтів *(клієнтських операцій)*:

- купівля – продаж цінних паперів за дорученням клієнтів;

- формування портфеля цінних паперів для клієнтів;

- управління портфелем цінних паперів клієнтів на основі відповідного довірчого договору;

- здійснення випуску цінних паперів за дорученням від імені емітента, а також їхнє розміщення на первинному ринку;

- надання консультаційних послуг.

Клієнтські операції банку відносяться до позабанківських операцій, тому що банк здійснює операції з цінними паперами, які належать клієнтам і які відповідно обліковуються за позабалансовими рахунками.

Особливість діяльності українських банків на ринку цінних паперів полягає у тому, що вони здійснюють операції на цьому ринку за загальними правилами, які діють для всіх учасників ринку цінних паперів, але при цьому повинні дотримуватись ще й додаткових правил, які установлюються Національним банком України (далі - НБУ).

Загальні правила, які діють для всіх учасників ринку цінних паперів, визначені, насамперед, законами України, нормативними актами ДКЦПФР. Додаткові правила визначені Законом «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121 – III (із змінами та доповненнями) та нормативними актами НБУ.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» на підставі банківської ліцензії банки мають право здійснювати такі *операції з цінними паперами*:

1) емісію власних цінних паперів;

2) організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;

3) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг).

За умови отримання письмового дозволу НБУ банки мають право здійснювати такі операції:

1) здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;

2) довірче управління цінними паперами та коштами, які вкладаються у цінні папери за договорами з юридичними та фізичними особами;

3) операції за дорученням клієнтів або від свого імені з фінансовими ф'ючерсами та опціонами;

4) депозитарну діяльність зберігача цінних паперів та діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

НБУ встановлює такий порядок надання банкам письмового дозволу на здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб, операцій за дорученням клієнтів або від свого імені з фінансовими ф'ючерсами та опціонами:

- наявність банківської ліцензії;

- рівень регулятивного капіталу відповідає вимогам НБУ, що підтверджується незалежним аудитором;

- банк не є об'єктом застосування заходів впливу (тобто у банку не впроваджуються заходи НБУ з фінансового оздоровлення);

- банком подано план, за яким він буде здійснювати таку діяльність, і цей план схвалено НБУ;

- НБУ дійшов висновку, що банк має достатні фінансові можливості і відповідних спеціалістів для здійснення такої діяльності.

Для здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів банки повинні одержати також відповідну ліцензію ДКЦПФР на кожен вид діяльності.

Особливі вимоги НБУ пред'являє до здійснення інвестиційних операцій банку.

Прямі інвестиції банку у статутні фонди та акції інших юридичних осіб пов'язані з високим ступенем ризику, тому НБУ передбачає певні обмеження стосовно цих операцій. Так, банки мають право здійснювати ці інвестиції лише на підставі письмового дозволу НБУ, який надається згідно з вищезазначеними правилами.

Банк має право здійснити інвестицію без письмового дозволу НБУ у разі, якщо:

- інвестиція у будь-яку юридичну особу становить не більше ніж 5 відсотків регулятивного капіталу банку;

- юридична особа, у яку здійснюється інвестиція, веде виключно діяльність з надання фінансових послуг;

- регулятивний капітал банку повністю відповідає вимогам для інвестицій, встановленим нормативно-правовими актами НБУ.

Крім того, банку забороняється інвестувати кошти в підприємство, статутом якого передбачена повна відповідальність його власників. Пряма або опосередкована участь банку в капіталі будь-якого підприємства не повинна перевищувати 15% регулятивного капіталу банку. Сукупні інвестиції банку не повинні перевищувати 60% розміру регулятивного капіталу банку. Ці обмеження не поширюються на діяльність інвестиційних банків. Крім того, вказані обмеження не застосовуються, якщо банки придбали акції та інші цінні папери у таких випадках:

- у зв'язку з реалізацією права заставодержателя (при цьому банк утримує цінні папери не більше одного року);

- з метою створення холдингової групи (при цьому банк придбав акції, емітентом яких є інший банк);

- у результаті андеррайтингу (при цьому цінні папери перебувають у його власності не більше одного року);

- акції та інші цінні папери придбані банком за рахунок та від імені своїх клієнтів.

5.3. Емісійні операції банків

Емісійна діяльність банків містить у собі операції по випуску (емісії) власних цінних паперів і їхньому первинному розміщенню, а також операції з реалізації прав інвесторів, засвідчених емітованими банками цінними паперами. Операції, які здійснюють банки в процесі своєї емісійної діяльності називаються <u>емісійними</u>.

Метою емісійних операцій є:

- залучення коштів для формування і поповнення статутного капіталу. Для досягнення цієї мети здійснюється випуск у обіг інструментів власності або пайових цінних паперів – акцій;

- залучення ресурсів для проведення активних банківських операцій, фінансування визначених програм або напрямків діяльності. Для досягнення цієї мети здійснюється випуск боргових зобов'язань або інструментів позики – облігацій, ощадних (депозитних) сертифікатів, іпотечних облігацій;

- хеджування ризиків операцій з цінними паперами. Для досягнення цієї мети здійснюється випуск у обіг похідних цінних паперів (деривативів) або інструментів строкових угод – ф`ючерсів, опціонів.

Банк здійснює емісію власних цінних паперів відповідно до Законів України «Про акціонерні товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок» з урахуванням особливостей визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Відповідно до правових норм, в Україні акції випускаються винятково акціонерними товариствами. *Акціонерне товариство* – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Акціонерні товариства за типом поділяються на публічні акціонерні товариства та приватні акціонерні товариства. Кількісний склад акціонерів

приватного акціонерного товариства не може перевищувати 100 акціонерів. Публічне акціонерне товариство може здійснювати публічне та приватне розміщення акцій. Приватне акціонерне товариство може здійснювати тільки приватне розміщення акцій.

Публічне розміщення акцій – їх відчуження на підставі опублікування в засобах масової інформації або оголошення будь-яким іншим способом повідомлення про продаж цінних паперів, зверненого до заздалегідь не визначеної кількості осіб.

Приватне розміщення акцій – розміщення їх шляхом безпосередньої пропозиції акції заздалегідь визначеному колу осіб (як правило, між засновниками банку відповідно до розміру їхньої частки в статутному капіталі).

Згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність» банки України створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку. Акції товариств існують виключно в бездокументарній формі. Акції, що випускаються банком можуть бути простими і привілейованими. Привілейовані акції мають бути випущені на суму, що не перевищує 25% статутного капіталу банку. Прості акції не підлягають конвертації у привілейовані акції або інші цінні папери акціонерного товариства.

Банки публічні акціонерні товариство зобов`язані пройти процедуру лістингу та залишатися у біржовому реєстрі принаймні на одній фондовій біржі.

Наявність збитків у банку не є перешкодою для випуску акцій та оголошення підписки на них і збільшення статутного капіталу банку.

Банки мають право придбати власні акції з наступним письмовим повідомленням НБУ про укладені угоди, яке має бути надіслане протягом 5 робочих днів з дати укладання угоди.

Про намір банку придбати загальну кількість власних акцій у розмірі 10 і більше відсотків загальної емісії банк письмово повідомляє НБУ за 15 календарних днів до укладання угод.

Банкам не дозволяється придбання власних акцій, якщо це може призвести до падіння регулятивного капіталу нижче за мінімальний рівень та погіршить фінансове становище банку.

Законодавство України дозволяє одній юридичній або фізичній особі прямо або опосередковано володіти або контролювати 10, 25, 50 і 75 відсотків статутного капіталу банку. Така участь у статутному капіталі банку називається *істотною*. Для одержання дозволу на істотну участь у капіталі банку заявник повинен надати НБУ інформацію про фінансове становище і ділову репутацію майбутнього власника істотної участі банку.

НБУ *не дає дозвіл* на придбання або збільшення істотної участі в банку у випадку якщо:

- особа, що здобуває істотну участь, не має бездоганної ділової репутації;
- відсутні власні кошти у розмірі, достатньому для здійснення заявленого внеску;
- придбання або збільшення істотної участі буде загрожувати інтересам вкладників та інших кредиторів банку або розвитку конкурентного середовища в банківській системі.

Акції можуть випускатися банками для досягнення таких цілей (рис.5.3).

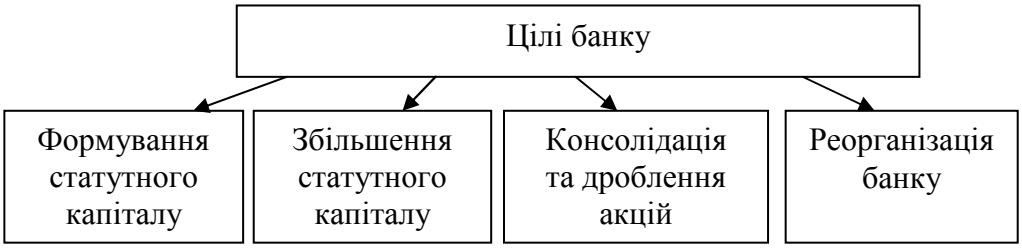

Рис. 5.3. Цілі банку при випуску акцій

Рішення про випуск акцій для *збільшення статутного капіталу* приймається загальними зборами акціонерів простою більшістю голосів-акціонерів, власників голосуючих акцій. Збільшення статутного капіталу здійснюється шляхом збільшення номінальної вартості вже розміщених акцій або розміщення додаткових акцій при незмінній їхній номінальній вартості. При збільшенні статутного капіталу шляхом збільшення номінальної вартості

розміщених акцій реєстраційні документи оформляються на загальний випуск акцій з новою номінальною вартістю. По закінченні випуску акції з колишньою номінальною вартістю акумулюються і заміняються на знову випущені акції зі збільшеною номінальною вартістю. Реєстрація додаткового випуску акцій супроводжується реєстрацією інформації про випуск акцій за загальними правилами.

Дроблення і консолідація акцій – це випуск акцій, який здійснюється з метою зміни номінальної вартості та кількості акцій, що випускаються, і не приводить до зміни розміру статутного капіталу. При дробленні та консолідації акції з новою номінальною вартістю обмінюються на відповідну кількість раніше випущених. Тобто, раніше випущені акції вилучаються із обігу та замінюються на знов випущені акції, без зміни розміру статутного капіталу.

При *дробленні* номінальна вартість раніше випущених акцій зменшується в декілька разів, що приводить до відповідного збільшення кількості випущених акцій. Дроблення акцій має на меті як створення умов для підвищення їхньої ліквідності, так і розширення кола акціонерів.

При *консолідації* акцій номінальна вартість раніше випущених акцій збільшується в декілька разів, унаслідок чого відповідно зменшується кількість випущених акцій. Оскільки номінальна вартість акцій збільшується, вони стають менш ліквідними. Відповідно поступово буде зменшуватися і кількість акціонерів. Акції з новою номінальною вартістю починають акумулюватися у володінні конкретної групи акціонерів.

Випуск акцій може також провадитися у випадку *реорганізації банку*. Реорганізація банку може здійснюватися шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення. Наприклад, унаслідок злиття декількох банків знову створений банк повинен випустити свої акції. Після випуску, акції банків, що злилися, обмінюються у відповідних пропорціях на акції нового банку.

У разі публічного розміщення акцій серед заздалегідь не визначеного кола осіб емісія здійснюється за такими етапами:

1) прийняття рішення про публічне розміщення акцій органом емітента, вповноваженим приймати таке рішення (найчастіше загальними зборами акціонерів);

2) подання заяви і всіх необхідних документів для реєстрації випуску акцій та проспекту їх емісії до ДКЦПФР;

3) реєстрація ДКЦПФР випуску акцій та проспекту їх емісії та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

4) прийняття у разі потреби рішення про залучення андеррайтера до розміщення акцій;

5) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;

6) укладення з депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування емісії акцій;

7) розкриття інформації, що міститься в проспекті емісії акцій у державних СМІ;

8) публічне розміщення акцій;

9) затвердження результатів розміщення акцій органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення;

10) затвердження змін до статуту, пов'язаних із збільшенням статутного капіталу акціонерного товариства з урахуванням результатів розміщення акцій;

11) реєстрація змін до статуту в органах державної реєстрації;

12) подання ДКЦПФР звіту про результати публічного розміщення акцій;

13) реєстрація ДКЦПФР звіту про результати публічного розміщення акцій;

14) отримання свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій;

15) розкриття інформації, що міститься у звіті про результати публічного розміщення акцій у державних СМІ.

У разі приватного розміщення акцій серед заздалегідь визначеного кола осіб емісія здійснюється за відсутністю етапів 4,7,15. У етапах 2 та 3 подання

заяви для реєстрації та реєстрація ДКЦПФР здійснюється тільки стосовно випуску акцій.

Публічне розміщення (продаж) акцій на первинному ринку може здійснюватися безпосередньо емітентом (прямий продаж) або посередниками (андеррайтерами) на основі угоди з банком-емітентом. Оплата послуг андеррайтерів здійснюється, як правило, за рахунок різниці між емісійною ціною і номінальною вартістю акцій, або у вигляді комісійної винагороди за реалізовані акцій.

Існує *два способи прямого продажу акцій* при їхньому первинному розміщенні. При *першому способі* прямого продажу укладається договір між банком-емітентом та інвестором на разову оплату інвестором визначеної вартості акцій. Оплата може здійснюватися як за готівкові кошти через касу банку-емітента, так і безготівковим шляхом. Після оплати інвестор одержує відповідну кількість акцій.

Другий спосіб зв'язаний з відкритою підпискою на акції. Відкрита підписка має місце лише при публічному розміщенні акцій, при приватному розміщенні здійснюється розподіл акцій. Відповідно до договору про підписку на акції інвестор зобов'язується оплатити повну вартість визначеної кількості акцій шляхом багаторазового платежу, тобто в декілька етапів. У договорі підписки визначаються терміни і розміри поетапних платежів. Як правило, цей термін складає не більше ніж 6 місяців.

Розміщення акцій через *посередників – андерайтерів* здійснюється також *двома способами*.

При *першому способі* розміщення акцій – андерайтер за свій рахунок викуповує у банку-емітенту весь випуск акцій, який потім реалізує кінцевим інвесторам. У цьому випадку дохід андерайтера утворюється за рахунок емісійної різниці (емісійний доход). *Емісійний доход* – це перевищення суми коштів, отриманих від первинного випуску над їхнім номіналом.

При *другому способі* – андерайтер бере на себе поширення акцій на комісійній основі, тобто виручені від реалізації акцій грошові кошти за

винятком комісійної винагороди андеррайтер, у міру їхнього надходження, перераховує банку – емітенту.

Стосовно кожного розміщення акцій емітентом приймається рішення, яке оформлюється протоколом. Вимоги до змісту протоколу встановлюються ДКЦПФР. Емітент не має права змінювати прийняте рішення про розміщення акцій у частині обсягу прав за цінними паперами, умов розміщення та кількості акцій одного випуску, крім випадків, передбачених законами і нормативно-правовими актами ДКЦПФР.

Забороняється обмежувати доступ власників акцій до оригіналу рішення про розміщення акцій, який зберігається у емітента.

Перше розміщення акцій публічного акціонерного товариства є виключно приватним, тобто здійснюється лише серед засновників.

ДКЦПФР протягом 30 днів після отримання заяви і всіх необхідних документів для реєстрації випуску та проспекту емісії цінних паперів здійснює одночасно реєстрацію їх випуску та проспекту емісії або відмовляє в реєстрації.

Перелік документів, необхідних для реєстрації випуску та проспекту емісії цінних паперів, а також порядок їх реєстрації встановлюється ДКЦПФР.

Додаткові вимоги до реєстрації випуску та проспекту емісії цінних паперів банків установлюються ДКЦПФР за погодженням з НБУ.

У проспекті емісії цінних паперів повинна міститися інформація про емітента, його фінансово-господарський стан, цінні папери, щодо яких прийнято рішення про публічне розміщення.

Вимоги до розкриття інформації про емітента та його фінансово-господарський стан установлює ДКЦПФР.

До інформації про цінні папери належить інформація, що стосується:

- виду, форми випуску, типу, кількості та номінальної вартості цінних паперів, щодо яких прийнято рішення про публічне розміщення;
- дати прийняття рішення про публічне розміщення цінних паперів;
- строків початку та закінчення публічного розміщення цінних паперів;
- порядку і форми виплати доходу за цінними паперами.

У проспекті емісії цінних паперів мають міститися інші відомості, передбачені Законом України „Про цінні папери та фондовий ринок” та іншими законами, що визначають особливості публічного розміщення певних видів цінних паперів, та/або нормативно-правовими актами ДКЦПФР.

Проспект емісії цінних паперів підписується керівником емітента (головою Виконавчого органу), аудитором та засвідчується печаткою емітента. Особи, що підписали проспект емісії, тим самим підтверджують достовірність відомостей, які в ньому містяться, а аудитор – достовірність перевірених ним відомостей.

У разі, коли емітент користується послугами андеррайтера щодо публічного розміщення випуску цінних паперів, проспект емісії погоджується з андеррайтером.

Проспект емісії цінних паперів реєструється ДКЦПФР одночасно з реєстрацією випуску цінних паперів.

Після реєстрації емітент публікує проспект емісії цінних паперів у повному обсязі в офіційному друкованому виданні ДКЦПФР не менш ніж за 10 днів до початку публічного розміщення цінних паперів.

ДКЦПФР веде Державний реєстр випусків цінних паперів у встановленому нею порядку та забезпечує відкритий і безоплатний доступ учасників ринку цінних паперів до інформації, що міститься у реєстрі.

Вимоги до приватного розміщення цінних паперів:

1. Емітент повинен закінчити приватне розміщення цінних паперів у строк, передбачений рішенням про їх приватне розміщення, але не пізніше ніж протягом двох місяців з дня початку розміщення.

2. Фактична кількість розміщених цінних паперів зазначається у звіті про результати приватного розміщення цінних паперів, який затверджується органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення, та подається ДКЦПФР.

Вимоги до публічного розміщення цінних паперів:

1. Публічне розміщення цінних паперів здійснюється емітентом самостійно або через андеррайтера, що уклав з емітентом договір про андеррайтинг. Договір про андеррайтинг повинен відповідати вимогам типового договору, затвердженого ДКЦПФР.

2. Забороняється публічне розміщення цінних паперів раніше ніж через 10 днів після опублікування проспекту їх емісії.

3. Емітент повинен закінчити публічне розміщення цінних паперів у строк, передбачений рішенням про їх публічне розміщення, але не пізніше ніж протягом одного року з дня початку розміщення.

4. Кількість публічно розміщених цінних паперів не повинна перевищувати кількості цінних паперів, визначеної у проспекті емісії цінних паперів. Фактично розміщених цінних паперів може бути менше, ніж кількість цінних паперів, визначена у проспекті їх емісії.

5. Кількість фактично розміщених цінних паперів зазначається у звіті про результати публічного розміщення цінних паперів, який затверджується органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення, та подається ДКЦПФР.

Під час публічного та приватного розміщення пайові цінні папери не можуть продаватися за ціною меншою ніж їх номінальна вартість.

Емітент подає ДКЦПФР у 15-денний строк з дня реєстрації змін до статуту в органах державної реєстрації звіт про результати публічного розміщення, а також інші документи, визначені ДКЦПФР, необхідні для реєстрації звіту. ДКЦПФР встановлює вимоги до розкриття інформації, що міститься у звіті про результати публічного розміщення цінних паперів.

ДКЦПФР протягом 15 днів після отримання від емітента необхідних документів зобов’язана прийняти рішення про реєстрацію звіту або відмову в реєстрації.

Підставою для відмови в реєстрації звіту про результати публічного розміщення цінних паперів є порушення вимог законодавства, пов’язане з розміщенням цінних паперів.

ДКЦПФР у двотижневий строк з дня реєстрації звіту про результати публічного розміщення цінних паперів видає емітенту свідоцтво про реєстрацію випуску цінних паперів.

Емітенти, які здійснили публічне розміщення будь-яких цінних паперів, зобов'язані своєчасно та в повному обсязі розкривати інформацію про:

- фінансово-господарський стан і результати діяльності емітента у строки, встановлені законодавством;
- будь-які дії, що можуть вплинути на фінансово-господарський стан емітента та призвести до значної зміни ціни на його цінні папери;
- власників великих пакетів (10% і більше) акцій.

Зазначена інформація є особливою інформацією діяльності емітенту.

Для залучення додаткових ресурсів банки України прибігають до випуску *боргових зобов'язань (боргових цінних паперів),* найбільш розповсюдженими з яких є *облігації, ощадні (депозитні) сертифікати, іпотечні облігації.*

Випуск *облігацій* здійснюється за рішенням відповідного органу управління банку і відповідно до його статуту. Банки акціонерні товариства мають право випускати такі різновиди облігацій:

- іменні облігації або на пред'явника;
- процентні облігації або дисконтні;
- конвертовані облігації.

Банки, акціонерні товариства можуть випускати облігації на суму, що не перевищує розмір статутного капіталу або розмір забезпечення, що надається з цією метою третіми особами. Забороняється випуск облігацій для формування та поповнення статутного капіталу і покриття збитків від господарської діяльності.

Облігації можуть випускатися у вільний обіг і мати обмежене коло обігу. Облігації, що випускаються у вільний обіг, підлягають обов'язковій державній реєстрації в ДКЦПФР. Крім того, при публічному випуску облігацій підлягає державній реєстрації також інформація про випуск облігацій, у яких відображаються умови випуску облігацій. До таких умов відносяться:

- розмір позики;

- строки і порядок погашення облігацій;

- можливість конвертування облігацій на облігації інших випусків або акції;

- умови прибутковості;

- номінальна вартість облігацій і т.п.

Банки вправі випускати облігації, конвертовані в акції тільки в межах кількості оголошених акцій, право на придбання яких надають конвертовані облігації.

Ощадний (депозитний) сертифікат – це вид цінного папера, що являє собою письмове свідчення банку про депонування коштів, і засвідчує право власника сертифіката або його правонаступника на одержання після закінчення встановленого строку дії суми депозиту і відсотків по ньому.

Ощадні сертифікати класифікуються залежно від строку й особливостей обігу. *Залежно від строку* розрізняють такі ощадні (депозитні) сертифікати:

- строкові, які видаються на певний строк під визначений договірний відсоток;

- до запитання, які видаються на певний строк до пред'явлення до погашення.

Залежно від особливостей обігу розрізняють такі ощадні (депозитні) сертифікати:

- іменні, у яких вказані їхні конкретні власники і по яким банк веде реєстр власників сертифікатів;

- на пред'явника, без вказівки їхніх власників і по яким банк не веде реєстр власників. Такі сертифікати вільно обертаються на фондовому ринку, суму внеску і відсотки по ньому одержує особа, яка пред'явила сертифікат до сплати.

Ощадні сертифікати в Україні мають право випускати тільки банки.

Як спосіб фінансування ощадний сертифікат є вигідним і для інвестора і для банку - емітента.

По-перше, у власника ощадного сертифіката з'являється можливість у короткий строк одержувати доход у вигляді відсотка, у банку – відносно велика, наприклад, у порівнянні з вкладами до запитання, впевненість у тім, що депоновані гроші можна використовувати для надання позичок іншим господарським інститутам.

По-друге, банку не потрібно відкривати окремі депозитні рахунки для клієнтів, не потрібно робити зміни в умовах внеску (при внеску, наприклад, до запитання клієнт може постійно брати з рахунка гроші або поповнювати його, про що необхідно робити відповідні записи), не потрібно закривати рахунок клієнта.

По-третє, для власника ощадного сертифіката на пред'явника відкривається, крім того, можливість дострокового продажу ощадного сертифіката третім особам. До того ж він може робити це за ринковою ціною, а не номінальною, тобто з одержанням визначеного додаткового доходу.

При випуску ощадних сертифікатів прискорюється процес установлення відносин між банком - емітентом і власником ощадного сертифіката. Прискорення взаємин на фінансовому ринку означає для банків можливість одержання додаткового прибутку, що у свою чергу дає можливість банкам збільшити відсоток за ощадними сертифікатами і залучити додаткові ресурси.

Банки самостійно здійснюють випуск і розміщення ощадних сертифікатів, визначають їхні види й умови погашення. Банк зобов'язаний тільки сповістити про умови випуску ощадних сертифікатів шляхом розміщення даної інформації в друкованих засобах масової інформації або в загальнодоступному для клієнтів місці в установі банку, або обома способами одночасно. Ощадні (депозитні) сертифікати можуть випускатися як для фізичних (ощадні сертифікати), так і юридичних (депозитні сертифікати) осіб, як у вільноконвертованій валюті (для фізичних осіб), так і в гривнях.

Іменні ощадні (депозитні) сертифікати розміщуються у бездокументарній формі, а на пред’явника – у документарній, на папері, що має ступінь захисту та відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок».

Ощадний сертифікат повинен містити такі обов'язкові реквізити:

- найменування цінного папера – «ощадний сертифікат»;
- порядковий номер сертифіката;
- найменування банку-емітента;
- місцезнаходження банку-емітента;
- дата випуску;
- сума внеску (цифрами і прописом);
- дата погашення (для строкових сертифікатів);
- відсоток, виплачуваний за внеском;
- відсоток, виплачуваний за внеском у випадку дострокового погашення (для строкових сертифікатів);
- підписи керівника і головного бухгалтера банку;
-печатка банку.

Типова процедура порядку і умов розміщення строкового ощадного сертифіката на пред'явника виглядає так:

- визначення видів, номінальної вартості, загального обсягу емісії й інших умов випуску ощадних сертифікатів здійснюється Правлінням банку або Радою директорів і оформлюється протоколом;
- копія протоколу передається в управління цінних паперів та інвестицій, на підставі протоколу замовляються бланки сертифікатів на папері, що має ступінь захисту;
- після одержання бланків управління цінних паперів та інвестицій дає розпорядження бухгалтерії на їхнє зарахування на позабалансовий рахунок і передає в сховище;
- каса заводить журнал обліку бланків сертифікатів;
- розміщення сертифікатів визначається шляхом їхнього відкритого продажу через касову залу і через управління цінних паперів та інвестицій.

Емітентами *іпотечних облігацій* можуть бути банки або небанківські фінансові установи, що здійснюють емісію іпотечних облігацій відповідно до

вимог, установленими Законом України „Про іпотечні облігації” від 22.12.2005 року № 3273 – IV (далі – Законом)

Іпотечна облігація свідчить про внесення емітенту грошових коштів її власником і підтверджує зобов’язання емітента відшкодувати йому номінальну вартість цієї облігації та грошового доходу в порядку, встановленому зазначеним Законом та проспектом емісії, а у випадку невиконання емітентом зобов’язань за іпотечною облігацією, надає її власнику право задовольнити свої вимоги за рахунок іпотечного покриття.

Можуть випускатися такі види іпотечних облігацій:

- звичайні іпотечні облігації;
- структуровані іпотечні облігації.

Емітентом *звичайних іпотечних облігацій* є іпотечний кредитор, що несе відповідальність за виконання зобов’язань за такими іпотечними облігаціями іпотечним покриттям та всім іншим своїм майном, на яке відповідно до законодавства може бути звернене стягнення.

Емітентом *структурованих іпотечних облігацій* є спеціалізована іпотечна установа, яка несе відповідальність за виконання зобов’язань за такими іпотечними облігаціями лише іпотечним покриттям.

Державну реєстрацію випусків і проспект емісії іпотечних облігацій здійснює ДКЦПФР. Дані про реєстрацію випусків і проспект емісії іпотечних облігацій вносяться до окремого реєстру випусків іпотечних цінних паперів у встановленому ДКЦПФР порядку.

Умови випуску іпотечних облігацій і вимоги до їх іпотечного покриття визначаються Законом і проспектом емісії.

Проспект емісії іпотечних облігацій, що пропонуються для публічного продажу, підлягає опублікуванню у повному обсязі в офіційному друкованому виданні ДКЦПФР не менш ніж за 10 днів до початку публічного розміщення іпотечних облігацій.

На момент реєстрації випуску іпотечних облігацій емітент зобов’язаний сформувати іпотечне покриття, винятково з іпотечних активів. Протягом строку

обігу іпотечних облігацій до складу іпотечного покриття можуть бути включені інші активи у випадках передбачених Законом.

Іпотечне покриття – це іпотечні активи, а також інші активи, що відповідно до Закону, проспекту емісії та реєстру іпотечного покриття забезпечують виконання зобов'язань емітента за іпотечними облігаціями.

Іпотечний актив – право вимоги по забезпечених іпотекою грошових зобов'язаннях боржника.

Випуск іпотечних облігацій здійснюється в бездокументарній формі. При бездокументарній формі на весь випуск іпотечних облігацій оформлюється глобальний сертифікат. Глобальний сертифікат випуску іпотечних облігацій повинен містити їх найменування (звичайна або структурована іпотечна облігація), посилання на те, що виконання зобов'язань емітента забезпечується іпотечним покриттям, а також інші реквізити, встановлені законодавством.

У випадку випуску звичайних іпотечних облігацій договір на депозитарне обслуговування укладає емітент. У разі випуску структурованих іпотечних облігацій договір на депозитарне обслуговування укладає управитель. Управителем може бути банк або небанківська фінансова установа, яка отримала ліцензію на управління іпотечним покриттям видану ДКЦПФР. Управителем не може бути особа, пов'язана з емітентом.

Проспект емісії звичайних іпотечних облігацій повинен містити:

- найменування, місцезнаходження й ідентифікаційний код емітента, управителя, особи, що здійснює депозитарне обслуговування, аудитора та обслуговуючої установи;

- початковий розмір іпотечного покриття;

- вимоги, яким відповідають іпотечні активи в складі іпотечного покриття та опис іпотечних активів (середній розмір відсотків за іпотечними активами, строки та порядок виконання забезпечених іпотекою зобов'язань боржників, співвідношення суми позички і вартості предмета іпотеки за іпотечними активами), цільове призначення предметів іпотеки;

- опис іпотечних облігацій (кількість, номінальна вартість, прибутковість, строки і порядок погашення);

- строки й умови розміщення іпотечних облігацій;

- значення коефіцієнта іпотечного покриття (*коефіцієнт іпотечного покриття* – величина співвідношення між неоплаченою емітентом основною сумою боргу за відповідним випуском звичайних іпотечних облігацій і розміром їх іпотечного покриття);

- умови і строки заміни іпотечних активів до складу іпотечного покриття та включення нових іпотечних активів до складу іпотечного покриття;

- обов'язки емітента за іпотечними облігаціями;

- порядок ведення реєстру іпотечного покриття;

- умови проведення аудиторських перевірок іпотечного покриття;

- порядок внесення змін до проспекту емісії;

- іншу інформацію відповідно до законодавства.

Виконання зобов'язань за іпотечними облігаціями здійснюється в порядку та у строки, зазначені в проспекті емісії, а для структурованих іпотечних облігацій – також у договорі про управління іпотечним покриттям.

Проспектом емісії може передбачатися надання власникам іпотечних облігацій гарантії щодо виконання грошових зобов'язань емітента або створення для цієї мети спеціального резервного чи страхового фонду.

Процент за іпотечними облігаціями може бути фіксованим або плаваючим. У разі застосування плаваючого процента, у проспекті емісії повинні зазначатися критерії або формула для його розрахунку. Емітент може за власною ініціативою здійснити дострокове погашення іпотечних облігацій, у випадку якщо це передбачено у проспекті емісії.

Протягом строку обігу звичайних іпотечних облігацій сукупний розмір іпотечних активів, зобов'язання боржників за якими забезпечені іпотекою жилих будинків або квартир, повинен становити не менше ніж 85% від сукупного розміру всіх іпотечних активів, включених до складу іпотечного покриття звичайних іпотечних облігацій. Основна сума боргу за іпотечними

активами, предметом іпотеки за якими є нерухомість нежилого призначення і які включені до складу іпотечного покриття, не повинна перевищувати 60% від оціночної вартості предмета іпотеки.

Значення коефіцієнта іпотечного покриття звичайних іпотечних облігацій протягом строку їх обігу не повинне перевищувати 0,9. Для емітентів звичайних іпотечних облігацій, виконання зобов'язань за якими повністю гарантовано державою, коефіцієнт їх іпотечного покриття не повинен перевищувати 1.

У разі, коли протягом строку обігу звичайних іпотечних облігацій коефіцієнт іпотечного покриття перевищує встановлене значення, емітент зобов'язаний включити нові іпотечні активи до складу іпотечного покриття ,для приведення його розміру відповідно до встановлених законодавством значень коефіцієнта іпотечного покриття.

Емітенти, які розмістили іпотечні облігації зобов'язані в строки, в порядку і формі встановлених ДКЦПФР обнародувати і розкривати повну інформацію про:

- фінансово-господарський стан та результати своєї діяльності;
- будь-які юридичні факти (дії), що можуть вплинути на виконання зобов'язань за іпотечними облігаціями;
- відповідність стану іпотечного покриття вимогам законодавства.

5.4. Інвестиційні операції банків з цінними паперами

Банки здійснюють свою діяльність в умовах постійного посилювання конкуренції. У жорстких умовах конкуренції підсилюється значення формування активів банків у результаті проведення інвестиційних операцій з цінними паперами. Під *інвестиційними операціями банків з цінними паперами* розуміється діяльність банків по вкладенню ресурсів у цінні папери від свого

імені за свій рахунок з метою одержання прямих і непрямих доходів. Прямі доходи від вкладень у цінні папери банки одержують у формі дивідендів, відсотків або прибутку від перепродажу цінних паперів. Непрямі доходи утворюються на основі розширення впливу банків на клієнтів через залежні дочірні товариства на основі володіння контрольними пакетами їх акцій.

Крім одержання доходів, банки здійснюють інвестиції в цінні папери, а також можуть переслідувати й інші цілі:

- створення резерву ліквідності шляхом розміщення своїх ресурсів у високоліквідні цінні папери, що можуть бути легко реалізовані на ринку чи використані як заставу для одержання кредитів на міжбанківському ринку або в НБУ;

- розширення клієнтської бази, забезпечення присутності банку на найбільш динамічних ринках;

- забезпечення диверсифікованості банківських операцій з метою мінімізації банківських ризиків і стабілізації доходів.

Процес інвестування в цінні папери складається з таких етапів:

- визначення цілей, горизонту і форми інвестицій;

- інвестиційний аналіз;

- формування й управління портфелем цінних паперів;

- оцінка ефективності інвестиційної діяльності.

З урахуванням цілей, а також здатності банку прогнозувати ціни і дохідність фінансових інструментів, банк визначає свій інвестиційний горизонт, що є проміжком часу в межах якого він має намір розробити інвестиційну стратегію та оцінити її результати у подальшому. Інвестиційний горизонт може бути невеликим, якщо інвестор орієнтований на одержання короткострокового прибутку, і довгостроковим, який вибирає, як правило, стратегічний інвестор.

Виходячи з цілей інвестування та інвестиційного горизонту, банки визначають форму інвестицій у цінні папери. Інвестиції банку можуть бути прямими і портфельними.

Прямі інвестиції – це вкладення ресурсів банку в різних формах з метою безпосереднього управління об'єктами інвестицій, якими можуть виступати підприємства, фонди і корпорації, нерухомість, інше майно. Прямі інвестиції приймають форму вкладень в акції в тому випадку, коли банк здобуває контрольний пакет акцій тієї або іншої компанії, в управлінні якої він бере безпосередню участь, реалізуючи право голосу на принадлежні йому акції. Можливість брати участь в управлінні підприємством і впливати на прийняті їм рішення є чинником зниження кредитних ризиків і дозволяє банкам одержувати додаткові доходи від розширення кредитування такого клієнта і надання йому інших банківських послуг. Управління діяльністю дочірніх фінансових структур, чиї акції входять в інвестиційний портфель банку, забезпечує банкам розширення контролю над ринками при обмеженні власних ризиків.

Портфельні інвестиції – це вкладення коштів у цінні папери різних видів і різних емітентів, які, однак, управляються як єдине ціле. Мета портфельних інвестицій – одержання доходів від росту курсової вартості цінних паперів, які знаходяться в портфелі та прибутку у формі дивідендів і відсотків на основі диверсифікованості вкладень.

Після того як визначені цілі інвестування та їх форма, необхідно вибрати саме ті цінні папери, що відповідають цим цілям. Для цього проводиться інвестиційний аналіз. У світовій практиці найбільш поширені два напрямки аналізу: *фундаментальний* і *технічний*. В Україні перевага віддається фундаментальному аналізу, тому що застосування технічного аналізу утруднено через нерозвиненість і низьку ліквідність фондового ринку.

Фундаментальний аналіз передбачає:

- макроекономічний аналіз – аналіз макроекономічної ситуації в країні. Результати аналізу дають змогу оцінити наскільки загальна ситуація на ринку сприятлива для інвестування;

- галузевий аналіз – здійснення класифікації галузей щодо рівня ділової активності і стадіям розвитку. Галузевий аналіз дає можливість визначити пріоритетність інвестування коштів.

- аналіз конкретної компанії емітента – оцінка фінансового стану на основі різних джерел інформації. Результатом аналізу є вибір компанії, цінні папери якої дають змогу якнайкраще реалізувати поставлені банком інвестиційні цілі.

- прогнозування ціни фінансового інструменту - кінцева мета фундаментального аналізу, яка передбачає виявлення «недооцінених» цінних паперів, тобто тих цінних паперів, ринкова ціна яких явно занижена.

Прогнозування ціни конкретного фінансового інструменту (цінного паперу) здійснюється таким чином. Перш за все аналітики банку визначають ціну цінного папера для майбутніх періодів, надалі обчислюють теперішню вартість цінного паперу користуючись схемою дисконтування. Потім теперішня («дійсна») вартість порівнюється з ринковою ціною. Якщо ринкова ціна нижча від «дійсної», то цінний папір вважається недооціненим і згідно з фундаментальним аналізом його необхідно купувати, і навпаки.

Технічний аналіз передбачає прогнозування тенденцій зміни цін на ліквідних ринках цінних паперів на основі винятково технічних характеристик ринку, таких як динаміка цін і обсяги операцій по купівлі-продажу цінних паперів.

Основні завдання технічного аналізу такі:

- розкриття закономірностей у реальному русі цін;

- виявлення моментів перелому тенденцій у русі цін на ринку, тобто моментів, коли зростання ціни змінюється на падіння, або навпаки;

- прогнозування напряму руху ціни (межі коливань) у майбутньому.

Основні методи технічного аналізу відносяться тільки до ліквідного і висококонкурентного фондового ринку, на якому ціни на цінні папери, у першу чергу на акції, встановлюються в результаті стихійної координації попиту і пропозиції. Тобто, це ринок, на якому завжди можна купити або продати відповідний актив.

Технічний аналіз грунтується на побудові різних спеціальних графіків зміни цін і ряду розрахункових показників (осциляторів) у часі від котирування

до котирування, у зв'язку з чим технічний аналіз також називають *графічним аналізом*.

Методи технічного аналізу можна умовно розділити на 2 групи. Перша група прийомів технічного аналізу полягає в побудові графіків зміни цін та обсягів торгівлі на акції та виділення на цих графіках певних етапів руху цін - трендів, побудова ліній підтримки та опору, які дозволяють отримувати прогнозні значення. Друга група прийомів цього аналізу полягає в розрахунку і побудові графіків низки спеціальних показників.

Існує три основних типи графіків руху фондового ринку, на основі яких будується методика технічного аналізу:

1. Графік руху цін.

2. Графік обсягу торгівлі.

3. Графік відкритого інтересу.

Ці графіки зазвичай називають *чартами*.

У технічному аналізі використовується чотири основних методи відображення графіків руху ціни:

1. Лінійні графіки.

2. Гістограми.

3. «Японські свічки».

4. «Хрестики-нулики».

Фахівці технічного аналізу сформулювали три аксіоми цього аналізу.

1. Рух (зміна) цін на ринку враховує всю інформацію про ситуацію на ринку.

Будь-які зміни цін є результатом зміни зовнішніх умов і знаходять своє відображення в цінах.

2. Ціни рухаються спрямовано і головним завданням фахівців є визначення трендів. Термін «тренд» означає певний напрямок руху цін. Бувають такі види трендів:

- зростаючий або бичий, при якому основний рух цін йде вгору;

- падаючий або ведмежий, при якому основний рух цін йде вниз;

- боковий або горизонтальний, при якому ціна, в основному, не змінюється.

3. Історія на ринку повторюється, це відображається у графіках руху цін. Одним з найбільш цікавих варіантів використання технічного аналізу є його застосування для дослідження тенденцій зміни фондового (біржового) індексу.

В основі сучасного аналізу, коли на перше місце виходить завдання оцінити дохідність і ризик якого-небудь цінного папера, а не просто передбачити ціну, лежить використання ймовірнісно-статистичних методів.

На основі інвестиційного аналізу банк здійснює формування портфеля цінних паперів та розробляє стратегії управління ним.

Структура власного портфеля банку визначається задачами, що ставить перед собою банк. Залежно від задач, які вирішує банк при формуванні портфеля цінних паперів, розрізняють декілька типів портфелів.

Портфель росту – орієнтований на акції, які швидко ростуть на ринку в курсовій вартості. Мета такого портфеля – збільшення капіталу інвесторів, тому рівень поточних доходів від такого портфеля відносно невисокий.

Портфель доходу – орієнтований на одержання високих поточних доходів. Відношення стабільного виплачуваного відсотка і курсової вартості цінних паперів, які входять у такий портфель, вище середньоринкового.

Портфель ризикованого капіталу – складається переважно з цінних паперів молодих компаній, які швидко розвиваються та можуть принести дуже високі доходи в майбутньому, але нині «недооцінені». Цей портфель відрізняється підвищеними ризиками, оскільки очікування різкого росту вартості цінних паперів можуть не виправдатися.

Збалансований портфель – частково складається з цінних паперів, що швидко ростуть у курсовій вартості, а частково – з високоприбуткових цінних паперів. У подібному портфелі можуть знаходитися і високоризиковані цінні папери. Таким чином, цілі збільшення капіталу, одержання високого доходу, загальні ризики виявляються збалансованими.

Спеціалізований портфель – цінні папери об'єднані в ньому не за загальноцільовим, а за більш приватним критерієм (вид ризику, вид цінного папера, галузева або регіональна приналежність). Наприклад, портфель стабільного капіталу і доходу; портфель короткострокових цінних паперів; портфель довгострокових цінних паперів; регіональний або галузевий портфель; портфель іноземних цінних паперів.

Відповідно до нормативних документів НБУ (Інструкцією з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України, затвердженої постановою Правління НБУ від 3.10.2005 р. № 358) цінні папери в портфелях українських банків залежно від мети придбання, характеристики цінного папера і строків збереження класифікуються таким чином:

- цінні папери, які обліковуються в торговому портфелі;
- цінні папери в портфелі банку на продаж;
- цінні папери в портфелі банку до погашення;
- інвестиції в асоційовані та дочірні компанії.

Торговий портфель цінних паперів включає ті групи цінних паперів, які придбані банком для перепродажу та переважно з метою одержання прибутку від короткострокових коливань їх ціни або дилерської маржі. У торговому портфелі обліковуються такі цінні папери:

а) боргові цінні папери, акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком, що використовуються банком для отримання прибутків у результаті короткострокових коливань ціни або дилерської маржі та продажу в найближчий час;

б) будь–які інші цінні папери, що визнаються банком на етапі первісного визначення як такі, щодо яких банк має намір і можливість обліку за справедливою вартістю з визначенням переоцінки через прибутки/ збитки (крім акцій, які не мають котирувальної ціни на активному ринку і справедливу вартість яких не можливо достовірно визначити).

Портфель цінних паперів на продаж включає ті групи цінних паперів, що були придбані банком з метою подальшого перепродажу і які не належать

до торгового портфеля цінних паперів та до портфеля до погашення. У цей портфель входять такі цінні папери:

- боргові цінні папери з фіксованою датою погашення, які банк не має наміру і/або змоги тримати в портфелі до дати їх погашення або за наявності певних обмежень щодо обліку цінних паперів у портфелі до погашення;

- цінні папери, які банк готовий продати в зв'язку із зміною ринкових процентних ставок, необхідності підтримки ліквідності, наявності альтернативних інвестицій;

- акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком, за якими неможливо достовірно визначити справедливу вартість;

- фінансові інвестиції в асоційовані та дочірні компанії, що придбані і/або утримуються винятково для продажу протягом 12 місяців з дати придбання;

- цінні папери, за якими існують певні обмеження по обліку й утриманню їх у портфелі до погашення;

- інші цінні папери, придбані з метою утримання їх у портфелі на продаж.

Портфель цінних паперів до погашення – включає ті групи боргових цінних паперів, за якими існує намір і здатність банку утримувати їх до строку погашення з метою одержання процентного доходу.

У портфелі до погашення обліковуються придбані боргові цінні папери з фіксованими платежами або з платежами, які можна визначити, а також з фіксованим строком погашення.

Портфель інвестицій в асоційовані та дочірні компанії. *Асоційована компанія (підприємство)* – компанія, у якій інвестор має суттєвий вплив і яка не є ні дочірньою компанією, ні спільним підприємством інвестора. Суттєвий вплив передбачає, що інвестор прямо або через дочірні компанії володіє 20% або більшою кількістю голосів об'єкта інвестування. Суттєвий вплив існує і тоді, коли інвестор (банк) прямо або через дочірні компанії володіє менше, ніж

20% голосів об'єкта інвестування, але виконується щонайменше дві з таких умов:

- банк має представників у раді директорів або аналогічному керівному органі компанії;
- банк бере участь у визначенні стратегії й операцій компанії;
- здійснюється обмін управлінським персоналом між банком і компанією;
- банк надає компанії суттєву технічну інформацію.

Дочірня компанія (підприємство) – компанія, яка контролюється іншою компанією. Контроль передбачає, що материнська компанія (банк) прямо або через дочірні компанії володіє більше ніж 50% голосів об'єкта інвестування. Контроль існує і тоді, коли материнська компанія (банк) прямо або через дочірні компанії, володіє менше ніж 50% голосів об'єкта інвестування, однак має:

- частку управлінських голосів у компанії, що перевищує 50% завдяки договорам з іншими інвесторами;
- право визначати фінансову та виробничу політику підприємств відповідно до установчих документів;
- право призначати або звільняти більшість членів ради директорів або аналогічного керівного органу компанії;
- право визначального голосу в раді директорів або в аналогічному управлінському органі компанії.

До портфеля інвестицій в асоційовані та дочірні компанії відносяться акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком, емітенти яких відповідають визначенням асоційованої або дочірньої компанії банку, за винятком таких цінних паперів, що придбані і/або утримуються винятково для продажу протягом 12 місяців з дати придбання.

Загальні принципи оцінки та обліку цінних паперів у портфелях українських банків. Придбані цінні папери, крім цінних паперів у торговому портфелі, інвестицій у асоційованих та дочірніх компаніях, первісно оцінюються і відображаються у бухгалтерському обліку банку за справедливою

вартістю, до якої додаються витрати на операцію з придбання таких цінних паперів.

Справедливою вартістю вважається сума, за якою може бути здійснений обмін активу або оплата зобов'язання в результаті операції між позначеними, зацікавленими та незалежними сторонами.

Витрати на операції включають комісійні винагороди, податки та обов'язкові платежі, які безпосередньо пов'язані з операціями з придбання емісії або продажу цінних паперів та інвестицій, не оформлених цінними паперами, і яких не було б, якби операція з придбання, емісії або продажу не здійснювалася. Витрати на операції не включають дисконт або премію по боргових цінних паперах і адміністративні витрати.

Цінні папери в торговому портфелі первісно оцінюються за справедливою вартістю. Витрати на операції з їх придбання визнаються за рахунками витрат під час первісного визнання таких цінних паперів.

Витрати на операцію з придбання боргових цінних паперів у портфелі на продаж або в портфелі до погашення відображаються за рахунками з обліку дисконту (премії) на дату їх придбання.

Дисконт – це різниця між номінальною вартістю цінних паперів та їх вартістю під час первісного визнання без урахування нарахованих на час придбання процентів, якщо така вартість нижча номінальної вартості.

Премія – це перевищення вартості цінних паперів під час їх первісного визнання без урахування нарахованих (накопичених) на час придбання процентів над їх номінальною вартістю.

Визнання (припинення визнання) цінних паперів за стандартними процедурами відображається в бухгалтерському обліку із застосуванням методу їх визнання (припинення визнання) на дату розрахунку.

На кожну наступну, після визнання, дату балансу всі цінні папери, що придбані банком, оцінюються за їх справедливою вартістю, крім:

- цінних паперів, що утримуються до погашення;

- акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком у портфелі на продаж, справедливу вартість яких неможливо достовірно визначити;

- інвестиції в асоційовані та дочірні компанії.

Справедлива вартість цінних паперів, які перебувають в обігу на організаційно-оформлених ринках, визначається за їх ринковою вартістю.

Якщо котирування ринкових цін на цінні папери є недоступним, то банки використовують для визначення справедливої вартості такі методи:

- посилання на ринкову ціну іншого подібного інструменту;

- аналіз дисконтованих грошових потоків. Застосовуючи аналіз дисконтованих грошових потоків, банки використовують ставку дисконту, яка дорівнює діючій нормі прибутковості подібної фінансової інвестиції, що має, в основному, такі ж умови та характеристики (період, який залишився до погашення; структура потоків грошових коштів; валюта; кредитний рейтинг емітента; процентна ставка);

- інші методи, що забезпечують достовірне визначення справедливої вартості цінних паперів.

Акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком у портфелі на продаж, справедливу вартість яких достовірно визначити неможливо, відображаються на дату балансу за їх собівартістю з урахуванням зменшення їх корисності.

Цінні папери, які утримуються банком до їх погашення і справедливу вартість яких достовірно визначити неможливо, відображаються на дату балансу за амортизованою собівартістю з використанням ефективності ставки відсотка.

Інвестиції в асоційовані компанії відображаються на дату балансу за методом участі в капіталі. Якщо інвестор складає консолідовану фінансову звітність, то інвестиції в дочірні компанії відображаються на дату балансу за їх собівартістю.

Крім того, усі цінні папери, крім цінних паперів, які обліковуються в торговому портфелі, переглядаються на зменшення їх корисності, пов'язаної з ризиком цінного папера.

Зменшення балансової вартості цінних паперів унаслідок визнання зменшення їх корисності, пов'язаної з ризиком цінного папера, відображається в бухгалтерському обліку банку лише на суму, що не призводить до від'ємного значення їх вартості. Якщо балансова вартість таких цінних паперів досягає нуля, то в бухгалтерському обліку вони відображаються за нульовою вартістю до прийняття банком рішення про їх списання.

За борговими цінними паперами окремо обліковуються дисконт або премія у разі їх наявності. Дисконт або премія за борговими цінними паперами в портфелях на продаж та до погашення амортизується протягом періоду з дати придбання до дати їх погашення за методом ефективної ставки відсотка.

Метод ефективної ставки відсотка – це метод нарахування амортизації дисконту або премії, за яким сума амортизації визначається як різниця між доходом з фіксованою ставкою відсотка і добутком ефективної ставки та амортизованої вартості на початок періоду, за який нараховується відсоток.

Сума амортизації дисконту збільшує процентний дохід, а сума амортизації премії зменшує процентний дохід за цінними паперами.

За купонними цінними паперами окремо обліковуються накопичені проценти. Нарахування процентів здійснюється залежно від умов випуску цінних паперів, однак, не рідше одного разу на місяць протягом періоду від дати придбання цінного папера до дати його продажу або погашення. Сума амортизації дисконту або премії нараховується одночасно з нарахуванням процентів.

Особливості обліку цінних паперів у портфелях українських банків

Особливості обліку цінних паперів у торговому портфелі банку. Цінні папери в торговому портфелі банку первісно відображаються за справедливою вартістю. У разі зміни їх справедливої вартості здійснюється переоцінка цінних паперів. Результат переоцінки відображається в бухгалтерському обліку на дату

балансу за аналітичним рахунком (балансовим рахунком 6203) на суму різниці між справедливою вартістю цінного папера і його балансовою вартістю в кореспонденції з рахунками переоцінки. Нарахування процентного доходу за купонними цінними паперами у торговому портфелі здійснюється під час кожної переоцінки. Амортизація дисконту (премії) за борговими цінними паперами у торговому портфелі не здійснюється.

Переведення цінних паперів з торгового портфеля в інші портфелі банку або навпаки з інших портфелів цінних паперів у торговий портфель не допускається.

Особливості обліку цінних паперів у портфелі банку на продаж.

Цінні папери в портфелі на продаж на дату балансу відображаються*:*

- за справедливою вартістю;

- за собівартістю з урахуванням часткового списання внаслідок зменшення корисності (акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком, справедливу вартість яких достовірно визначити неможливо);

- за найменшою з двох величин: балансовою вартістю та справедливою вартістю за винятком витрат на операції, пов'язаних з продажем (інвестиції в асоційовані та дочірні компанії, що переведені в портфель на продаж та утримуються для продажу протягом 12 місяців);

- за найменшою з двох величин: вартістю придбання (собівартістю) та справедливою вартістю за винятком витрат на операції, пов'язаних з продажем (інвестиції в асоційовані та дочірні компанії, що придбані та утримуються виключно для продажу протягом 12 місяців).

Цінні папери в портфелі на продаж, що обліковуються за справедливою вартістю, підлягають переоцінці. На дату балансу результати переоцінки відображаються в капіталі банку. Всі цінні папери в портфелі на продаж на дату балансу підлягають перегляду на зменшення корисності.

Дохід за борговими цінними паперами визначається під час кожної переоцінки, однак, не рідше одного разу на місяць. Амортизація дисконту (премії) здійснюється одночасно з нарахуванням процентів. Витрати на

операції, пов'язані з придбанням боргових цінних паперів у портфель на продаж відображаються з урахуванням дисконту(премії) під час первісного визнання цих цінних паперів.

Акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком, справедливу вартість яких неможливо надалі достовірно оцінити, обліковуються за собівартістю. Акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком, які обліковуються за собівартістю, у разі наявності критеріїв достовірної оцінки їх справедливої вартості переводяться на оцінку за справедливою вартістю.

Інвестиції в асоційовані та дочірні компанії, що придбані або раніше переведені з метою продажу протягом 12 місяців, але не продані за цей період, переводяться в портфель інвестицій в асоційовані та дочірні компанії та відображаються в обліку ретроспективно, тобто, починаючи з дати придбання (переведення).

Цінні папери з портфеля банку на продаж можуть бути переведені в портфель до погашення у разі закінчення строку, протягом якого банк був позбавлений права формувати портфель до погашення.

Особливості обліку боргових цінних паперів у портфелі банку до погашення. Боргові цінні папери відносяться до портфеля до погашення, якщо банк має намір і можливість утримувати їх до строку погашення з метою одержання процентного доходу.

Банк не повинен первісно визнавати цінні папери в портфелі до погашення, якщо:

- не має фінансових ресурсів для фінансування цінних паперів до погашення;

- існують юридичні або інші обмеження, які можуть перешкоджати наміру банку утримувати цінні папери до погашення;

- протягом поточного фінансового року або протягом двох попередніх фінансових років банк продав до дати погашення значну суму інвестицій у порівняно із загальною сумою інвестицій, утримуваних до погашення.

Банк не повинен визнавати цінні папери як утримувані до погашення, якщо:

- має намір утримувати цінні папери протягом невизначеного часу;

- готовий продати їх у разі змін ринкових ставок відсотка, ризиків, потреб ліквідності;

- умови випуску безстрокових боргових цінних паперів передбачають сплату відсотків протягом невизначеного часу (тобто відсутній фіксований строк погашення);

- емітент має право погасити цінні папери сумою, значно меншою, ніж їх амортизована собівартість.

Придбані боргові цінні папери відображаються в бухгалтерському обліку в розрізі таких складових:

- номінальна вартість;

- дисконт або премія;

- сума накопичених процентів на дату придбання.

Витрати на операції, здійснені під час придбання боргових цінних паперів, включаються у вартість придбання та відображаються за балансовими рахунками з обліку дисконту (премії).

Банк постійно на дату балансу оцінює свій намір та змогу утримувати цінні папери до погашення. Після первісного визнання боргові цінні папери в портфелі до погашення на дату балансу відображаються за їх амортизованою собівартістю. Банк визначає дохід та здійснює амортизацію дисконту (премії) за борговими цінними паперами не рідше одного разу на місяць з використанням методу ефективної ставки відсотка.

Боргові цінні папери в портфелі до погашення підлягають перегляду на зменшення їх корисності.

У разі продажу значної суми інвестицій, утримуваних до погашення, цінні папери з портфеля до погашення повинні бути переведені в портфель на продаж. У такому разі банк повинен анулювати портфель до погашення шляхом переведення залишку інвестицій в портфель на продаж.

Не є порушенням намірів утримувати портфель до погашення, якщо продаж цінних паперів з портфеля до погашення був здійснений у таких випадках:

- не більше ніж за 3 місяці до дати погашення;
- після того, як отримано, в основному, всю первісну вартість фінансової інвестиції у вигляді планових платежів або передплати;
- значного погіршення кредитоспроможності емітента;
- реорганізації емітента;
- змін законодавчих або регулятивних вимог;
- значного підвищення регулятивних вимог до капіталу;
- у зв'язку з непередбаченою подією, яка відбулася за незалежних від банку причин, яка не повторюється і щодо якої є докази, що банк не мав змоги її спрогнозувати.

Переведення цінних паперів з портфеля до погашення в портфель на продаж здійснюється за справедливою вартістю.

Особливості обліку інвестицій в асоційовані та дочірні компанії. Здійснені інвестиції в асоційовані та дочірні компанії первісно оцінюються та відображаються в бухгалтерському обліку за собівартістю. Витрати на операції, пов'язані з придбанням інвестицій, збільшують суму такої інвестиції на дату її придбання. Інвестиції в асоційовані компанії обліковуються за методом участі в капіталі. За інвестиціями в дочірні компанії, облік яких здійснюється за собівартістю з урахуванням зменшення корисності, інвестор складає консолідовану фінансову звітність.

Якщо вартість придбання інвестицій в асоційовані та дочірні компанії перевищує частку банку – інвестора в справедливій вартості чистих активів (придбаних ідентифікованих активів і зобов'язань) на дату придбання, то виникає *гудвіл (*від англ. goodwill - репутація і зв`язки фірми. Гудвіл має грошову оцінку).

Гудвіл обліковується як складова вартості інвестиції та оцінюється за собівартістю з урахуванням зменшення корисності.

Банк повинен щорічно здійснювати перевірку гудвілу на зменшення корисності. Якщо частка банку в справедливій вартості придбаних чистих активів (ідентифікованих активів і зобов'язань) перевищує вартість придбання інвестиції в асоційовані та дочірні компанії на дату придбання, то виникає негативний гудвіл. За наявності негативного гудвілу банк повинен перевірити ідентифікацію та оцінку ідентифікованих активів і зобов'язань, а також оцінку вартості придбання. Негативний гудвіл у повній сумі повинен бути визнаний доходом під час первісного визнання інвестиції.

Інвестиції в асоційовані компанії можуть бути переведені:

- в інвестиції в дочірні компанії;
- у портфель на продаж.

Інвестиції в дочірні компанії можуть бути переведені:

- в інвестиції в асоційовані компанії;
- у портфель на продаж.

Для формування портфеля цінних паперів та управління ним у банку створюються *спеціальні підрозділи* (відділи, управління, департаменти). Діяльність банку на ринку цінних паперів передбачає розроблення відповідної інвестиційної політики як найважливішої складової загальної політики банку з управління активами і пасивами. *Інвестиційна політика* – це діяльність банку (в особі його керівників), яка заснована на активних операціях з цінними паперами, порівнянна зі ступенем ризику та спрямована на забезпечення прибутковості та ліквідності банківських коштів у цілому. З метою узгодження функціонування окремих підрозділів банки створюють координаційний орган – Комітет з питань управління активами та пасивами.

5.5. Ризики інвестиційної діяльності банків на ринку цінних паперів та методи управління ними

Гарантуючи високий рівень платоспроможності, ліквідності та стійкості роботи в системі ринкових відносин, банки повинні повсякденно вирішувати одну з головних проблем своєї інвестиційної діяльності – забезпечувати несумісні інтереси вкладників банку і власників його акцій. Дана несумісність інтересів знаходить своє відображення в неминучому протиріччі між вимогами ліквідності та бажаної прибутковості банківських операцій. Це протиріччя діє і виявляється в кожній фінансовій операції банку. З одного боку, банк відчуває тиск власників акцій, зацікавлених у більш високих прибутках, які можуть бути отримані за рахунок вкладення коштів у довгострокові цінні папери. Але, з іншого боку, ці дії серйозно погіршують ліквідність банку, необхідну при вилученні вкладів клієнтами банку.

Протиріччя між ліквідністю і прибутковістю визначає *інвестиційний ризик*, який розглядається в інвестиційній діяльності банків як дисперсія ймовірних варіантів одержання прибутку з мінімальним збитком, забезпечуючи ліквідність банку в цілому.

У практиці інвестиційної діяльності банків з цінними паперами звичайно виділяються такі ризики: кредитний, ринковий, процентний.

Кредитний ризик зв'язаний зі зменшенням фінансових можливостей емітента цінних паперів, коли він не може виконувати свої фінансові зобов'язання, а також із зобов'язаннями і здібностями уряду держави або його установ погашати борги за позиками, які отримані від юридичних і фізичних осіб.

Ринковий ризик виникає при непередбачених і серйозних порушеннях на ринку цінних паперів і в економіці в цілому. У зв'язку з цим ринкова ціна окремих видів цінних паперів може значно знизитися, аж до рівня їхньої номінальної ціни і навіть нижче неї.

Процентний ризик залежить від коливання ринкових ставок боргових зобов'язань, за якими установлений процент у договірному порядку з моменту їх випуску. Чим більш віддалений строк погашення такого боргового зобов'язання, тим вище процентний ризик.

Для управління ризиками в інвестиційній діяльності банки використовують такі основні методи (рис.5.4).

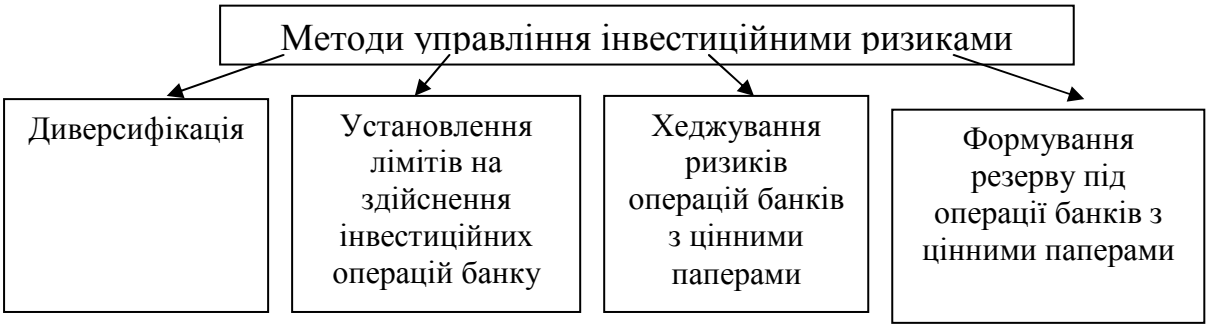

Рис. 5.4. Основні методи управління ризиками інвестиційної діяльності банків на ринку цінних паперів

Диверсифікація – це розподіл цінних паперів портфеля інвестицій таким чином, щоб забезпечити найвищий рівень очікуваного доходу за даного рівня ризику або найменший ризик за даного рівня доходу. Це досягається шляхом розподілу коштів між безліччю цінних паперів різного виду, якості та різних строків погашення для зниження портфельного ризику.

Наступний метод передбачає *встановлення обмежень на інвестиційні операції банків* у вигляді обов'язкових нормативів, які встановлюються НБУ. Таких нормативів два:

- норматив інвестування в цінні папери окремого підприємства (Н11), що не може перевищувати 15% регулятивного капіталу банку;

- норматив загальної суми інвестування (Н12), що не повинен бути більше 60% розміру регулятивного капіталу банку.

Хеджування ризиків операцій банків з цінними паперами здійснюється за допомогою відповідних похідних фінансових інструментів, зокрема, ф’ючерсів та опціонів.

Формування резерву під операції банків з цінними паперами регламентовано положенням НБУ «Про порядок формування резерву під операції банків України з цінними паперами» від 02 лютого 2007 року №31.

Для формування резерву під операції банків з цінними паперами банк зобов'язаний розробити та затвердити рішенням відповідного органу банку внутрішньобанківське положення, яке, зокрема, має містити:

- умови та підстави віднесення цінного папера до відповідного портфеля з урахуванням наміру його придбання і можливості утримання;

- порядок оцінки цінних паперів (у тому числі докладний перелік критеріїв, що є об'єктивними доказами зменшення корисності цінних паперів);

- порядок оцінки ризику цінного папера (у тому числі порядок оцінки ризику емітента, наявності додаткового забезпечення та/або рейтингових оцінок);

- опис обраних банком методів визначення справедливої вартості відповідних цінних паперів, у тому числі критеріїв, що забезпечують достовірність цих методів;

- опис методів розрахунку суми очікуваного відшкодування за цінними паперами в портфелях банку на продаж і до погашення, у тому числі критерії оцінки майбутніх грошових потоків;

- порядок і критерії оцінки зменшення корисності за інвестиціями в асоційовані та дочірні компанії;

- порядок документального оформлення і підтвердження оцінки цінних паперів.

Відповідно до зазначенного положення НБУ банки зобов’язані визначати *ризик цінного папера,* пов’язаний з вкладанням коштів у цінні папери, що проявляється у вигляді втрати економічної вигоди від утримання цінного папера та засвідчує наявність принаймні однієї із нижче зазначених подій, які мають вплив на очікувані майбутні грошові потоки за цінними паперами:

- фінансові труднощі емітента;
- висока ймовірність банкрутства;

- реорганізація емітента;
- зникнення активного ринку для цінних паперів через фінансові труднощі емітента;
- розірвання договору внаслідок невиконання його умов;
- прострочення виплати відсотків чи основної суми;
- значне але тривале зменшення справедливої вартості акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком порівняно з їх собівартістю.

За результатами аналізу фінансового стану емітентів, поточної вартості цінних паперів, грошових потоків і доходів за цінними паперами, а також усієї наявної в розпорядженні банку інформації про обіг відповідних цінних паперів на фондовому ринку банк визначає *нестандартні цінні папери*, під які мають створюватися резерви.

Розрахунок резерву за операціями з цінними паперами здійснюється залежно від їх класифікації до відповідного портфеля та методу визначення балансової вартості.

Резерв формується банком під операції з цінними паперами, які класифіковані ним до портфеля на продаж і портфеля до погашення, не рідше одного разу на місяць з дати визначення їх на балансі. Формування резерву здійснюється у валюті номіналу цінного паперу. Резерв під цінні папери у торговому портфелі та портфелі інвестицій в асоційовані та дочірні компанії не формується.

Банк має право не формувати також резерв під цінні папери, які емітовані центральними органами виконавчої влади та НБУ, незалежно від того, до якого портфеля вони класифіковані, а також під вкладення в акції (частки) бірж, депозитаріїв, платіжних систем, кредитних бюро.

Вимоги до розрахунку та формування резерву за цінними паперами в портфелі банку на продаж. Розрахунок резерву за цінними паперами здійснюється з урахуванням виду цінного папера (боргові цінні папери, акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком) і методу визначення його балансової вартості (собівартості або справедливої вартості).

Банк має здійснювати перегляд цінних паперів, за якими укладено договори про їх подальший продаж, на предмет виявлення за ними ризику з метою формування резерву до часу припинення визнання таких цінних паперів на балансі банку.

Банк для розрахунку резерву за цінними паперами, що обліковуються в портфелі банку на продаж та внесені до біржового реєстру, має брати справедливу вартість цінного папера, визначену за його котирувальною ціною покупця за даними оприлюднених котирувань лістингових цінних паперів на фондових біржах за станом на час закриття останнього біржового дня звітного місяця.

У разі відсутності таких котирувань на зазначену дату банк має визначати справедливу вартість цінного папера, який внесено до біржового реєстру, за його останнім біржовим курсом, що визначений за результатами біржових торгів, які відбулися протягом останніх п'яти робочих днів звітного місяця.

Під час розрахунку резерву за зазначеними цінними паперами необхідно дотримуватися такої послідовності дій:

- визначається поточна справедлива вартість цінного папера, який внесено до біржового реєстру, за даними оприлюднених котирувань лістингових цінних паперів на фондових біржах;

- здійснюється в разі потреби нарахування відсотків, амортизація дисконту/премії, нарахування дивідендів;

- розраховується різниця між поточною справедливою вартістю і балансовою вартістю, скоригованою на поточну ринкову ставку дохідності та ризику цінного папера, здійснюється переоцінка цінних паперів на величину такої різниці;

- здійснюється перегляд усієї доступної інформації про цінний папір та його емітента з метою виявлення ризику цінного папера та робиться відповідний висновок про наявність чи відсутність ризику або про відновлення корисності цінного папера.

У разі наявності ризику цінного папера створюється резерв на суму накопиченої за таким цінним папером уцінки на дату розрахунку резерву.

За відсутності ризику цінного папера резерв за таким цінним папером не формується.

У разі відновлення корисності цінного папера банк повинен керуватися такими вимогами:

- якщо в наступних періодах після формування резерву за акціями та іншими цінними паперами з нефіксованим прибутком сума очікуваного відшкодування за цінним папером збільшується, то таке збільшення не є підставою для коригування величини раніше сформованого резерву за цим цінним папером;

- якщо в наступних періодах після формування резерву за борговими цінними паперами їх справедлива вартість збільшується, то на відповідну суму в межах раніше створеного резерву за цим цінним папером зменшується сума сформованого резерву.

За цінними паперами, справедлива вартість яких не може бути визначена банком та за якими є ризик цінного папера, резерв формується на суму перевищення балансової вартості цінного папера над сумою очікуваного відшкодування з урахуванням поточної ринкової ставки дохідності та ризику цінного папера.

Для розрахунку суми очікуваного відшкодування за акціями та іншими цінними паперами з нефіксованим прибутком використовується значення ставки KIACR у відсотках річних.

Ставка KIACR (поточна ринкова ставка дохідності) – середньозважена ставка міжбанківського кредитування, що розраховується на підставі фактичних даних за міжбанківськими договорами щодо процентних ставок за кредитами, фактично наданими за відповідними строками, і доводиться до відома банків НБУ для розрахунку суми очікуваного відшкодування.

Для розрахунку суми очікуваного відшкодування за борговими цінними паперами значення ставки KIACR у відсотках річних трансформується в значення ставки KIACR у відсотках щоденних відповідно до такої формули:

$$KIACR_{день}=365\sqrt{(100\%+KIACR_{рік})}-100\% \qquad (5.1)$$

де $KIACR_{день}$ - поточна ринкова ставка дохідності (у відсотках щоденних);

$KIACR_{рік}$ - поточна ринкова ставка дохідності (у відсотках річних);

365 - кількість календарних днів у році.

Для акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком, справедлива вартість яких не може бути визначена банком та за якими є ризик цінного папера, сума очікуваного відшкодування визначається як потенційний дохід інвестора від володіння цінним папером, зважений на показник безризиковості цінного папера та дисконтований на п'ять років з періодом дисконтування один рік під поточну ринкову ставку дохідності найтривалішого строку, і розраховується за такою формулою:

$$OB_1 = \sum_{t=1} \frac{5Д_t \times (1 - Прцп)}{(1+d)^t} \qquad (5.2)$$

де OB_1 - сума очікуваного відшкодування за акціями та іншими цінними паперами з нефіксованим прибутком у портфелі банку на продаж;

$Д_t$ - потенційний дохід інвестора від володіння цінними паперами. Частка інвестора в капіталі емітента враховується в останній період дисконтування. У разі отримання від'ємного значення показника "$Д_t$" або відсутності інформації про емітента до розрахунку береться нуль;

Прцп - показник ризику цінних паперів;

d - поточна ринкова ставка дохідності (у відсотках річних);

t - порядковий номер періоду дисконтування (рік);

5 - загальна кількість періодів дисконтування.

Для боргових цінних паперів, справедлива вартість яких не може бути визначена банком та за якими є ризик цінного папера, сума очікуваного відшкодування визначається як сума оцінених величин майбутніх грошових потоків за цінним папером, зважених на показник безризиковості цінного

папера та дисконтованих на відповідну за строком поточну ринкову ставку дохідності, і розраховується за такою формулою:

$$ОВ_2 = \sum_{t=1}^{n} \frac{Потік_t \times (1 - Прцп)}{(1+d)^t} \qquad (5.3)$$

де $ОВ_2$ - сума очікуваного відшкодування за борговими цінними паперами в портфелі банку на продаж;

$Потік_t$ - оцінена величина майбутнього грошового потоку за цінним паперами, який припадає на період t;

Прцп - показник ризику цінних паперів;

d - поточна ринкова ставка дохідності (у відсотках щоденних);

t - кількість днів з часу розрахунку резерву до дати виникнення майбутнього грошового потоку;

n - загальна залишкова кількість днів дії фінансового інструменту з дня розрахунку резерву.

Під час розрахунку резерву за борговими цінними паперами, акціями та іншими цінними паперами з нефіксованим прибутком, справедлива вартість яких не може бути визначена банком, необхідно дотримуватися такої послідовності дій:

- здійснюється в разі потреби нарахування процентів, амортизація дисконту/премії, нарахування дивідендів;

- здійснюється перегляд усієї доступної інформації про цінний папір та його емітента з метою виявлення ризику цінного папера та робиться відповідний висновок про наявність чи відсутність ризику або про відновлення корисності цінного папера.

У разі відсутності ризику цінного папера резерв за такими цінними паперами не формується.

У разі наявності ризику цінного папера сума очікуваного відшкодування за таким цінним папером розраховується за формулою (2) або (3) залежно від виду цінного папера. На величину різниці між балансовою вартістю та сумою

очікуваного відшкодування за таким цінним папером здійснюється переоцінка (уцінка) цінного папера та формується резерв на суму всієї накопиченої уцінки.

У разі відновлення корисності цінного папера сума очікуваного відшкодування розраховується за формулою (5.2) або (5.3) залежно від виду цінного папера.

Під час розрахунку резерву за акціями та іншими цінними паперами з нефіксованим прибутком, що обліковуються банком за собівартістю, необхідно дотримуватися такої послідовності дій:

- у разі потреби проводиться нарахування дивідендів;

- здійснюється перегляд усієї доступної інформації про цінний папір та його емітента з метою виявлення ризику цінного папера та робиться відповідний висновок про наявність чи відсутність ризику або про відновлення корисності цінного папера.

У разі наявності ризику цінного папера розраховується сума очікуваного відшкодування цінного папера за формулою (5.2) і формується резерв на різницю між балансовою вартістю такого цінного папера і розрахованою сумою очікуваного відшкодування.

У разі відсутності ризику цінного папера резерв за таким цінним папером не формується.

Вимоги до розрахунку та формування резерву за цінними паперами в портфелі банку до погашення.

Розрахункова величина резерву визначається як різниця між балансовою вартістю цінного папера та сумою очікуваного відшкодування за таким цінним папером.

Сума очікуваного відшкодування за цінним папером визначається як сума оцінених величин майбутніх грошових потоків за цінним папером, зважених на показник безризиковості цінного папера та дисконтованих на ефективну ставку відсотка цього цінного папера, і розраховується за такою формулою:

$$ОВ_3 = \sum_{t=1}^{n} \frac{Потік_t \times (1 - Прцп)}{(1+d)^t} \quad (5.4)$$

де $ОВ_3$ – сума очікуваного відшкодування за цінними паперами в портфелі банку до погашення;

$Потік_t$ – оцінена величина майбутнього грошового потоку за цінними паперами, який припадає на період t;

Прцп – показник ризику цінних паперів;

d – ефективна ставка відсотка за цінними паперами (значення, що відповідає тривалості періоду дисконтування). Ефективною ставкою відсотка для цінних паперів із фіксованою ставкою є ефективна ставка відсотка, що була визначена під час їх первісного визначення; ефективною ставкою відсотка для цінних паперів із плаваючою (змінною) ставкою відсотка є ефективна ставка відсотка, що була визначена під час останньої зміни номінальної ставки;

t - порядковий номер періоду дисконтування (день, місяць, квартал, рік відповідно до обраного банком методу визнання доходу);

n - загальна залишкова кількість періодів дисконтування з дня розрахунку резерву.

Під час розрахунку суми очікуваного відшкодування за цінним папером необхідно дотримуватися такої послідовності дій:

а) визначається залишковий строк дії цінного папера.

Залишковий строк дії цінного папера може відрізнятися від строку, що передбачений умовами його випуску, у разі реструктуризації такого цінного папера та/або затримки погашення номіналу цінного папера та/або відсотків за ним;

б) оцінюються майбутні грошові потоки за цінним папером у розрізі часу їх виникнення. До оцінених майбутніх грошових потоків можуть уключатися будь-які платежі в погашення номіналу цінного папера та відсотків за ним. Разом з тим, має об'єктивно оцінюватися період отримання коштів, особливо за цінними паперами тих емітентів, які допустили затримку платежів;

в) здійснюється коригування (зменшення) оцінених майбутніх грошових потоків на показник ризику цінного папера шляхом зважування кожного оціненого майбутнього грошового потоку окремо на показник безризиковості цінного папера;

г) здійснюється розрахунок теперішньої (дисконтованої) вартості оцінених майбутніх грошових потоків шляхом дисконтування кожного потоку окремо на ефективну ставку відсотка для відповідного періоду. Якщо строк виникнення оціненого майбутнього грошового потоку не відповідає періоду, для якого була розрахована ефективна ставка відсотка, здійснюється відповідна трансформація ставки;

д) визначається сума дисконтованих майбутніх грошових потоків.

Якщо в наступних періодах після формування резерву сума очікуваного відшкодування за цінним папером збільшується, то на відповідну суму в межах раніше сформованого резерву за цим цінним папером зменшується сума сформованого резерву.

Порядок визначення ризику цінного папера. Визначення показника ризику цінного папера здійснюється за результатами комплексного аналізу фінансового стану емітента, виду цінного папера та його поточної вартості, а також усієї наявної в розпорядженні банку достовірної інформації про обіг відповідного цінного папера на фондовому ринку.

Джерелами інформації щодо фінансового стану емітента є, зокрема, його установчі документи, фінансова, податкова та статистична звітність, інша інформація щодо його діяльності, яка може забезпечити формування банком професійного судження про втрату економічної вигоди за кожним видом цінного папера.

Джерелами інформації щодо обігу відповідного цінного папера на фондовому ринку можуть бути оприлюднені котирування цінних паперів, які внесено до біржового реєстру, на фондових біржах, дані щодо перебування цінного папера в лістингу бірж.

Значення показника ризику цінного папера визначається відповідно до класу емітента такого папера згідно з табл. 5.2.

Таблиця 5.2

Значення показника ризику цінного папера
в залежності від класу емітента

Клас емітента	Значення показника ризику цінного папера
Клас А	"0,0"
Клас Б	"0,0"
Клас В	"0,2"
Клас Г	"0,5"
Клас Д	"1,0"

Отримане значення може бути відкориговане в разі наявності додаткового забезпечення (у тому числі гарантійного) за умовами емісії відповідного цінного папера, а також даних щодо поточного кредитного рейтингу емітента та/або цінних паперів емітента.

Визначення класу емітента здійснюється з урахуванням вимог нормативно-правових актів НБУ щодо порядку формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків (Положення НБУ від 06.07.2000 р. № 279).

Якщо емітент цінних паперів є одночасно позичальником банку, то значення показника ризику цінного папера не може бути більшим, ніж значення коефіцієнта резервування для заборгованості такого позичальника, яке визначено з урахуванням його фінансового стану та обслуговування боргу.

Якщо умовами емісії (випуску) цінних паперів передбачено додаткове забезпечення їх погашення у вигляді гарантій органів державної влади або через забезпечення емітентом якості іпотечного покриття за іпотечними облігаціями, то до розрахунку суми очікуваного відшкодування мають братися

відкориговані значення показника ризику цінного папера, що наведені в табл. 5.3.

Таблиця 5.3

Значення показника ризику цінного папера в залежності від класу емітента з урахуванням додаткового забезпечення

Клас емітента	Скориговане значення показника ризику цінного папера
Клас А + забезпечення	"0,0"
Клас Б + забезпечення	"0,0"
Клас В + забезпечення	"0,0"
Клас Г + забезпечення	"0,2"
Клас Д + забезпечення	"1,0"

Наведені в табл. 5.3 відкориговані значення показника ризику цінного папера, необхідно брати до розрахунку лише щодо тих потоків коштів, які повністю забезпечені відповідними гарантійними механізмами. До решти потоків коштів за такими цінними паперами повинні застосовуватися значення показника ризику цінного папера, що наведені в табл. 5.2.

У разі отримання від рейтингового агентства (яке має право визначати рейтингові оцінки згідно із законодавством України) рейтингової оцінки емітента або цінних паперів емітента до розрахунку суми очікуваного відшкодування можуть братися уточнені значення показника ризику цінного папера (без урахування класу емітента), що наведені в табл. 5.4.

Таблиця 5.4

Значення показника ризику цінного папера
згідно з рейтинговою оцінкою емітента або цінних паперів емітента

Рейтингова оцінка емітента або цінних паперів емітента	Уточнене значення показника ризику цінного папера
"Інвестиційний клас"	"0,0"
Спекулятивні інвестиції	"0,5"
Дефолт	"1,0"

Рейтингове агентство має бути незалежним від банку, тобто не матиме з ним пов'язаних осіб та конфлікту інтересів.

Рейтингове агентство здійснює визначення рейтингової оцінки згідно із законодавством України.

Під час використання рейтингових оцінок для уточнення значення показника ризику цінного папера банк повинен ураховувати те, що в разі наявності:

- одночасно рейтингів емітента та рейтингів цінних паперів емітента банк повинен використовувати рейтинги цінних паперів та ігнорувати рейтинги емітента;

- одночасно двох різних рейтингів одного емітента або двох різних рейтингів цінних паперів емітента (які вказують на різні значення показника ризику цінного папера) банк повинен визначати значення показника ризику цінного папера на підставі нижчого рейтингу;

- одночасно трьох та більше різних рейтингів одного емітента або трьох і більше різних рейтингів цінних паперів емітента (які вказують на різні значення показника ризику цінного папера) банк повинен визначати значення показника ризику цінного папера на підставі нижчого рейтингу з двох найвищих.

Значення показника ризику цінних паперів, що емітовані центральними органами виконавчої влади та НБУ, установлюється на рівні "0,0".

Значення показника ризику облігацій місцевих позик установлюється на рівні "0,2".

Значення показника ризику цінного папера встановлюється на рівні "1,0" незалежно від класу емітента:

а) за борговими цінними паперами, за якими є затримка погашення номіналу або відсотків понад сім календарних днів;

б) за всіма борговими цінними паперами одного емітента, якщо щонайменше за одним із випусків (або видів) цінних паперів цього емітента є затримка погашення номіналу або відсотків понад 30 днів;

в) за цінними паперами, які банк отримав шляхом переоформлення будь-якої заборгованості.

Клас емітента цінних паперів визначається за результатами оцінки фінансового стану емітента з урахуванням певних факторів.

До **класу А** відносяться емітенти, за якими не маються ніяких сумнівів, пов'язаних зі своєчасним та повним погашенням боргових цінних паперів і сплати процентів за ними, а також сумнівів про стабільну дохідність пайових цінних паперів.

До **класу Б** відносяться емітенти, за якими відсутні сумніви в їх здатності вчасно та цілком погашати боргові цінні папери, сплачувати проценти, одержувати стабільні доходи за пайовими цінними паперами на момент їхньої класифікації, однак визначені внутрішні або зовнішні фактори не дають можливості віднести них до більше високого класу. Такими факторами можуть бути, наприклад, передбачена реорганізація, зміна профілю діяльності, регіону роботи, загальний стан сфери основної діяльності і т.д.

До **класу В** відносяться емітенти, до яких маються претензії стосовно своєчасного і повного погашення боргових цінних паперів, затримки сплати за ними процентів, а також значне скорочення рівня дохідності за пайовими цінними паперами.

До **класу Г** відносяться емітенти, які не можуть вчасно в строк погасити боргові цінні папери, а також емітенти відносно яких банк не може розраховувати на повернення суми внеску в статутний капітал у випадку їх реорганізації.

До **класу Д** відносяться емітенти, інвестування яких далі представляється неприпустимим, а придбані боргові цінні папери практично неможливо погасити на момент проведення їх класифікації, однак існує можливість їх погашення за рішенням Господарського суду або після санації. Емітенти пайових цінних паперів, за якими банк не тільки не може повернути свою частку в статутному капіталі, але і бути правонаступником деяких боргових зобов'язань.

Перелік конкретних факторів, за якими емітенти цінних паперів відносяться до того або іншого класу, наведені в табл. 5.5.

Таблиця 5.5

Перелік факторів, на підставі яких визначається клас емітентів цінних паперів

Клас емітентів	**Фактори**
Клас А	1. Не менше п'яти років з моменту державної реєстрації 2. Не менше одного року, з моменту структурної реорганізації, змін у складі керівництва 3. Наявність лише позитивних аудиторських висновків за останні три роки діяльності 4. Відсутність фактів несплати або несвоєчасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями та користування позиками 5. Прибуткова діяльність протягом останніх трьох років 6. Розмір власного капіталу перевищує розмір статутного та резервного капіталу
Клас Б	1. Не менше трьох років з моменту державної реєстрації 2. Не менше одного року, з моменту структурної реорганізації, змін у складі керівництва 3. Наявність лише позитивних аудиторських висновків за попередній рік діяльності 4. Відсутність фактів несплати або несвоєчасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями 5. Прибуткова діяльність за попередній господарський рік, однак рівень прибутку в порівнянні з минулими роками зменшується 6. Розмір власного капіталу перевищує розмір статутного капіталу
Клас В	1. Менше трьох років з моменту державної реєстрації 2. Менше одного року з моменту останньої структурної реорганізації, змін у складі керівництва 3. Наявність лише позитивних аудиторських висновків за останній рік діяльності 4. Наявність фактів періодичного затримання сплати процентів за борговими зобов'язаннями або оголошених дивідендів 5. Розмір власного капіталу позитивний, однак менший, ніж розмір статутного капіталу
Клас Г	1. Менше одного року з моменту державної реєстрації, останньої структурної реорганізації, змін у складі керівництва 2. Наявність частково негативного (або негативного) аудиторського висновку або відсутність аудиторського

	висновку 3. Наявність фактів непогашення або несвоєчасного погашення боргових цінних паперів 4. Наявність фактів несплати або несвоєчасної сплати процентів за борговими зобов'язаннями 5. Збиткова діяльність за попередній рік, негативні фінансові результати поточного року 6. Нестабільна динаміка показників на квартальні дати, значення показників погіршуються 7. Чітка тенденція до від'ємного розміру власного капіталу на звітні дати
Клас Д	1. Менше одного року з моменту державної реєстрації, останньої структурної реорганізації, змін у складі керівництва 2. Наявність негативного аудиторського висновку або відсутність аудиторського висновку 3. Наявність фактів непогашення або несвоєчасного погашення боргових цінних паперів 4. Наявність фактів несплати або несвоєчасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями 5.Збиткова діяльність протягом останніх трьох років, негативні фінансові результати протягом поточного року 6. Емітента визнано банкрутом або проти нього порушено справу про банкрутству чи кримінальну справу 7. Стабільно від'ємний розмір власного капіталу

5.6. Професійна діяльність банків на ринку цінних паперів

Професійна діяльність на ринку цінних паперів (фондовому ринку) – це діяльність юридичних осіб з надання фінансових та інших послуг у сфері розміщення та обігу цінних паперів, обліку прав за цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, що відповідає вимогам, установленим законодавством до такої діяльності.

Поєднання професійної діяльності на фондовому ринку з іншими видами професійної діяльності, за винятком банківської, не допускається, крім випадків, передбачених Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок».

На фондовому ринку здійснюються такі види професійної діяльності:

- діяльність з торгівлі цінними паперами;
- діяльність з управління активами інституційних інвесторів;
- депозитарна діяльність;
- діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку.

Професійна діяльність на фондовому ринку здійснюється виключно на підставі ліцензії, що видається ДКЦПФР. Перелік документів, необхідних для отримання ліцензії, порядок її видачі та анулювання встановлюються ДКЦПФР. Професійна діяльність учасників фондового ринку, крім депозитаріїв, здійснюється за умови членства щонайменше в одній саморегулівній організації.

Професійна діяльність банків на фондовому ринку полягає в здійсненні операцій з цінними паперами для клієнтів, в інтересах клієнтів та підрозділяється на такі види:

1. Діяльність з торгівлі цінними паперами.
2. Діяльність по організаційно-технічному обслуговуванню операцій з цінними паперами, або діяльність у якості інфраструктурного учасника фондового ринку.

Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами на фондовому ринку провадиться торговцями цінними паперами – господарськими товариствами, для яких операції з цінними паперами є виключним видом діяльності, а також банками. Торговцю цінними паперами забороняється перепродавати (обмінювати) цінні папери власного випуску.

До професійної діяльності з торгівлі цінними паперами відносяться такі види діяльності банку (рис. 5.5).

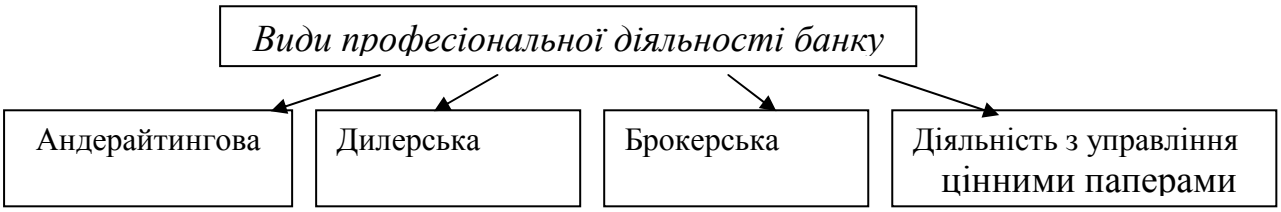

Рис 5.5. Види професійної діяльності банку з торгівлі цінними паперами

Андерайтингова діяльність являє собою діяльність банку з надання послуг різним емітентам зв'язану з випуском цінних паперів та їх первинним розміщенням за дорученням, від імені та за рахунок емітента. Підприємства, організації, фірми, що мають намір випуску цінних паперів, звертаються з відповідним проханням до банків, тому що хочуть використати технічні можливості банків з випуску та розміщення цінних паперів, ресурси банків, кваліфікацію працівників. До того ж інвестори більше довіряють банкам, чим іншим акціонерним товариствам і швидше купують випущені ними цінні папери. Варто мати на увазі, що андерайтингові послуги надаються стосовно тільки тих цінних паперів, що мають вільний обіг.

Для більш ефективного здійснення андерайтингових послуг банки можуть створювати об'єднання у вигляді консорціумів або синдикатів. Оплата послуг банків-андерайтерів здійснюється емітентом, як правило, за рахунок різниці між емісійною ціною і номінальною вартістю цінних паперів. У разі публічного розміщення цінних паперів андерайтер може брати на себе зобов’язання за домовленістю з емітентом щодо гарантування продажу всіх цінних паперів емітента, що підлягають розміщенню, або їх частини. Якщо випуск цінних паперів публічно розміщується не в повному обсязі, андерайтер може здійснити повний або частковий викуп нереалізованих цінних паперів за визначеною в договорі фіксованою ціною на засадах комерційного представництва відповідно до взятих на себе зобов’язань. Банк-андерайтер розміщає випущені цінні папери як серед інвесторів, так і серед дилерів.

Дилерська діяльність полягає в наданні послуг, які здійснюються на постійній основі з придбання та продажу певних цінних паперів від свого імені та за свій рахунок. Джерелом доходу дилера є різниця між ціною продажу певного цінного папера та ціною його придбання. Банк-дилер у будь-який свій робочий час повинен бути готовим до того, що до нього можуть звернутися клієнти з пропозицією придбати в нього або продати йому цінні папери, якими він торгує. І банк не має право відмовити, якщо клієнти згодні з цінами, встановленими банком-дилером. Як правило, кожен дилер спеціалізується на продажу-купівлі цінних паперів якогось певного виду. Виходячи з цього, дилер зобов'язаний мати в достатній кількості необхідні цінні папери і кошти для їх придбання.

Брокерська діяльність полягає в наданні послуг клієнтам по купівлі-продажу цінних паперів за рахунок клієнтів на підставі договорів доручення або комісії. Брокерська діяльність здійснюється банками як на біржовому, так і на позабіржових ринках. Банк-брокер діючи за договором доручення здійснює угоди купівлі-продажу цінних паперів від імені та за рахунок клієнтів. У рамках договору комісії зазначені угоди банк-брокер здійснює за рахунок клієнта, але від свого імені.

Сторони можуть укладати як договори на виконання разового замовлення, так і договори на обслуговування протягом визначеного строку. Договір на виконання разового замовлення передбачає виконання операцій певного виду з конкретними цінними паперами. Договір на обслуговування передбачає, що банк протягом визначеного строку виконує замовлення клієнта.

У договорі визначається вид та строк дії замовлення клієнта, права та обов'язки сторін, умови розрахунків, розмір комісійної винагороди, відповідальність сторін і порядок розгляду спорів. Клієнт може дати банку такі види замовлень за угодами з цінними паперами:

- ринкове;
- лімітне;
- стоп-замовлення.

Ринкове замовлення являє собою замовлення клієнта здійснити купівлю-продаж конкретних цінних паперів у визначеній кількості за найбільш вигідною ціною на момент одержання замовлення. У випадку продажу банк-брокер зобов'язаний продати цінні папери за найвищою ціною. У випадку покупки – за найменшою ціною.

Лімітне замовлення представляє замовлення клієнта здійснити купівлю-продаж цінних паперів за обумовленою у договорі ціною або більш вигідною, чим обумовлена. Тобто, у лімітному замовленні вказується конкретна ціна, за якою клієнт хотів би придбати (продати) цінні папери, а якщо ринкова ціна буде більше вигідної для клієнта чим та, котра зазначена в замовленні, то банк зобов'язаний виконати замовлення за більш вигідною ціною.

Стоп - замовлення являє собою замовлення клієнта здійснити купівлю-продаж цінних паперів у той час, коли ціна на них досягне обумовленого у замовленні рівня. Тобто, банк виконує замовлення клієнта лише тоді, коли ринкова ціна досягне ціни зазначеної в стоп- замовленні.

Діяльність з управління цінними паперами – це діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери, а також отриманими в процесі цього управління цінними паперами та грошовими коштами, які належать на праві власності установнику управління в його інтересах або в інтересах визначених ним третіх осіб. Діяльність з управління з цінними паперами здійснюється на основі договору про управління цінними паперами та грошовими коштами. Згідно з договором одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителю) на певний строк об’єкти управління. *Установник управління* – це власник, який передає управителю в управління об’єкти управління. *Управитель* – це банк, торговець цінними паперами, який отримав ліцензію ДКЦПФР на провадження професійної діяльності з торгівлі цінними паперами, зокрема, з управління цінними паперами.

Банк-торговець цінними паперами має право укладати договори про управління цінними паперами з фізичними та юридичними особами. Сума договору про управління цінними паперами з одним клієнтом-фізичною особою має становити не менше суми, еквівалентної 100 мінімальним заробітним платам. Істотні умови договору про управління цінними паперами встановлюється законодавством та за домовленістю сторін.

Для провадження діяльності з управління цінними паперами грошові кошти клієнта зараховуються на окремий поточний рахунок у банку окремо від власних коштів торговця цінними паперами, коштів інших клієнтів та відповідно до умов договору про управління цінними паперами. Банк-управитель цінними паперами звітує перед клієнтами про використання їх грошових коштів.

Банк має право використовувати грошові кошти клієнтів, якщо це передбачено договором про управління цінними паперами. Договором про управління цінними паперами може бути передбачено розподіл між сторонами прибутку, отриманого банком від використання грошових коштів клієнта.

З професійними видами діяльності банку тісно пов’язана консультаційна діяльність.

Консультаційна діяльність передбачає надання консультаційних послуг клієнтам у вигляді рекомендацій. Найчастіше такі послуги не можна розглядати як окрему послугу. У більшості випадків надання рекомендацій присутнє як складова частина таких послуг, як брокерські послуги, послуги з управління цінними паперами. Клієнт найбільше зацікавлений у рекомендаціях банку при звертанні до нього як до брокера. У цьому випадку брокер рекомендує клієнту, які цінні папери має сенс купувати і які продавати, надає аналітичний огляд ринку, детальне дослідження потенційного об'єкта інвестицій. У той же час надання рекомендацій клієнту може мати характер окремої послуги. У ряді випадків клієнт може мати потребу в консультуванні з питань незв'язаних з фінансовим ринком та діяльністю банку. Прикладами таких питань можуть бути: проведення загальних зборів акціонерів, захист інтересів клієнта в суді,

мінімізація податкових платежів, оптимізація ресурсів та інші питання, що вимагають фінансових і юридичних знань. Так як на більшості українських підприємствах кваліфіковані юристи і фінансисти відсутні, а в банках вони є, тому у комерційних банках з'являється можливість продавати послуги своїх фахівців.

Договір-доручення, договір комісії або договір про управління цінними паперами укладається з торговцем цінних паперів у письмовій формі. Права та обов'язки торговця цінними паперами стосовно його клієнта, умови укладення договорів щодо цінних паперів, порядок звітності торговця перед його клієнтом, порядок і умови виплати торговцю винагороди визначаються у договорі, що укладається між ними.

Торговець цінними паперами веде облік цінних паперів, грошових коштів окремо для кожного клієнта та окремо від цінних паперів, грошових коштів, що перебувають у власності торговця цінними паперами.

При здійсненні діяльності торговця цінними паперами банки – професійні учасники ринку повинні дотримуватися *визначених правил*, спрямованих на підтримку сумлінної конкуренції між учасниками, підвищення якості обслуговування клієнтів і здійснення операцій, на принципах сумлінності, чесності, повноти розкриття необхідної інформації, зокрема:

- діяти в інтересах клієнта, сумлінно виконувати зобов'язання за договорами доручення, договорами комісії та договорами про управління цінними паперами на найвигідніших для клієнта умовах;

- попереджати клієнтів про ризики конкретної угоди з цінними паперами;

- погоджувати з клієнтом рівень можливого ризику з виконання операцій купівлі-продажу або обліку цінних паперів;

- надавати клієнтам інформацію про курси цінних паперів;

- виконувати договори і заявки клієнтів у порядку їх надходження, якщо інше не передбачено договором або дорученням клієнтів;

- у разі укладення банком – торговцем цінними паперами договорів за власний рахунок разом з укладенням договорів за рахунок клієнта виконання договорів для клієнта є пріоритетним;

- при наявності у банку зацікавленості, що заважає йому виконати замовлення клієнта на найбільш вигідних умовах, банк зобов'язаний негайно повідомити про це клієнта.

Діяльність з організаційно-технічного обслуговування операцій з цінними паперами, припускає здійснення банком певних видів *професійної діяльності* (рис. 5.6).

Нормативно-правовою базою здійснення банками діяльності в ролі інфраструктурного учасника фондового ринку з організаційно-технічного його обслуговування є Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10.12.1997 р. № 710/97-ВР. (із змінами та доповненнями)

Рис. 5.6. Професійна діяльність банку з організаційно-технічного обслуговування фондового ринку

Учасники Національної депозитарної системи поділяються на прямих та непрямих (опосередкованих). Прямі учасники – це депозитарії, зберігачі, реєстратори власників іменних цінних паперів. Непрямі (опосередковані) учасники – це організатори торгівлі цінними паперами, банки, торговці цінними паперами та емітенти.

Відповідно до цього закону Національна депозитарна система складається з двох рівнів.

Верхній рівень представлений трьома депозитаріями: Національним депозитарієм України (далі - НДУ), Всеукраїнським депозитарієм цінних паперів (далі - ВДЦП) та НБУ.

Нижній рівень представлений зберігачами цінних паперів, які ведуть рахунки власників цінних паперів та реєстраторами, які ведуть реєстр власників іменних цінних паперів.

Договір про заснування НДУ у формі відкритого акціонерного товариства підписано ДКЦПФР та НБУ 18 грудня 1998 року. Державна реєстрація відбулася 17 травня 1999 року.

Статутний капітал НДУ становить 30 млн. гривен. 86% акцій належить державі: ними управляє ДКЦПФР. 14% акцій належать більш, ніж 20 учасникам фондового ринку України, зокрема банкам.

Відповідно до Закону України „Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні" НДУ є центральним інститутом Національної депозитарної системи, на який покладено забезпечення її формування й розвитку, функціонування єдиної системи депозитарного обліку й обслуговування обігу цінних паперів, інтеграцію Національної депозитарної системи в міжнародну систему депозитарних установ , що забезпечують функціонування світових ринків капіталів.

Згідно із цим Законом НДУ здійснює такі види діяльності:

- зберігання і обслуговування обігу цінних паперів на рахунках у цінних паперах та операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів;

- кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів;

- ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Крім того, до виключної компетенції НДУ віднесено:

- стандартизація депозитарного обліку та документообігу щодо операцій з цінними паперами;

- нумерація (кодифікація) цінних паперів, випущених в Україні, відповідно до міжнародних норм;

- установлення відносин і налагодження постійної взаємодії з депозитарними установами інших країн, укладання двосторонніх та багатосторонніх угод про пряме членство або кореспондентські відносини для обслуговування міжнародних операцій з цінними паперами учасників Національної депозитарної системи, контроль за їх кореспондентськими відносинами з депозитарними установами інших країн.

НДУ виконує також і інші функції, передбачені нормативно-правовими актами України.

Приватне акціонерне товариство ВДЦП було створене у 2008 році. ВДЦП є правонаступником Відкритого акціонерного товариства «Міжрегіональний фондовий союз» (МФС), яке було створене у 1997 році для надання депозитарних послуг на фондовому ринку. За роки своєї роботи МФС став прозорим ефективним повнофункціональним кліринговим депозитарієм, який забезпечував обслуговування абсолютної більшості депозитарних активів. Об'єднання МФС та ВДЦП відбулось у 2009 році.

Акціонерами ВДЦП є зберігачі цінних паперів та організатори торгівлі. Держава у складі акціонерів представлена НБУ. Структура акціонерного капіталу ВДЦП на 01.01.2010 р. виглядає таким чином (табл.5.6).

Таблиця 5.6

Структура акціонерного капіталу ПрАТ ВДЦП на 01.01.2010 року

Акціонери	Частка у капіталі (%)
НБУ	22,86
Банки	52,94
Зберігачі цінних паперів	13,07
Організатори торгівлі цінними паперами	8,95
Інші	2,18
Усього	100,00

Головними завданнями ВДЦП є надання якісних депозитарних й клірингових послуг, а також втілення найкращих міжнародних практик з депозитарної діяльності на ринку України.

Для надання клієнтам якісних послуг ВДЦП створив сучасну інфраструктуру, яка забезпечує ефективне виконання всього комплексу депозитарних та розрахунково-клірингових послуг. Інфраструктура передбачає наявність відповідного технологічного приміщення, належних засобів зв'язку, засобів захисту інформації, сучасного програмно-технологічного комплексу. Побудована інфраструктура дозволяє ВДЦП обслуговувати клієнтів на рівні світових стандартів. На сьогоднішній день ВДЦП є безумовним лідером з надання депозитарних послуг на українському фондовому ринку.

Депозитарій ВДЦП надає послуги таким групам клієнтів:

1. Емітентам цінних паперів бездокументарної та документарної форми існування, з якими укладається договір про обслуговування емісії цінних паперів. Емітентам надаються послуги зі зберігання глобальних сертифікатів випусків цінних паперів, обслуговування операцій емітента з цінними паперами власного випуску, формування зведених облікових реєстрів власників іменних цінних паперів тощо. Також емітенти можуть здійснювати віддалене управління рахунками у цінних паперах через Internet.

2. Зберігачам цінних паперів, з якими укладається депозитарний договір. Зберігачам надаються послуги зі зберігання, узагальненого обліку цінних паперів зберігача та його клієнтів, обслуговування обігу цінних паперів по рахунку в цінних паперах зберігача, обслуговуванню процедури рефінансування НБУ та міжбанківського кредитування.

3. Реєстраторам, з якими для отримання зведеного облікового реєстру власників цінних паперів укладається відповідний договір, а також можливий електронний документообіг за умови укладання договору про приєднання до правил електронного документообігу.

4. Організаторам торгівлі цінними паперами, з якими укладається договір про кліринг. Послуги, які Депозитарій надає організаторам торгівлі, пов'язані зі

здійсненням розрахунків за угодами щодо цінних паперів, які укладені на організатора торгівлі зберігачами або їх клієнтами на підставі відомості зквітованих розпоряджень.

5. Іншим депозитаріям, із якими укладається договір про кореспондентські відносини.

26 серпня 2010 р. ВДЦП уклав договір про кореспондентські відносини з ВАТ НДУ і відкрив рахунок НДУ у ВДЦП.

Після встановлення двосторонніх кореспондентських відносин у ВДЦП з'явилася можливість обліковувати у своєму депозитарному балансі ті цінні папери, глобальні сертифікати за якими були задепоновані у НДУ. А це, у свою чергу, надає ВДЦП можливість здійснювати кліринг і розрахунки щодо вкладених на фондових біржах угод за такими цінними паперами.

Таким чином, для двох депозитаріїв, що працюють на українському ринку, були створені рівні умови для конкуренції у питаннях обслуговування організаторів торгівлі – кожен з існуючих в Україні депозитаріїв може обслуговувати угоду щодо будь-яких цінних паперів. Тепер індикатором значущості депозитарію для ринку буде кількість угод, що врегульовується у депозитарії за наслідками торгів на фондових біржах.

НБУ здійснює обслуговування обігу державних цінних паперів, у тому числі депозитарну діяльність щодо цих паперів. Особливості здійснення депозитарної діяльності з державними цінними паперами встановлюються ДКЦПФР спільно з НБУ.

На початку 2009 року у Верховній Раді України був зареєстрований законопроект «Про систему депозитарного обігу цінних паперів». Цей законопроект направлений на зменшення кількості депозитаріїв верхнього рівня до одного. Планувалося, що цей законопроект буде розглянуто восени 2009 року, але довготривала політична криза завадила цьому. Процес консолідації депозитаріїв наштовхується на спротив з боку керівників двох депозитаріїв, що контролюють цей ринок сьогодні: ВДЦП та НДУ. Обидві сторони прагнуть про лобіювання створення депозитарію відповідно на їх базі.

Тож, основні підборові битви проходять саме за це, а не щодо принципу існування єдиного депозитарію, що дозволяє сподіватися на позитивне вирішення питання і якісного поштовху до подальшого розвитку національного ринку цінних паперів.

Діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних паперів передбачає виконання банками функцій «нагляду» за процесами переходу права власності на випущені цінні папери. Основними споживачами послуг банків-реєстраторів є емітенти, що випускають іменні цінні папери, а також інвестори, що їх купують і продають. Усі зміни права власності на іменні цінні папери знаходять відображення в реєстрі власників іменних цінних паперів. Ведення реєстрів власників іменних цінних паперів передбачає облік та зберігання протягом певних строків інформації про власників іменних цінних паперів та про операції, внаслідок яких виникає необхідність внесення змін до реєстру власників іменних цінних паперів. До реєстру вносяться відомості про кожну іменну акцію, включаючи відомості про її власника, час придбання акцій, кількості акцій у кожного акціонера.

Підставою для внесення змін до реєстру власників іменних цінних паперів є документи, згідно з якими переходить право власності на відповідні іменні цінні папери. Згідно з письмовими запитами зареєстрованих осіб банк-реєстратор видає їм інформацію у вигляді виписки стосовно кількості цінних паперів, що належать даній особі, і стосовно операцій, що проведені по особовому рахунку. Емітенту банк-реєстратор повинен давати на його запит будь-яку інформацію із реєстру.

Банки в процесі здійснення діяльності з ведення *реєстру власників іменних цінних паперів* виконують такі *операції*:

- формування системи реєстру власників іменних цінних паперів;

- внесення змін і реквізитів власників іменних цінних паперів у систему реєстру;

- блокування рахунка іменних цінних паперів здійснюється реєстратором за розпорядженням зареєстрованої особи або за рішенням відповідних державних органів (суд, прокуратура);

- видача виписок з реєстру про стан особового рахунка власника іменних цінних паперів;

- відображення корпоративних операцій (операцій, зв'язаних з акумулюванням, дробленням, консолідацією і конвертацією іменних цінних паперів) та операцій з придбання емітентом власних іменних цінних паперів;

- облік заставоутримувачів (у випадку виникнення цінних паперів, що передаються в заставу);

- облік і збереження документів, що є підставою для формування і внесення змін у систему реєстру.

Діяльність щодо ведення реєстру власників іменних цінних паперів може здійснювати як сам емітент (банк), так й незалежний реєстратор. Якщо кількість власників іменних цінних паперів банку-емітента перевищує кількість визначену ДКЦПФР як максимальну для організації самостійного ведення реєстру емітентом, банк-емітент зобов’язаний доручити ведення реєстру реєстратору шляхом укладення відповідного договору.

Депозитарна діяльність зберігача цінних паперів передбачає виконання банками функцій збереження цінних паперів та обліку прав власності на цінні папери.

Банки за наявності ліцензії ДКЦПФР на здійснення депозитарної діяльності зберігача цінних паперів мають право бути зберігачами, провадити за дорученням власника операції з депонованими цінними паперами та здійснювати іншу депозитарну діяльність пов’язану з обігом цінних паперів, за винятком клірингу та розрахунків за угодами щодо цінних паперів.

Об'єктом депозитарної діяльності зберігача цінних паперів можуть виступати цінні папери випущені як у документарній формі, так і в бездокументарній. Випуск цінних паперів у документарній формі здійснюється

емітентом шляхом виготовлення сертифікатів. При бездокументарній формі весь випуск оформлюється глобальним сертифікатом.

Для обслуговування обігу цінних паперів та обліку прав власності на них, зберігачі відкривають рахунки у цінних паперах власникам цінних паперів – юридичним і фізичним особам, резидентам і нерезидентам, які після відкриття рахунка здобувають статус *депонента.* Для цінних паперів, депотованих іншими депозитаріями через кореспондентські відносини щодо цінних паперів, кожний депозитарій відкриває спеціальні рахунки у цінних паперах.

Обслуговування операцій з цінними паперами здійснюється банком–зберігачем винятково за розпорядженням депонента, а також унаслідок виконання безумовних операцій з цінними паперами відповідно до діючого законодавства.

Цінні папери зберігають двома способами:

- відокремленим;
- колективним.

При *відокремленому способі* зберігання банк зобов'язаний вести облік цінних паперів із зазначенням індивідуальних ознак їх сертифікатів. До індивідуальних ознак сертифікатів цінних паперів відносяться, зокрема, серії та номери. Відокремленим способом можуть зберігатися тільки цінні папери в документарній формі на пред'явника.

При *колективному способі* зберігання банки ведуть облік цінних паперів без зазначення їх індивідуальних ознак. Колективним способом зберігаються знерухомлені іменні цінні папери, випущені у документарній формі, та цінні папери, випущені у бездокументарній формі.

Цінні папери зберігаються на рахунках у цінних паперах виключно у бездокументарній формі. Згідно з цим, цінні папери, які були випущені у документарній формі проходять процедуру знерухомлення.

Знерухомлення цінних паперів – це процедура переведення цінних паперів, які випущені у документарній формі, у бездокументарну форму шляхом депонування сертифікатів цінних паперів у сховищах зберігача цінних паперів з

метою забезпечення подальшого їх обігу у вигляді облікових запасів на рахунках зберігача.

Для виконання функції обслуговування обігу цінних паперів на рахунках у цінних паперах банки як депозитарні установи здійснюють:

- адміністративні операції;
- облікові операції;
- інформаційні операції.

Адміністративні операції – депозитарні операції з відкриття рахунків у цінних паперах, внесення змін в анкету рахунка, закриття рахунків у цінних паперах, зміна способу збереження цінних паперів та інших змін, незв'язаних зі зміною залишків цінних паперів на рахунках у цінних паперах.

Облікові операції – депозитарні операції з ведення рахунків у цінних паперах та відображення операцій з цінними паперами, наслідком яких є зміна кількості цінних паперів на рахунках у цінних паперах, установлення або зняття обмежень щодо їх обігу, а також зміна режиму та місця зберігання (перебування) депозитарних активів (цінних паперів). До *облікових операцій* депозитарних установ відносяться операції:

- зарахування;
- списання;
- переведення;
- переміщення цінних паперів.

Інформаційні операції – депозитарні операції, наслідком яких є видача виписок з рахунка у цінних паперах та іншій інформації щодо операцій депонентів (клієнтів) з рахунками у цінних паперах за запитами депонентів (клієнтів) та інших осіб, відповідно до їх повноважень на одержання такої інформації.

До інформаційних операцій депозитарних установ відносяться операції з підготовки і видачі виписок з рахунка у цінних паперах, інформаційних довідок, довідково-аналітичних матеріалів, що характеризують ринок цінних паперів.

До інформаційних операцій депозитарних установ відносяться також операції з передачі клієнтам (депонентам) інформації щодо операцій емітента (включаючи надання інформації щодо проведення емітентом загальних зборів, використання права голосу, тощо).

Підтвердження прав власності на цінні папери, що обліковуються на рахунках у цінних паперах, є винятково операцією зберігачів.

До діяльності з організаційно-технічного обслуговування фондового ринку відноситься також клірингово-розрахункова діяльність.

Клірингово-розрахункова діяльність – це діяльність з визначення взаємних зобов'язань та їх заліку щодо постачання цінних паперів, а також здійснення розрахунків за ними.

Клірингову частину цієї діяльності представляють такі функції: отримання, звірка та поточне оновлення інформації щодо угод купівлі-продажу цінних паперів; підготовка бухгалтерських та облікових документів, необхідних для виконання угод щодо цінних паперів; визначення взаємних зобов’язань, що передбачає взаємозалік, забезпечення та гарантування розрахунків за угодами щодо цінних паперів.

До розрахункової функції відноситься: проведення на основі вищевказаної інформації у розрахунковий день списання коштів з рахунка покупця цінних паперів та занесення їх на рахунок продавця; самостійне проведення (якщо депозитарій виконує як клірингові так й розрахункові функції) постачання цінних паперів з рахунка продавця цінних паперів на рахунок покупця; надання виписок з рахунків.

Кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів в Україні здійснюються виключно депозитаріями, які забезпечують поставку цінних паперів на рахунки зберігачів у депозитарії з одночасною оплатою грошових коштів на рахунках зберігачів. Для здійснення клірингу та розрахунків за угодами щодо цінних паперів депозитарій має одержати ліцензію ДКЦПФР. Основною клірингово-розрахунковою установою в Україні є депозитарій ВДЦП.

Банки, які є управителями (див. діяльність з управління цінними паперами) можуть здійснювати операції з поточного обслуговування відкритих на ім`я управителя рахунків у цінних паперах та здійснювати у грошовій формі розрахунки та кліринг.

Клірингoвий депозитарій для здійснення грошових розрахунків за угодами щодо цінних паперів зобов'язаний користуватися послугами, що надають розрахункові банки на підставі відповідного договору, типова форма якого затверджується ДКЦПФР і НБУ.

Розрахунковим банком називається банк, з яким депозитарій уклав договір про грошові розрахунки за угодами щодо цінних паперів.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» (ст. 4) передбачено створення та функціонування спеціалізованих розрахункових (клірингових) банків.

Питання до самоконтролю

1. Дайте визначення ринку цінних паперів (фондового ринку) та охарактеризуйте його сегменти.

2. Укажіть учасників ринку цінних паперів та їх класифікацію за статусом і функціями.

3. Що таке цінні папери і за якими ознаками здійснюється їх класифікація?

4. Дайте характеристику кожного виду ознаки, за якою здійснюється класифікація цінних паперів.

5. Визначте роль і значення банків на ринку цінних паперів.

6. Охарактеризуйте види діяльності банків на ринку цінних паперів.

7. Розкрийте зміст основних вимог, пропонованих чинним законодавством до банків, які здійснюють діяльність на ринку цінних паперів.

8. Охарактеризуйте емісійну діяльність банків, укажіть її цілі.

9. У якому випадку банки мають право на придбання власних акцій?

10. Цілі банку при випуску акцій та їх характеристика.

11. Назвіть етапи здійснення емісії акцій у разі їх публічного та приватного розміщення.

12. Охарактеризуйте способи розміщення цінних паперів на первинному ринку.

13. Проспект емісії цінних паперів, його зміст та призначення.

14. Боргові цінні папери, які випускає банк, їх характеристика та особливості емісії.

15. Поняття інвестиційної діяльності з цінними паперами, види операцій, які припускає ця діяльність.

16. Цілі інвестиційної діяльності банків з цінними паперами.

17. Дайте характеристику фундаментальному та технічному інвестиційному аналізу на ринку цінних паперів.

18. Назвіть, яким чином і згідно з яким нормативним документом здійснюється класифікація цінних паперів у портфелях українських банків.

19. Дайте характеристику кожному типу портфеля цінних паперів українських банків.

20. Укажіть загальні принципи оцінки та обліку цінних паперів у портфелях українських банків.

21. Із яких портфелів банку цінні папери мають бути переведеними і в якому випадку?

22. Розкрийте сутність інвестиційного ризику, пов’язаного з вкладенням коштів у цінні папери.

23. Які основні види інвестиційного ризику виділяються у практиці інвестиційної діяльності банку з цінними паперами? Охарактеризуйте їх.

24. Назвіть основні методи управління ризиками в практиці інвестиційної діяльності банків з цінними паперами. Охарактеризуйте їх.

25. Розкрийте сутність формування резерву під операції банків з цінними паперами.

26. Перелічте події, що мають вплив на очікувані майбутні грошові потоки за цінними паперами.

27. Охарактеризуйте вимоги до розрахунку та формування резерву за цінними паперами в портфелі банку на продаж і портфелі до погашення.

28. Як формується резерв за цінними паперами, справедлива вартість яких не може бути визначена?

29. Укажіть порядок визначення ризику цінного папера.

30. Які значення показника ризику цінного папера в залежності від класу емітента?

31. Назвіть перелік факторів за якими емітенти цінних паперів відносяться до того або іншого класу.

32. Охарактеризуйте професійну діяльність банків на фондовому ринку.

33. Назвіть професійні види діяльності банку з торгівлі цінними паперами та охарактеризуйте їх.

34. Укажіть, які види діяльності банк виконує як інфраструктурний учасник фондового ринку?

35. Назвіть операції, які здійснює банк у якості реєстратора іменних цінних паперів та зберігача цінних паперів.

РОЗДІЛ 6. ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ УПОВНОВАЖЕНИХ БАНКІВ

6.1.Міжбанківські кореспондентські відносини, їх сутність та необхідність

Кореспондентські відносини (від соггеspondeге - згодний) – це такі відносини, які будуються на взаємодовірі, чесності та відкритості між двома банками-партнерами у будь-якій справі.

Міжбанківські кореспондентські відносини – це відносини, які будуються на тих же засадах та віддзеркалюють майже всі форми співпраці між банками як з обслуговування своїх клієнтів, так і з обслуговування самих банків. Але знаходячись у кореспондентських відносинах, банки не тільки виконують свої партнерські зобов`язання, встановлені угодою між двома банками, а одночасно і конкурують один з одним, наприклад, при встановленні відсоткових ставок, при розробці нових банківських продуктів, які притягують клієнтів до того чи іншого банку.

Наявність розвинутої мережі кореспондентських відносин є безумовною заставою успішної роботи будь-якого комерційного банку, функціонуючого на міжнародному рівні. У перші роки становлення незалежної України її комерційні банки прагнули до встановлення широкої мережі міжнародних кореспондентських відносин і, відповідно, до якомога більшого числа кореспондентських рахунків, відкритих у іноземних банках. Таке положення було зумовлено, з одного боку, існуючим у ті роки порядком вільного відкриття кореспондентських рахунків у банках-нерезидентах. З другого боку, усі комерційні банки України прагнули зберегти свої валютні кошти на рахунках в іноземних банках у зв`язку із нестабільністю економіки, характерної для перехідного періоду.

Проте, таке положення призвело до значного відпливу валютних коштів з України, що спонукнуло НБУ взятися за коррахунки і провести їх реєстрацію. Було зареєстровано понад 3,3 тис. коррахунків, 2/3 яких були рахунками „Ностро". Із загальної кількості зареєстрованих коррахунків майже половину було відкрито у банках-резидентах. На цих рахунках були виявлені серйозні порушення, бо банки проводили за цими рахунками значні обороти під виглядом експортно-імпортних операцій, які потім не отримали відповідного підтвердження митної статистики за розрахунками в національній валюті по зовнішньоторговельній діяльності.

Результати проведення реєстрації за даними Урядового кур`єру[1] показали, що за три квартали 1999 року загальний оборот за кореспондентськими рахунками комерційних банків досяг 504 млрд. грн. (з котрого 97 % припадало на коррахунки в іноземній валюті, у тому числі 86 % у вільноконвертованій валюті), а залишки на коррахунках становили майже 3,75 млрд. грн., із яких 7% в офшорних зонах. Крім того, в офшорних зонах розмір коштів, розміщених комерційними банками України у депозитах та позичках складав 635,6 млн. грн.

Усього у процесі реєстрації коррахунків комерційних банків було встановлено ряд суттєвих порушень, таких як проведення неліцензованої діяльності; утримання коррахунків тривалий строк без здійснення конкретних операцій; некоректне використання незахищених систем зв`язку при здійсненні міжнародних розрахунків, що не забезпечує безпеку та надійність банківських платежів.

Згідно з прийнятим рішенням щодо стабілізації діяльності комерційних банків було прийнято та затверджено постанову НБУ „Про впорядкування кореспондентських відносин комерційних банків України" (від 4.11.99 р.), якою заборонено з 5.11.99 р. проведення банківських операцій з використанням

[1] Урядовий кур`єр № 214 від 16.11.99 р.

незареєстрованих у НБУ коррахунків комерційних банків України в банках-резидентах та в банках-нерезидентах.

Проведене НБУ впорядкування діяльності комерційних банків у сфері встановлення ними міжнародних кореспондентських відносин та використання коррахунків, позитивно вплинуло на зміни в принципових позиціях комерційних банках щодо їх політики максимізації кількості коррахунків в іноземних банках. Відповідно, комерційні банки України стали рахувати, що кореспондентська мережа повинна відповідати тільки потребам своїх клієнтів, бо зайві коррахунки, чи такі, які працюють не повною мірою, тільки збільшують витрати вітчизняного банку, бо за ведення іноземним банком кожного кореспондентського рахунка йому потрібно платити. Крім того, як правило, просто недостатньо валютних коштів задля підкріплення великої кількості коррахунків. До того ж українські комерційні банки з часом дійшли висновку, що достатньо для здійснення усіх своїх міжнародних розрахунків мати 2-3 і максимум 15 кореспондентських рахунків з крупними провідними міжнародними банками, які мають розгалужену мережу кореспондентських відносин з більшою частиною банків в усьому світі.

Необхідно відзначити, що кореспондентські відносини між двома банками поступово розвиваються від самих простих відносин (таких, як відкриття один одному кореспондентських рахунків задля виконання розрахункового обслуговування своїх клієнтів) до самих складних, таких, наприклад, як купівля та продаж валют за дорученням банку-кореспондента та за його кошти, які він надав кореспондентові задля цієї мети. Купівля та продаж валюти здійснюється як за потреб самих банків, так і їх клієнтів як на 1 - 2 дні, так і на обумовлений строк (один - два місяці та більш), тому виконання цих операцій можливо лише при певному ступені довіри поміж банками.

Необхідність міжбанківських кореспондентських відносин обумовлена прагненням банку - як найкраще обслужити свого клієнта, надав йому всі ті банківські послуги, яких він потребує. Однак у всіх тих випадках, коли банк не може самостійно (без допомоги іншого банку) надати клієнтові бажаних

ним банківських послуг, чи коли ці послуги інший банк виконує дешевше та швидше, виникає необхідність у міжбанківських кореспондентських відносинах.

Міжбанківські кореспондентські відносини рахуються відкритими після підписання угоди з обраним банком-кореспондентом про встановлення міжбанківських кореспондентських відносин.

Уповноважені банки України можуть створювати кореспондентські відносини в іноземній валюті як з іншими уповноваженими банками України (банками-резидентами), так і з банками інших країн (банками-нерезидентами).

Банки України, які відносяться до уповноважених банків, можуть укладати угоди про встановлення міжбанківських кореспондентських відносин і відповідне відкриття кореспондентських рахунків один одному, тільки після отримання ліцензії НБУ на здійснення валютних операцій за цими рахунками. Ліцензія дає право банку на здійснення комерційним банком банківських операцій в іноземній валюті як на території своєї країни, так і іншої. Однак задля здійснення конкретних операцій з валютними цінностями, комерційний банк повинен отримати і дозвіл НБУ на виконання конкретних операцій.

Міжбанківські кореспондентські відносини можуть здійснюватися по типу:

- кореспондент з рахунком;
- кореспондент без рахунка.

Міжбанківські кореспондентські відносини, які здійснюються за типом „кореспондент з рахунком" передбачають взаємне відкриття один одному, так званих, прямих кореспондентських рахунків і відповідне укладання «Угоди про встановлення кореспондентських відносин» та інших угод.

Якщо ж застосовуються міжбанківські кореспондентські відносини за типом „кореспондент без рахунка", то в цьому разі укладання угоди з цим банком не передбачається і рахунки не відкриваються. В цьому разі обов'язково має бути третій банк (банк-посередник), який є кореспондентом з рахунком одночасно для двох банків, які застосовують кореспондентські

відносини за типом кореспондент без рахунка. Саме тому при виборі майбутнього банку-кореспондента має велике значення наявність у нього міцної та широкої мережі банків-кореспондентів, що дозволить з його допомогою здійснювати розрахункові операції з іншими банками, з якими кореспондентські відносини здійснюються за типом „кореспондент без рахунка".

Серед видів валютних операцій, які здійснюються по коррахунках, перш за все, необхідно визначити поточні операції та операції, які віддзеркалюють рух капіталу. Однак у зв`язку з тим, що в Україні поки ще існують валютні обмеження, останній вид операцій здійснюється по коррахунках українських банків значно менше, бо він потребує складного оформлення (отримання дозволу на його виконання) та, крім того, є більш ризиковим.

Поточні валютні операції складаються з торговельних і неторговельних валютних операцій.

Торговельні валютні операції в міжнародних розрахунках пов`язані із експортом та імпортом товарів та послуг. Для розрахунків підприємств України (її експортерів та імпортерів) із своїми контрагентами в інших країнах характерні операції, які здійснюються на основі документів, які посвідчують факт перевезення товару з однієї країни в іншу, його оцінку, страховку та стан. До таких документів відносять транспортні документи (морські чи річкові коносаменти, авіаційні та залізничні накладні), страхові документи (страховий поліс та інше), товарні документи (рахунки на товар, свідоцтва про походження товару, сертифікати якості товару, свідоцтва про кількість товару та інші).

Усі розрахунки по торговельних валютних операціях виконуються у передбачених формах міжнародних розрахунків, що потребує укладання між банками-кореспондентами додаткових угод, зокрема, про обслуговування розрахунків за акредитивною формою розрахунків. (Докладніше валютні операції комерційних банків з виконання ними розрахунків у тій чи іншій формі розглядаються в п. 6.2).

Неторговельні валютні операції в міжнародних розрахунках пов`язані з обслуговуванням клієнтів, як правило, фізичних осіб. Без виконання неторговельних валютних операцій комерційними банками практично неможлива повсякденна робота з клієнтами, які потребують здійснення переводів валюти із інших країн, купівлю та продаж готівкової валюти, чеків та обслуговування пластикових карток.

Доречно відмітити, що операції комерційних банків із готівковою валютою є найбільш вагомим різновидом неторговельних валютних операцій комерційних банків.

Кореспондентський рахунок — це поточний рахунок одного банку в іншому банку, чи різновид депозитного рахунка до запитання одного банку в іншому.

Висока значущість управління банком своїм коррахунком, представляє по суті, основу його господарської діяльності, без чого банки не можуть виконувати цієї діяльності. Це зумовлено тим, що відсутність кореспондентських рахунків, перш за все, не дає змоги банку виконати свої зобов'язання перед клієнтами щодо їх розрахунків з партнерами в інших країнах. По друге, без кореспондентських рахунків банк не має змоги обліковувати розрахунки, які здійснюються між банками за дорученнями і за кошти одного банку в іншому. Тому в міжнародних розрахунках банки відкривають один одному кореспондентські рахунки „Ностро" та „Лоро".

Рахунок „Ностро" – це поточний рахунок банку-резидента (зокрема, резидента України), відкритий у іноземному банку (банку-нерезидента) на ім`я українського банку (скорочено – наш рахунок в їх банку).

Рахунок „Лоро" – це поточний рахунок банку-нерезидента, відкритий на його ім`я в українському банку (скорочено – їх рахунок у нашому банку).

Один й той же самий кореспондентський рахунок в обліку банків-кореспондентів буде розглядатися і як „Ностро", і як „Лоро" в залежності від того, з боку якого банку йде огляд. Наприклад, якщо комерційному банку України в комерційному банку Англії відкрито кореспондентський рахунок

(рахунок „У"), а комерційному банку Англії у комерційному банку України взаємно відкрито кореспондентський рахунок (рахунок „А"), то:

для банку України: - рахунок „У" буде коррахунком **„Ностро";**

рахунок „А" - коррахунком **„Лоро";**

для банку Англії: - рахунок „А" буде коррахунком **„Ностро";**

рахунок „У" - коррахунком **„Лоро".**

Доречно відзначити, що великі уповноважені банки мають відділення та філії, які можуть здійснювати міжнародні розрахунки і підтримувати кореспондентські відносини з іноземними банками. Однак тільки у Головній конторі банку розташовуються всі кореспондентські рахунки, через які працюють його відділення та філії.

Кожен із взаємновідкритих кореспондентських рахунків у банку-нерезидента відкривається в національній валюті останнього. З цього випливає, що рахунок У, відкритий банку України в англійському банку, відкривається й ведеться у фунтах стерлінгів, а рахунок А, відкритий англійському банку в банку України, відкривається і ведеться у гривнях. У деяких випадках кореспондентський рахунок банку-нерезидента може відкриватися у євровалюті, наприклад, у євродоларах, чи у валюті євро. Банк-нерезидент може відкривати в уповноваженому банку України кореспондентський рахунок у гривнях і в іноземній валюті (в одній, або в декількох).

Установлення кореспондентських відносин з тим чи іншим іноземним банком потребує, перш за все, прийняття рішення відносно того, у якій країні необхідно встановити кореспондентські відносини і який з іноземних банків більш за все відповідає потребам вітчизняного банку. Зрозуміло, що банк, який обирається як майбутній банк-кореспондент (з рахунком) повинен бути першокласним, тобто надійним, стійким, з широкою мережею кореспондентських рахунків з іншими банками (що є немаловажним для здійснення українським банком кореспондентських відносин з банками-кореспондентами за типом кореспондент без рахунка), та щоб він мав ще неупереджені відносини щодо вітчизняного банку.

Той чи інший банк можна вибрати за банківським альманахом. Його надійність можуть підтвердити незалежні міжнародні агентства за рейтингом, такі, наприклад, як Standart @ Poor`s, Moody`s та інші, якщо до них звернутися. Однак однієї пропозиції щодо встановлення з обраним банком кореспондентських відносин за типом „кореспондент з рахунком" буде занадто мало. Тому банк, який бажає встановити кореспондентські відносини з відкриттям кореспондентських рахунків із банком-нерезидентом повинен бути вкрай відвертим та щирим щодо інформації, яку він надає обраному їм банку про свою діяльність. Якщо майбутній банк-кореспондент погодився на встановлення кореспондентських відносин, то перш за все, він погоджується на відкриття коррахунків.

Для відкриття кореспондентських рахунків в іноземній валюті та в гривнях, відповідно до положення „Про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях", затвердженому постановою Правління НБУ від 26.03.98 р. за № 118, із змінами і доповненнями за станом на 1.01.11 р. (далі - Положення 118), банки-резиденти та нерезиденти України повинні подати такі документи:

- заяву на відкриття рахунка;
- копію статуту банку[2] (засвідчену нотаріально);
- картку чи альбом зразків підписів;
- останній річний звіт;
- баланс на останню дату;
- перелік банків-кореспондентів;
- копію ліцензії[3] Центрального банку тієї країни, де зареєстровано банк (засвідчену нотаріально) і в ряді випадків легалізовану[4].

[2] задля банків-нерезидентів – легалізованого статуту (якщо це передбачено законодавством країни), або іншого документа відповідно до законодавства країни реєстрації банку.
[3] задля банків-нерезидентів легалізовану ліцензію (якщо це передбачено законодавством країни).
[4] Легалізація - це надання юридичної сили документам, які були видані на території іншої країни. Ці документи мають бути нотаріально засвідчені за місцем їх видачі, перекладені українською мовою та легалізовані в консульській установі України, якщо міжнародними договорами, в яких бере участь Україна, не передбачено інше. Зазначені документи можуть бути також засвідчені в посольстві відповідної держави в Україні та легалізовані в Міністерстві

В усіх документах, які подаються до розглядання, не має бути аніяких виправлень.

У випадку, коли банк-нерезидент відкриває кореспондентський рахунок в іноземній валюті та в гривнях в одному й тому ж уповноваженому банку України, він подає тільки один пакет документів.

У разі прийняття позитивного рішення щодо відкриття кореспондентського рахунка потенційному банку-кореспонденту, останньому надсилається поштою, чи передається через представника майбутнього банку-кореспондента підписану Угоду (далі -Угода) про встановлення кореспондентських відносин на основі яких саме і відкриваються кореспондентські рахунки.

В Угоді в обов`язковому порядку мають бути відображені такі питання, як предмет угоди та її чинність; реквізити сторін; порядок ведення кореспондентських рахунків; перелік операцій, які будуть здійснюватись за відповідними коррахунками; обов`язки та відповідальність сторін; порядок розв'язання спорів; особливі умови; підсумкові положення; тарифи.

Угода має бути укладена в двох примірниках, які мають однакову юридичну силу, підписана двома сторонами та завірена печатками обох банків-кореспондентів .

Банки-кореспонденти, окрім цієї основної Угоди можуть також укладати інші Угоди, наприклад, про обслуговування за акредитивною формою розрахунків, про проведення міжбанківських операцій, про неторговельні операції та інші за домовленістю сторін.

Взаємне відкриття кореспондентських рахунків передбачає взаємну домовленість і про таємний код, застосування якого забезпечить неможливість зловживань по рахунках іншими особами.

Український комерційний банк повинен зареєструвати у територіальному управлінні НБУ відкриті коррахунки і отримати реєстраційне свідоцтво про

зовнішніх справ України. Легалізація документів не потрібна цілій низці країн, у тому разі і більшості країн СНГ, як це випливає із п. 2.1.3 Положення 118.

відкриття прямих (тобто за типом кореспондент з рахунком) кореспондентських (кореспондентського) рахунків.

Валютні операції експортерів та імпортерів завжди пов`язані з коррахунками банків. Це випливає з того, що зовнішньоторговельні економічні відносини, у які вступають експортери та імпортери завжди оформлюються торговельними контрактами, у яких відображуються окрім усіх інших питань, і фінансові умови контрактів (тобто валюта ціни, валюта платежу, форма розрахунків, ціна одиниці товару, загальна вартість контракту, банки, через які будуть виконуватися розрахунки та інші фінансові умови).

На основі торговельного контракту партнери виконують свої зобов'язання: відвантажують товар на транспорт, виконують роботи чи надають послуги та доручають обслуговуючим їх банкам (залежно від форми розрахунків, установленої торговельним контрактом) здійснювати розрахунки. Тому, наприклад, при розрахунках у порядку банківського переказу імпортер доручає обслуговуючому його банку здійснити переказ грошей зі свого поточного рахунка на поточний рахунок партнера, чи експортер доручає обслуговуючому його банку отримати платіж від свого партнера (тобто проконтролювати переказ грошей з поточного рахунка платника на свій поточний рахунок).

З того, що за міжбанківськими валютними кореспондентськими відносинами комерційних банків України з іноземними банками відкриваються рахунки „Лоро" (іноземного банку в українському банку) та „Ностро" (українського банку в іноземному банку) випливає, що саме через ці рахунки і будуть здійснюватись платежі. З того, що коррахунок „Лоро" є рахунком банку-нерезидента в українському банку, то виникає можливість просто зарахувати (записати) необхідну суму на рахунок „Лоро" (який знаходиться в Україні - !) і тим самим перевести гроші у розпорядження банку-нерезидента, авізувавши його такою інформацією: „Ми кредитували Ваш у нас рахунок".

Однак у ряді випадків (наприклад, коли на коррахунку „Ностро" банку-резидента в іноземному банку є достатня сума валюти задля здійснення платежу іноземному експортеру) банк-резидент буде здійснювати платіж саме з коррахунка „Ностро". В цьому разі задля здійснення платежу банк-резидент надасть право банку-кореспонденту списати необхідну суму валюти зі свого коррахунка „Ностро", авізувати йому про надане йому право текстом „Дебетуйте наш у Вас рахунок". Доречно відзначити, що з рахунків „Ностро" банк-кореспондент, у якому відкрито цей рахунок, не може самостійно списати кошти.

Схематично взаємозв`язок операцій клієнтів банків по їх поточних рахунках із коррахунками банків-кореспондентів наведено на рис. 6.1.

Як видно на рис. 6.1, після отримання (1) від експортера послуг, обумовлених торговельним контрактом, імпортер надає (2) обслуговуючому його банку заяву на банківський переказ валюти. На підставі заяви (2) на банківський переказ валюти, обслуговуючий імпортера банк списує (3) з його поточного валютного рахунка заявлену до переказу суму та зараховує її (3) в кре́дит коррахунка „Лоро" (кореспондентського рахунку англійського банку в українському банку), в зв`язку з чим залишки коштів на коррахунку „Лоро" збільшились на 10000 GBP, а на поточному рахунку клієнта українського банку (імпортера) зменшились на ту ж саму суму).

При цьому український банк-резидент інформує (4) свого кореспондента - англійський банк про зарахування валюти у кредит його коррахунка „Лоро". За таких обставин англійський банк зі свого транзитного рахунку списує (5) 10000 GBP та зараховує їх на поточний рахунок свого клієнта - англійського експортера товару. Про зараховані на поточний рахунок кошти банк, обслуговуючий експортера, банківською випискою з поточного рахунка експортера інформує його (6) про надходження на поточний рахунок коштів.

Однак, якщо український банк-кореспондент буде використовувати кошти зі свого коррахунка „Ностро" в англійському банку, то в цьому разі український банк, списавши (3) кошти з поточного рахунка свого клієнта - українського

імпортера, зарахує їх (3`) не на коррахунок „Лоро", а на свій транзитний рахунок, інформуючи при цьому свого кореспондента - англійський банк (4`) про те, що йому дозволяється списати з коррахунка українського банку 10000 GBP задля виконання платежу експортерові. На основі цього дозволу українського банку англійський банк-кореспондент спише (5`) з дебету рахунка „Ностро" українського банку 10000 GBP і зарахує їх (5) на поточний рахунок англійського експортера, проінформувавши останнього (6) про зарахування коштів на його поточний рахунок банківською випискою з цього рахунка.

Режим кореспондентських рахунків банків-резидентів та банків-нерезидентів у іноземній валюті та в гривнях в уповноважених банках України неоднаковий.

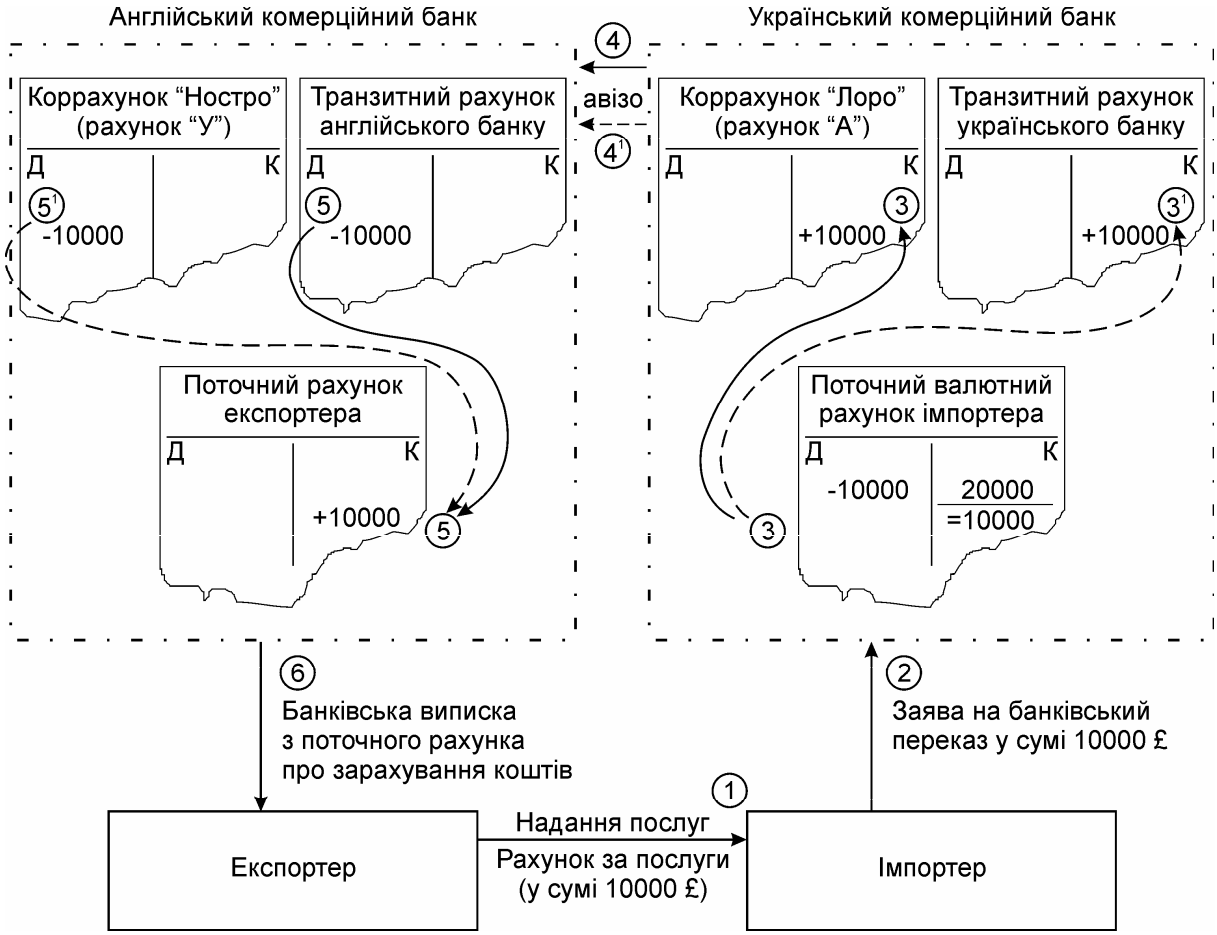

Рис. 6.1. Схематичне відображення валютних розрахунків клієнтів[5] через коррахунки банків-кореспондентів

[5] у порядку банківського переказу.

Під режимом будь-якого рахунка розуміють, перш за все, порядок його використання, а також порядок відкриття та закриття.

Порядок відкриття кореспондентських рахунків тісно пов`язаний із порядком установлення самих кореспондентських відносин, у зв`язку з чим порядок відкриття коррахунків розглянуто у попередньому параграфі.

Режим використання кореспондентських рахунків у іноземній валюті, відкритих банкам-резидентам та банкам-нерезидентам, характеризується такими надходженнями та платежами:

1. Надходження (за кре́дитом кореспондентського рахунка):

- на користь резидентів та нерезидентів за торговельними та неторговельними операціями;
- на власну користь самого банку згідно з відповідними пунктами ліцензії НБУ;
- по міжбанківських операціях щодо купівлі іноземної валюти на МВРУ та міжнародних валютних ринках (далі - МВР);
- по інших операціях згідно з чинним законодавством України.

2. Платежі (за дебетом кореспондентського рахунка здійснюються тільки за розпорядженням його власника - конкретного банку-кореспондента[6]):

за дорученням клієнтів-резидентів по торговельних і неторговельних операціях на користь резидентів та нерезидентів, (тобто на рахунки останніх в іноземних банках), а також на власний рахунок клієнта в іншому вповноваженому банку України, та для здійснення продажу іноземної валюти на МВРУ;

- за дорученням клієнтів-нерезидентів по торговельних і неторговельних операціях на користь резидентів та нерезидентів, згідно з чинним законодавством України;

[6] Платіжні доручення на перерахування коштів в іноземній валюті через кореспондентські рахунки мають обов'язково вміщувати інформацію про призначення платежу та назву країни в якій знаходиться банк-кореспондент. Якщо в платіжних дорученнях відсутня така інформація, то уповноваженим банкам забороняється приймати їх до виконання.

- по власних операціях самого банку, відповідно до пунктів ліцензії НБУ;
- по міжбанківських операціях щодо продажу іноземної валюти на МВРУ та МВР;
- по інших операціях згідно з чинним законодавством України.

Режим використання кореспондентських рахунків банків-нерезидентів, відкритих в уповноважених банках України *у гривнях,* відрізняється від режиму використання кореспондентських рахунків в іноземній валюті, перш за все тим, що через ці рахунки здійснюються тільки платежі (у гривнях) на користь резидентів, а надходження у гривнях на користь резидентів не здійснюються. Крім того, розрахунки між резидентами України через коррахунки банків-нерезидентів у гривнях заборонені. Всі операції, які здійснюються протягом операційного дня вітчизняного банку по операціях банку-нерезидента, мають обов`язково відображатися на його коррахунку. За кореспондентськими рахунками у гривнях банків-нерезидентів операції здійснюються в межах залишку коштів на них на початок робочого дня. Залишки коштів на коррахунках банків-нерезидентів у гривнях в уповноважених банках України, підлягають обов`язковому резервуванню на загальних умовах, установлених НБУ. Надання позичок овердрафт по коррахунках у гривнях банкам-нерезидентам забороняється.

Надходження і платежі у гривнях, які здійснюються по коррахунках банків-нерезидентів, відкритих в уповноважених банках України, такі:

1. Надходження:

- на користь нерезидентів за торговельні операції та деякі інші операції (наприклад, за рішеннями судових органів з питань спорів сторін щодо виконання договорів, тощо);
- на користь самого банку-нерезидента (наприклад, нараховані відсотки по залишках коштів на коррахунку, чи по раніше розміщених депозитах на рахунках в уповноважених банках України);

- за міжбанківськими операціями з іншими банками-нерезидентами через їх кореспондентські рахунки у гривнях.

2. Платежі:

- за дорученням клієнтів банку-нерезидента на користь резидентів (по торговельних операціях та операціях з питань спорів сторін щодо виконання договорів);
- по власних операціях самого банку-нерезидента (наприклад, перерахування коштів за куплену іноземну валюту на МВРУ, розміщення депозитів на рахунках в уповноважених банках України та інші[7]);
- по міжбанківських операціях з іншими банками-нерезидентами через їх кореспондентські рахунки, відкриті в уповноважених банках України, а також купівлю іноземної валюти на МВРУ (тільки через банк-кореспондент України, у якому відкрито коррахунок банку-нерезидента у гривнях).

Тут доцільно відзначити, що банк-нерезидент має право купити на МВРУ за рахунок коштів свого клієнта-нерезидента іноземну валюту, яка знаходиться на коррахунку цього банку у гривнях в уповноваженому банку України, тільки в разі пред`явлення останньому документів, що безперечно засвідчують отримання нерезидентом коштів у гривнях унаслідок експорту їм товарів (робіт чи послуг) в Україну і зарахування їх на зазначений коррахунок банку-нерезидента. Такими документами є: засвідчений у встановленому порядку торговельний контракт; оригінал ввізної вантажної митної декларації; оригінал акта про виконані роботи або надані послуги матеріального характеру тощо.

Уповноважений банк України, який купує іноземну валюту за дорученням свого банку-кореспондента-нерезидента, ставить позначку на оригіналах усіх зазначених документах про факт здійснення операції з купівлі іноземної валюти на МВРУ, а копії залишає у себе.

---

[7] Слід відзначити, що поповнення власних коррахунків в інших уповноважених банках України, як правило, не дозволяється. Перерахування на власний коррахунок в іншому банку України може здійснюватись тільки для оплати за дорученням клієнтів імпорту товарів (робіт, послуг) з України.

Якщо банк-нерезидент перевів свій коррахунок в інший уповноважений банк України, то у разі виникнення у нього потреби знову купити іноземну валюту на МВРУ за тим чи іншим торговельним контрактом, він повинен надати вповноваженому банку, який став його новим кореспондентом, довідку про те, що за даним торговельним контрактом іноземна валюта не купувалась.

Необхідно зазначити, що філії уповноважених банків України коррахунків банкам-нерезидентам не відкривають ні в іноземній валюті, ні в гривнях.

Переоформлення та закриття кореспондентських рахунків.

У разі переоформлення коррахунка в зв`язку з реорганізацією банку, власники коррахунків подають до реорганізованого банку ті ж самі документи, які потрібні для відкриття кореспондентського рахунка в уповноважених банках України.

Закриття коррахунків банків-резидентів і банків-нерезидентів відрізняється одне від другого.

Кореспондентський рахунок банку-резидента закривається, перш за все, за рішеннями:

- НБУ (про ліквідацію уповноваженого банку або банку-кореспондента, в якому відкрито даний рахунок, чи позбавлення банку-резидента відповідного пункту ліцензії на право здійснення валютних операцій);
- арбітражного суду про ліквідацію уповноваженого банку або його банку-кореспондента, чи визнання одного з них банкрутом;
- загальних зборів засновників одного з банків-кореспондентів про реорганізацію чи ліквідацію.

Крім того, кореспондентський рахунок банку-резидента закривається у разі розірвання Угоди про встановлення кореспондентських відносин, та на інших підставах, передбачених чинним законодавством України чи Угодою між банками-кореспондентами.

Необхідно відзначити, що проведення операцій через кореспондентський рахунок банку-резидента в іноземній валюті може бути зупинено за рішеннями державних податкових адміністрацій, судових, правоохоронних та інших органів у випадках, які відповідають чинному законодавству України.

Кореспондентський рахунок банку-нерезидента закривається:

- у разі ліквідації чи банкрутства самого банка-нерезидента згідно із чинним законодавством країни його реєстрації;
- у разі позбавлення банку-резидента відповідного пункту ліцензії на право здійснення валютних операцій, чи ліквідації або банкрутства банку-резидента, у якому відкрито кореспондентський рахунок банку-нерезидента;
- у разі розірвання Угоди про встановлення кореспондентських відносин між банком-резидентом та банком-нерезидентом та на інших підставах.

Міжбанківські кореспондентські валютні відносини представляють собою один із засобів інтеграції банківських систем різних країн, тому ці відносини мають такі ризики, яких не мають банки-кореспонденти в одній і тій же країні. Серед таких ризиків необхідно назвати, перш за все, ризик країни та валютний ризик (ризик курсових утрат), пов`язаний з інтернаціоналізацією міжбанківських кореспондентських відносин.

Ризик країни реєстрації банку-кореспондента завжди залежить від її політичного устрою та його стабільності, від рівня валютних обмежень у країні, рівня її міжнародної ліквідності та обсягу золотовалютних резервів країни.

Валютний ризик (ризик курсових втрат), перш за все, обумовлюється коливаннями валютних курсів національних грошей різних країн; валютною політикою країни (девізною або дисконтною), використанням на валютних ринках строкових операцій та іншими причинами.

Проте валютні ризики, які виникають у банків-кореспондентів при виконанні ними міжбанківських валютних операцій пов`язані також і з

надійністю банку-кореспондента, і з видом операцій, які здійснюються по коррахунках, та з іншими ризиками.

Припустимо, що на коррахунку українського комерційного банку в іноземному банку на кінець робочого дня (п`ятницю) залишилися залищки національної валюти країни банку-нерезидента. За таких умов у банка-резидента України виникає валютний ризик, причинами якого може бути, наприклад, нестабільний політичний устрій країни, у зв`язку з чим у ній можуть проводитися страйки на період яких можуть бути закриті всі чи частка банків, попит та пропозиція валюти різко змінить і банк-резидент, коррахунок якого відкрито в банку цієї країни, безумовно, буде мати збитки, обумовлені ризиком країни банку-нерезидента.

Якщо політичний устрій країни банку-нерезидента стабільний, то від кінця робочого дня п`ятниці та до початку робочого дня понеділка може виникнути ризик неспроможності банку-нерезидента платити за своїми зобов'язаннями, чи небажані ризики зміни курсу його валюти, що також призведе до валютних утрат банку-резидента.

Тому управління своїм коррахунком в іноземному банку по суті є управлінням валютним ризиком відкритої валютної позиції.

6.2. Організація розрахункових операцій банків в іноземній валюті за окремими формами розрахунків

6.2.1. Валютні операції уповноважених банків при виконанні ними розрахунків у порядку банківського переказу. Банківський переказ – найбільш проста та дешева форма міжнародних розрахунків.

Як форма міжнародних розрахунків, банківський переказ – це доручення банку-резидента[8] іноземному банку-кореспонденту сплатити валюту третій особі.

[8] який здійснює переказ іноземної валюти чи у порядку зарахування необхідної суми на рахунок „Лоро" банку-нерезидента в уповноваженому банку (банку-кореспонденті), чи у порядку

Банківський переказ як форма міжнародних розрахунків використовується в розрахунках резидентів та нерезидентів, які займаються підприємницькою діяльністю, у міжнародних фінансових платежах, а також фізичними особами (резидентами та нерезидентами) для переказу коштів рідним, які знаходяться за кордоном, для оплати за лікування, навчання та на інші цілі.

Банківський переказ у сучасний період виконується через системи телекомунікаційного зв`язку і, перш за все, через систему SWIFT.

Розрахунки у порядку банківського переказу на оплату робіт, послуг, прав інтелектуальної власності тощо, здійснюються на підставі постанови Правління НБУ „Про переказування коштів у національній та іноземній валюті на користь нерезидентів за деякими операціями" № 597 від 30.12.03 р. (далі - Постанова 597) та змін і доповнень до неї за станом на 1.01.08 р., Правил торгівлі іноземною валютою та Правил проведення Торговельної сесії та здійснення окремих операцій, пов`язаних з купівлею-продажем іноземних валют та банківських металів, затверджених постановою Правління НБУ від 10.08.05 р., № 281 (далі - Правила 281) із змінами та доповненнями за станом на 01.01.08 р.

Банківський переказ використовується також і фізичними особами за „Правилами здійснення переказів іноземної валюти за межі України за дорученням фізичних осіб та одержання фізичними особами в Україні переказаної їм із-за кордону іноземної валюти", затвердженими постановою Правління НБУ від 17.01.01 р., № 18 із змінами і доповненнями за станом на 01.01.11 р. (далі - Правила 18, які торкаються тільки операцій неторговельного характеру). Крім того, всі розрахунки суб`єктів господарювання в іноземній валюті, у тому числі і банківського переказу, здійснюються в Україні з урахуванням Постанови Кабінету Міністрів України і НБУ № 444 від 21 червня 1995 року (із змінами та доповненнями станом на 1.01.11 р.) „Про

надання права банку-кореспонденту дебатувати рахунок „Ностро" банку-резидента, який знаходиться у банку-кореспонденті.

типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті" (далі - Постанова 444). Уповноважені банки здійснюють переказ іноземної валюти за кордон по зовнішньоекономічних контрактах на підставі торговельного контракту, у якому передбачені розрахунки у порядку банківського переказу, та інших необхідних документів, наданих клієнтом разом із заявою на виконання банківського переказу.

Проте, для виконання банківського переказу для оплати виконаних нерезидентом робіт, наданих послуг, переданих прав інтелектуальної власності (далі - виконаних робіт) резидент повинен здійснити цінову експертизу встановлених нерезидентом цін на предмет відповідності контрактних цін кон`юнктурі світових ринків. Цінова експертиза проводиться Державним інформаційно-аналітичним центром моніторингу зовнішніх товарних ринків (далі - Центром).

У разі письмової відмови Центром у проведенні цінової експертизи щодо відповідності контрактних цін на виконання робіт, які є предметом договору, кон`юнктурі ринку, резидент має отримати погодження НБУ, щодо виконання розрахунків банківським переказом, яке передбачено положенням НБУ „Про порядок видачі резидентам погодження НБУ на проведення окремих операцій", затверджене Постановою 597.

Якщо ж ціновою експертизою було встановлено завищення контрактних цін, то погодження не видається.

Для здійснення банківського переказу коштів на користь нерезидента за оплату виконаних робіт, разом із заявою на банківський переказ (у якої, крім юридичних адрес сторін, визначається назва валюти (та її код), сума та мета переказу валюти) та платіжним дорученням на списання суми банківського переказу з поточного рахунка резидента, останній має надати уповноваженому банку *договір і*з нерезидентом та *документи, які свідчать про фактично виконані роботи.* Якщо ж ці роботи виконані на умовах відстрочки платежу, то резидент має надати уповноваженому банку ще і *вексель,* виданий згідно з

умовами договору. А якщо договір резидента з нерезидентом перевищує 50000 євро, то підставою для здійснення банківського переказу є *акт цінової експертизи* Центру (засвідчений ним або нотаріусом), а в разі письмової відмови Центру про проведення цінової експертизи - *погодження НБУ.*

Погодження видається на здійснення уповноваженим банком (або іншою фінансово-кредитною установою) переказування коштів як за дорученням своїх клієнтів-резидентів, так і на виконання власних зобов`язань за:

договорами, які передбачають виконання та передавання нерезидентами резидентам робіт;

- векселями, якими оформлена заборгованість резидента перед нерезидентом;
- позичками, отриманими резидентом від нерезидента (без зарахування коштів на рахунок резидента в уповноваженому банку);
- інших цілей переказування коштів.

Погодження дійсне 180 календарних днів з дати його видачі.

Якщо сума розрахунків не перевищує 100000 євро (або еквівалент цієї суми в іншій валюті), то погодження видається територіальним управлінням НБУ за місцем державної реєстрації резидента. Якщо ж сума розрахунків перевищує 100000 євро, то – Генеральним департаментом банківського нагляду НБУ.

Для отримання погодження резидент подає такі документи (засвідчені нотаріусом):

1. Заяву про видачу погодження.
2. Оригінал або копію договору з нерезидентом.
3. Довідку банку про номер рахунка резидента, з якого будуть переказуватись кошти.
4. Оригінал або копію відмови в наданні акта цінової експертизи Центру.
5. Обґрунтування контрактних цін.

6. Оригінал або копію калькуляції витрат виконаних робіт та наданих послуг (на права інтелектуальної власності не передається), засвідчений нерезидентом;
7. Оригінали або копії документів, які свідчать про фактично виконані роботи (якщо на час подання документів усі вони отримані резидентом).
8. Оригінал або копію довідки податкового органу про взяття заявника на облік як платника податків.
9. Копію векселя, виданого згідно з умовами договору, укладеного між резидентом та нерезидентом (подається в разі оформлення векселем заборгованості резидента перед нерезидентом за цим договором).
10. Оригінал або копію кредитного договору з нерезидентом (подається для одержання погодження на отримання позички шляхом оплати іноземним кредитором виконаних робіт, без зарахування суми позички на рахунок резидента в уповноваженому банку).

Розгляд НБУ перелічених документів не може бути більше ніж 12 робочих днів (7 + 5 днів на розгляд додаткових документів, за вимогою НБУ). Погодження видається лише зазначеній в ньому особі без права передавання його іншим особам. При переказі коштів резидент самостійно пред`являє погодження банку, який має переказувати кошти. Банк на оригіналі робить позначку про суму та дату переказу, а копію залишає собі для обліку та контролю.

Усі означені документи подаються до уповноваженого банку на підставі яких він виконує переказ коштів за кордон.

Фізичні особи-резиденти можуть здійснювати перекази іноземної валюти за кордон з метою:

- допомоги родичам (до 1000 доларів США[9] на місяць);
- оплати витрат, пов`язаних зі смертю громадян (до 5000 доларів США);
- оплати адвокатських послуг, а також витрат судовим, арбітражним, слідчим, нотаріальним та іншим повноважним органам – на рахунки юридичних осіб-нерезидентів (до 5000 доларів США);
- оплати витрат за лікування в медичних закладах, що знаходяться за кордоном – на рахунок медичного закладу (до 20000 доларів США);
- оплати участі в міжнародних симпозіумах, семінарах, конференціях, виставках, що відбуваються на території іноземних країн – на рахунки юридичних осіб-нерезидентів (до 2000 доларів США);
- оплати витрат за придбання літератури та передплатних видань, що видаються за кордоном - на рахунки юридичних осіб-нерезидентів (до 500 доларів США на місяць);

оплати інших послуг, що надаються за кордоном - на рахунки юридичних осіб-нерезидентів (до 300 доларів США).

У разі потреби здійснити переказ на суму більш, ніж 20000 доларів США, але не більш 25000 доларів США, банківський переказ здійснюється на підставі індивідуальної ліцензії НБУ, яку видає територіальне управління НБУ. Якщо ж потрібно переказати суму більшу, ніж 25000 доларів США, то індивідуальну ліцензію видає Генеральний Департамент банківського нагляду НБУ. Ліцензія діє протягом одного місяця з дати видачі.

Перекази валюти за кордон можуть здійснюватися з поточного рахунка фізичної особи (резидента і нерезидента) в іноземній валюті на поточний рахунок особи, якій вони переказані, або до запитання.

Якщо банківський переказ здійснюється без відкриття поточного рахунка, тобто готівкою, то фізична особа (резидент і нерезидент) подає до

[9] або еквівалент у іншій іноземній валюті.

банку заяву[10] на переказ готівки або документ, установлений відповідною платіжною системою на відправлення переказу, який приймається в готівковій формі, а також документ, який ідентифікує фізичну особу. Крім того, фізична особа-резидент подає всі документи, які свідчать про наявність підстав для здійснення переказу іноземної валюти на вказані цілі. Якщо таких документів фізична особа не має, то суми переказів не можуть перевищувати 300 доларів США.

Фізична особа-нерезидент у разі переказу з поточного рахунка повинна також подати документи, які підтверджують джерела походження іноземної валюти (митної декларації на ввезення готівкової іноземної валюти або довідку банку про зняття іноземної валюти з власного рахунка в банку України, або довідку банку про одержання готівкової іноземної валюти за чеком, або за переказом із-за кордону, довідки про одержання заробітної плати, премії, призу, авторського гонорару, документа про одержання успадкованих коштів в іноземній валюті).

У разі переказу фізичною особою-нерезидентом іноземної валюти без відкриття поточного рахунка, сума переказу здійснюється у межах суми, що зазначена в підтвердних документах про джерела її походження, але не більше 5000 доларів США.

Банки здійснюють переказ іноземної валюти за межі України тільки за умови, якщо юридична чи фізична особа подала повний пакет документів, визначений законодавством.

Схематично розрахунки в порядку банківського переказу наведено на рис. 6.2.

[10]оформлену згідно з вимогами Інструкції про касові операції в банках України, затвердженої постановою НБУ № 337 від 14.08.03 р. (із змінами та доповненнями станом на 1.01.11 р.)

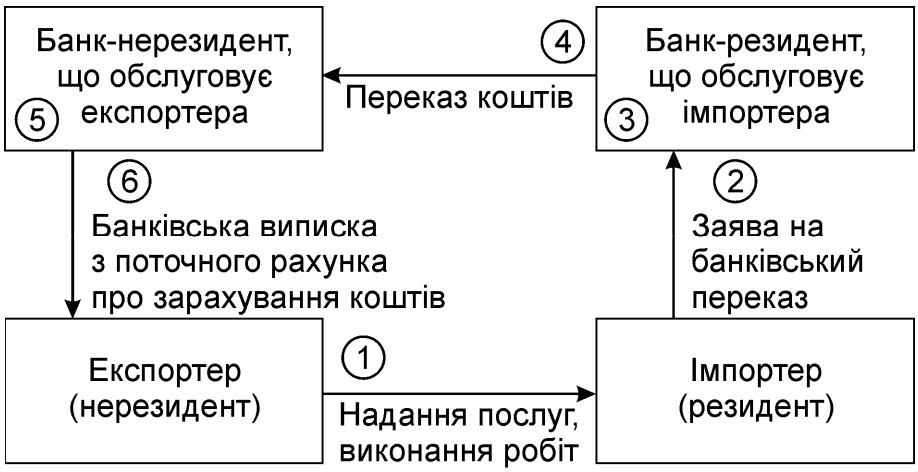

Рис. 6.2. Схема розрахунків у порядку банківського переказу

Як видно на рис.6.2, банківський переказ на оплату товарів[11] чи виконаних робіт здійснюється на основі заяви (2) резидента на банківський переказ (до якої додаються всі перелічені вище документи) та платіжного доручення на списання коштів з поточного рахунка резидента. Доречно відзначити, що коли на валютному поточному рахунку резидента недостатньо, або зовсім немає валюти, то разом із заявою на банківський переказ (і всіма необхідними документами) він подає в обслуговуючий його банк і заявку на купівлю валюти на МВРУ, і платіжне доручення на списання гривневого еквівалента з поточного рахунка у гривнях для купівлі необхідної суми валюти.

На основі заяви на банківський переказ і платіжного доручення на списання коштів із поточного рахунка резидента, банк дебетує (3) поточний рахунок клієнта указаною сумою валюти і кредитує нею чи рахунок „Лоро" (3, рис. 6.1), відкритий нерезиденту, чи свій транзитний рахунок (3`, рис. 6.1). Якщо банк зарахував валюту на рахунок „Лоро", то він інформує (4, рис. 6.1) банк-кореспондент про необхідність виплатити суму переказаної валюти на поточний рахунок нерезидента, який спише (5, рис. 6.1) валюту зі свого транзитного рахунка та зарахує її (5, рис. 6.1) на поточний рахунок свого клієнта; якщо ж банк зарахував валюту на свій транзитний рахунок, то він інформує (4`,

[11] Зауважимо, що сьогодні оплата за товари здійснюється ***до, а не після*** їх відвантаження (тобто у порядку передплати), що обумовлено нестабільною економічною атмосферою в Україні. Тому відвантаження товару здійснюється після отримання експортером банківської виписки про зарахування коштів на його рахунок.

рис. 6.1) банк-кореспондент про надання йому права дебетувати коррахунок „Ностро" в банку-нерезиденті. В цьому разі банк-кореспондент спише (5`, рис. 6.1) з дебету коррахунка „Ностро" переказану суму валюти та зарахує її у кредит (5, рис. 6.1) поточного рахунка нерезидента. Однак і в першому, і в другому випадках банк-кореспондент, зарахувавши суму переказаної валюти на поточний рахунок експортера, сповістить його (6) банківською випискою з поточного рахунку про зараховану суму переказаної валюти.

Серед переваг розрахунків банківським переказом, перш за все, варто назвати простоту виконання переказу та отримання платежу як фізичними, так і юридичними особами.

До недоліків банківського переказу необхідно віднести ті ризики, які виникають при його використанні. Перш за все, при розрахунках у порядку банківського переказу українські імпортери несуть валютні ризики в зв`язку з тим, що сьогодні вони найчастіше переказують валюту за кордон до (а не після) здійснення експортером своїх зобов`язань за зовнішньоекономічним контрактом. За таких умов ризик невиконання (чи неякісного виконання) експортером своїх зобов'язань завжди присутній. Що торкається банків, які виконують переказ коштів за допомогою системи SWIFT[12], то їх ризики обумовлені, перш за все, ризиком країни банку-кореспондента, ризиком банкрутства самого банку-кореспондента, ризиком непрофесіоналізму працівників банків. Однак сьогодні банкам не загрожують такі ризики змін валютного курсу, які відбувалися при виконанні, наприклад, банківського переказу поштою, бо переказ розрахункової інформації, скажімо, Лондон - Токіо, за допомогою SWIFT виконується в межах до 10 хвилин, за які безумовно зміни у валютних курсах валют не відбуваються.

[12] слід відмітити, що система SWIFT тільки передає необхідну інформацію між банками, а самих розрахунків не виконує. Їх виконують банки на підставі отриманої через SWIFT інформації.

6.2.2. Валютні операції уповноважених банків при виконанні ними розрахунків у порядку документарних[13] акредитивів. Документарні акредитиви *(англ. - Documentary Letter of Credit)* у міжнародних розрахунках, підкоряються Уніфікованим правилам та звичаям для документарних акредитивів редакції 2007 року, публікації № 600, які розроблені Міжнародною торговельною палатою (далі - МТП) і вступили в дію з 1 січня 2008 року.

Уперше прийняті у 1933 році на Віденському конгресі Міжнародної торгової палати (МТП) Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів (УПДА) переглядались МТП вже декілька раз (у 1951 р., 1962 р., 1974 р., 1983р. та 1993 році). УПДА набули широкого розповсюдження у більшості країн світу. Проте, слід відмітити, що до УПДА приєднуються не держави, а окремі банки чи банківські системи, асоціації банків різних країн, які у письмових повідомленнях до МТП підтверджують, що вони будуть використовувати у своїй акредитивній практиці саме УПДА у останній редакції.

Періодичний (приблизно раз у десять років) перегляд УПДА – це не просто традиція, а об`єктивна необхідність, продиктована швидким розвитком нових технологій і засобів зв`язку, нових видів міжнародних перевезень та інше, які тягнуть за собою суттєві зміни в міжнародній торгівлі та не можуть не здійснювати вплив на банківську практику міжнародних розрахунків. Тому основною метою кожного перегляду УПДА є узагальнення та стандартизація акредитивних операцій, уточнення понять і термінів, які використовуються в документарних акредитивах та більш чіткого визначення операцій банків: банку-емітента, підтверджуючого банку, виконуючого банку та авізуючого банку (який сповіщає бенефіціара про відкриття йому акредитиву та, як правило, здійснює і платіж).

Редакцією УПДА 2007 року встановлено принцип безвідкличності документарного акредитива, а також принцип незалежності акредитива від любого основного (торговельного) контракту чи угоди та принцип строгого формалізму, який лежить в основі правовідносин сторін за акредитивом.

Проте, УПДА 2007 року передбачають, що коли сторони по контракту не бажають використовувати ті чи інші норми УПДА, вони повинні включити до умов акредитиву чіткі та ясні інші положення з метою їх подальшого врахування при виконанні акредитиву.

[13] «документарних» – тому, що платіж передбачає задля його здійснення пред`явлення необхідних документів.

В Україні розрахунки суб`єктів господарювання - експортерів та імпортерів виконуються з урахуванням УПДА, на основі Положення „Про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями", затвердженого постановою Правління НБУ № 514, від 3.12.03 р. (далі - Положення 514) із змінами та доповненнями за станом на 01.01.11 р. Крім того, розрахунки експортерів та імпортерів України за документарними акредитивами здійснюються з обов'язковим урахуванням і Постанови 444.

Відповідно до Положення 514 (ст. 1.4), усі акредитиви розподіляються на *експортні,* тобто такі, які відкриваються іноземним банком-емітентом на користь бенефіціара, розташованого на території України (експортера - резидента України), і *імпортні* акредитиви, які відкриваються українським банком-емітентом на користь бенефіціара, розташованого за межами України або в межах України за умови відкриття трансферабельного (переказного) акредитива.

Необхідно відзначити, що у зовнішньоекономічних торговельних контрактах обов`язково передбачуються форми розрахунків, за якими буде виконуватися платіж, у тому числі і за акредитивною формою. А з того, що акредитивна форма розрахунків є достатньо складною, то експортер та імпортер, як правило, складають додатково до торговельного контракту і угоду про умови здійснення акредитивних розрахунків. Тому в деяких літературних джерелах акредитив розглядають як угоду, що є не зовсім коректно тому, що, перш за все, документарний акредитив є формою міжнародних (безготівкових) розрахунків, тобто представляє собою спосіб документообороту та спосіб платежу. Що ж торкається угоди, то вона передбачає, саме, ці аспекти акредитивних розрахунків. Відповідно, серед умов здійснення акредитивних розрахунків передбачаються такі, як вид і строк дії акредитива, валюта ціни та валюта платежу, спосіб платежу, документи, проти яких буде здійснюватися платіж, конкретні банки, які будуть задіяні у виконанні акредитивних

розрахунків, та інші умови, серед яких передбачається і строк відкриття акредитива[14] аплікантом (англ. Applicant – заявник) акредитиву.

Документарний акредитив представляє собою найбільш складну, дорогу, проте і надійну форму міжнародних розрахунків. Документарні акредитиви в міжнародних відносинах використовуються в розрахунках за товари, виконані роботи, надані послуги, при передачі прав інтелектуальної власності тощо.

Як форма міжнародних розрахунків документарний акредитив представляє собою доручення одного банку (банку, відкриваючого акредитив – банку-емітента, який діє на основі інструкцій свого клієнта — заявника акредитиву) другому банку[15] (банку, виконуючому акредитив) сплатити гроші[16] третій особі (бенефіціару - англ. - beneficiary) проти документів.

Саме цим – сплатою *проти документів,* документарний акредитив відрізняється від банківського переказу. Необхідно відзначити, що відкриття банком-емітентом акредитива створює його зобов'язання перед заявником акредитива (імпортером) здійснити платіж третій особі - експортеру-бенефіціару. Проте, це зобов'язання цілком умовне і не створює безумовної відповідальності банка-емітента.

З того, що УПДА прийнято рахувати відділення одного і того ж самого банку, відкритого в іншій країні, як другий банк, випливає, що банк-емітент може, по суті, виконувати акредитив сам. За таких умов банком, який авізує і виконує, і, навіть, підтверджує акредитив, може бути один і той же банк-емітент. Проте з того, що на сьогодні українські уповноважені банки, як правило, не мають своїх відділень за кордоном, то вони використовують кореспондентські відносини з іноземними банками, які і виконують роль авізуючих, виконуючих та підтверджуючих банків.

---

[14] цей строк визначається в акредитивній умові текстом про те, що акредитив повинен бути відкрито в плину узгодженої кількості днів з моменту отримання імпортером повідомлення від експортеру про готовність товару до відвантаження. З цього випливає, що документооборот в акредитивній формі розрахунків починається саме з надання експортером імпортеру повідомлення про готовність товару до відвантаження.

[15] в узгодженні із ст.2.3 УПДА, відділення банку-емітента в інших країнах рахуються як інший банк.

[16]чи акцептувати та оплатити трати, які виставив бенефіціар.

Крім того, у міжнародних акредитивних розрахунках можуть бути і треті банки - негоціюючий та рамбурсуючий банки.

До *негоційюючого банку* (англ. - Negotiating Bank) відносять банк, який акцептує і оплачує тратту. Проте, якщо банк негоціює тратту, то він має отримати відшкодування своїх затрат, які він по суті не повинен нести. Тому в таких випадках в акредитивних угодах передбачається і банк, який буде відшкодовувати негоціюючому банку його витрати, тобто рамбурсуючий банк.

До *рамбурсуючого банку* (англ. - Reimbursement Bank) відносять банк, якому банк-емітент надав повноваження забезпечити відшкодування витрат за акредитивом негоціюючому банку.

Характеристику валютних операцій банків (банку-емітента та банку, який виконує акредитив), які беруть участь у виконанні документарних акредитивів у міжнародних розрахунках краще всього здійснювати разом із розгляданням схеми розрахунків за документарним акредитивом (рис. 6.3).

Розглянемо, перш за все, *валютні операції, які здійснюються банком-емітентом акредитиву.*

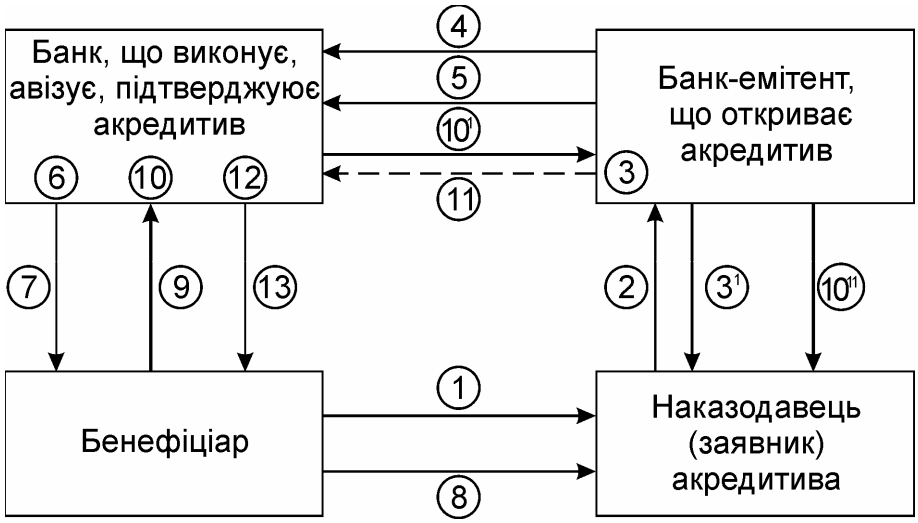

Рис. 6.3. Схема розрахунків за документарним акредитивом

Як видно із рис. 6.3, перш за все, заявник акредитива має отримати від бенефіціару повідомлення (1) про готовність товару до відвантаження, бо якщо заявник акредитива подасть у банк-емітент заяву на відкриття акредитива **до**

отримання такого повідомлення, то може статися, що акредитив взагалі не буде виконано, чи виконано не в повній сумі. Тому заявник акредитива тільки в плину узгодженої з бенефіціаром кількості днів (з моменту отримання від бенефіціару повідомлення про готовність товару до відвантаження) подає (2) в обслуговуючий його уповноважений банк заяву про відкриття документарного акредитива у трьох примірниках, з яких останній примірник банк повертає (3`) аплікату (наказодавцю) з відміткою банку про прийняття заяви до виконання (за умов, що всі вимоги банку до відкриття акредитиву виконані, тобто заява правильно оформлена і у апліканта на поточному рахунку є достатньо коштів, або в нього є гарантії уповноваженого банку задля виконання акредитиву). Як видно з рис. 6.3, уповноважений банк, прийнявши від апліканта заяву, перевіряє правильність її формального оформлення та відповідність сутності умов торговельного контракту та умов акредитива, у зв`язку з чим банк порівнює Заяву із контрактом, копію якого далі поміщує у акредитивну справу, робить на оригіналі контракту і на його копії позначку про відкриття акредитиву. Далі банк реєструє Заяву у журналі реєстрації відкритих (імпортних) акредитивів[17], (табл. 6.1) і формує акредитивну справу за тим же номером, за яким зареєстровано Заяву (3).

Таблиця 6.1

Журнал реєстрації відкритих (імпортних) акредитивів

Порядковий номер	Дата відкриття акредитива	Назва заявника акредитива	Строк дії акредитива	Назва та код валюти

Протягом трьох робочих днів банк відправляє (4) доручення-повідомлення до банку, якого визначено в Заяві як виконуючий банк. Далі банк-емітент дебетує валютний поточний рахунок заявника акредитива

[17] журнал може вестися як у паперовій, так і у електронній формі.

визначеною в Заяві сумою зазначеної валюти і зараховує її на свій балансовий рахунок „Кошти в розрахунках суб`єктів господарської діяльності".

Після відправлення (4) системами телекомунікаційного зв`язку банком-емітентом повідомлення про відкриття акредитива в купі з дорученням щодо його виконання, та відображення операції в бухгалтерському обліку акредитив вважається чинним для заявника акредитива. Доречно відмітити, що дата бухгалтерської проводки з акредитива та дата відправлення повідомлення-доручення має бути одною і тою же.

Для забезпечення здійснення платежів банком, виконуючим акредитив, банк-емітент може за проханням останнього надати йому кошти, перерахував їх прямо чи посередньо виконуючому банку (5). В іншому випадку банк-емітент буде переказувати кошти задля здійснення платежу після отримання ним від виконуючого банку всіх необхідних і обумовлених акредитивом документів (11).

Тепер розглянемо *валютні операції, які здійснюються банком, виконуючим акредитив.* Виконуючий (авізуючий) акредитив банк, отримавши повідомлення-доручення про відкриття акредитива на користь бенефіціару і переконавшись у достовірності повідомлення (перевіривши ключі, підписи та формат SWIFT) і його відповідність вимогам УПДА та законодавству України, перш за все, реєструє (6) акредитив у журналі реєстрації отриманих (експортних) акредитивів (табл. 6.2), який може вестися у паперовій та електронній формі, та повідомляє бенефіціара (усно чи у письмовій формі) про отримання повідомлення.

Таблиця 6.2

Журнал реєстрації отриманих (експортних) акредитивів

№ реєстрації (порядковий №) акредитива	Назва бенефіціара	Назва іноземного банку-емітента	Дата відкриття акредитива	Строк дії акредитива	Назва або код іноземної валюти	Сума валюти

Після реєстрації повідомлення-доручення у журналі реєстрації отриманих акредитивів, виконуючий (авізуючий) банк формує Справу по експортному акредитиву, куди поміщує всі документи (починаючи з повідомлення-доручення банку-емітента), які торкаються даного акредитива і надсилає (чи передає під розпис) бенефіціару (7) копію тексту доручення банку-емітента про умови виконання акредитива разом із супровідним листом (виконуючого банку), у якому зазначаються його рекомендації щодо виконання бенефіціаром умов акредитива.

Бенефіціар, отримавши повідомлення про відкриття акредитива на своє ім`я, починає відвантаження товару на транспорт (8), після чого він готує всі необхідні документи, обумовлені акредитивною угодою, задля подачі їх до виконуючого акредитив банку, не перевищуючи відведеного на це строку, і подає (9) документи, разом із двома примірниками супровідного листа, у якому стисло перелічується необхідна інформація про подані до нього документи у банк.

Банк, що виконує акредитив, перевіряє наявність (кількість оригіналів та копій) кожного з необхідних документів та їх відповідність як умовам акредитива, так і супровідному листу бенефіціара, який (другий примірник) з відміткою банку потім віддається бенефіціару як підтвердження прийняття документів банком, а перший примірник поміщується у Справу по експортному акредитиву (10).

Якщо розбіжностей у наданих бенефіціаром документах з умовами акредитива і супровідним листом бенефіціара не виявлено, банк, що виконує акредитив відсилає (10`) документи до банку-емітента, який в свою чергу передає їх (10``) заявнику акредитива (імпортеру) задля можливості отримання товару з транспорту.

Після отримання від банку-емітента валюти (11), якщо вона не була перелічена у виконуючий банк раніше (5), виконуючий банк зараховує її на поточний рахунок бенефіціара (12) і у банківській виписці з поточного рахунка бенефіціара сповіщає його (13) про зарахування валюти на рахунок.

Необхідно відзначити, що банк, який виконує акредитив, повинен дуже ретельно перевірити надані бенефіціаром документи не тільки за форми їх оформлення, а, перш за все, на предмет узгодження всіх документів по сумах, строках та пунктах відвантаження та доставки товару, а також наявності необхідної кількості примірників тих чи інших документів, згідно з умовами акредитивної угоди. Крім того, саме банк повинен перевірити відповідність транспортних документів (наприклад, морських коносаментів) на предмет того, щоб вони відповідали вимогам торговельного контракту, були чистими[18], та не суперечили договору морської перевозки, а також перевірити відповідність наявності документів міжнародним Правилам по тлумаченню товарних термінів „Інкотермс", редакції 2000 року. Наприклад, якщо умовами торговельного контракту ціна товару визначена на умовах cif (cost, insuerens, freight), то серед наданих бенефіціаром документів обов`язково повинні бути і страхові документи на товар, у той час, коли ціна товару визначена на умовах caf (cost and freight), то страхові документи не потрібні.

З того, що документарні акредитиви є, з одного боку, дуже складною формою міжнародних розрахунків, а, з другого боку, найбільш надійною формою розрахунків, то документарні акредитиви є і найбільш дорогою формою міжнародних розрахунків. Це випливає з того, що всі банки, які беруть участь у розрахунках за документарними акредитивами несуть витрати щодо виконання своїх функціональних обов`язків у цих розрахунках. Крім того, банки потребують і комісійної винагороди за свої клопоти та ризики, які виникають, наприклад, при наданні позички для платежу за акредитивом. Оплата комісійної винагороди та відшкодування витрат банкам здійснюється згідно з умовами акредитива, вимогами УПДА та затвердженими тарифами банків. З того, що відкриття акредитива починається з надання заявником акредитив до банку-емітента Заяви, то саме він, тобто заявник акредитиву (наказодавець, аплікант), здійснює оплату майже всіх комісійних винагород та

[18] тобто таких, на яких немає аніяких поміток про порушення упаковки, тари чи самого вантажу.

відшкодування майже всіх витрат банків, хоча акредитив відкривається на користь бенефіціару, який також зацікавлений у відкритті акредитива. Тому на практиці прийнято, що або усі витрати за акредитивними розрахунками заявник акредитиву і бенефіціар несуть порівну, або витрати в країні банку-емітента оплачує заявник акредитива, а витрати у країні бенефіціару – бенефіціар.

Витрати банку-емітента пов`язані з виконанням і відкриттям Справи за імпортним акредитивом, витратами, пов`язаними із передачею засобами телекомунікаційного зв`язку повідомлення про відкриття акредитива та доручення на його виконання чи авізування банку, що виконує акредитив, витратами, пов`язаними із закриттям акредитивної Справи достроково.

Витрати банку, що виконує (авізує та підтверджує) пов`язані, перш за все, з відкриттям Справи по експортному акредитива, з витратами за авізування акредитиву та його підтвердження, витратами за перевірку документів, наданих бенефіціаром, висококваліфікованими банківськими працівниками, виконання платежу за акредитивом чи негоціацію тратт по ньому та інші витрати.

Необхідно відзначити, що банки здійснюють також і операції з розрахунку комісійної винагороди з дати відкриття акредитива до дати платежу чи закінчення строку дії акредитива, як у банку-емітента, так і у банку, що виконує акредитив.

Усі витрати, які пов`язані з оплатою послуг пошти, телекомунікаційних засобів зв`язку, включаючи SWIFT та інші витрати, наприклад, послуги іншого банку, включаються окремим рядком у загальну суму витрат кожного банку.

Закриття акредитива здійснюється при закінченні строку його дії, передбаченою умовами акредитивної угоди, а також достроково.

Дострокове закриття акредитива може бути у випадках дострокового використання акредитива (тобто відвантажено весь товар і, відповідно, використані всі кошти, передбачені для розрахунків за акредитивом), а також при достроковому відкликанні заявником акредитива чи банком-

емітентом (при згоді бенефіціара) безвідкличного акредитиву, чи відмови бенефіціару від подальшого використання акредитива.

Спочатку акредитив закривається у банку, що виконує акредитив. Якщо під час закриття акредитива у цього банку, залишилися невикористані за акредитивом кошти, то він повертає їх банку-емітенту, який зараховує їх на той рахунок заявника акредитива, з якого вони були списані[19]. Отримавши від банку, який виконує акредитив, повідомлення про закриття їм акредитива (за будь-яких причин) банк-емітент теж закриває акредитив.

Документарний акредитив у міжнародних розрахунках має декілька видів.

Види документарних акредитивів можна розглядати за різними ознаками: за характером забезпечення грошовими коштами акредитива; за характером відповідальності банків, за способом платежу та інше.

За характером забезпечення грошовими коштами розглядають такі види акредитивів:

- покриті (англ. - covered), тобто такі, які забезпечені власними грошовими коштами заявника акредитиву;
- непокриті (англ. - uncovered), які не забезпечені власними грошовими коштами заявника акредитиву.

За характером відповідальності банків розглядають такі види акредитивів: відкличні (англ. - revocable);

- безвідкличні (англ. - irrevocable);
- підтверджені (англ. - confirmation);
- непідтверджені (англ. - unconfirmation).

Відкличний акредитив – це такий акредитив, який може бути анульованим чи зміненим достроково без згоди на те беніфіціару (експортера), причому не тільки за ініціативою самого імпортера, але і за ініціативою банку-емітента, якщо платоспроможність імпортера погіршиться та заявиться загроза відносно оплати їм товарно-транспортних документів. Однак, якщо банк, який виконує

[19] якщо ж валюта була куплена на МВРУ за гривні, то банк-емітент уперед продає її на МВРУ за гривні, які і зараховує на гривневий поточний рахунок апліката.

акредитив, перевірив документи та прийняв їх до оплати, то акредитив вже не можна відкликати. Доречно зазначити, що акредитив, який може бути анульовано достроково без узгодження із експортером, взагалі не має аніякого зобов`язання з боку банків. Тому такий акредитив не забезпечує інтересів експортера і є дуже ризикованим задля нього.

Безвідкличний акредитив — це такий акредитив, який на відміну від відкличного акредитива, не може бути анульованим чи зміненим банком-емітентом (за ініціативою імпортера) без згоди бенефіціара до завершення строку дії акредитива. Однак безвідкличний акредитив, як зобов'язання банку-емітента, не створює його відповідальності та у разі неплатоспроможності банку-емітента, експортер не може пред`являти вимог до нього щодо виконання акредитива. Проте, банки, які виконують акредитиви, як правило, мають на коррахунках своїх кореспондентів кошти, які належать останнім у розмірах достатніх для здійснення платежу по акредитиву і це якоюсь мірою гарантує бенефіціару оплату товару (чи робіт та послуг) після його відвантаження і надання документів, які обумовлені акредитивом до банку, що виконує акредитив. Безвідкличний акредитив може бути підтвердженим і непідтвердженим.

Підтверджений акредитив –- це такий акредитив, який має відповідальність банку (що виконує акредитив) за здійснення платежу бенефіціара проти наданих ним документів, які обумовлені умовами акредитива. Цей акредитив має сенс тільки тоді, коли відкрито безвідкличний акредитив. Підтверджений акредитив означає, що додатково до банку-емітента другий банк (банк, виконуючий акредитив) бере на себе відповідальність здійснити платіж за умов виконання бенефіціаром умов акредитиву. З цього випливає, що задля бенефіціара відпадають усі ризики неплатежу.

Підтвердження безвідкличного акредитива другим банком („підтверджуючим банком") в силу повноваження чи прохання банку-емітента становить, як це випливає з УПДА, тверде зобов'язання підтверджуючого банку (в додаток до зобов`язання банку-емітента). За цих умов беніфіціар має два незалежних зобов`язання: банку-емітента та підтверджуючого банку.

Підтверджуючий банк, як правило, прагне забезпечити себе коштами задля виконання акредитива. Однак характер відносин між банками-кореспондентами не торкається інтересів експортера, який може пред`явити вимоги платежу банку, який підтвердив акредитив, незалежно від того, отримав він відшкодування від банку-емітента чи ні. Доречно відзначити, що акредитив може бути підтвердженим не тільки банком, який виконує акредитив, але і будь-яким іншим банком за дорученням банку-емітента.

Підтверджений акредитив представляє дуже високе забезпечення щодо отримання експортером платежу, однак такий акредитив має і інші переваги, наприклад, як гарантія платежу.

Непідтверджений безвідкличний акредитив характеризується тим, що банк-емітент прийняв на себе (відносно беніфеціара) зобов`язання виконати платіж при наданні йому в строк усіх обумовлених акредитивом документів. Нагадаємо, що відкриття банком-емітентом акредитиву створює тільки його зобов'язання, а не відповідальність. Тому, якщо банк-емітент раптом стане неплатоспроможним, то експортер-беніфіціар може не отримати платежу за відвантажений імпортеру товар, бо зобов'язання банку, що виконує акредитив і, відповідно, його відповідальність перед бенефіціаром відсутня.

За способом виконання платежу види акредитивів можуть бути:

- з платіжом по пред'явленню (так званий, негайний платіж);
- з відстрочкою платежу (з акцептом та негоціацією[20] тратти);
- комбінований;
- червоний;
- револьверний
- інше.

Акредитив, який виконується шляхом „платежу по пред'явленню", характеризується тим, що бенефіціар отримує виручку за відвантажений на транспорт товар (виконані роботи чи надані послуги) тільки після

[20] під негоціацією тратти розуміють її акцепт та оплату в обумовлений строк.

пред`явлення у строк усіх товарно-транспортних та інших документів (які вказані в умовах акредитива) банку, який виконує акредитив, і перевірки останнім цих документів. За таких умов саме і здійснюється основний принцип акредитива - *платіж проти документів.* Причому беніфіціару надається не більш 21 дня з моменту відвантаження товару (виконання робіт та надання послуг) на транспорт задля пред`явлення їм документів банку, який виконує акредитив. По закінченні цього строку банк документи вже не приймає. Банку ж надається тільки 7 банківських днів задля перевірки документів (з дати пред`явлення їх банку), прийняття рішення відносно документів (прийняти їх до виконання чи ні) та інформування бенефіціара чи сторону, від якої ці документи були прийняті, про рішення. Якщо банк, який виконує акредитив, не знайшов у документах аніяких розбіжностей, він повинен здійснити платіж бенефіціарові. Однак незважаючи на те, що банк, який виконує акредитив, прийняв документи до виконання, платіж (і, відповідно, дата зарахування валюти на рахунок бенефіціара – дата валютування) може бути здійснений пізніше на декілька днів у зв`язку з тим, що банк, який виконує акредитив, примушений отримувати валюту через різні інстанції.

Акредитив, який виконується з відстрочкою платежу шляхом акцепту та негоціації трати характеризується тим, що бенефіціар, відвантаживши товар на транспорт, у купі з усіма необхідними документами виставляє і тратту на один із передбачених акредитивними умовами банк, який акцептує тратту (чи банк-емітент, чи банк, який підтвердив акредитив, чи третій банк, який обумовлений акредитивом). За таких умов термін отримання платежу беніфіціаром відстрочується на строк акцептованої тратти, тобто замість платежу бенефіціар отримує акцептовану тратту, платіж за якою буде здійснено згідно із визначеним у ній строком.

З вищесказаного випливає, що банк, який акцептує і оплачує тратту в акредитивних відносинах, не обов`язково буде банком, який авізує чи виконує акредитив, чи відкриває його, а може бути і третім банком, який заздалегідь обумовлений акредитивною угодою як негоціюючий банк.

Акредитив з комбінованим способом платежу характеризується тим, що обумовлена частка номінальної вартості торговельного контракту, як правило, 25 % - 30 %, сплачується за пред`явленням документів, тобто без відстрочки платежу, а 70% - 75 % номінальної вартості торговельного контракту - з відстрочкою платежу. Тому на останню частку номінальної вартості торговельного контракту бенефіціару необхідно разом із товарно-транспортними документами представити і тратти.

Ревóльверний акредитив (який може бути поповнений або поновлений) використовується у всіх тих випадках, коли імпортер за торговельним контрактом має купувати нестандартний та значний обсяг товару, транспортування якого потребує часу та неодноразових поставок. За цих умов імпортеру невигідно відкривати акредитив на велику суму коштів, бо вони на довгий строк відволікаються з його господарського обороту. Проте, якщо відкрити револьверний акредитив, то при загальній максимальній сумі акредитива, сума, яку повинен відволікати імпортер на забезпечення коштами акредитива, може бути в декілька разів меншою.

Наприклад, якщо поставки товару (чи послуг) передбачаються щокварталу рівними партіями (по 25000 USD) протягом року, то в акредитивній угоді може бути зафіксовано, що „сума акредитива 25000 USD поновлюється щокварталу у тій же сумі з тим, що максимальна сума, яка буде виплачена за цим акредитивом дорівнює 100000 USD". Це дозволяє банку-емітенту відкрити не чотири, а тільки один акредитив, що посилює його контроль за виконанням акредитива, полегшує імпортеру відкриття акредитива на таку велику суму (100000 USD) і зменшує його затрати по комісійних винагородах.

У тих випадках, коли передбачається, що сума акредитива за якийсь відповідний квартал може бути не використана, або використана частково, то можна передбачити зарахування невикористаної суми за попередній період до суми наступного періоду. В цьому разі в текст револьверного акредитива запроваджується слово „кумулятивно", що дозволяє банку-емітенту рахувати

кошти наростаючим підсумком і такий акредитив буде зватися *кумулятивним револьверним акредитивом.*

Червоний акредитив чи акредитив з авансуванням коштів характеризується тим, що заявник акредитива надає право виконуючому акредитив банку виплатити бенефіціару (задля здійснення ним виготовлення товару) частку суми акредитива до представлення ним товарно-транспортних та інших акредитивних документів до банку. З того, що можливість авансового платежу в акредитивних угодах могла бути одним з пунктів угоди, який завжди вписувався в умови акредитиву червоними чорнилами, то він отримав назву „червоного пункту" (red clause), а акредитив з цим застереженням - назву червоного акредитива. Проте, необхідно відмітити, що якщо експортер не надав імпортерові гарантії авансу (див. Гарантії) свого банку, то у імпортера немає аніякого захисту проти безсоромного експортера. Тому при використанні червоного акредитива імпортер має отримати банківську гарантію авансу.

У міжнародних відносинах акредитив може використовуватись не тільки як форма міжнародних розрахунків, а також і як інструмент фінансування. Тому, крім перелічених видів акредитива необхідно назвати переказний чи трансферабельний (англ. transferable - переказний) акредитив.

Трансферабельний (переказний) акредитив – це акредитив, за яким бенефіціар (перший бенефіціар) може прохати трансферабельний банк[21] про надання прав одному чи декільком іншим бенефіціарам (другим бенефіціарам) використовувати акредитив у повній сумі, чи частки його суми задля забезпечення джерел фінансування другого чи других бенефіціаров. Найчастіше трансферабельний акредитив використовується у транзитній торгівлі та в підрядних роботах, наприклад, коли генеральний підрядчик як

[21] банк, який спеціально уповноважений в акредитиві як трансферабельний, тобто такий, який уповноважений платити, надавати зобов'язання про платіж із розстрочкою, акцептувати та негоціювати тратти.

перший бенефіціар використовує акредитив задля оплати робіт чи послуг своїх субпідрядників - других бенефіціарів.

Як випливає з УПДА, вартість услуг трансферабельного банку по переказу акредитиву, сплачується першим бенефіціаром, якщо не обумовлено інше. До вартості услуг трансферабельного банку відносяться (ст. 48 „f" УПДА) комісійні винагороди, гонорари, та його витрати. При цьому, трансферабельний банк не зобов`язаний здійснювати переказ коштів на користь другого бенефіціару, якщо він не отримав їх від банку-емітента.

Другі бенефіціари, отримавши кошти від першого бенефіціара, не можуть їх переказувати третім бенефіціарам, тому трансферабельний акредитив може бути переказаним тільки один раз, проте УПДА не забороняють другим бенефіціарам переказувати кошти назад першому бенефіціару.

Завдяки тому, що трансферабельний акредитив дозволяє заміняти у документах, наданих першим бенефіціаром (9, рис. 6.3), найменування заявника акредитива найменуванням, саме, першого беніфіціара, то другий беніфіціар може і не знати про ім'я того, кому він фактично експортує товар. За таких умов трансферабельний акредитив дозволяє торговим посередникам купувати та продавати товар між невизнаними один одним партнерами.

Слід відзначити, що в трансферабельному акредитиві, як ні в якому іншому акредитиві, потреба в негоціюючому та рамбурсуючому банках особливо актуальна. Схему розрахунків за трансферабельним акредитивом дано на рис. 6.4.

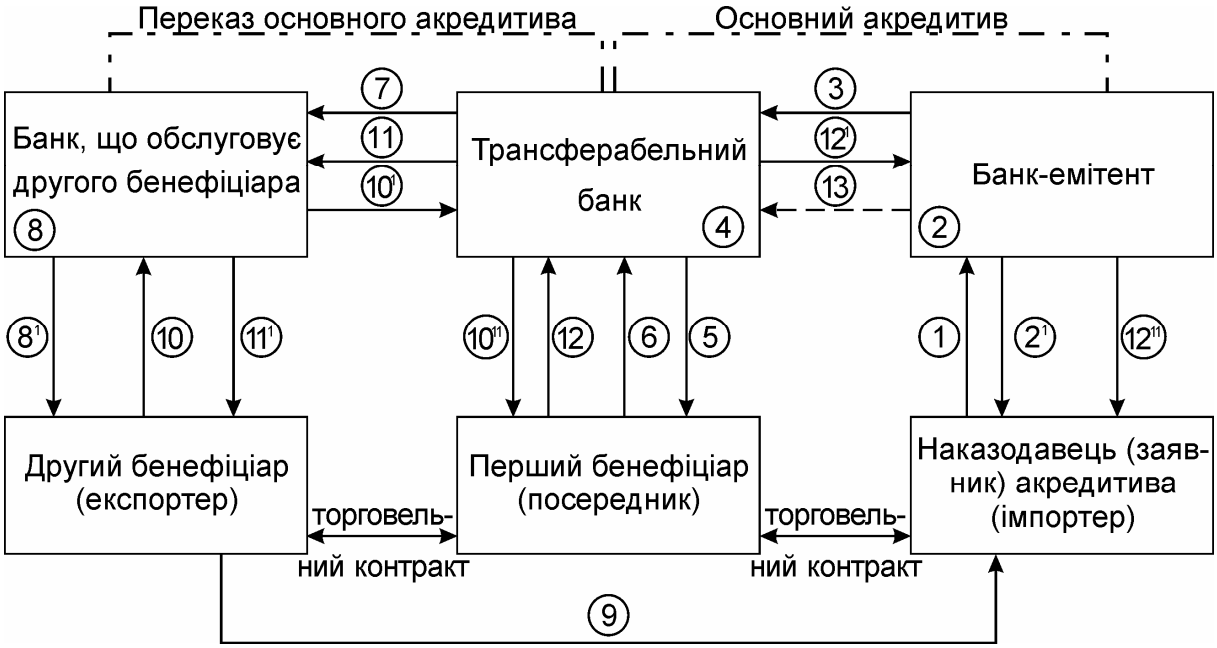

Рис. 6.4. Схема розрахунків за трансферабельним акредитивом, де:

1 - представлення Заяви до банку-емітента;
2 - відкриття акредитивної справи (див. далі валютні операції банків);
2`- повернення третього примірника Заяви з відмітками банку;
3 - повідомлення-доручення на відкриття трансферабельного акредитива;
4 - відкриття трансферабельного акредитива;
5 - авізування першого бенефіціара про відкриття акредитива;
6 - прохання першого бенефіціара про переказ акредитива другому бенефіціару;
7 - повідомлення-доручення про відкриття акредитива другому бенефіціару;
8 – відкриття акредитива другому бенефіціару;
8` - авізування другого бенефіціара про відкриття акредитива;
9 - відвантаження товару на транспорт;
10 - представлення товарно-транспортних та інших документів до банку;
10`- пересилка банком, обслуговуючим другого бенефіціара, перевірених ним документів до трансферабельного банку;
10"- передача товарно-транспортних документів першому бенефіціару (посереднику);
11 - переказ коштів задля зарахування їх на рахунок другого бенефіціара;
11` - повідомлення про зарахування коштів на рахунок другого бенефіціара;
12 - представлення трансферабельному банку рахунка першого бенефіціара (посередника), виставленого на імпортера (наказодавця акредитива) в обмін на рахунок другого бенефіціара, виставленого на посередника, що надає посередникові права вимагати різницю між сумами обох рахунків;

12`, 12``- пересилка трансферабельним банком документів до банку-емітента і передача останнім цих документів наказодавцю акредитива (імпортеру);
13 - переказ коштів банком-емітентом з основного акредитиву (якщо вони не були переказані раніш).

На цьому розрахунки у порядку трансферабельного акредитива закінчуються.

Заслуговує на увагу зміст ст.49 УПДА, у якій сказано, що „Той факт, що акредитив не обумовлює можливості переказу, не повинен обмежувати право бенефіціара на переуступку виручки, на яку він має чи може мати право, відповідно положенню, право якого застосується". Як бачимо, ця стаття торкається тільки переуступки (цессії[22]) виручки, а не переуступки права бути стороною по акредитива. З цього випливає, що при використанні трансферабельного акредитиву, право бенефіціара переуступити (цедувати) виручку, отриману при акредитивних розрахунках третім особам не обмежується.

Виконання цессії здійснюється у письмовій формі. Тому бенефіціар, з метою переуступки виручки, представляє виконуючому акредитив банку (задля пересилки третій особі) заяву про цессію визначеної суми у валюті акредитива. Переславши адресату (цессіонарію) цю заяву, обслуговуючий бенефіціара банк (після слушного використання акредитива), перераховує третій особі суму, яку передбачено переуступити, якщо правові основи цессії до того часу не зміняться.

Документарні акредитиви є найбільш надійною формою міжнародних розрахунків, яка захищає імпортера від ризику неотримання ним товару, а бенефіціара - від ризику неплатежу, що є найбільш вагомою перевагою акредитива в порівнянні з іншими формами міжнародних розрахунків.

До недоліків акредитива необхідно віднести вартість його використання (в порівнянні з іншими формами міжнародних розрахунків. Крім того, ця форма розрахунків має суттєві недоліки, пов`язані з відволіканням з господарського обороту заявника акредитива коштів на строк дії акредитива. Тому, якщо строк дії акредитива перевищує 90 днів, а вартість торговельного

[22] **Сутність** теорії **цесії** як правового результату полягає в тому, що **цесія** ґрунтується на складному юридичному змісті, основним елементом якого виступає договір/угода про передачу (переуступку) вимоги.

контракту в іноземній валюті велика, імпортер примушений вибирати між надійністю акредитива, його вартістю та можливістю відволікання крупної суми коштів зі свого обороту. Проте, такі сумніви імпортера успішно вирішує револьверний акредитив.

6.2.3. Валютні операції банку при розрахунках у порядку документарного інкасо.

Документарне інкасо — це форма міжнародних, розрахунків, за якою банк, за дорученням свого клієнта-експортера приймає на себе зобов`язання виконати документооборот та стягнути платіж за комерційні документи з їх отримувача.

На відміну від документарних акредитивів, де банки несуть зобов`язання сплатити гроші проти документів, у документарному інкасо банки не зобов`язані платити, якщо імпортер не виконує свого обов`язку з платежу.

У документарному інкасо банки виконують функції агента по валютних розрахунках між експортером та імпортером – надають імпортеру за вказівкою експортера (чи його банку) документи про відвантаження товару чи виконання робіт (надання послуг) та стягують проти цих документів належну суму валюти (чи отримують акцепт тратти).

Документарне інкасо підкоряється Уніфікованим правилам з документарного інкасо (далі -УПДІ), розробленим МТП у 1995 році № 522, які вступили в дію з 01.01.96. Відповідно УПДІ, інкасо – це банківська операція за якою банк, який обслуговує експортера, бере на себе зобов'язання виконати, на основі отриманих інструкцій, докуметооборот з метою:

- одержання акцепту документів та/або платежу;
- видачі комерційних документів проти їх акцепту.

Якщо торговельним контрактом передбачені розрахунки у порядку документарного інкасо, то (як видно на рис. 6.5), експортер відвантажує (1)

товар на транспорт і представляє 6 примірників[23] інкасового доручення разом з товарно-транспортними документами та іншими документами у банк на інкасо.

Банк, який обслуговує експортера, перевіряє надані документи на предмет їх відповідності вимогам, наведеним у інкасовому дорученні, реєструє їх (2`) та відправляє (3) іноземному банку, залишаючи у себе четвертий і п`ятий примірники інкасового доручення (в документах дня і у справі).

Банк, який обслуговує імпортера, після одержання всіх документів, реєструє інкасове доручення (3`) і авізує імпортера (3``) про надходження документів. Імпортер надає банку заяву-зобов'язання (4) про додержання строку акцепту і, відповідно, акцепту (чи відмови від нього) документів у строк, чи їх повернення банку. Проти заяви-зобов`язання імпортера банк видає (4`) йому документи для перевірки та акцепту.

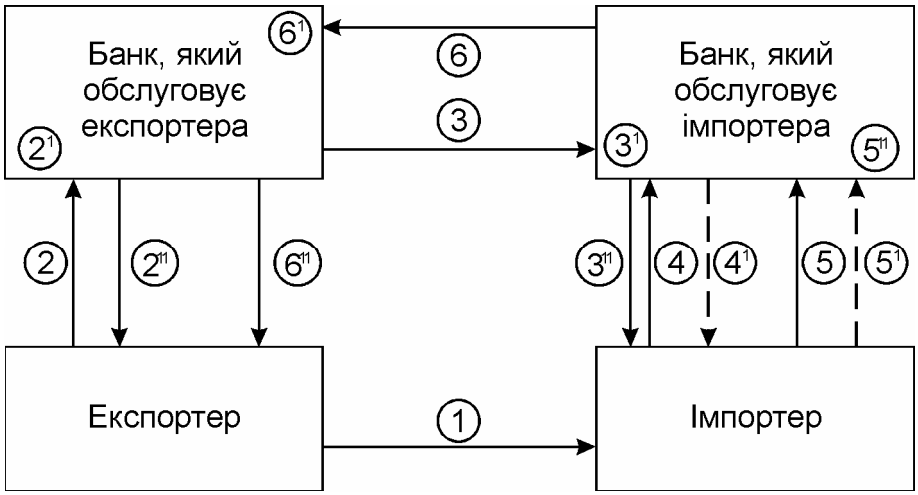

Рис. 6.5. Схема розрахунків за документарним інкасо

[23] перший з яких є дорученням банку, який обслуговує експортера, іноземному банку-кореспонденту стягнути на користь експортера суму валюти, яка належить йому за відвантажений товар. Саме з першим примірником в іноземний банк надсилаються всі необхідні комерційні документи (рахунки-фактури, транспортні документи, страхові та інші, які потребує імпортер). Другий і третій примірники надсилаються іноземному банку при необхідності. Четвертий та п`ятий примірники залищаються у банку, а шостий з відміткою банку про прийняття документів на інкасо, повертається (2``) експортерові.

Як видно на рис. 6.5, імпортер у строк дії акцепту перевіривши документи чи здійснює платіж (5) і залишає документи у себе, чи дає відмову від акцепту і повертає (5`) документи неакцептованими. Якщо імпортер акцептував документи, то банк списує (5``) валюту з його валютного поточного рахунку та переказує її (6) до банку, який обслуговує експортера і який в цьому разі зараховує валюту на поточний рахунок експортера (6`) і банківською випискою повідомляє (6``) експортера про надходження платежу.

Задля експортерів та імпортерів серед переваг документарного інкасо необхідно назвати, перш за все, простоту і низьку вартість комісійної винагороди, яка сплачується експортерами уповноваженим банкам за виконання ними цієї форми розрахунків.

Однак у міжнародних розрахунках документарне інкасо використовується тільки в тих випадках, коли експортер та імпортер мають високу ступінь довіри один одному, а політична, економічна і правова атмосфера в країні імпортера стабільна, у зв`язку з чим міжнародні платіжні операції країни не обмежуються і не знаходяться під загрозою жорстокого контролю. У всіх інших випадках розрахунки за документарним інкасо несуть у собі великі ризики для експортера, бо якщо імпортер відмовиться прийняти до сплати документи, які надходять до нього за відвантажений йому товар, то пошуки нового покупця в країні імпортера можуть призвести до значних збитків експортера. А якщо експортер буде вимушеним реекспортувати товар, то його витрати збільшуються вдвічі. За таких умов розрахунки у порядку документарного інкасо після розвалу СРСР практично перестали використовуватися вітчизняними експортерами, так саме, як ще раніш вони перестали використовуватися в міжнародних розрахунках експортерів інших країн.

6.2.4. Валютні операції уповноважених банків при розрахунках чеками в іноземній валюті, емітованих нерезидентами.

Чек є безумовним наказом чекодавця банку-емітенту сплатити указану в чеку суму грошей особі, названої у чеку.

За функціональним призначенням чеки в міжнародних розрахунках поділяють на грошові, розрахункові (кросовані) та дорожні.

За допомогою грошових чеків держатель чека може отримати в банку готівкову валюту.

Розрахункові чеки використовуються тільки у безготівкових розрахунках. Як правило, на розрахункових чеках емітентом проставляється одна, чи два паралельні рядки по діагоналі чеку, які вже зовні відрізняють розрахункові (кросовані) чеки від грошових чеків.

Дорожні чеки дозволяють їх держателям отримувати готівку у банку, а також передавати їх як платіжний засіб задля розрахунків неторговельного характеру у безготівковій формі.

За характером визначення особи у чеку, на користь якої виписано чек, чеки можуть бути іменними, ордерними та на пред'явника.

В іменних чеках повністю вписується найменування (фізичної або юридичної) особи, на користь якої виписується чек. Іменні чеки виписуються на певну особу із застереженням „не наказу", чи рівнозначним – «сплатіть тільки»… (йому).

В ордерних чеках навпаки вказується „сплатіть наказу…(кого)".

У деяких випадках іменні та ордерні чеки об`єднуються, тому в них указується „сплатіть (такому-то), чи його наказу".

І іменні, і ордерні чеки в міжнародних відносинах можуть передаватися із одних рук в інші за допомогою індосаменту[24].

[24] індосамент - (італ. in doce - на спині) здійснюється на зворотній стороні чеку і представляє передавальний напис власника чеку (індосанта) іншій особі (індосату).

У чеках на пред'явника певна особа не називається, а вказується „сплатіть пред`явнику цього...". Такі чеки передаються простим врученням чека іншій особі без індосаменту.

Чеки, які подаються власником чека до уповноваженого банку, мають містити такі чітко визначені реквізити:

- назву документа - „Чек" (тією мовою, якою його складено[25]);
- номер чека;
- дату та місто складання чека;
- розпорядження чекодавця сплатити певну суму власнику чека;
- назву власника чека, на користь якого виписується чек;
- назву валюти та суму[26] чека;
- назву та реквізити банку, який обслуговує чекодавця;
- підпис чекодавця.

Термін дії чека зазначено на ньому у вигляді запису "Void after one year" (дослівно - недійсний після одного року), який означує, що строк дії цього чеку один рік. Якщо ж на чеку такого запису немає, то чек вважається дійсним протягом 6 місяців з дати його видачі. Термін дії дорожних чеків необмежений.

На території України використання чеків в іноземній валюті дозволяється фізичним і юридичним особам, якщо ці чеки отримані ними від нерезидентів. Проте, розрахунки чеками в іноземній валюті між резидентами України не дозволяються.

Використання резидентами чеків в інвалюті дозволяється, якщо у зовнішньоекономічному контракті зазначено, що платіж буде здійснено за допомогою чека, який виписаний нерезидентом на ім`я резидента і передбачає сплату останньому за товар (роботи чи послуги), або надання чеку як заставу чи гарантію забезпечення виконання зобов'язань перед резидентом. Крім того,

---

[25] за винятком чеків, складених у таких країнах, як Австралія, Великобританія, Канада, Німеччина, США та інші, у яких назва документа (Чек) Законом не передбачається.

[26] якщо у чека виявлені розбіжності між сумами, написаними прописом та цифрами, то чек дійсний лише на суму, зазначену прописом.

резиденти можуть використовувати чеки в інвалюті тільки за умов, що ці чеки виписані нерезидентом (банком, особою уповноваженого державного органу, міжнародною організацією, корпорацією, страховою компанією), який має міжнародний довгостроковий рейтинг, підтверджений у бюлетені провідних рейтингових агенцій світу (Fitch, Standart @ Poor`s, Moody`s, Thomson Bank Watch), чи який на дату складання чека належить до групи investment grade - „інвестиційного класу").

Чеки та їх використання в світовій міжнародній практиці підкоряються одноманітному чековому закону, прийнятому Женевською конвенцією у 1931 році. Кожна країна, враховуючи міжнародні правила, які були встановлені цією конвенцією, розроблює свої правила використання чеків та банківських операцій із ними.

В Україні використання чеків в іноземній валюті при розрахунках резидентів з нерезидентами за зовнішньоекономічними контрактами підкоряється, перш за все, Положенню НБУ № 520 від 29.12.00 р. (із змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.) „Про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України" (далі -Положення 520), яке розроблено відповідно до Законів України „Про НБУ", „Про банки і банківську діяльність", „Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті", Декрету КМУ від 19.02.93р., № 15-93 „Про систему валютного регулювання і валютного контролю" (із змінами та доповненнями за станом на 01.01.11 р.). Крім перелічених нормативно-правових актів, уповноваженим банкам при здійсненні операцій з чеками в інвалюті потрібно керуватися також і такими нормативними документами, як „Інструкція з організації емісійно-касової роботи в установах банків України", затверджена постановою Правління НБУ від 07.07.94 р., № 129 (із змінами і доповненнями за станом на 01.01.11 р.); Інструкцією „Про переміщення валюти України, іноземної валюти, банківських металів, платіжних документів, інших банківських документів і платіжних карток через митний кордон України", затвердженою постановою Правління НБУ від 12.07.00 р., № 283 (із змінами та

доповненнями станом на 01.01.11 р.); Правилами торгівлі іноземною валютою та Правилами проведення Торговельної сесії та здійснення окремих операцій, пов`язаних з купівлею-продажем іноземної валюти та банківських металів, затвердженими постановою Правління НБУ від 10.09.05 р., № 281 (із змінами та доповненнями за станом на 01.01.11 р.), та іншими нормативно-правовими документами України.

Доречно відзначити, що уповноважені банки України не приймають до виконання чеків на пред'явника.

Юридичні та фізичні особи-резиденти можуть отримувати від нерезидентів чеки в іноземній валюті при розрахунках за товари, роботи та послуги, надані резидентами нерезидентам.

Уповноважені банки України обслуговують ці розрахунки, хоча не несуть відповідальності перед власниками чеків за їх несплату у разі відмови іноземного банку-емітента в сплаті чеку.

Банки приймають чеки на інкасо від власників чеків та сплачують кошти по них тільки в межах операційного дня банку. Якщо останній день дії чека припадає на неробочий день банку, то чек має пред`являтися не пізніше наступного робочого дня банку, але обов'язково в межах його операційного дня.

Схему розрахунків чеками в іноземній валюті нерезидентів з резидентами України наведено на рис. 6.6.

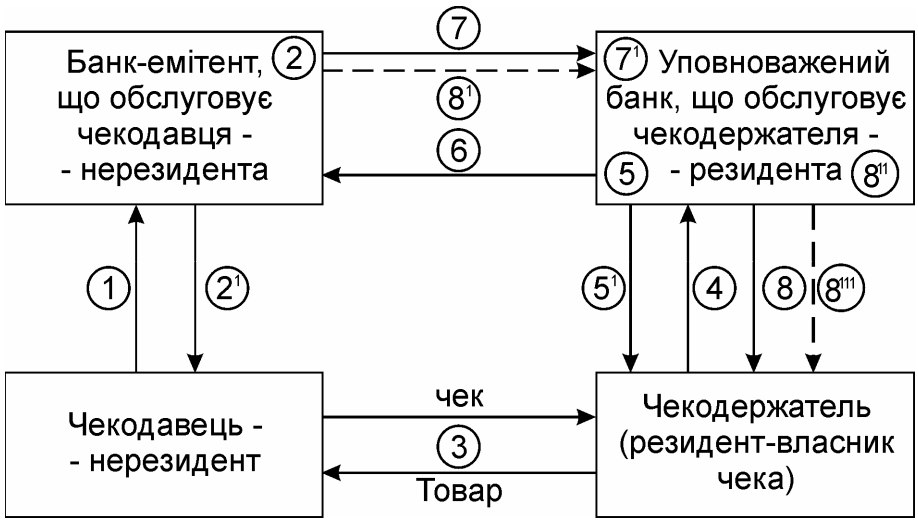

Рис. 6.6. Схема розрахунків чеками в іноземній валюті нерезидентів з резидентами України

Як видно на рис. 6.6, резидент як сторона зовнішньоекономічного контракту, отримує (3) від нерезидента чек проти передачі останньому товару (виконання робіт, надання послуг). Для отримання коштів по чеку резиденту необхідно підписати[27] отриманий чек і представити його в банк на інкасо разом із заявою про приймання чека на інкасо і з супровідним листом.

Уповноважені банки приймають (4) чеки в інвалюті на інкасо на підставі заяви про приймання до сплати на інкасо чеків в іноземній валюті. Якщо чеки у різних валютах, то на кожну з них заявник виписує окрему заяву і разом із супровідним листом (у трьох примірниках, на фірмовому бланку заявника) подає банку. Перевіривши чек на предмет його дійсності[28] банк (5):

- записує чек в Реєстр прийняття до сплати на інкасо чеків в іноземній валюті ;
- робить копії чеків на випадок їх втрати при транспортуванні;
- проставляє на звороті чеку (поряд із підписом і відбитком печатки резидента) банківський індосамент з обов`язковим застереженням „without recourse (без обороту на мене);
- оформлює 2 примірники квитанції про приймання до сплати на інкасо

[27] підпис робиться на зворотному боці чеку і скріплюється печаткою (для юридичних осіб), тобто наявності всіх реквізитів чеку та дійсності терміну його дії.
[28] тобто наявності всіх реквізитів чеку та дійсності терміну його дії.

чеків в іноземній валюті ;

- формує прийняті на інкасо чеки у пакети (по валютах і, відповідно, по заявах про прийняття чеків до сплати на інкасо, разом із супровідними документами: другими примірниками супровідних листів[29], інкасовими інструкціями, які оформлюються відповідно до вимог іноземного банку, тощо) для відправлення[30] їх іноземному банку для сплати.

Одночасно банк повертає (5`) резиденту перший примірник супровідного листа з відміткою банку про прийняття чеків з документами на інкасо разом із одним примірником квитанції про приймання до сплати на інкасо чеків (з підписом та печаткою банку). Після цього банк відправляє (6) іноземному банку, обслуговуючому чекодавця, сформовані в пакети чеки разом із супровідними документами.

Іноземний банк-нерезидент (кореспондент уповноваженого банку з рахунком, чи без останнього), який обслуговує чекодавця і, відповідно, отримує від нього необхідні кошти для сплати по чеку, перевіривши дійсність чеку (чеків), здійснює переказ (7) коштів уповноваженому банку (кореспонденту).

Уповноважений банк попередньо зараховує юридичним особам отримані кошти на розподільчий рахунок, який відкривається банком для юридичної особи (7`), і саме з якого банк або перераховує валюту на поточний рахунок резидента, повідомляючи (8) про це власника рахунка банківською випискою з його поточного рахунка, або виплачує (8) її готівкою (за вирахуванням усіх комісійних винагород).

У тому випадку, коли іноземний банк не здійснює сплати по чеку і повертає його без сплати (8`), уповноважений банк робить копії чека та офіційної відповіді іноземного банку і залишає (8``) їх у документах дня, а

[29] третій примірник залишається в банку.
[30] доречно відмітити, що до відправлення чеків банк поміщує їх у сховище.

оригінал чека разом з офіційною відповіддю іноземного банку про відмову в сплаті чеку повертає (8```) резиденту.

Зрозуміло, що за таких обставин резидент хіба що може звертатися до суду, бо банк, обслуговуючий резидента-власника несплаченого чеку, не несе відповідальності за його несплату.

Переваги та недоліки розрахунків чеками. Переваги розрахунків чеками зводяться до того, що відсутній розрив у часі між зустрічним рухом товару (робіт, послуг) та чеку, тому товар і чек надаються одночасно назустріч один одному з протилежних боків. Однак з того, що отримання чеку ще не є завершенням розрахунків, то отриманий від нерезидента чек його власник має пред`явити до сплати іноземному банку, зрозуміло що через банк, обслуговуючий власника чеку, що потребує часу, за який валютний курс іноземної валюти може суттєво змінитися. А якщо враховувати і те, що нерезидент, який виписав та надав чек резиденту, може мати низький міжнародний кредитний рейтинг, одержання валюти за таким чеком може бути взагалі дуже проблемним, що створює резиденту ризик неотримання належної йому суми валюти. Невипадково НБУ вимагає від резидентів використовувати тільки чеки таких нерезидентів, які мають рейтинг не менш як інвестиційного класу.

6.3. Валютні операції банків з виконання банківських гарантій

Банківські гарантії, їх сутність та правові норми. Банківські гарантії підкоряються Уніфікованим правилам для гарантій за вимогою[31] (далі - УПДГ) публікації МТП 1992 року за номером 458. Відповідно до УПДГ, а також статей 7 та 44 Закону України „Про НБУ", Закону України „Про банки і банківську діяльність" Правління НБУ 15.12.04 р. затвердило Положення

[31] до УПДГ було випущено як публікація МТП 1992 року № 510 «Керівництво з УПДГ».

„Про порядок здійснення банками операцій з гарантіями в національній та іноземній валютах" № 639 (далі - Положення 639), за яким сьогодні уповноважені банки здійснюють операції з гарантій (із змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.).

Доречно відзначити, що банківські гарантії (контргарантії) підпорядковуються праву країни банку, який виставив гарантію.

Банківська гарантія представляє собою зобов'язання банку виплатити визначену в ній суму бенефіціару у тому випадку, коли третя особа не здійснить відповідного виконання.

У тому випадку, коли банк-гарант порушить свій обов`язок, його відповідальність не обмежується сумою, на яку видано гарантію (якщо в гарантії не встановлено інше).

Банківська гарантія – це спосіб забезпечення виконання зобов`язань третьою особою. Банківська гарантія є самостійним зобов'язанням банку-гаранта перед бенефіціаром, яке не залежить від основного боргу та договору боржника/платника з бенефіціаром, зокрема і тоді, коли посилання на таке зобов'язання безпосередньо міститься у тексті гарантії.

Банківська гарантія, яку надає інший банк (банк-контргарант) на користь банку-гаранта або іншого банку-контргаранта, називається контргарантією <u>або регресною гарантією</u>.

Гарантія (або контргарантія) може оформлюватися як документ на паперовому носії[32], який передається чи особі *(принципалу),* за заявою якої надається гарантія (контргарантія), чи бенефіціару безпосередньо або через відповідний банк (авізуючий та/чи обслуговуючий бенефіціара). Проте гарантія може бути у формі *повідомлення,* яке надсилається за допомогою телекса або системи SWIFT, або іншими засобами передавання інформації на адресу банків, що беруть участь у здійсненні операцій за гарантіями. Банківська гарантія (контргарантія) має містити такі реквізити:

- назву документа - „Гарантія" *(Guarantee)* або Контргарантія"

[32] така гарантія ще називається гарантійним листом.

(Counter Guarantee)\

- номер, дату та місце складання;
- назву принципала і бенефіціара та їх юридичну адресу (за потребою SWIFT-код або номер телекса);
- валюту гарантії, літерним (цифровим) кодом відповідно Класифікатору іноземних валют та банківських металів НБУ;
- суму гарантії (прописом та цифрами) та валюту платежу;
- строк дії гарантії чи обставини, за яких він вважається закінченим;
- умови, за яких надається право вимагати платіж;
- умови, за яких можна вносити зміни до тексту гарантії принципалом, бенефіціаром або банком-гарантом;
- підпис і відбиток печатки банку-гаранта, або його електронні цифрові підписи.

Види банківських гарантій, їх характеристика та строк їх дії. Банк-гарант може надавати такі види гарантій:

- *Bid Bond* - гарантію оферти (тендерну гарантію чи гарантію пропозиції), метою якої є гарантування заказнику безумовності пропозиції.

Строк дії – до підписання контракту або виставлення гарантії виконання. При цьому гарантія оферти передбачує так звану „тендерну документацію", тобто таку, яку готує замовник тендера для передачі її учасникам тендера з метою їх підготовки та участі в тендері;

- *Perfomence Bond* – гарантію виконання, метою якої є забезпечити покриття збитків заказнику або покупцеві у разі відмови виконавця здійснити обумовлене. Строк дії – до виконання умов всього торговельного контракту, включаючи гарантійний строк служби предмета виконання (як правило два та більше років);
- *AdvancePayment Guarantee* – гарантію аванса, метою якої є повернення авансу, який був надано бенефіціару, якщо останній не виконає обумовлену торговельним контрактом поставку,

виконання робіт, послуг тощо. Строк дії - строк погашення зобов'язань за торговельним контрактом. Гарантія виставляється до отримання авансу, а вступає у дію після отримання авансу. Варто відзначити, що це застереження необхідно завжди включати до тексту гарантії авансу;

- *Paymen Guarantee* – гарантію платежу, метою якої є забезпечення платежу за торговельним контрактом. Строк дії – закінчення поставки товару, виконання робіт, надання послуг тощо;
- *Letter of Guarantee as security for a credit* – гарантію повернення позички у повній сумі та строк. Строк дії – строк повернення позички за кредитною угодою між кредитором та позичальником. У гарантії повинно бути передбачено не тільки повернення позички, а і сплата процентів за її використання.

- *Stendbuy Documentary Credit*[33] – резервний акредитив може використовуватися у якості всілякого виду банківських гарантій і підпорядковується УПДА. Резервний акредитив відзначається від інших видів акредитивів, перш за все, тим, що пред`явлення вимоги бенефіціаром здійснюється лише тоді, коли обумовлене виконання не здійснено. Крім того, для доказу невиконання достатньо заяви бенефіціару разом із копіями документів, які підтверджують відвантаження товару (виконання робіт тощо);

Counter Guarantee – контргарантія, чи регресна гарантія, яка надається, на відміну від гарантій, не банком-гарантом, а іншим банком (банком-контргарантом) на користь банку-гаранта. У контргарантії має бути передбачено відшкодування банком-контргарантом здійснених банком-гарантом платежів за наданими ним гарантіями, відповідно до умов контргарантії. Строк дії контргарантії має закінчуватися пізніше строку дії самої гарантії.

[33] використання характерно для США.

Необхідно зазначити, що питанню закінчення строку дії гарантії (контргарантії) приділяється дуже велике значення, бо якщо строк дії гарантії визначено однозначно, то банк-гарант (контргарант) автоматично анулює гарантію при настанні цього строку. При цьому від бенефіціара не потребується повернення гарантії. За таких умов в договорі гарантії, як правило, передбачається запис про те, що „...строк дії гарантії закінчується *не пізніше,* як..." і визначається відповідна подія.

Гарантії і контргарантії здійснюються банками у разі надання принципалом або іншим банком (контргарантом) відповідного забезпечення гарантії (або без нього).

Залежно від умов виплат банком-гарантом коштів по гарантії (у разі порушення принципалом своїх зобов`язань, забезпечених гарантією), всі гарантії поділяються на безумовні та умовні.

До безумовних гарантій відносяться такі, за якими банк-гарант сплачує кошти бенефіціару за першою його вимогою[34] без подання останнім будь-яких інших документів або виконання будь-яких інших умов.

До умовних гарантій відносяться такі, за якими банк-гарант сплачує кошти бенефіціару на підставі вимоги бенефіціара та в разі виконання ним відповідних умов або подання документів, зазначених у гарантії.

Залежно від можливостей банку-гаранта змінити умови гарантії, всі гарантії поділяються на безвідкличні та відкличні.

До безвідкличних гарантій відносяться такі, умови яких не можуть бути змінені і гарантії не можуть бути припинені банком-гарантом згідно із заявою принципала без згоди та погодження на то бенефіціару.

До відкличних гарантій відносяться такі, умови яких можуть бути в будь-який час змінені і вони можуть бути відкликані банком-гарантом за заявою принципала без попереднього повідомлення бенефіціара.

---

[34] складається бенефіціаром у довільній формі і подається до банку-гаранта (банку-контргаранта) у вигляді листа або повідомлення. У вимозі має зазначатися причина порушення принципалом основного зобов'язання, забезпеченого гарантією.

Доречно відмітити, що якщо в гарантії немає прямого застереження про її відкличність, то вона рахується як безвідклична.

Залежно від резидентності бенефіціара гарантії поділяються на так, які надані на користь бенефіціару-резидента і такі, які надані на користь бенефіціару-нерезидента.

Способи та порядок надання банківських гарантій. Гарантії можуть надаватися такими способами:

--безпосередньо принципалу задля подальшого її передавання бенефіціару (рис. 6.7);

- безпосередньо бенефіціару уповноваженим банком-гарантом по дорученню принципала (рис. 6.8);

- **бенефіціару через посередництво іноземного банку** (рис. 6.9).

Розглянемо детальніше схематичні способи надання банківських гарантій.

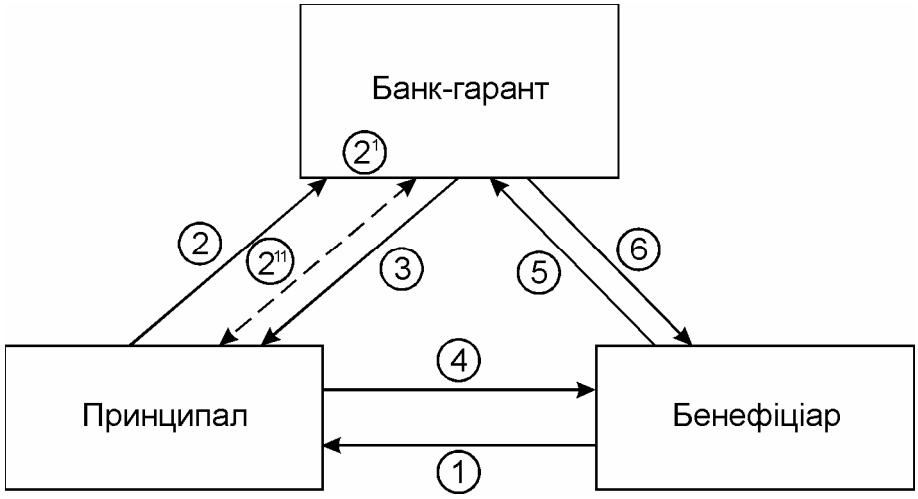

Рис. 6.7. Схема надання банківської гарантії безпосередньо принципалу для передачі її бенефіціару та пред`явлення останнім вимог за нею

Як видно з рис. 6.7, отримавши (1) від бенефіціара на основі зовнішньоекономічного контракту умову про надання гарантії, принципал подає (2) банку-гаранту необхідні документи для надання гарантії, а в разі необхідності заключає з банком і договір про надання гарантії (2``). Отримавши документи, банк реєструє їх та формує Справу про надання банківської гарантії (2`). Після

прийняття банком рішення про надання гарантії, банк оформлює її і оригінал разом із одним екземпляром копії та супровідним листом передає принципалу (3) для подальшого її передавання бенефіціару (4). Як видно на рис. 6.7, у разі настання гарантійного випадку[35] бенефіціар виставляє (5) банку-гаранту вимогу, за якою банк-гарант сплачує (6) валюту (за рахунок принципала).

Як видно з рис. 6.8, банк-гарант оформлену гарантію надає безпосередньо бенефіціару (3) а не принципалу (як це показано на рис. 6.7).

Далі бенефіціар у разі настання гарантійного випадку теж виставляє (4) банку-гаранту вимогу, яку останній сплачує (5).

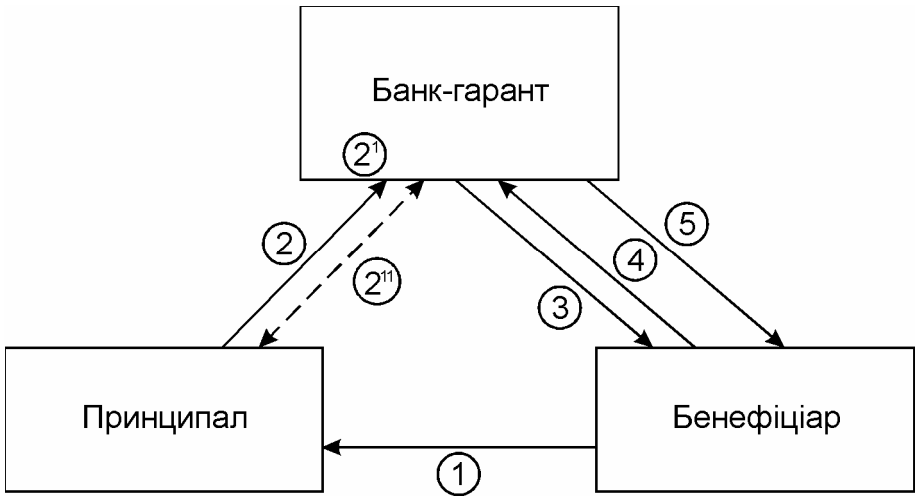

Рис. 6.8. Схема безпосереднього надання банківської гарантії бенефіціару банком гарантом (та пред`явлення останнім вимог до неї)

Однак, коли надання банківської гарантії здійснюється через посередництво іноземного банку, то характер відносин докорінно змінюється, що схематично відображено на рис. 6.9.

[35] факт порушення принципалом свого зобов'язання, забезпеченого гарантією, перед бенефіціаром, у зв`язку із настанням якого бенефіціар отримує право виставити у строк дії гарантії вимогу банку-гаранту на сплату коштів (5) відповідно до виданої гарантії.

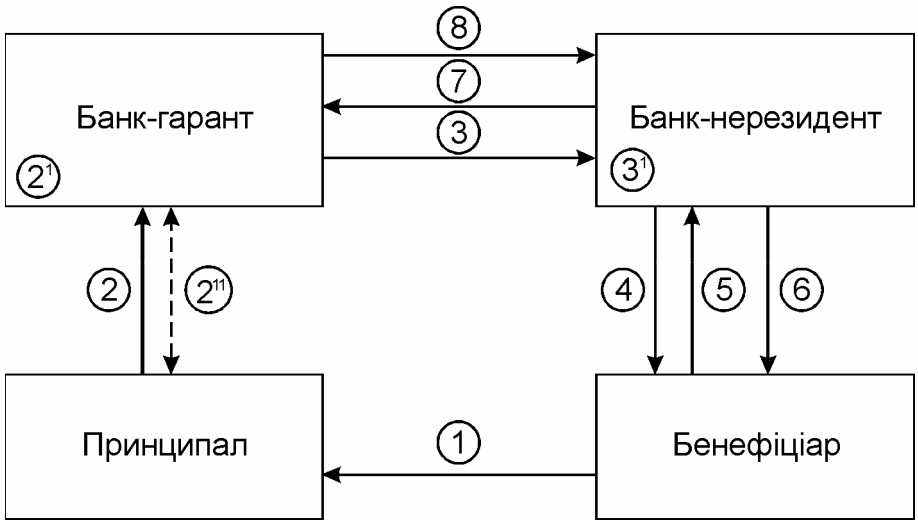

Рис. 6.9. Схема надання банківської гарантії бенефіціару через посередництво іноземного банку (та пред`явлення вимог до неї бенефіціаром)

Як видно з рис. 6.9, коли гарантія надається через посередництво іноземного банку, то банк, обслуговуючий принципала (банк-гарант), пересилає повідомлення іноземному банку (3) з проханням надати гарантію бенефіціару (про виконання принципалом обумовленої зовнішньоекономічним контрактом дії). За таких умов іноземний банк надає гарантію бенефіціару (4), становлячись, тим самим, безпосереднім банком-гарантом для бенефіціара. Тому у разі виникнення гарантійного випадку, бенефіціар-нерезидент виставляє вимогу (5) саме цьому банку (який надав йому гарантію за дорученням банку-резидента, тобто банку, який обслуговує принципала-резидента) і відповідно саме від нього отримує сплату (6). За таких умов банк принципала за вимогою (7) іноземного банку (тобто банку-гаранта-нерезидента) у порядку регресу відшкодовує (8) сплачену їм бенефіціару суму за гарантією.

Необхідно мати на увазі, що коли передавання бенефіціару банківської гарантії здійснюється банком-гарантом (чи принципалом) безпосереднього, то в цьому разі краще враховуються індивідуальні умови сторони, за проханням якої видана гарантія. Коли ж передавання бенефіціару банківської гарантії здійснюється через посередництво іноземного банку, то, перш за все, іноземний банк використовує стандартне формулювання банківської гарантії з

дорученням банку-гаранта виконати безумовно і за першою вимогою бенефіціара виплату у порядку регресу. Крім того, за умов підкорення банківських гарантій праву країни того банку, який виставив гарантію (контргарантію), посередництво іноземного банку у наданні гарантії бенефіціару означає, що надає гарантію саме іноземний банк, а не банк, який обслуговує принципала. За таких умов останній має бути добре знайомим з усіма національними правилами і звичаями, які діють у країні бенефіціара.

Для отримання гарантії принципал подає до банку-гаранта:

- заяву про надання гарантії за довільною формою але із зазначенням усіх необхідних реквізитів, які мають бути у банківській гарантії (див. вище)[36];
- копію договору про надання гарантії, або копію тендерної документації про проведення тендера (якщо вона є), тощо;
- копію реєстраційного свідоцтва НБУ про реєстрацію кредитної угоди резидента з нерезидентом (якщо банківська гарантія надана резиденту як принципалу для повернення позички нерезиденту);
- фінансові звіти за останні звітні періоди (за потребою).

Крім того, якщо принципал не клієнт банку-гаранта, тобто він не обслуговується останнім, то до банку необхідно подати ще і копії установчих документів принципала та його картку із зразками підписів і відбитка печатки.

Якщо в заяві про надання гарантії передбачені всі умови, за якими надається гарантія і ця заява погоджена з банком-гарантом, яким на заяві зроблено відповідний підпис, засвідчений відбитком печатки, то банк-гарант складає текст гарантії і після погодження його з принципалом, підписує гарантію. Однак, якщо в заяві не всі умови, за якими надається гарантія, передбачені, то банк-гарант складає із принципалом договір про надання гарантії, у якому саме і передбачаються всі умови гарантії.

---

[36] крім того, у заяві про надання гарантії принципал може доручити банку списати необхідну суму валюти зі свого поточного валютного рахунку для забезпечення покриття гарантії, або надати іншого забезпечення, прийнятного до банку-гаранта.

Якщо гарантія оформляється на паперовому носії, то її оригінал[37] (за потребою разом і з супровідним листом) передається чи безпосередньо, чи через банк-кореспондент банку-гаранта бенефіціару.

Гарантія вважається чинною з дати її видачі, якщо в ній не зазначено інше. Датою видачі гарантії вважається дата її надіслання у вигляді повідомлення безпосередньо бенефіціару, чи дата, зазначена на поштовій квитанції, чи дата передавання її принципалу. Гарантія вважається прийнятою бенефіціаром, якщо від нього, або від обслуговуючого його банку, не надійшло до банку-гаранта протягом строку дії гарантії відмови від неї.

Облік наданої гарантії здійснюється в день набрання нею чинності за відповідними позабалансовими рахунками.

Усі гарантії реєструються банком-гарантом у журналі реєстрації наданих гарантій (контргарантій), в якому практично відображуються всі реквізити гарантії.

Банк-гарант за кожною наданою гарантією формує Справу, у яку поміщуються всі документи, що отримані за конкретною гарантією.

Банки, які беруть участь у здійсненні операцій за гарантіями, утримують комісійну винагороду та відшкодування витрат з принципала або з бенефіціара відповідно до умов гарантії та на підставі договору про надання гарантії або іншого договору, у якому передбачені умови утримання комісійної винагороди та відшкодування витрат. Комісійна винагорода від резидентів має утримуватися уповноваженими банками лише в гривнях. При цьому, якщо є забезпечення гарантії, то тарифи з комісійної винагороди будуть нижче, чим коли принципал не надав забезпечення гарантії. Банки, як правило, стягують комісійну винагороду щоквартально наперед кварталу.

Порядок пред'явлення вимоги до банківської гарантії та порядок сплати за нею. Банк-гарант приймає вимогу, якщо вона відповідає умовам гарантії. Якщо обумовлене в гарантії не виконано, то бенефіціар пред`являє вимогу щодо відшкодування йому збитків, які він отримав при невиконанні умов,

[37] одна копія залишається у банку-гаранта, а друга передається принципалу.

передбачених гарантією. Отримавши вимогу, банк-гарант має переконатися в достовірності цієї вимоги. З цією метою банк-гарант, перш за все, перевіряє справжність підписів на вимозі, або в разі отримання повідомлення – перевіряє ключі, підписи, формат SWIFT. Крім того банк-гарант надсилає копію отриманої вимоги принципалу. Якщо від нього поступає до банку-гаранта письмове повідомлення про недостовірність пред`явленої вимоги, то банк-гарант не виконує гарантії до визначення достовірності вимог бенефіціара.

Одержана достовірна вимога (в письмовому або в електронному вигляді) є достатньою умовою для банку-гаранта сплатити валюту бенефіціару за гарантією. Сплата валюти бенефіціару за його вимогою здійснюється банком-гарантом на умовах і в строки, передбачені гарантією. При цьому банк-гарант здійснює перерахування валюти з рахунка, на якому обліковувалися кошти принципала для грошового покриття гарантії, або з інших відповідних рахунків банку-гаранта, або шляхом проведення інших дій, які передбачені договором про надання гарантії.

Гарантія анулюється та знімається з обліку банком-гарантом за умов:

закінчення строку дії гарантії;

- відмови бенефіціара від своїх прав за гарантією (шляхом повернення до банку-гаранта оригінала гарантії, або письмового підтвердження чи повідомлення про звільнення банку-гаранта від зобов'язань за гарантією);
- здійснення повної або часткової сплати бенефіціару за гарантією.

6.4. Валютно-обмінні операції уповноважених банків

Однією з неторговельних валютних операцій уповноважених банків є валютно-обмінні операції, до яких належать:

- купівля у фізичних осіб (резидентів і нерезидентів) готівкової іноземної валюти за готівкові гривні;

- продаж фізичним особам-резидентам готівкової іноземної валюти за готівкові гривні;
- зворотний обмін фізичним особами-нерезидентам невикористаних готівкових гривень на готівкову іноземну валюту;
- купівля-продаж дорожніх чеків за готівкову іноземну валюту, а також за готівкові гривні;
- конвертація (обмін) готівкової іноземної валюти однієї країни на готівкову іноземну валюту іншої країни;
- прийняття на інкасо грошових білетів іноземних країн та іменних чеків. Куплена уповноваженим банком у НБУ готівкова іноземна валюта спрямовується виключно на продаж через його каси та пункти обміну валют. Протягом 2 місяців з дати купівлі у НБУ валюти, уповноважений банк може здійснити її зворотний продаж НБУ *за курсом її придбання.*

Валютно-обмінні операції здійснюються касами банків, пунктами обміну валют уповноважених банків, а також пунктами обміну валют, відкритих на підставі агентських угод юридичних осіб-небанків з банком.

Валютно-обмінні операції уповноважених банків здійснюються в Україні на основі Інструкції „Про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України", затвердженою постановою Правління НБУ № 502 від 12.12.02 р. (із змінами та доповненнями за станом на 01.01.11 р.), яка встановлює для уповноважених банків порядок відкриття та організації роботи пунктів обміну іноземної валюти на території України, здійснення валютно-обмінних операцій з іноземною валютою і платіжними документами, що виражені в іноземній валюті. Крім того, уповноважені банки керуються Інструкцією НБУ № 1 „З організації емісійно-касової роботи в установах банків України" (далі - Інструкція № 1), затвердженою постановою Правління НБУ № 129 від 07.07.94 р. (із змінами та доповненнями за станом на 01.01.11 р.), Інструкцією НБУ „Про касові операції в банках України", затвердженою постановою Правління НБУ № 337 від 14.08.03 р. (далі - Інструкція 337, із змінами та доповненнями за станом на 01.01.11 р.), Положенням „Про порядок

здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України", затвердженим постановою Правління НБУ № 520 від 29.12.00 р. (із змінами та доповненнями за станом на 01.01.11 р.), а також Правилами торгівлі іноземною валютою та Правилами проведення Торговельної сесії та здійснення окремих операцій, пов`язаних з купівлею-продажем іноземних валют та банківських металів № 281 від 10.08.05 р. (далі - Правила 281, із змінами та доповненнями за станом на 01.01.11 р.).

Порядок відкриття та режим роботи пунктів обміну валют. Відкриття пунктів обміну валюти банкам дозволяється лише на території того Територіального управління (далі - Теру) НБУ до якого він (банк) відноситься. Проведення операцій у пунктах обміну валюти може розпочинатися тільки після його реєстрації в Теру та реєстрації реєстратора розрахункових операцій[38] (далі - РРО) у податковому органі згідно з наказом по банку. Режим роботи пунктів обміну валюти встановлює банк. У касах банків і пунктах обміну валюти на видному місці розміщується така інформація:

- копія наказу по банку про встановлені курси купівлі та продажу валюти на день;
- перелік операцій, що здійснює дана каса чи пункт обміну валюти;
- повідомлення українською та іноземними мовами щодо можливості здійснення фізичними особами-нерезидентами зворотного обміну невикористаних коштів у гривнях на іноземну валюту (тільки при пред`явленні ними довідки за формою № 377);
- витяг з наказу про встановлення тарифів комісійної винагороди[39] (у гривнях за офіційним курсом до іноземних валют) за операціями, які здійснює ця каса чи пункт обміну валюти, що засвідчується підписом

[38] до регістратора розрахункових операцій (РРО) належать: сертифіковані комп`ютерно-касова система (далі - КС), електронний контрольно-касовий апарат (далі - ЕККА), та електронний контрольно-касовий реєстратор (далі - ЕККР).

[39] за купівлю-продаж дорожніх чеків, конвертації готівкової іноземної валюти, прийняття на інкасо грошових білетів іноземних країн та іменних чеків у гривнях.

керівника банку та скріплюється печаткою банку.

До цієї інформації пункти обміну валюти додають інформацію про назву банку, який відкрив пункт обміну валюти, а також назву агента (якщо пункт обміну валюти працює на підставі агентської угоди), режим роботи пункту обміну валюти та телефон керівника, який відповідає за роботу пункту обміну валюти.

В пунктах обміну валюти в наявності повинні бути такі документи:

- копія довідки про реєстрацію пункту обміну валюти в Теру, скріплена печаткою банку;
- витяг з наказу банку про відкриття пункту обміну валюти;
- торговий патент згідно із Законом України „Про патентування деяких видів підприємницької діяльності";
- журнал використання РРО в пункті обміну валюти.

З метою організації безперебійної роботи пунктів обміну валюти, як власних, так і агентських, уповноважений банк самостійно встановлює для них розмір авансу в готівковій іноземній валюті та в готівкових гривнях і до початку робочого дня, включаючи вихідні та святкові дні, забезпечує ці пункти обміну валюти встановленими обсягами валют (у порядку визначеному Інструкцією № 1 від 07.07.94 р., № 129) та бланками суворого обліку - довідками та квитанціями про здійснення валютно-обмінних операції за формами № 377, № 377-А, журналами-реєстрами для обліку за кожним виконаним видом операції.

Робоче місце касира має бути обладнано приладами для контролю для визначення ознак справжньої платіжності грошових білетів іноземних валют і дорожніх чеків та відповідними нормативно-правовими актами і довідками. Касир не має права відмовити будь-якій особі у здійсненні операцій, перелічених щодо виконання їх касою банку чи пункту обміну валюти, за наявності відповідної валюти.

Якщо у пункті обміну валюти вийде з ладу РРО, то касир має зробити про це запис у журналі використання РРО та повідомити про це банк. На період

виходу з ладу РРО (і до закінчення його ремонту), або тимчасового відключення електроенергії касир здійснює облік валютно-обмінних операцій вручну, але не більш трьох діб, після чого чи повертається відремонтований РРО, чи встановлюється РРО з обмінного фонду (що потребує його реєстрації у податковому органу як під час первинної реєстрації).

Банки зобов`язані забезпечувати підкріплення пунктів обміну валюти іноземною та національною валютою, її своєчасну інкасацію та контроль за діяльністю пунктів обміну валюти.

Протягом робочого дня пункти обміну валюти здійснюють операції за рахунок коштів отриманого від банку авансу в іноземній валюті та в гривнях, а також за рахунок купленої іноземної валюти та одержаних гривень.

Пункти обміну валюти мають право тримати у своїй касі розмінні грошові білети іноземних країн в обсязі еквівалентному 200 доларів США за крос-курсом, розрахованим відповідно до офіційного курсу гривні до долару США та гривні до іноземної валюти. Порядок розрахунка крос-курсу наведено у наведеному нижче прикладі.

Приклад. З того, що курс гривні до долара США при прямому котируванні визначається як USD/UAH (гривень за долар), а курс гривні до євро - як EUR/UAH (гривень за євро), то крос-курс долара США до євро розраховується як відношення USD/UAH : EUR/UAH = USD/EUR (євро за долар).

За таких умов, якщо офіційний курс гривні до долара США на певну дату, наприклад, на 30.11.10 р., дорівнював 7,938000 гривень за долар, а офіційний курс гривні до євро – 10,498005 гривень за євро, то крос-курс долара США до євро складав 0,756144 (7,938000/10,498005) євро за долар США. Тому, якщо клієнт 30.11.10 р. обмінював 100 доларів США на євро, то з урахуванням крос-курсу він отримає 75,61 євро (100 х 0,7561).

Характеристика операції уповноважених банків щодо здійснення ними валютно-обмінних операцій через каси банків та пункти обміну валюти. Каси банків та пункти обміну валюти можуть здійснювати всі або деякі валютно-обмінні операції. Агентські пункти обміну валюти взагалі не можуть здійснювати

купівлю у фізичних осіб (резидентів і нерезидентів) готівкову іноземну валюту за готівкові гривні та приймати на інкасо грошові білети іноземних країн та іменні чеки.

Для здійснення валютно-обмінних операцій, як правило, не потрібні документи, які засвідчують особу. Проте, операції з купівлі-продажу у фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) готівкової іноземної валюти за готівкові гривні, операції з конвертації фізичними особами-резидентами готівкової іноземної валюти в іншу іноземну валюту (за офіційним курсом гривні до цієї валюти), або операції зворотного обміну фізичними особами-нерезидентами невикористаних коштів у гривнях на готівкову іноземну валюту на суму, що перевищує 15000 гривень, здійснюються тільки через касу банку[40] після пред`явлення касиру документа, який засвідчує особу, що здійснює операцію з готівкою із зазначенням у квитанції № 377-А прізвища, імені, по батькові; а на суму, що перевищує 100000 гривень, ще і серії та номера паспорта (іншого документа, що засвідчує особу), дати видачі та органу, що його видав, місця проживання, ідентифікаційного номера (для резидентів) згідно з Державним реєстром фізичних осіб - платників податків та інших обов'язкових платежів (за наявності).

Здійснені операції з купівлі та продажу іноземної валюти відображаються у реєстрах відповідно до купленої та проданої іноземної валюти.

Банкам забороняється встановлювати обмеження щодо номіналу та року емісії грошових білетів іноземних валют, які є законним платіжним засобом на території відповідної країни.

Операції зворотного обміну іноземних валют 1 групи Класифікатора здійснюються тільки касами банку. При цьому, якщо нерезидент отримав гривні у банкоматі на території України за платіжними картками міжнародних платіжних систем, то зворотний обмін невикористаних гривен здійснюють тільки каси того банку, якому належить банкомат, на підставі чеку банкомата, який залишається у касі банку.

---

[40] а не пункти обміну валют.

Операції з купівлі-продажу дорожніх чеків за готівкову іноземну та національну валюту здійснюються касами і пунктами обміну валюти уповноважених банків, які мають спеціальний дозвіл НБУ на ввезення бланків дорожніх чеків до України і мають право укладати угоди з іншими банками-резидентами для подальшої їх реалізації в Україні. Про продаж дорожніх чеків каси банків і пункти обміну валюти оформлюють повідомлення окремо по кожній валюті, а каси банку ще і прибуткові та видаткові ордери. Операції з купівлі-продажу дорожніх чеків здійснюються за іноземну валюту 1 групи Класифікатора, або за гривні протягом операційного дня. Здійснені операції відображуються в Реєстрі проданих (або куплених) дорожніх чеків в іноземній валюті.

Операції з продажу дорожніх чеків здійснюються:

- фізичним особам-резидентам до 5000 доларів США (касами банків) і до 1000 доларів США пунктами обміну валют після пред`явлення паспорту (або іншого документа, який засвідчує особу) та проїздного документа для виїзду за кордон;
- фізичним особам-нерезидентам лише касою банку до 5000 доларів США після пред`явлення документа, який засвідчує особу, та документів, які підтверджують джерела походження іноземної валюти[41]. Копії останніх документів залишаються в банку у документах дня;
- юридичним особам-резидентам та представництвам юридичних осіб-нерезидентів (для їх працівників, які від`їжджають за кордон у службове відрядження) теж тільки касою банку.

Продані дорожні чеки надаються їх покупцеві тільки після здійснення ним підпису на чеках і повідомленнях про їх продаж (у присутності продавця - працівника банку).

[41] зокрема, виїзній митній декларації на ввезення готівкової іноземної валюти (на якої банк робить відмітку про продаж нерезиденту дорожніх чеків).

Доречно відмітити, що каси банків, які продають дорожні чеки, надають довідку за формою 01 на вивезення за кордон іноземної валюти та дорожніх чеків. Пункти обміну валюти таких документів не видають.

Операції з купівлі дорожніх чеків за іноземну валюту та гривні[42] здійснюються касами банків (задля фізичних та юридичних осіб резидентів і нерезидентів) і Пунктами обміну валюти (тільки задля фізичних осіб резидентів і нерезидентів) з оформленням прибуткових та видаткових валютних ордерів (касами) та довідок за формами № 377 і № 377-А. Операції з купівлі дорожніх чеків відображуються в Реєстрі куплених дорожніх чеків в іноземній валюті та в Реєстрі купленої іноземної валюти.

Операції з купівлі дорожніх чеків здійснюються до 1000 доларів США і до 3000 доларів США (у гривневому еквіваленті) - пунктами обміну валюти, а понад 3000 доларів США тільки касами банків. Сплата коштів за чекрм здійснюється лише власнику чека (зразок підпису якого є на чеку у відповідному місті[43]) тільки після ідентифікації його підпису і лише в повній сумі.

Сплачені дорожні чеки зберігаються у сховищі банку, формуються у пакети і разом із супровідними документами (супровідними листами, інкасовими інструкціями, оформленими відповідно до вимог іноземного емітента-платника, тощо) відправляються емітентам чеків (з якими укладені угоди) для отримання відшкодування за цими чеками в іноземній валюті 1 групи Класифікатора.

Операції з конвертації готівкової іноземної валюти здійснюються касами банків та пунктами обміну валюти тільки з валютами 1 групи Класифікатора іноземних валют та банківських металів НБУ, за крос-курсом, розрахованим відповідно офіційному курсу гривні до відповідних іноземних валют, який встановлений НБУ на день проведення конвертації і

---

[42] тільки у фізичних осіб (резидентів і нерезидентів)

[43] наприклад, на чеках Tomas Cook - на лінії в нижньому лівому кутку, American Express - на лінії у верхньому лівому кутку, Visa - на лінії у верхньому правому кутку, тощо.

відображуються в реєстрі конвертованої валюти. Причому для нерезидентів такі операції здійснюються тільки касами банків.

Комісійна винагорода за здійснення операцій з конвертації готівкової валюти може сплачуватися за бажанням клієнта - в гривнях чи в інвалюті, причому в тій, яка конвертується. Сплата комісійної винагороди у гривнях здійснюється за офіційним курсом гривні (на день здійснення конвертації) до валюти, яка конвертується.

Операції з прийняття на інкасо грошових білетів іноземних країн та іменних чеків здійснюють тільки каси банків. Для фізичних осіб резидентів і нерезидентів, а також юридичних осіб-резидентів і представництв юридичних осіб-нерезидентів на інкасо приймаються грошові білети іноземних країн, які мають значні пошкодження і є сумніви щодо їх платіжності, а також грошові білети, які вилучені іноземною державою з обігу після дати, оголошеної банком-емітентом цієї валюти (за наявності згоди банку-кореспондента відповідної держави на обмін цих банкнот).

Виконання всіх валютно-обмінних операцій оформлюється відповідними довідками та квитанціями у двох примірниках, з яких перший примірник повертається клієнту (примірник клієнта), а другий (примірник банку) залишається в документах дня (каси чи пункту обміну валюти).

Оформлення і видача довідок та квитанцій без здійснення валютно-обмінних операцій забороняється так само як і їх невидача під час здійснення валютно-обмінних операцій. Плата за оформлення та видачу довідок і квитанцій не стягується. Всі реквізити довідок і квитанцій мають бути заповнені без будь-яких виправлень. Назва валюти в довідках та квитанціях зазначається літерним кодом, а її сума - прописом.

За виконання таких операцій як купівля-продаж дорожніх чеків, конвертація іноземної валюти, прийняття на інкасо грошових білетів іноземних держав та іменних чеків у гривнях сплачується комісійна винагорода. У разі встановлення тарифів в іноземній валюті сплата здійснюється в гривнях за

офіційним курсом останньої до інвалют, що встановлений НБУ на день здійснення операції.

Порядок розрахунку курсів купівлі та продажу іноземних валют та здійснення валютно-обмінних операцій. Комерційний курс валют установлюється уповноваженими банками методом прямого котирування у вигляді курсу купівлі (курсу покупця) та курсу продажу (курсу продавця) з боку банку з урахуванням офіційного валютного курсу і попиту та пропозиції відповідних валют на МВРУ. Уповноважені банки щоденно приказом по банку встановлюють курси купівля та продажу іноземних валют до гривні.

Доречно відмітити, що комерційний курс уповноважених банків завжди відхиляється в ту, чи іншу сторону від офіційного валютного курсу, встановленого НБУ.

Як правило, на одну і ту ж саму валюту в касах банків і в пунктах обміну валюти, які розташовані за різними адресами встановлюються різні курси валют. Установленні уповноваженим банком курси купівлі та продажу іноземних валют за гривні надаються касиру пункту обміну валюти у вигляді курсового бюлетеню разом з авансом в національній та іноземних валютах. Установлені приказом по банку валютні курси пункту обміну валюти дійсні протягом робочого дня цього пункту і можуть змінюватись тільки при зміні касира. Протягом дня валютний курс може змінюватися тільки за наказом банку, у якому відзначається час зміни курсу.

Ризики банків, які виникають при здійсненні ними валютно-обмінних операцій та контроль банків за діяльністю пунктів обміну валют. В уповноважених банках, які здійснюють валютно-обмінні операції, завжди виникають ризики втрати, чи зменшення прибутку, який очікується від виконання валютно-обмінних операцій. Це зумовлено цілою низкою факторів, серед яких значну роль грає обрана банком політика встановлення комерційного курсу відносно офіційного курсу НБУ, а також обсяг авансу, наданого касі чи Пункту обміну валюти. Зокрема, якщо уповноважений банк установлює комерційний курс купівлі та продажу вище офіційного курсу НБУ,

то цілком можливий збиток, якщо обсяг купленої валюти буде перевищувати обсяги проданої валюти. Інакше кажучи, банк буде мати дохід тільки за умов, якщо він буде більше продавати валюти ніж купувати, що не завжди можливо. Якщо уповноважений банк установлює комерційний валютний курс у зоні, де курс продажу більш офіційного курсу, який в свою чергу більший ніж курс купівлі, то в цьому разі прибуток зменшується і, навіть, може зрівнятися тільки з прибутком від обсягу проданої валюти, однак, банк завжди при встановленні такого співвідношення між комерційним і офіційним курсами буде мати позитивний результат від валютно-обмінних операцій. Якщо ж уповноважений банк встановлює комерційний валютний курс в зоні, де офіційний курс більше курсу продажу, то він може отримати найбільший (з усіх розглянутих варіантів) прибуток, але може потерпіти і найбільший збиток, тобто в цій зоні ризик уповноваженого банку від виконання валютно-обмінних операцій найбільший.

Крім того, при встановленні комерційного валютного курсу в тій чи іншій зоні найменший ризик відмічається коли обсяги проданої та купленої валюти дорівнюють один одному. Однак банк не завжди спроможний впливати на попит та пропозицію тих чи інших валют.

Якщо каси банків та пунктів обміну валюти (банку та агентів) не дотримуються правил виконання валютно-обмінних операцій відповідно до чинного законодавства України, то банки, до яких відносяться ці каси та пункти обміну валюти несуть відповідальність згідно із ст. 73 Закону України „Про банки і банківську діяльність". У тих випадках, коли банк прийняв рішення про припинення роботи пункту обміну валюти, то він має в триденний строк (після прийняття рішення) повернути довідку про реєстрацію цього пункту Теру, разом із заявою про припинення роботи Пункту обміну валюти, а Теру робить відповідну відмітку в Книзі реєстрації Пункту обміну валют.

6.5. Організація обслуговування уповноваженими банками України кредитних угод резидентів з нерезидентами в іноземній валюті

Правовою підставою щодо кредитування резидентів України нерезидентами є Положення НБУ № 270 (далі - Положення 270) „Про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам", затверджене постановою Правління НБУ від 17.06.04 р. № 270 (із змінами та доповненнями за станом на 01.01.11 р.). Слід відзначити, що це Положення розроблено НБУ відповідно до вимог статей 7, 30, 44 Закону України „Про Національний банк України", статей 5, 11, 13 Декрету КМУ „Про систему валютного регулювання і валютного контролю від 19.02.93 р. № 15-93 (із змінами та доповненнями за станом на 01.01.11 р.), Указу Президента України „Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства" від 27.06.99 р., № 734/99 (із змінами та доповненнями за станом на 01.01.11 р.) та нормативно-правових актів НБУ.

Резиденти України – юридичні та фізичні особи[44] можуть отримувати і надавати позички в іноземній валюті на підставі відповідних кредитних угод з нерезидентами. Резиденти можуть отримувати позички від нерезидентів у іноземній валюті та надавати їм інвалютні позички тільки у безготівковій формі для їх використання за цільовим призначенням, визначеним кредитною угодою, яка складається між резидентом і нерезидентом. Кредитування резидентів нерезидентами може бути як у банківській, так і у комерційній (фірмових) формах. За винятком фірмових позичок, усі позички повинні бути зарахованими на поточні рахунки резидентів – будь-то в уповноважених банках України, чи в іноземних банках. Однак повернення позичок, отриманих резидентами як у фірмовому, так і у банківському кредитуванні та погашення

[44] які не є кредитними установами.

заборгованості за ними здійснюється виключно з поточних валютних рахунків резидентів в уповноважених банках.

Проте, для отримання позичок резидентами, вони повинні, відповідно до чинного законодавства України, зареєструвати кредитну угоду з нерезидентом (до отримання позички) в Теру НБУ та отримати згоду уповноваженого банку на обслуговування цієї угоди. До обслуговування кредитної угоди резидента з нерезидентом відноситься: отримання уповноваженим банком від банку-нерезидента валюти у сумі позички (разом чи по відповідним часткам); зарахування її на поточний рахунок резидента; сплачування суми позички по цільовому напрямку відміченому у кредитній угоді; отримання валюти від резидента задля повернення її нерезиденту з метою погашення заборгованості та інше, що пов`язане з обслуговування кредитної угоди).

За таких умов резидент, який заключив кредитну угоду з нерезидентом повинен, перш за все, отримати у письмовій формі згоду уповноваженого банку на обслуговування цієї кредитної угоди, а також отримати у Теру НБУ реєстраційне свідоцтво про реєстрацію кредитної угоди. Не потребують реєстрації НБУ кредитні угоди, які передбачають надання резидентам нерезидентами фірмових позичок, а також позичок, які залучаються під гарантію КМУ.

Позички в інвалюті можуть надавати і резиденти нерезидентам. Однак позички, які надаються резидентами нерезидентам у іноземній валюті за межі України можуть бути надані резидентом тільки за умов отримання ним індивідуальної ліцензії НБУ на розміщення валютних цінностей за межами України. Така ліцензія необхідна резидентові і тоді, коли кредитною угодою резидента з нерезидентом передбачено надання йому позички нерезидентом за межами України.

Порядок видачі резидентам індивідуальних ліцензій на переказування за межі України іноземної валюти з метою надання резидентом нерезиденту позички в іноземній валюті. Для отримання індивідуальної ліцензії резидент

подає до Департаменту валютного контролю та ліцензування НБУ (далі - Департаменту) такі документи:

- заяву про видачу ліцензії);
- нотаріально засвідчені копії статуту, установчого договору, свідоцтва про державну реєстрацію резидента та довідки про реєстрацію резидента як платника податку;
- оригінал або нотаріально засвідчену в Україні копію кредитної угоди мовою оригінала та засвідчений[45] переклад українською мовою;
- оригінал або нотаріально засвідчену на території України копію договору про банківську гарантію, отриману для забезпечення виконання зобов'язань за кредитною угодою;
- довідку резидента в довільній формі, засвідчену підписом керівника та відбитком печатки про те, що позичка надається нерезиденту не за рахунок запозичених коштів;
- довідку банка[46] на згоду про обслуговування кредитної угоди, оформлену належним чином та номером поточного валютного рахунка резидента з якого буде надаватися позичка (та наявність валюти на рахунку в достатній сумі);
- повідомлення про договір.

Резидент може змінити обслуговуючий банк. У цьому разі він окрім листа-звернення, у довільний форми, надає також і оригінали листів обслуговуючих банків (колишнього та майбутнього) з інформацією про рух позички та підтвердженням згоди на обслуговування кредитної угоди.

Порядок одержання (та ануляції) резидентами реєстраційного свідоцтва НБУ про реєстрацію кредитної угоди резидента з нерезидентом.

---

[45] переклад (за винятком російської) засвідчується нотаріально, або органом чи особою, яка має офіційний дозвіл на здійснення перекладів.

[46] якщо передбачається, що обслуговувати кредитну угоду буде підрозділ уповноваженого банку, то згода уповноваженого банку надається на підставі його письмового клопотання про це з обов'язковим зазначенням назви підрозділу, який обслуговуватиме операції за кредитною угодою.

Для одержання реєстраційного свідоцтва (РС) резидент повинен подати до відповідного Теру НБУ такі документи:

-лист-звернення у довільній формі на ім`я начальника Теру;

-оригінал кредитної угоди або її нотаріально засвідчену на території України копію як мовою оригіналу, так і у перекладі українськоюу мову[47];

-оригінал письмового підтвердження уповноваженого банку на згоду обслуговувати кредитну угоду[48];

-документ, про оплату оформлення РС;

-Повідомлення про договір у двох примірниках.

Крім того, при відповідних випадках до Теру необхідно подати:

- індивідуальну ліцензію НБУ на розміщення валютних цінностей на рахунках і вкладах за межами України *(якщо кредитною угодою з нерезидентом передбачено зарахування суми позички на рахунок резидента, який знаходиться за кордоном);*

- оригінали та копії зовнішньоторговельних контрактів, умови яких передбачають надходження в Україну продукції, виконання робіт та надання послуг *(якщо кредитною угодою з нерезидентом передбачено надання резиденту позички шляхом безпосередньої сплати валюти по зобов'язаннях резидента згідно із торговельним контрактом без зарахування валюти на рахунок резидента в уповноваженому банку);*

- оригінал або копію акта цінової експертизи Державного інформаційно-аналітичного центру моніторингу зовнішніх товарних ринків, засвідчену цим центром чи нотаріусом про відповідність контрактних цін кон`юнктурі ринку *(якщо кредитною угодою з нерезидентом передбачено надання резиденту позички шляхом безпосередньої оплати робіт, послуг, прав інтелектуальної власності згідно із торговельним контракт без зарахування валюти на поточний рахунок резидента в уповноваженому*

---

[47] якщо кредитна угода укладена російською мовою, то перекладу не потрібно.

[48] якщо позичка від нерезидента надійде до уповноваженого банку до реєстрації кредитної угоди в НБУ, то уповноважений банк має зазначити в своєму письмовому підтвердженні про згоду дату зарахування валюти на розподільчий рахунок банку і поточний рахунок резидента.

банку, на загальну суму понад 50000 євро або еквівалент цієї суми в іншій валюті за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим НБУ на день укладання кредитної угоди);

- погодження НБУ *(якщо резидент отримав письмову відмову Державного інформаційно-аналітичного центру моніторингу зовнішніх товарних ринків від проведення цінової експертизи).*

Після перевірки (у порядку черговості надходження) наданих документів (їх комплектності, відповідності Повідомлення про договір умовам кредитної угоди резидента з нерезидентом, відсутності перевищення процентної ставки за кредитною угодою процентній ставці НБУ для зовнішніх запозичень, умов поставки продукції, виконанню робіт тощо, якщо позичка не надходить на поточний рахунок резидента в уповноваженому банку та відповідності вимогам Положення 270) Теру у строк, що не перевищує семи робочих днів із дати надходження документів до нього, реєструє кредитну угоду та видає РС або письмово повідомляє про відмову у видачі РС як резидента, так і уповноважений банк, який дав згоду на обслуговування кредитної угоди.

Підставою для відмови у видачі РС можуть бути: відсутність належним чином оформлених документів[49], які подаються у Теру; виявлення в поданих документах недостовірної (суперечливої) інформації; перевищення процентної ставки, передбаченої кредитною угодою, процентній ставці встановленої НБУ для зовнішніх запозичень; наявність у торговельних контрактах умов, які передбачають ненадходження в Україну продукції, невиконання робіт, послуг тощо; наявність у кредитній угоді умов, які свідчать, що кредитна операція підлягає фінансовому моніторингу; невідповідність вимогам Положення 270.

Слід звернути увагу на те, що оригінал РС надається резиденту-позичальнику, одна копія залишається в Теру для обліку і контролю, а інші

[49] наприклад, Повідомлення вважається оформленим неналежним чином, якщо в ньому не заповнені відповідні реквізити, немає передбачених підписів, відбитки печатки, дати заповнення тощо.

копії разом із примірниками Повідомлень Теру відсилає до обслуговуючого банку (протягом п`яти робочих днів з дати їх видачі).

РС дійсне за наявності реєстраційного номера, дати та відбитка печатки Теру. РС дійсне весь час користування позичкою, визначений кредитною угодою, якщо протягом 180 днів від дати його видачі резидент одержав позичку повністю або її частку. Однак, коли з поважних причин позичка не була отримана в цей строк, то резидент може у письмовій формі звернутися до Теру з обґрунтованим проханням продовження строку дії РС. Розглянувши прохання, Теру або видає додаток до РС, у якому зазначається про продовження дії РС (однак не більш як на 180 днів), або надсилає обґрунтовану відповідь про відмову.

РС видається в результаті реєстрації тільки однієї кредитної угоди без права передавання його третім особам.

Якщо кредитною угодою передбачено надання позичок декільком резидентам-позичальникам, то РС видаються окремо кожному з них, однак у цих РС, також як і в Повідомленні про договір зазначається загальний обсяг позички, який передбачається отримати кожним позичальником окремо.

Якщо надання позички передбачено у різних валютах, то Теру в РС нумерує кожну частку позички у відповідній валюті.

У разі неотримання позички резидент повертає до Теру невикористане РС, що звільняє його від подальшого подання звітності про залучення та використання позички.

РС (також як і індивідуальні ліцензії) анулюються Теру протягом 10 робочих днів у разі: припинення строку дії РС; їх повернення резидентами; звернення обслуговуючого банку щодо неподання резидентом відповідної звітності протягом 180 днів; неотримання від резидентів відповідної звітності протягом 180 днів у разі здійснення процедури ліквідації банку; звернення резидентів-позичальників щодо переоформлення ними кредитних угод в інші види договорів на повну суму позички; наявності інформації про порушення резидентом норм чинного валютного законодавства України.

Повідомлення про анулювання РС надсилається резиденту протягом 5 робочих днів з дня його анулювання. Анульовані РС не поновлюються.

Порядок обслуговування уповноваженим банком кредитної угоди резидента з нерезидентом. Обслуговування однієї кредитної угоди має проводитись тільки одним уповноваженим банком з поточного валютного рахунка резидента на який була зарахована отримана від нерезидента позичка в цьому банку, причому повернення позички має здійснюватися в тій самій валюті (чи валюті тієї ж групи Класифікатора) в якій вона була отримана[50]. Обслуговуючий банк проводить платіжні операції, якщо вони відповідають умовам, зазначеним у РС та Повідомленні про договір.

Якщо погашення позички чи її частки здійснюється резидентом за рахунок валюти, придбаної на МВРУ, то уповноважений банк виконує за дорученням резидента-позичальника та за його рахунок придбання необхідної валюти.

У разі надходження до уповноваженого банку на адресу резидента валюти від нерезидента, який не рахується як кредитор, або уповноважений банк не рахується як обслуговуючий кредитну угоду банк, то банк тем не менш, зараховує цю валюту на поточний рахунок резидента на загальних підставах.

6.5.1. Особливості кредитування резидентами нерезидентів в іноземній валюті. Кредитування резидентами нерезидентів в іноземній валюті здійснюється на підставі підписаної між ними кредитної угоди про надання позички резидентом нерезиденту, а також усіх діючих на Україні принципів кредитування. Разом з тим, резиденти можуть здійснювати кредитування нерезидентів тільки у разі отримання індивідуальної ліцензії НБУ на переказування інвалюти за межі України. Кредитування резидентами нерезидентів здійснюється через уповноважений банк, який дав згоду на обслуговування валютних операцій за даною кредитною угодою. Обслуговування кредитної угоди має здійснювати той банк, який зазначений у ліцензії. Обслуговування кредитної угоди уповноваженим банком передбачає списання

[50] за винятком тих випадків, коли позичка була отримана у валюті 1 групи Класифікатора іноземних валют НБУ, а повертається у валютах П та Ш груп Класифікатора.

інвалюти у сумі позички (чи її частки) з поточного валютного рахунка резидента на користь нерезидента та переказ цієї валюти на адресу нерезидента, а також зарахування валюти (поверненої нерезидентом у рахунок отриманої позички) на валютний поточний рахунок резидента[51]. Нерезиденти можуть отримувати позички від резидентів, які займаються підприємницькою діяльністю (юридичних та фізичних осіб). Позички надаються виключно у безготівковій формі. Резиденти не можуть надавати позички нерезидентам у валюті, яка була придбана на МВРУ чи отримана у позичку. Повернення нерезидентом позички має виконуватися у тій самій валюті (або валюті тієї ж самої групи Класифікатора), у якій було надано позичку за винятком, коли позичку було надано у валюті П чи Ш групи Класифікатора, а її повернення здійснюється у валюті 1 групи Класифікатора.

6.5.2. Особливості міжбанківського кредитування резидентів з нерезидентами в іноземній валюті. Уповноважені банки України, які мають письмовий дозвіл НБУ на право здійснення операцій щодо залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках, мають право оформляти кредитні угоди з банками-нерезидентами та небанківськими кредитними установами інших країн (згідно із їх законодавством) на отримання від них позичок в інвалюті.

Якщо уповноважений банк підписав кредитну угоду з відповідним банком-кредитором (нерезидентом) про залучення позички на загальний строк до одного року (з урахуванням можливої пролонгації строку повернення позички), то він може одержати позичку без реєстрації її в НБУ.

Однак, якщо умовами кредитного договору передбачено надання позички на строк понад один рік (з урахуванням можливої пролонгації строку повернення позички), то уповноважений банк-позичальник після підписання кредитної угоди з нерезидентом, але до фактичного отримання від нього

[51] майже у тих випадках коли валюта в рахунок погашення позички поступила у банк на адресу резидента, а обслуговуючий банк не має документів, які свідчать про правомірність такої валютної операції.

валютної позички, зобов'язаний подати до Теру, у якому банку відкрито коррахунок, тільки Повідомлення про договір (також у двох примірниках), що відлічує порядок реєстрації кредитних угод уповноважених банків від реєстрації кредитних угод інших резидентів-позичальників (які повинні отримати в НБУ і РС).

Повідомлення про договір подається уповноваженим банком і тоді, коли кредитною угодою передбачено надання позички строком до одного року, але за умов прострочення погашення заборгованості за позичкою, загальний строк використання нею (з урахуванням пролонгації) перевищує один рік.

Після перевірки Теру Повідомлення (належно оформленого та відповідного умовам кредитної угоди) на кожному його примірнику робиться відмітка про дату та номер реєстрації[52], яка засвідчується підписом керівника та відбитком печатки Теру. Протягом п`яти робочих днів Теру повертає один примірник зареєстрованого Повідомлення про договір уповноваженому банку (другий примірник залишається в Теру), чи повертає незареєстрованим Повідомлення про договір.

Уповноважені банки залучають у позичку валюту від нерезидентів для різних цілей, у тому числі і з метою урахування її до капіталу банку на умовах субординованого боргу з урахуванням чинного законодавства України та нормативно-правових актів НБУ.

Уповноважені банки також можуть надавати позичку іноземним банкам-кореспондентам в іноземній валюті за умов складання з останніми кредитних угод строком до одного року.

[52] доречно відмітити, що облік номерів за РС та Повідомленнями ведеться в загальній нумерації.

Питання до самоконтролю

1. Сутність кореспондентських відносин.
2. Сутність та види кореспондентських рахунків та їх характеристика.
3. Порядок відкриття коррахунків.
4. Режим коррахунків резидентів і нерезидентів.
5. Схематичне відображення валютних розрахунків клієнтів банку через коррахунки банків-кореспондентів.
6. Ризики банків кореспондентів при встановленні міжбанківських кореспондентських відносин.
7. Валютні операції уповноважених банків при виконанні банківського переказу.
8. Переваги та недоліки банківського переказу.
9. Сутність та правові норми документарних акредитивів.
10. Валютні операції банків, які беруть участь при виконанні документарних акредитивів.
11. Види документарних акредитивів та їх характеристика.
12. Переваги та недоліки документарних акредитивів.
13. Сутність та правові норми розрахунків у порядку документарного інкасо.
14.Переваги та недоліки документарного інкасо.
15. Сутність чеку, його види та правові основи виконання розрахунків чеками в іноземній валюті.
16. Операції уповноважених банків при розрахунках чеками в іноземній валюті за зовнішньоекономічними контрактами резидентів.
17. Переваги та недоліки розрахунків чеками.
18. Банківські гарантії, їх сутність та правові норми.
19. Види банківських гарантій, їх характеристика та строк дії.
20. Способи та порядок надання банківських гарантій.

21. Порядок пред'явлення вимоги до банківської гарантії та порядок сплати за ними.

22. Загальна характеристика валютно-обмінних операцій та правові основи їх виконання в Україні.

23. Порядок відкриття та режим роботи пунктів обміну валют.

24. Характеристика операцій уповноважених банків зі здійснення валютно-обмінних операцій через каси банків та пункти обміну валют.

25. Порядок розрахунку курсів купівлі та продажу іноземних валют та здійснення валютно-обмінних операцій.

26. Ризики банків, які виникають при здійсненні ними валютно-обмінних операцій та контроль банків за діяльністю пунктів обміну валют.

27. Правові норми щодо організації обслуговування уповноваженими банками України кредитних угод резидентів із нерезидентами в іноземній валюті.

28. Загальні положення щодо кредитних угод резидентів України з нерезидентами в іноземній валюті.

29. Порядок видачі резидентам індивідуальних ліцензій на переказування за межі України іноземної валюти з метою надання резидентом нерезиденту позички в іноземній валюті.

30. Порядок одержання (та ануляції) резидентами реєстраційного свідоцтва НБУ про реєстрацію кредитної угоди резидента з нерезидентом.

31. Порядок обслуговування уповноваженим банком кредитної угоди резидента з нерезидентом.

32. Порядок міжбанківського кредитування резидентів з нерезидентами в іноземній валюті.

РОЗДІЛ 7. ВАЛЮТНА ПОЗИЦІЯ БАНКУ, ЇЇ СУТНІСТЬ, ВИДИ, МЕТОДИ РОЗРАХУНКУ ТА РЕГУЛЮВАННЯ

7.1. Валютна позиція банку, її сутність, види та фактори, які впливають на виникнення валютної позиції

Валютна позиція є цілком ринковою категорією, ринковим терміном та поняттям. У Радянському Союзі з його адміністративно-командною системою та валютною монополією на валютні операції взагалі не існувало таких понять як валютна позиція чи ліквідність банку. Перехід незалежної України на ринкові відносини відмінив валютну монополію держави на валютні операції зробив необхідним введення в життя ринкових категорій, термінів та понять.

З отриманням Україною незалежності та прагненням переходу до ринкової економіки створює необхідність управління валютними ризиками уповноважених банків, які виникають при відкритій валютній позиції, необхідність обмеження цих ризиків і, відповідно, визначення їх розміру та причин виникнення. З того часу НБУ постійно вдосконалює методику регулювання ризиків, які виникають в уповноважених банках при проведенні ними валютних операцій, а слід, і методику розрахунку та обмеження ризику відкритої валютної позиції.

Сьогодні валютна позиція та управління нею підкоряється Інструкції „Про порядок регулювання діяльності банків України", затвердженої постановою Правління НБУ № 368 (далі - Інструкція 368) від 28.08.01 р. (із змінами та доповненнями за станом на 01.01.11 р.), розробленою відповідно до принципів і стандартів загальноприйнятих у міжнародній практиці, а також до вимог Законів України „Про НБУ" та „Про банки і банківську діяльність".

Діяльність уповноважених банків на валютних ринках (як МВРУ, так і міжнародних) завжди пов`язана з валютними ризиками, які виникають у

зв`язку з повсякчасним коливанням валютних курсів різних валют, що використовуються банками при здійсненні ними валютних операцій. Підрахування всіх ризиків, що виниклих упродовж операційного дня у комерційних банках завжди визначається ними наприкінці робочого дня, коли з`ясовуються залишки валюти на їх коррахунках в іноземних банках, та співвідношення цих залишків. Саме співвідношення цих залишків, які відображують і вимоги, і зобов`язання банків, характеризують ту валютну позицію банку (тобто те місце, яке він посідає наприкінці робочого дня відносно до суб'єктів валютного ринку: чи-то він є їх кредитор, чи-то їх боржник. Із цього випливає, що валютна позиція комерційного банку є одним із результативних показників його операційної діяльності за кожний день.

Валютна позиція комерційного банку — це співвідношення його балансових вимог та зобов`язань в іноземній валюті на кінець робочого дня.

Валютна позиція трактується також і як залишок (сальдо) в іноземній валюті по активу чи пасиву балансу, який формує у зв'язку з цим, ризик збитків або недоотримання доходів банку.

Види валютної позиції комерційного банку. Якщо вимоги та зобов'язання банку на кінець робочого дня рівні, то валютна позиція вважається ***закритою***. Навпаки, при нерівності вимог та зобов'язань банку на кінець робочого дня валютна позиція вважається ***відкритою***. Уповноважений банк набуває право на відкриту валютну позицію з дати отримання ним від НБУ дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями. Відкрита валютна позиція може бути довгою та короткою.

Довга валютна позиція характеризується тим, що вимоги банку більш ніж його зобов'язання.

Коротка валютна позиція характеризується тим, що зобов'язання банку більші ніж його вимоги.

Валютна позиція уповноваженого банку визначається ним щоденно, окремо щодо кожної іноземної валюти і загально за всіма валютами.

Індивідуальна валютна позиція по валютах – це співвідношення вимог і зобов'язань банку в конкретній іноземній валюті на кінець робочого дня.

Загальна відкрита валютна позиція банку - це співвідношення вимог і зобов'язань банку по всіх валютах і банківських металах на кінець робочого дня. Однак через те, що і вимоги, і зобов`язання банку створені у різних валютах і металах, необхідно виразити це співвідношення вимог та зобов`язання банку в одній валюті. У світовій практиці загальну валютну позицію банку, як правило, виражають у доларах США чи в національній валюті. В Україні загальна валютна позиція виражається у гривневому еквіваленті.

Загальна відкрита валютна позиція банку, як правило, завжди відкрита і в умовах ринкової конкуренції може бути закритою лише як виняток. Тому загальна валютна позиція уповноваженого банку віддзеркалює саме його місце (кредитора чи боржника) серед суб'єктів валютного ринку і, відповідно, визначається плюсом (довга загальна відкрита валютна позиція) або мінусом (коротка загальна відкрита валютна позиція). За таких умов визначення *величини загальної валютної позиції як суми абсолютних величин усіх довгих і коротких відкритих позицій у гривневому еквіваленті (без урахування знаку за всіма іноземними валютами)*[53] означає не що інше, як утрату саме *позиції*, тобто місця банку на валютному ринку відносно до суб'єктів цього ринку. Це так саме, як, наприклад, якась особа Х з одного боку отримала 1 лютого 2011 року позичку в 10 тис. доларів США в Морському транспортному банку, хоча ОТП-Банк повинен цій особі на ту ж саму дату повернути 200 тис. гривень. Якщо ми просумуємо ці вимоги та зобов'язання особи Х у гривневому еквіваленті *(без урахування знаку!),* то ми отримаємо ***загальну суму операцій*** *особи Х,* тобто 278000 грн. (200000 + 78000[54]), авжеж аніяким чином її валютну позицію (її місце) відносно до суб'єктів валютного ринку, хоч особа Х за

[53] п. 2.3 розділу 8 Інструкції 368.
[54] за курсом 7,8 грн. за 1 долар США.

підсумком має не зобов`язання, а вимогу (тобто загальну довгу валютну позицію) в розмірі 122000 грн.

Цей недолік розрахунку загальної валютної позиції банку («без урахування знаку»), визначений Інструкцією 368 і який існував з 2001 року і, нарешті, був змінений НБУ[55], однак, на жаль, не в кращий бік.

Перш за все тому, що НБУ скасував розрахунок загальної відкритої валютної позиції ***як співвідношення*** *між загальними сумами довгих та коротких валютних позицій* за всіма іноземними валютами та банківськими металами (який потребує врахування знаку). Замість розрахунку загальної відкритої валютної позиції ***як співвідношення*** *між загальними сумами довгих та коротких валютних позицій* за всіма іноземними валютами та банківськими металами (який потребує врахування знаку і в окремих випадках може виявити закриту валютну позицію) ввів розрахунок сум довгих та коротких валютних позицій (тобто сум однакових за своїм знаком індивідуальних валютних позицій) окремо за всіма іноземними валютами і банківськими металами і сукупно за всіма іноземними валютами та банківськими металами. При цьому НБУ назвав такі суми довгих та коротких валютних позицій загальними відкритими валютними позиціями, що не відповідає сутності справжньої загальної відкритої валютної позиції.

Відповідно такий підхід Регулятора до методики визначення банком свого місця на валютному ринку врешті решт скривлює значення загальної відкритої валютної позицій банку в усіх валютах і банківських металах, не дозволяє банку оцінити рівень свого кредитного ризику і потребує свого поліпшення.

Характеристика операцій, які впливають на створення ризиків відкритої валютної позиції. На розмір і, відповідно, ризики відкритої валютної позиції (як індивідуальної, так і загальної) впливають такі операції, як:

- купівля (продаж) готівкової та безготівкової іноземної валюти (як за поточними, так і за строковими операціями);

[55] постановою Правління НБУ від 17.12.07 р., № 458 «Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні».

- одержання (сплата) іноземної валюти у вигляді доходів або витрат та нарахування доходів та витрат;
- купівля (продаж) основних засобів і товарно-матеріальних цінностей за іноземну валюту;
- надходження коштів в іноземній валюті до статутного фонду;
- погашення банком безнадійної заборгованості в іноземній валюті;
- інші операції з іноземній валюті.

Торкаючись таких операцій, як купівля (продаж) іноземної валюти (готівкової і безготівкової) та банківських металів, необхідно більш детальніше розглянути ці операції.

Перш за все, іноземна валюта та банківські метали купуються банками задля виконання власних зобов'язань перед нерезидентами за виданими гарантіями, поручительствами, векселями, а також за власними зовнішньоекономічними контрактами.

Також іноземна валюта і банківські метали купуються банками за дорученнями клієнтів-резидентів і за їх власні кошти як для розрахунків по зобов'язаннях з нерезидентами (як по зовнішньоекономічних контрактах, так і по кредитних угодах резидентів з нерезидентами), так і для нагромадження банківських металів.

Іноземна валюта купується банками і для виконання зобов'язань перед клієнтами за неторговельними операціями (з продажу готівкової іноземної валюти через каси банку та в пунктах обміну валюти, що не пов'язані з виконанням вищезазначених зобов'язань і можуть здійснюватися лише в межах суми іноземної валюти, яка куплена касою банку чи пунктами обміну валюти).

Уповноважені банки здійснюють купівлю іноземної валюти та банківських металів на МВРУ за гривні без наявності будь-яких зобов'язань (банківські метали можуть купуватися і на міжнародних ринках за рахунок власної інвалюти, або купленої на МВРУ за гривні).

7.2. Порядок визначення загальної відкритої валютної позиції банку

Згідно із змінами до Інструкції 368, загальна відкрита валютна позиція банку в усіх валютах та банківських металах з середини 2009 року розраховується у наведеному нижче порядку.

Перш за все, розраховуються індивідуальні валютні позиції за кожною іноземною валютою (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Методика розрахунку індивідуальних відкритих валютних позиції банку в іноземних валютах, банківських металах і у гривневому еквіваленті на кінець робочого дня (дані умовні)

Літерні ко-ди валют та банків-ських металів	Активи та вимоги банку в інвалюті	Пасиви та зобов`язання банку в інвалюті	Індивід. відкриті позиції по валютах та металах	Офіційний курс гривні до відповід-них валют	Гривневий еквівалент індивідуаль-них валют-них.позицій
1	2	3	4	5	6
USD	-	1250000	-1250000	8,01	-10012500,0
EUR	1000000		+1000000	11,65	+11650000,0
XAU	1000[56]		+1000	4469,25	+4469250,0
XAG		500	-500	84,992	-4249,6

Як видно з даних табл. 7.1, усі короткі та всі довгі індивідуальні валютні позиції банку за кожною валютою і кожним банківським металом (гр. 4) мають відповідний знак (плюс чи мінус). Щоб була можливість визначати сукупно їх суму (чи загальну відкриту, чи довгу, чи коротку валютну позиції), усі індивідуальні відкриті валютні позиції за всіма іноземними валютами та банківськими металами необхідно привести до одного знаменника - гривневого еквівалента (гр. 6).

Справжня загальна відкрита валютна позиція банку за всіма валютами та банківськими металами, розраховується згідно з її теоретичним змістом як співвідношення (різниця[57]) усіх довгих та усіх коротких валютних позицій за всіма

[56] тройських унцій.
[57] чи алгебраїчна сума.

іноземними валютами та всіма банківськими металами у гривневому еквіваленті і складає + 6102500,4 грн. тобто є довга. Це свідчить про те, що банк на кінець робочого дня за підсумком є кредитором на валютному ринку, бо його вимоги перевищують його зобов`язання. За таких умов банку, з метою уникнення валютного ризику, необхідно створити закриту валютну позицію, для чого йому необхідно купити (тобто збільшити свої зобов`язання) іноземних валют і/чи банківських металів на сумарну величину, еквівалентну загальній сумі довгої валютної позиції (але з протилежним знаком, тобто на суму -6102500,4 грн.

Відповідно загальна відкрита валютна позиція банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами, розраховується (за даними табл. 7.1) в один етап (як алгебраїчна сума всіх індивідуальних відкритих валютних позицій за всіма іноземними валютами та банківськими металами.

Однак у 2009 році НБУ вніс зміни до Інструкції 368, у зв`язку із чим він скасував методику розрахунку загальної відкритої валютної позиції банку, здійснивши *підміну* розрахунку дійсно *загальної відкритої валютної позиції* банку методикою розрахунку «загальної» довгої та «загальної» короткої *відкритих* валютних позицій банку, що не є одним і тим же (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Методика розрахунку *загальної* короткої і *загальної* довгої «*відкритих*» валютних позицій банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами, (грн.)

1. «*Загальна*» коротка «*відкрита*» валютна позиція банку за всіма іноземними валютами (підсумок усіх коротких валютних позицій банку за всіма іноземними валютами без урахування знака)	10012500,0
2. «*Загальна*» довга «*відкрита*» валютна позиція банку за всіма іноземними валютами (підсумок усіх довгих валютних позицій банку за всіма іноземними валютами без урахування знака)	11650000,0
3. «*Загальна*» коротка «*відкрита*» валютна позиція банку за всіма банківськими металами (підсумок усіх коротких валютних позицій за всіма банківськими металами *без урахування знака*)	4249,6
4. «*Загальна*» довга «*відкрита*» валютна позиція банку за всіма банківськими металами (підсумок усіх довгих валютних позицій банку за всіма банківськими металами *без урахування знака*)	4469250,0
5. Загальна коротка «*відкрита*» валютна позиція за всіма іноземними валютами та банківськими металами, як підсумок усіх коротких відкритих валютних позицій банку за всіма іноземними валютами і банківськими металами *без урахування знака* (1 + 3)	10016749,6
6. Загальна довга «*відкрита*» валютна позиція за всіма іноземними валютами та банківськими металами як підсумок усіх довгих відкритих валютних позицій банку за всіма іноземними валютами і банківськими металами (2 + 4)	16119250,0

Як видно з даних табл. 7.2, методикою розрахунку всіх, так званих, загальних відкритих валютних позицій не передбачається використання знаку позиції, що заперечує сутності взагалі будь-то якої валютної *позиції*. До того ж, наведена в табл. 7.2 методика розрахунку *загальних* короткої та довгої *відкритих валютних позицій* банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами не дозволяє банку оцінити свій справжній валютний ризик і тому, скоріше за все, є методикою розрахунку лише для звітності банку перед НБУ[58]

[58] яка, до речі, здійснюється сьогодні за станом на 1 число кожного місяця у вигляді середньомісячної величини (виражених у відсотках до регулятивного капіталу) відповідних відкритих валютних позицій за звітний місяць.

На наш погляд, у методику розрахунку реальної загальної *відкритої* валютної позиції банку, з урахуванням її теоретичної сутності доцільно внести суттєві зміни, розраховуючи загальну відкриту валютну позицію банка як *алгебраїчну суму* усіх створених ним індивідуальних відкритих валютних позицій за всіма іноземними валютами та банківськими металами, що безумовно, визначить знак (спрямування валютної позиції) чи місце банку на валютному ринку. Що ж торкається валютного ризику, який визначається саме розміром та знаком загальної відкритої валютної позиції банку, то, як нам здається, у методику її розрахунку варто внести пункт про використання балансуючої позиції в гривнях, яка створить банку на кінець робочого дня закриту валютну позицію, яка не має валютного ризику.

Скасувавши необхідність і методику визначення загальної відкритої валютної позиції уповноважених банків, НБУ скасував у 2009 році і ліміт цієї позиції (Л13). За таких умов НБУ позбавив себе не тільки можливості контролювати і регулювати всю валютну діяльність банків (разом з їх валютними ризиками та способами управління ними), а, навіть, і валютний ринок країни, що в умовах економічної кризи може призвести до дуже серйозних і сумних наслідків в Україні.

Ризики банків, які виникають при відкритій валютній позиції. Банк, який здійснює операції з валютою враховує суму вимог, тобто суму валютних надходжень від угод по купівлі (Bid) і суму зобов`язань, тобто суму поставок валюти («валютного товару») чи суму її продажів (Offer), що як правило, веде до відкритої валютної позиції, яка завжди пов`язана із ризиком.

Валютний ризик – це невизначеність майбутнього руху валютного курсу національної валюти відносно до іноземних валют.[59] З того ж, що відкрита валютна позиція комерційного банку завжди означає наявність непокритого залишку іноземної валюти і, відповідно, його еквівалента в національній валюті, то при відкритій валютній позиції завжди існує ризик збитків (чи зменшення доходу), який

[59] Валютний ризик не існує у країнах, де закон не дозволяє угоди з обміну національної валюти на іноземні.

потребує свого усунення. Усунення ризиків відкритої валютної позиції здійснюється завдяки застосуванню регулювання залишків з тим, щоб на кінець робочого дня у банка не було взагалі, чи були дуже невеликі непокриті залишки іноземних валют та їх загального еквівалента в національній валюті.

В процесі своєї діяльності комерційні банки здійснюють цілу низку операцій в іноземній валюті та банківських металах, які створюють ризики відкритої валютної позиції. Серед таких операцій варто назвати: здійснення купівлі готівкової іноземної валюти задля виконання своїх зобов`язань і по дорученнями своїх клієнтів на МВРУ та світових ринках валюти; здійснення продажу іноземної валюти на МВРУ і світових ринках валюти за дорученнями своїх клієнтів і для отримання доходу; купівлю-продаж за іноземну валюту основних фондів, товарно-матеріальних цінностей і банківських металів; притягнення іноземної валюти до статутного капіталу банку і здійснення розрахунків з резидентами і нерезидентами по інших капітальних операцій; списання безнадійної заборгованості в іноземній валюті; отримання (сплата) іноземної валюти у вигляді доходів чи видатків; розрахунки з міжнародними платіжними системами по платіжних картках; розрахунки з банками-кореспондентами по обслуговуванню коррахунків; позичкові операції та інші операції з іноземною валютою. Відповідно у комерційних банків щоденно виникають вимоги та зобов`язання в іноземній валюті та банківських металах, які змінюються протягом кожного дня, створюючи на кінець робочого дня ризики відкритої валютної позиції. Серед валютних ризиків банків, які виникають при відкритій валютній позиції, перш за все, необхідно назвати ризик зміни процентних ставок по депозитах в одній чи двох валютах, які котируються і які різко змінюють рівні форвардних валютних курсів. У деяких випадках ризик відкритої валютної позиції виникає при змінах валютного курсу спот, хоч на короткострокових інтервалах часу виникнення за цією причиною ризику відкритої валютної позиції, як правило, малоймовірне.

7.3. Необхідність, сутність та методи регулювання ризиків відкритої валютної позиції

Необхідність регулювання ризиків відкритої валютної позиції. Уповноважені банки, які отримали ліцензію і дозвіл НБУ на здійснення валютних операцій на валютних ринках, схильні до цілої низки ризиків, які виникають при здійсненні операцій з іноземною валютою. Це обумовлено тим, що валютний ринок це, перш за все, міжбанківський ринок, тобто ринок безготівкових розрахунків, на якому національні гроші різних країн світу існують у вигляді записів по коррахунках банків, як суб`єктів цього ринку. Тому саме банки і здійснюють розрахунки як за власні кошти, так і за кошти своїх клієнтів та за їх дорученнями. Однак з того, що валютні курси іноземних валют схильні до коливань, зумовлених цілою низкою причин: політичних, економічних, часових та інших, то у банків відповідно з`являється ціла низка ризиків, які потребують свого регулювання з метою неотримання збитків. З того ж, що відкрита валютна позиція банку у конкретній валюті, завжди виникає при здійсненні тих чи інших валютних операції, створюючи ризик збитків, випливає необхідність управління (регулювання) саме ризиками відкритої валютної позиції. Рівень відкритості валютних позицій банку є предметом їх регулювання з боку НБУ.

Сутність та методи регулювання ризиків відкритої валютної позиції. Відкрита валютна позиція банку – це наявність залишків іноземної валюти по його коррахунках (чи-то вимог, чи зобов`язань), які не покриті протилежними залишками цієї ж валюти. Відкрита валютна позиція віддзеркалює ту максимальну суму валюти, яку банк готовий із ризиком для себе отримати чи надати на той час, доки валютний ринок не працює у тій часовій зоні, де зареєстровано уповноважений банк. Тому банки, як правило, прагнуть мати на кінець робочого дня мінімальні робочі залишки іноземних валют на своїх коррахунках „Ностро" у іноземних банках. З метою запобігання валютних

ризиків, пов'язаних з виникненням відкритої валютної позиції, банки здійснюють її регулювання (тобто управління відкритою валютною позицією) чи адміністративними, чи економічними методами.

Адміністративні методи управління ризиком відкритої валютної позиції пов`язані, чи з обмеженнями її розміру, чи зовсім із забороною відкритої валютної позиції, яка не може існувати в умовах ринкових відносин. Наприклад, НБУ, прагнучи зменшити валютний ризик комерційних банків, та запобігти банкрутству деяких з них, установив для уповноважених банків у адміністративному порядку обмеження їх валютних ризиків, пов`язаних із відкритою валютною позицією, у вигляді лімітів відкритої валютної позиції. Варто зазначити, що ліміт валютної позиції (ліміт ризику валютної позиції) на відміну від поняття „валютна позиція" завжди є кількісна, а не якісна характеристика, яка визначає один з різновидів валютних обмежень ризику банку, які встановлюються адміністративно.

Ліміт відкритої валютної позиції – це її гранична величина, яка не може бути перевищена банком (без відповідних санкцій з боку НБУ).

Базою для розрахунку лімітів відкритої валютної позиції є регулятивний капітал банку. Тому ліміти відкритих валютних позицій розраховуються, як співвідношення встановленої величини відповідної валютної позиції до регулятивного капіталу (у відсотках). Проте, при встановленні лімітів на відкриту валютну позицію протягом дня враховуються середньоденні коливання валютного курсу за останні декілька місяців. Крім того, встановлені уповноваженим банкам ліміти є за своєю сутністю денними обмеженнями величини їх відкритих валютних позицій, тобто такими, які можуть бути не на кінець робочого дня, а протягом цього дня.

Доречно відзначити, що на міжнародних валютних ринках банки можуть надавати можливість своїм дилерам утримувати на своїх балансах протягом доби незабезпечені залишки валюти в обсягах 20, 50 й більше мільйонів, наприклад, доларів США, які можуть переноситися на другий день. Такі залишки валюти називаються одноденними індивідуальними лімітами валютних позиції (на

відміну від позицій на кінець робочого дня). Інакше кажучи, одноденні індивідуальні ліміти представляють собою максимальну суму, яку банк готовий із ризиком для себе отримати чи надати на той час, доки валютний ринок не працює у тій часовій зоні, де зареєстровано уповноважений банк. Це означає, що загальні та індивідуальні одноденні ліміти будуть, як правило, не зовсім великими, але достатніми для того, щоб банк (або його дилери) був спроможним зберегти активну (чи пасивну) позицію до наступного дня чи в очікуванні більш крупних прибутків, чи по такій простій причині, як кінець робочого дня. Однак потреби клієнтів і кореспондентів у процесі операції можуть перевищувати загальні чи індивідуальні ліміти. За таких умов більшість банків на міжнародному валютному ринку, з метою збереження свого іміджу, встановлюють також ліміти в рамках одного дня, які дозволяють їм здійснювати оптові операції.

Такі ліміти встановлюються у довільному порядку і вони, як правило, у декілька разів більш ніж загальні чи індивідуальні валютні ліміти (залежно від накопиченого досвіду дилерів банку). Ці ліміти, як правило, достатні, щоб задовольнити більшу частину потреб валютного ринку. Зрозуміло, що суми, які можуть бути задіяні в одній операції, яка здійснюється, наприклад, нафтовими компаніями чи центральними банками, можуть бути вельми великими. Проте, якщо дилер є неспроможним прийняти на баланс усю таку суму, він виглядає на валютному ринку дуже у неприємному вигляді, тому що інформація (про неспроможність дилера задовольнити великі потреби у валюті) про це розповсюджується швидко.

Уповноважений банк зобов`язаний щоденно дотримуватися встановлених лімітів. У межах своїх лімітів уповноважений банк має право визначати ліміти (субліміти) для своїх структурних підрозділів. Перерозподіл уповноваженим банком сублімітів на відкриті валютні позиції його головного банку та підрозділів може здійснюватися уповноваженим банком на початку кожного звітного місяця.

Необхідно відзначити, що всі зміни, які були проведені НБУ з березня по

вересень 2009 року з питань валютної позиції банку та її обмежень, привели лише до того, що сьогодні банки повинні дотримуватися тільки лімітів довгої (Л13-1, який має бути не більш ніж 20 % регулятивного капіталу) та короткої (Л13-2, який має бути не більш ніж 10 % регулятивного капіталу банку) валютної позиції за всіма іноземними валютами та банківськими металами.

До розрахунку ліміту загальної *довгої* валютної позиції банку береться *позитивна* різниця значень вимог (**В**) і зобов`язань (**З**) за кожною іноземною валютою та кожним банківським металом. До розрахунку ліміту загальної *короткої* відкритої валютної позиції банку береться *від'ємна* різниця значень вимог (**В**) і зобов`язань (**З**) за кожною іноземною валютою і кожним банківським металом.

Доречно, що відкрита валютна позиція банку визначається на щоденній основі за даними щоденного балансу банку виключно за ***балансовими вимогами і зобов'язаннями банку*** за всіма іноземними валютами та банківськими металами в гривневому еквіваленті.

Крім того, за станом на 1 число кожного місяця банк складає документ із розрахунками середньоарифметичних величин виражених у відсотках відповідних відкритих валютних позицій за звітний місяць.

Розрахунок середньоарифметичної величини вираженої у відсотках валютної позиції за звітний місяць, здійснюється за такою формулою:

$$ВПБ_{за\ звітний\ місяць} = \frac{\sum_{i=1}^{n} ВПБ_i}{n} x100\%, \qquad (7.1)$$

де $ВПБ_{за\ звітний\ місяць}$ – середньоарифметична величина вираженої у відсотках валютної позиції за звітний місяць;

$ВПБ_i$ – фактичне значення вираженої у відсотках відкритої валютної позиції за і-й робочий день, у який відкривалася довга/коротка валютна позиція;

n – кількість робочих днів у звітному місяці, у які відкривалася довга/коротка валютна позиція.

Середньоарифметичні величини виражених у відсотках відповідних валютних позицій за звітний місяць є звітними даними, що використовуються Національним банком для контролю за дотриманням банком установлених лімітів на загальних підставах.

Відповідно банк, виходячи з установлених Національним банком лімітів, складає в довільній формі внутрішній документ *із щоденними розрахунками,* вираженими у відсотках відповідних відкритих валютних позицій на поточну дату, на основі яких розраховує середньоарифметичну величину валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами (табл.7.3).

Економічні методи регулювання відкритої валютної позиції і ризиків, пов`язаних з нею, це є методи страхування, сутність яких зводиться до того, щоб здійснювати конвертаційні операції з валютами до того, як виникнуть несприятливі зміни валютного курсу, або до того, щоб компенсувати збитки від таких змін за рахунок інших операцій, але с протилежним направленням змін валютного курсу та відкритої валютної позиції банку.

Операції уповноважених банків при регулюванні ризиків відкритої валютної позиції. Комерційні банки при регулюванні ризиків відкритої валютної позиції здійснюють різні валютні операції, серед яких, перш за все, слід назвати операції спот, форвард і своп.

Необхідно мати на увазі, що валютна позиція завжди виникає в день складання угоди чи-то на купівлю валюти, чи-то на її продаж, чи-то в день зарахування (списання) прибутку чи зарахування (списання) процентів. Саме ці дні і визначають дати змін у розмірі індивідуальних та загальної валютної позиції.

Таблиця 7.3

Розрахунок середньоарифметичної величини
відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та
банківськими металами за звітний місяць
(у % до регулятивного капіталу)

Числа місяця	Загальні довгі та короткі валютні позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами, у тому числі:			
	щоденні абсолютні значення валютних позицій (у тис.грн.), із них:		щоденні значення валютних позицій (у % до регулятивного капіталу), із них:	
	Довга ВПБ	Коротка ВПБ	Довга ВПБ	Коротка ВПБ
1. Числа місяця:				
1	$ВПБ_1$	$ВПБ_1$	$ВПБ_1/РК$	$ВПБ_1/РК$
2	$ВПБ_2$	$ВПБ_2$	$ВПБ_2/РК$	$ВПБ_2/РК$
3	$ВПБ_3$	$ВПБ_3$	$ВПБ_3/РК$	$ВПБ_3/РК$
……..	і т.д.	і т.д.	і т.д.	і т.д.
28				
29				
30				
31	$ВПБ_n$	$ВПБ_n$	$ВПБ_n/РК$	$ВПБ_n/РК$
2. Середньо-арифметична величина від-критої валютної позиції за звітний місяць, (% до РК)	X	X	$(ВПБ_1 / РК + \ldots\ldots + ВПБ_n / РК) / n$	$(ВПБ_1 / РК + \ldots\ldots + ВПБ_n / РК) / n$

Ведення загальної відкритої валютної позиції на кожний окремий день починається з аналізу залишків на коррахунках „Ностро" в іноземному банку на передодні. Тому уповноважений банк щодня перевіряє на предмет відповідності платежів, які поставлені на позицію сумам платежів, які вже пройшли по виписках з рахунків „Ностро", які надходять до банку від його банків-кореспондентів. З того, що платежі, як правило, ставляться на

позицію за один-два дні до їх виконання, то уповноважений банк заздалегідь має уяву про стан розрахунків на конкретний день і якщо суми платежів з конкретного рахунка перевищують суми надходжень на нього, то уповноважений банк має змогу перерахувати валюту з одного рахунка „Ностро" на інший для попередження виникнення на коррахунку дебетового сальдо та сплати процентів за овердрафт.

Ведення загальної відкритої валютної позиції здійснюється у електронному вигляді.

Для управління загальною відкритою валютною позицією уповноважені банки використовують цілу низку валютних операцій, не заборонених НБУ. Перш за все, банки використовують операції „спот" (задля підтримки мінімальних робочих залишків іноземних валют на своїх коррахунках „Ностро" в іноземних банках, тобто виконання операцій зі зменшення надлишків в одній валюті та покриття потреб у другій валюті), за допомогою яких вони регулюють свою відкриту валютну позицію з метою запобігання виникненню непокритих залишків на рахунках.

З того, що операції „спот" виконуються за курсом, зафіксованим на день укладання угоди (операції „спот") і не пізніше, як на другий робочий день (не враховуючи дня складання угоди), випливає, що між датою складання і датою здійснення угоди (датою валютування, тобто поставки валюти, її зарахування на рахунок „Лоро" іноземного банку) існує проміжок часу, у який при відповідних екстремальних обставинах валютний курс може змінитися, спотворюючи ризик відкритої валютної позиції банку. Однак, як правило, такі зміни незначні, особливо якщо банк враховує святкові та вихідні дні в країні свого банка-кореспондента, бо чим довше період часу між датою складання угоди і датою валютування, тим вище валютний ризик в операціях „спот". Наприклад, якщо угода на здійснення операції „спот" з якимось банком США складена 19 грудня 2010 року (у понеділок), то датою валютування буде 21 грудня того ж року тобто середа. Однак, якщо така угода буде складена 22 грудня (у четвер), то як мінімум, другий робочий день настане 26 грудня 2010 року у понеділок. Тобто

проміжок часу між датою складання угоди і датою валютування збільшується до чотирьох днів. А якщо враховувати, що 25 грудня у більшості країн Заходу, святкується Різдво Христове, з відповідними різдвяними (а потім новорічними) канікулами, то другий робочий день у банку США настане не 25 грудня, а значно пізніше, що безумовно створить чималий ризик відкритої валютної позиції його банку-кореспонденту.

Варто відзначити, що валютні операції „спот" серйозно впливають на валютну позицію банку, тим більш, що вони базуються на міжнародних кореспондентських відносинах між банками і використовуються найчастіше серед усіх валютних операцій банків з метою конвертації однієї валюти в іншу для власних потреб, задля забезпечення потреб своїх клієнтів у необхідних їм іноземних валютах, а також і задля отримання додаткового прибутку при проведенні спекулятивних операцій з валютами.

Валютні операції „спот" відносяться до касових операцій, пов`язаних із купівлею (продажем) валюти за курсом визначеним у момент складання угоди, але з її поставкою через обумовлений строк у майбутньому, визначеному конкретною датою (чи періодом між двома конкретними датами).

Форвардні курси базуються на курсах спот і розраховуються на їх основі.

Особливістю форвардних угод (на відміну від операцій спот) є більший інтервал часу між датами складання угоди і валютування (табл. 7.4).

З того, що клієнт банку, наприклад, імпортер, задля виконання платежу через 90 днів згідно з умовами торговельного контракту повинен уплатити обумовлену суму валюти, випливає, що він повинен до дати розрахунку чи купити іноземну валюту на валютному ринку за національні гроші в момент підписання торговельного контракту за курсом спот, і помістити її в банк на 90 днів на депозит, чи купити іноземну валюту перед датою розрахунків. В останньому випадку імпортер ризикує, тому що він не має інформації про зміни валютного курсу спот через 90 днів. Однак, коли він складає з банком форвардний контракт на 3 місяці, то він страхує себе від ризику змін валютного курсу, тому що банк

продасть імпортерові іноземну валюту через 90 днів за національну валюту за курсом, обумовленим форвардною угодою.

Таблиця 7.4

Взаємозв'язок строків операцій спот і форвард

Види операцій	Дата складання угоди	Дата валютування
Тод	4 лютого 2011	4 лютого 2011
Том	4 лютого 2011	5 лютого 2011
Спот	4 лютого 2011	6 лютого 2011
Форвард	4 лютого 2011	Будь-яка, після 6.02.11 у рамках стандартних[60], чи „ломаних"[61] строків.

В основі звичайного форвардного курсу (форвард аутрайт) лежить премія або дисконт, обумовлені ринком своп[62]. Тому форвардний курс, базуючись на курсі спот, як правило, відхиляється від останнього вверх чи вниз, залежно від премії чи дисконту відносно до курсу спот. Якщо форвардний курс (при прямому котируванні) розраховується із премією, то він вище курсу спот і навпаки, якщо форвардний курс розраховується з дисконтом, то він нижче курсу спот. І премія, і дисконт залежать від тенденцій процентних ставок за депозитами у відповідних валютах форвардної угоди. При цьому величина премії або дисконту у форвардному курсі цілком і повністю залежить від тенденцій процентних ставок за депозитами у двох валютах і визначається *співвідношенням приросту відповідних депозитів,* що наочно видно з формули розрахунку правильного форвардного курсу. Приріст депозитів (ΔД) у кожній валюті виражається у вигляді дробу, відокремленому нижче :

$$\Delta Д = \frac{\dfrac{\text{Кількість валюти A x t днів x N \% (по валюті A)}}{360 \text{x} 100}}{\dfrac{\text{Кількість валюти B x t днів x N \% (по валюті B)}}{360 \text{x} 100}} \qquad (7.2)$$

[60] до стандартних строків форвардних угод відносять один, два, три, шість, дев`ять та дванадцять місяців.
[61] строки, які більш (чи менш) стандартного строку, наприклад, 45 днів, а не 60 днів, тобто 2 місяці.
[62] на відміну від форвардних операцій в рамках своп, операції форвард, які не пов`язані з операціями своп, звуться простими форвардними операціями чи операціями форвард-аутрайт.

Знання експортерами (імпортерами), а також і банками валютного курсу конкретної валюти в майбутньому, дозволяє їм визначати прийнятну валюту платежу, у якій ціна товару (у порівнянні із цінами в національній валюті) дозволить одержати від угоди в цілому прибуток, а не збиток.

Наприклад, експортерові, що очікує надходження експортної валютної виручки через 90 днів (3 місяці), під час складання торговельного контракту відомо, за яким поточним курсом (курсом „спот") він може обміняти валюту платежу на МВРУ на національну валюту. Однак йому зовсім невідомо, яким буде очікуваний курс валюти через три місяці і, відповідно, скільки він зможе одержати національної валюти в обмін на отриману валюту, у якої поступить експортна виручка при настанні строку платежу (через три місяці).

Імпортерові так само невідомо, яку суму національної валюти повинен він обміняти через три (або інший стандартний строк) місяці для здійснення платежу своєму партнерові в іноземній валюті. Відповідно і експортер, і імпортер несуть валютні ризики, застрахувати які їм дозволяють форвардні операції, які саме і пропонують їм банки.

Наприклад, якщо вітчизняний експортер має можливість продати 01.01.11 р. товар на умовах його поставки та платежу через 12 місяців (за 1800,55 фунтів стерлінгів, або за 1980,37 євро, або за 2500,70 доларів США), то який варіант буде найвигідніше експортерові, якщо ціна товару у гривнях коштує 120 гривень за одиницю?

Банк, який котирує форвардні курси за стандартними строками[63], надасть експортеру таку інформацію (табл. 7.5).

[63] та розраховує форвардні курси за формулою 2.2 (з урахуванням тенденцій у змінах процентних ставок по депозитам у кожній з двох валют.

Таблиця 7.5

Форвардні курси деяких іноземних валют у гривнях (дані умовні)

Валюти	Курс спот	Форвардні курси валют				
	1.01.11	1 місяць	2 м-ця	3 м-ця	6 м-ців	12 м-ців
GBP	12,36	12,38	12,39	12,40	12,68	12,70
EUR	10,41	10,43	10,45	10,47	10,65	10,68
USD	7,94	7,96	7,98	8,02	8,10	8,25

Враховуючи форвардні курси валют через 12 місяців, які надані банком своєму клієнтові, експортна виручка клієнта при продажу їм одиниці товару через 12 місяців буде:

у фунтах стерлінгів – 190,56 грн. (1800,55 х 12,70 / 120);

у євро - 176,25 грн. (1980,37 х 10,68 / 120);

у доларах США - 171,92 грн. (2500,70 х 8,25 / 120).

За таких умов експортеру вигідно продати товар на умовах оплати через 12 місяців за фунти стерлінгів, бо в цьому разі він отримає найвигіднішу ціну в національній валюті.

Аналогічно розраховується вигідність використання тієї, чи іншої валюти задля вітчизняного імпортера з тією тільки різницею, що імпортерові найвигідніше та валюта, у якій ціна товару буде найменшою.

Відзначимо, що комерційні банки котирують іноземні валюти для своїх клієнтів у національній валюті (в якій виражені їх ресурси), у той час як в операціях на міжбанківському валютному ринку вони котирують, як правило, валюти до долару США, який сьогодні є загальновизнаним міжнародним платіжним і резервним засобом і базою котирування. (Тому, якщо Нацбанк України запросить у банку в Токіо курс японської єни, то Токійський банк повідомить його про курс долара до японської єни за методом прямого котирування, тобто USD/JPY).

Серед методів страхування валютних ризиків банків як комерційних так і центральних, особливе місце посідають операції своп (англ. - swap), які передбачають одночасну купівлю та продаж однієї валюти приблизно на одну і ту ж суму, але на різні строки за курсом, установленому в день складання угоди.

Операції своп також визначаються як покупка чи продаж валюти на найближчу дату з одночасним укладанням контругоди на строк. Відповідно в операціях своп можливі варіанти: спот проти форвард, чи форвард проти форвард, які коригуються з урахуванням премії чи дисконту в залежності від руху валютного курсу спот.

Теоретично операції своп можна розглядати як дві окремі операції, однак на практиці валютний ринок тільки використовує своп як базу задля форвардних угод. Класичний своп – це взаємодія дилерів, які мають різні точки зору відносно впливу мінливої форвардної маржі однієї валюти на форвардну маржу другої валюти, чи відносно впливу на форвардну маржу процентних ставок по депозитах у цих валютах.

Основною перевагою операції своп, як засобу утворення форвардних позицій і, відповідно, засобу страхування валютних ризиків комерційних банків є те, що учасникам операції своп не потрібно турбуватися про короткострокові коливання валютних курсів, бо вони практично не впливають на структуру форвардних курсів. Крім того, якщо виникає непокрита валютна позиція, то вона тут же може бути зменшена чи покрита протилежною позицією. А з того, що банк практично завжди працює з національною валютою, то страхування коротких позицій (коли зобов`язання перевищують вимоги) обходиться банку дешевше, що теж є не менш важливою перевагою операцій своп.

Угоди своп вигідні для банків тому, що вони не створюють відкритої валютної позиції, забезпечуючи банки необхідною валютою на термін від одного дня до шести місяців без ризику, пов'язаного із змінами курсу цієї валюти.

В усіх операціях одна валюта продається, а друга купується. Тому в операціях своп можуть бути задіяні дві іноземні валюти, чи одна іноземна, а друга

$$f6 = \frac{200 + \frac{200x180x4}{360x100}}{100 + \frac{100x180x15}{360x100}} = \frac{204}{107.5} = 1.8977 \, {}^{долар}\!/_{фунт}$$

національна валюта. Валюти куплені та продані на різні розрахункові дати можуть бути одразу продані чи куплені на відповідні строки.

З того, що обмін валют здійснюється по паритету купівельної спроможності, випливає, що коли близька та дальня сторони операції своп рівні по сумах, і коли процентні ставки по обох валютах однакові (чи практично однакові), то операція своп здійснюється за одним і тим же валютним курсом як в операції спот, так і форвард.

Наприклад, якщо курс спот GBP дорівнює 2 USD, процентні ставки по депозитах у GBP, і у USD дорівнюють по 10 %, то в операції своп (спот проти шестимісячного форварду) обидва партнера отримують паритетні суми. Для унаочнення цієї тези розрахуємо курс форвард на 6 місяців (180 днів).

З наведеного прикладу видно, що і курс спот, і курс форвард за даних умов

$$f6 = \frac{200 + \frac{200x180x10}{360x100}}{100 + \frac{100x180x10}{360x100}} = \frac{210}{105} = 2 \, {}^{долар}\!/_{фунт}$$

в операції своп є однакові.

Однак, коли процентні ставки по депозитах у відповідних валютах відрізняються одна від одної, то форвардна маржа висвітлює цю різницю.

Наприклад, якщо процентні ставки по депозитах у фунтах стерлінгів дорівнює 15 %, а по депозитах у доларах США - 4 %, то фунт стерлінгів у доларах США через 6 місяців буде дешевше. Перевіримо.

З наведеного розрахунку видно, що процентний дохід за доларовими депозитами через 6 місяців дорівнює 4 USD, а по фунтах стерлінгів - 7,5 GBP.

Крім того, форвардна маржа (премія чи дисконт) в цій операції своп складає 11 % (1 5 % - 4 %). З цього випливає, що покупка, наприклад, 1000000 GBP на умовах спот обійдеться на 11 % дорожче, чим покупка тієї ж суми на

умовах її поставки через 6 місяців, тому що за цей час за депозитом в 1000000 GBP буде нараховане 15 %, що складе 150000 GBP або 3000000 USD. Відповідно за доларовим депозитом у 2000000 USD буде нараховане 4 %, що складе 80000 USD. Якщо через 6 місяців порівняти отримані за депозитами відсотки (300000 USD і 80000 USD), то виявиться, що по стерлінговому вкладу нараховане на 220000 USD (чи 110000 GBP, при курсі спот 2 GBP/USD) більше. А з того, що 110000 GBP складають 11 % форвардної маржі від депозиту в 1000000 GBP, то це саме і означає, що фактично є різниця між процентними ставками за депозитами у валютах угоди своп. За таких умов ясно, що сторони в угоді з різними процентними ставками отримують непаритетні суми.

Приклад виникнення форвардних відкритих валютних позиції в операціях своп показано у табл. 7.6.

Таблиця 7.6

Виникнення форвардної валютної позиції (дані умовні)

Вид операції	Вид валютної позиції
1. На початку робочого дня банк купує у клієнта на умовах спот 1000000 од. інвалюти	+ 10000000
2. Другий клієнт купує на строк в один місяць 1500000 од. тієї ж інвалюти	- 1500000
3. У цей же день банк-кореспондент продає банку на строк у 6 місяців 500000 од. тієї ж інвалюти	+ 500000
Баланс	0 одиниць інвалюти (закрита валютна позиція на кінець робочого дня)

Доречно відзначити, що на практиці, як правило, таких найсприятливіших умов не буває, бо завжди виникають суми, які не сходяться так гладко як у даному прикладі і маються залишки за операціях спот і форвард, які могуть створювати труднощі.

У даному прикладі чистий результат по проведених операціях представляє собою дві відкриті строкові валютні позиції:

- довгу валютну позицію в 1000000 од. інвалюти по операції спот проти короткої одномісячної форвардної угоди в 1000000 од. інвалюти (спот проти форвард);
- коротку валютну позицію в 500000 од. інвалюти по одномісячній форвардній угоді проти шестимісячної угоди в 500000 од. іноземної валюти (форвард проти форвард).

При цьому, як видно з даних табл. 7.6, на кінець робочого дня банк має закриту валютну позицію і, відповідно, порівняно невеликий ризик. Наприклад, якщо іноземною валютою будуть японські єни, то за курсом близькому до 120,000 єн за долар США, сума в 1000000 єн, якщо її виразити в євро буде зовсім невеликою. До того ж, якщо банк прийме рішення залишити відкриті валютні позиції до наступного дня, то наступного дня він зможе, використовуючи ці відкриті позиції, здійснювати конкурентоспроможне котирування на одній із сторін валютного ринку. Якщо ж він зробить двохсторонню ставку, то зможе виступати на двох сторонах ринку дуже активно і покрити одну з позицій за рахунок пізнішої угоди. Однак для покриття всіх ризиків по відкритих форвардних валютних позиціях банку до кінця робочого дня потрібно буде провести ще декілька операцій своп, щоб повністю виключити ризик по відкритих позиціях.

Отже ж операції своп дозволяють банкам (як комерційним, так і центральним) практично повністю застрахувати свій ризик по відкритій валютній позиції.

Питання до самоконтролю

1. Сутність валютної позиції уповноваженого банку.
2. Правові основи визначення та регулювання валютної позиції уповноваженого банку.
3. Види валютної позиції банку та їх характеристика.
4. Характеристика довгої валютної позиції.
5. Характеристика короткої валютної позиції.
6. Характеристика індивідуальної валютної позиції.
7. Характеристика операцій, які впливають на створення відкритої валютної позиції.
8. Порядок розрахунку валютної позиції уповноваженого банку.
9. Ризики банків, які виникають при відкритій валютній позиції.
10 Необхідність регулювання ризиків відкритої валютної позиції.
11. Сутність регулювання ризиків відкритої валютної позиції та методи регулювання ризиків відкритої валютної позиції.
12. Операції уповноважених банків при регулюванні ризиків відкритої валютної позиції.
13. Характеристика адміністративних та економічних методів управління ризиками відкритої валютної позиції.
14. Сутність форвардної маржі.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Акредитив – доручення одного банку (банку-емітента) іншому банку (банку, який виконує акредитив) сплатити гроші третій особі проти документів.

Амортизована собівартість цінного папера – це собівартість цінного папера з урахуванням часткового його списання внаслідок зменшення корисності, яке збільшено (зменшено) на суму накопиченого амортизаційного дисконту (премії).

Асиміляція акцій – це особлива операція емітента з цінними паперами, що передбачає зрівняння в правах акцій чергового випуску з акціями, попередніх випусків. Асиміляція акцій проводиться, як правило, після чергової виплати дивідендів.

Банківська гарантія – це зобов'язання банку виплатити визначену в ній суму бенефіціару у тому випадку, коли третя особа не здійснить відповідного виконання.

Банківський переказ як форма міжнародних розрахунків – це доручення банку-резидента[64] іноземному банку-кореспонденту сплатити валюту третій особі.

Бездокументарна форма цінного папера – здійснення депозитарієм-зберігачем облікового запису, що є підтвердженням права власності на цінний папір.

Бюлетень фондової біржі – офіційний друкований орган фондової біржі, у якому публікуються курсі цінних паперів, повідомлення і рішення фондової біржі, її керівних органів, інша інформація.

Біржова заявка – визначений правилами біржі письмовий (на спеціальному бланку) або усний спосіб оголошення брокером (дилером) відкритої пропозиції на купівлю-продаж цінних паперів, що є достатньою підставою для котирування і/або прийняття біржової угоди до виконання.

---

[64] який здійснює переказ іноземної валюти чи у порядку зарахування необхідної суми на рахунок „Лоро" банку-нерезидента в уповноваженому банку (банку-кореспонденті), чи у порядку надання права банку-кореспонденту дебатувати рахунок „Ностро" банку-резидента, який знаходиться у банку-кореспонденті.

Біржовий індекс – середній показник біржової активності, що узагальнює динаміку цін на цінні папери і свідчить про зміни в рівні цін за визначений період.

Валюта – національна грошова одиниця країни. Валюти існують національні та іноземні.

Валютна позиція банку – співвідношення його балансових вимог та зобов`язань в іноземних валютах і/чи банківських металах на кінець робочого дня.

Валютний курс – співвідношення цінності двох валют.

Відкрита валютна позиція банку – перевищення його зобов`язань над вимогами, чи навпаки – перевищення його вимог над зобов`язаннями в іноземній валюті і/чи банківських металах на кінець робочого дня.

Випуск цінних паперів – сукупність певного виду емісійних цінних паперів одного емітента, однієї номінальної вартості, які мають однакову форму випуску і міжнародний ідентифікаційний номер, забезпечують їх власникам однакові права незалежно від часу придбання і розміщення на фондовому ринку.

Відновлення корисності цінного папера – наявність подій, які свідчать про повне або часткове зникнення факторів, що в минулому мали негативний вплив на вартість цінного папера, величину майбутніх грошових потоків і значення показника ризику цінного папера.

Глобальний сертифікат – документ, оформлений на весь випуск цінних паперів у бездокументарній формі, який підтверджує право на здійснення операцій з цінними паперами цього випуску в Національній депозитарній системі.

Гудвіл (англ. Goodwill) – це репутація і зв`язки фірми, а також ціна фірми.

Делістинг – процедура вилкчення цінних паперів з реєстру організатора торгівлі, якщо вони не відповідають правилам організатора торгівлі, з

наступним припиненням їх обігу або переведенням до категорії цінних паперів, допущених до обігу без включення до реєстру організатора торгівлі.

Документарна форма цінного папера – сертифікат цінного папера, що містить реквізити відповідного виду цінних паперів визначеної емісії, дані про кількість цінних паперів і свідчать про сукупності прав, наданих цими цінними паперами.

Документарний акредитив – це форма міжнародних розрахунків за якою банк, який відкриває акредитив (банк-емітент) і діє на основі інструкцій свого клієнта — заявника акредитиву, доручає другому банку[65] (банку, виконуючому акредитив) сплатити гроші[66] третій особі – бенефіціару проти документів.

Документарне інкасо — це форма міжнародних розрахунків, у якій банк за дорученням свого клієнта-експортера приймає на себе зобов`язання виконати документооборот та стягнути платіж за комерційні документи з їх отримувача.

Загальна відкрита валютна позиція банку – співвідношення його вимог та зобов`язань в іноземній валюті і/чи банківських металах на кінець робочого дня.

Закрита валютна позиція банку – рівність вимог банку його зобов`язанням в іноземній валюті і/чи банківських металах на кінець робочого дня.

Зберігач – банк, торговець цінними паперами або реєстратор, який має ліцензію ДКЦПФР на зберігання та обслуговування обігу цінних паперів і операцій емітента з цінними паперами на рахунках у цінних паперах як щодо тих цінних паперів, що належать йому так й тих, які він зберігає згідно з договором про відкриття рахунка в цінних паперах.

---

[65] в узгодженні із ст.2.3 УПДА, відділення банку-емітента в інших країнах рахуються як інший банк.
[66] чи акцептувати та оплатити трати, які виставив бенефіціар.

Залишковий строк дії цінного папера – строк, який залишається від дати розрахунку резерву за цінним папером до дати погашення відповідно до умов емісії такого папера (у тому числі дати погашення відсотків).

Індивідуальна валютна позиція – це співвідношення вимог і зобов'язань банку в конкретній іноземній валюті чи банківському металу на кінець робочого дня.

Іпотечний кредитор – фінансова установа, крім спеціалізованої іпотечної установи, яка відповідно до законодавства має право надавати позики, виконання зобов’язань боржників за якими забезпечене іпотекою, та/або яка набула право вимоги за забезпеченими іпотекою позиками від інших осіб.

Ефективна ставка процента – це ставка процента, що визначається розподілом суми річного процента і дисконту (або різниці річного процента і премії) на середню величину собівартості цінних паперів і вартості їх погашення.

Конвертація іменних цінних паперів – переведення іменних цінних паперів одного виду або форми випуску в інший вид або форму випуску, що здійснюється за рішенням відповідного органа управління емітента або відповідно до зареєстрованого проспекту емісії.

Контргарантія – це банківська гарантія, яку надає інший банк (банк-контргарант) на користь банку-гаранта або іншого банку-контргаранту.

Кореспондентський рахунок банку – поточний рахунок банку в іншому банку.

Кореспондентський рахунок ЛОРО – поточний рахунок іноземного банку у вітчизняному банку.

Кореспондентський рахунок НОСТРО – поточний рахунок вітчизняного банку в іноземному банку.

Корпоративні операції з цінними паперами – операції, пов'язані з акумулюванням, дробленням, консолідацією і конвертацією іменних цінних паперів.

Корпоративні права – права власності на частину (пай) у статутному фонді юридичної особи, включаючи право на управління й одержання відповідної частки прибутку такої юридичної особи.

Кредит – економічні відносини між кредитором та позичальником з приводу зворотного руху запозиченої вартості.

Котирування – механізм визначення та/або фіксації ринкової ціни цінного папера.

Котирувальна ціна (курсова) цінного папера – середньозважена ціна, що розраховується протягом біржового дня до моменту, визначеного правилами біржі.

Кліринговий депозитарій – депозитарій, який одержав ліцензію ДКЦПФР на здійснення клірингу щодо операцій з цінними паперами.

Купон – частина цінного папера (акції або облігації), що відрізається від неї і передається замість розписки при одержанні дивідендів або відсотків.

Купонна ставка – процентна ставка, яка виплачується щоквартально, кожне півріччя або щорічно власникові облігації.

Ліквідність ринку цінних паперів – високий рівень активності торгівлі, наявність попиту та пропозиції, можливість здійснення угод без використання додаткових стратегій впливу на ціни.

Ліквідність банку – спроможність банку за першою вимогою вкладника (чи надійного позичальника) видати йому вклад готівкою, незважаючи на строк дії депозитної угоди.

Міжнародний ідентифікаційний номер цінних паперів – номер (код), який дозволяє однозначно ідентифікувати цінні папери або інший фінансовий інструмент та присвоєння якого передбачено законами України.

Метод участі в капіталі – метод обліку інвестицій, згідно з яким балансова вартість інвестицій відповідно збільшується або зменшується на

суму частки інвестора в чистому прибутку (збитку) об'єкта інвестування за звітний період, а також на суму частки інвестора в сумі зміни загальної величини власного капіталу об'єкта інвестування за звітний період.

Накопичені проценти –це сума процентів, що нарахована з дати випуску цінних паперів або дати останньої сплати купона до дати придбання (продажу) або на визначену дату.

Негоціюючий банк – банк, який акцептує і оплачує тратту.

Нестандартні цінні папери – активи у вигляді цінних паперів, за якими визнано втрату економічної вигоди та під які мають створюватися резерви.

Обіг цінних паперів – вчинення правочинів, пов'язаних з переходом прав власності на цінні папери і прав за цінними паперами, за винятком договорів, що укладаються під час розміщення цінних паперів.

Оцінена величина майбутнього грошового потоку за цінним папером, що припадає на період t (Потік) – величина, яка використовується для розрахунку суми очікуваного відшкодування за борговими цінними паперами. До оціненого потоку грошових коштів включаються потоки щодо погашення номіналу цінного папера та відсотків за ним у сумах згідно з умовами випуску такого цінного папера.

Перший власник – особа, яка отримала цінні папери у власність безпосередньо у емітента (або у особи, що видала цінний папір) чи андеррайтера під час розміщення цінних паперів.

Платоспроможність банку – його спроможність своєчасно виконувати свої грошові зобов`язання у повному обсязі.

Проспект емісії цінних паперів – документ, який містить інформацію про публічне розміщення цінних паперів.

Показник безризиковості цінного папера – розрахункова величина, що використовується для оцінки суми очікуваного відшкодування та розраховується як різниця між одиницею та показником ризику цінного папера. Цей показник є кількісним показником виміру ризику цінного папера.

<u>Показник ризику цінного папера (Прцп)</u> – величина ризику цінного папера, що використовується для розрахунку суми очікуваного відшкодування та визначається за результатами оцінки ризику за цінним папером, у тому числі ризику емітента та інших факторів, які мають вплив на очікувані майбутні грошові потоки за цінним папером. Цей показник є кількісним показником виміру ризику цінного папера. Показник Прцп може набувати таких значень: "0,0", "0,2", "0,5" та "1,0".

Потенційний дохід інвестора від володіння цінним папером (Д) - величина, що використовується під час розрахунку суми очікуваного відшкодування акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком та розраховується як середня за останні три фінансових роки пропорційна частка інвестора в чистому прибутку емітента після оподаткування та пропорційна частка інвестора в загальній величині власного капіталу об'єкта інвестування на кінець звітного періоду.

Рамбурсуючий банк – це банк, якому банк-емітент надав повноваження забезпечити відшкодування витрат за акредитивом негоціюючому банку.

Регресна гарантія – те ж саме що і контргарантія.

Режим будь-якого рахунку у банку – це порядок його використання (характер надходжень та платежів), відкриття та закриття.

Сертифікат – бланк цінного папера, який видається власнику цінного папера (цінних паперів) і містить визначені законодавством реквізити та назву виду цінного папера (акція, облігація тощо) або найменування «сертифікат акцій (облігацій тощо)» і засвідчує право власності на цінний папір (цінні папери).

Собівартість цінного папера – це ціна придбання цінного папера, включаючи витрати на операції з придбання цінних паперів і накопичених процентів.

Трансферабельний (переказний) акредитив – це акредитив, за яким бенефіціар (першій бенефіціар) може прохати трансферабельний банк[67] про надання прав одному чи декільком іншим бенефіціарам (другим бенефіціарам) використовувати акредитив у повній сумі, чи частки його суми задля забезпечення джерел фінансування другого чи других бенефіціарів.

Фінансові інструменти – цінні папери, строкові контракти (ф`ючерси), інструменти грошового обігу, відсоткові строкові контракти (форварди), строкові контракти на обмін (на певну дату в майбутньому) в разі залежності ціни від відсоткової ставки, валютного курсу чи фондового індексу (відсоткові, курсові чи індексні свопи), опціони, що дають право на купівлю або продаж будь-якого із зазначених фінансових інструментів, у тому числі тих, що передбачають грошову форму оплати (курсові та відсоткові опціони).

Хеджування – термінова угода, укладена для страхування від можливого падіння ціни при здійсненні довгострокових угод. При хеджуванні використовуються різні методи страхування ризику від можливого падіння цін.

Чек – безумовний наказ чекодавця банку-емітенту сплатити указану в чеку суму особі, яка указана в чеку.

[67] банк, який спеціально уповноважений в акредитиві як трансферабельний, тобто такий, який уповноважений платити, надавати зобов'язання про платіж із розстрочкою, акцептувати та негоціювати тратти.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Цивільний Кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р.
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» N 2121- III від 07.12.2000 р. зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.
3. Закон України „Про Національний Банк України” від 20.05.99 р. № 679-Х1У, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.
4. Закон України «Про заставу» № 2654-XII від 02.10.1992 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.
5. Закон України "Про господарські товариства" N 1576-XII від 19.09.1991 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.
6. Закон України «Про іпотеку» № 898-IV від 05.06.2003 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.
7. Закон України «Про іпотечні облігації» N 3273-IV від 22.12.2005 р. зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р..
8. Закон України "Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати" № 979-IV від 19.06.2003 р.. зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.
9. Закон України "Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю" № 978-IV від 19.06.2003 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.
10. Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» № 2740-III від 20.09.2001 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.
11. Закон України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» № 1255-IV від 18.11.2003 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.
12. Закон України «Про організацію формування та обіг кредитних історій» № 2704-IV від 23.06.2005 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.
13. Закон України «Про фінансовий лізинг» № 723/97-ВР від 16.12.1997 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

14. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991р. №561-XII, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

15. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.101996р. №448/96 –ВР, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

16. Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10.12.1997р. №710/97- ВР, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

17. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи» № 1533-VI від 23.05.2009 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

18. Указ Президента «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб-вкладників комерційних банків України» № 996/98 від 10.09.1998 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

19. Декрет Кабінету Міністрів України „Про валютне регулювання та валютний контроль в Україні” № 15-93 від 19.02.93, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

20. Постанова Кабінету Міністрів України і НБУ № 444 від 21 червня 1995 року „Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті", зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

21. Постанова КМУ «Питання Фонду гарантування вкладів фізичних осіб» № 70 від 21.01.99 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

22. Постанова КМУ «Деякі питання Державної іпотечної установи» № 1330 від 08.10.2004 р.. зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

23. Постанова Правління НБУ «Про перерахування комерційними банками на рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, відкритий у НБУ, початкових зборів» №29 від 25.01.1999 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

24. Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень № 375 від 31.08.2001 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

25. Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України № 508 від 16.12.2002 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

26. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні» №368 від 28.08.2001 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

27. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» №279 від 06.07.2000 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

28. Інструкція НБУ „З організації емісійно-касової роботи в установах банків України", затверджена постановою Правління НБУ № 129 від 07.07.94, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р..

29. Інструкція НБУ „Про касові операції в банках України", затверджена постановою Правління НБУ № 337 від 14.08.03, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

30. . Положення НБУ „Про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України" затверджене постановою Правління НБУ № 520 від 29.12.00, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

31. Інструкція НБУ „Про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України", затверджена постановою Правління НБУ № 502 від 12.12.02 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

32. . Правила торгівлі іноземною валютою, затверджені постановою Правління НБУ від 10.08.05 № 281, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

33. Правила проведення Торговельної сесії та здійснення окремих операцій, пов`язаних з купівлею-продажем іноземних валют та банківських металів, затверджені постановою Правління НБУ від 10.08.05 № 281. зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

34. Положення НБУ «Про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків – резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях», затверджене постановою Правління НБУ від 26.03.98, № 118, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

35. Правила здійснення переказів іноземної валюти за межі України за дорученням фізичних осіб та одержання фізичними особами в Україні переказаної їм із-за кордону іноземної валюти", затверджені постановою Правління НБУ від 17.01.01. № 18, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

36. Правила використання готівкової іноземної валюти на території України, затверджені постановою Правління НБУ від 30.05.07 № 200, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

37. Положення НБУ „Про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями", затверджене постановою Правління НБУ № 514, від 3.12.03 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

38. Інструкція „Про переміщення валюти України, іноземної валюти, банківських металів, платіжних документів, інших банківських документів і платіжних карток через митний кордон України", затверджена постановою Правління НБУ № 283 від 12.07.00 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

39. Положення НБУ„Про порядок здійснення банками операцій з гарантіями в національній та іноземній валютах", затверджене постановою Правління НБУ № 639 від 15.12.04 р., зі змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

40. Положення НБУ „Про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам", затверджене постановою Правління НБУ від 17.06.04 № 270, із змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

41. Положення НБУ „Про порядок надання фізичним особам - резидентам України індивідуальних ліцензій на відкриття рахунків за межами України та розміщення на них валютних цінностей» затверджене постановою НБУ від 02.11.00 р., № 431, із змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

42. Положення НБУ «Про переказування коштів у національній та іноземній валюті на користь нерезидентів за деякими операціями, затверджене постановою Правління НБУ від 30.12.03 р., № 597, із змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

43. Положення НБУ «Про порядок видачі резидентам погодження НБУ на проведення окремих операцій», затверджене постановою Правління НБУ від 30.12.03 р., № 597, із змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

44. Положення НБУ «Про зупинення операцій, арешт та примусове списання коштів в іноземних валютах та банківських металів, затверджене постановою НБУ від 03.12.03 р., № 515, із змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

45. Положення НБУ «Про порядок видачі НБУ індивідуальних ліцензій на використання іноземної валюти на території України як засобу платежу», затверджене постановою Правління НБУ від 14.10.04 р., № 483, із змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

46. Положення НБУ «Про порядок обов`язкового резервування коштів за валютними операціями, пов`язаними із залученням резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів», затверджене постановою Правління НБУ від 12.08.05 р., № 291, із змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

47. Положення НБУ «Про оформлення та подання клієнтами платіжних доручень в іноземній валюті, заяв про купівлю або продаж іноземної валюти до уповноважених банків і інших фінансових установ та порядок їх виконання», затверджене постановою Правлінням НБУ від 05.03.03 р. № 82, із змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

48. Інструкція НБУ «Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах», затверджена постановою

Правління НБУ № 492 від 12.11.03 р., із змінами та доповненнями станом на 01.01.11 р.

49. Класифікатор іноземних валют та банківських металів НБУ (редакції постанови НБУ від 10.08.05 р., № 280).

50. Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів редакції 2007 року, публікації № 600, редакції МТП, які вступили в дію з 1 січня 2008 року.

51. Уніфіковані правила з інкасо, (далі -УПДІ), розроблені МТП у 1995 році № 522, які вступили в дію з 01.01.96 р.

52. Уніфіковані правила для гарантій за вимогою[68] (далі - УПДГ) публікації МТП 1992 року, № 458.

53. Міжнародні Правила по тлумаченню товарних термінів „Інкотермс", редакції 2000 р.

54. Банківські операції: Підручник. – 2-ге вид., випр. і доп./А.М. Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна та ін.; за ред. А.М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.

55. Банковское дело/ под. ред. Лаврушина О.И. – М.: «Финансы и статистика», 2005. – с. 672.

56. Банковское дело. Справочное пособие/ под ред. Бабичевой Ю.А. - М.: Экономика, 1993. – с. 397.

57. Банковское дело / под ред. Колесникова В.И. и Кроливецкой Л.П. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 478 с.

58. Базилевич В.Д., Погорєльцева Н.П. Іпотечний ринок. – К.: Знання, 2008. – 717 с.

---

68 до УПДГ було випущено, як публікація МТП 1992 року № 510 Керівництво з УПДГ.

59. 59. Васюренко О., Подчесова В. Ціна кредитних ресурсів як ключова складова системи управління кредитним ризиком // Банківська справа. – 2008. - № 1 - С. 28-34.

60. Васюренко О.В., Христофорова О.М. Збалансованість структури зобов`язань банку як фактор забезпечення ефективності кредитних операцій // Банківська справа. – 2004. - № 3. – С. 3-10.

61. Вожжов А. П. - Использование переменной части текущих пассивов банков как инвестиционных ресурсов // Вестник НБУ. – 2003. - № 12. - С. 18-21.

62. Гаршина О.К. Цінні папери: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.

63. Гальчинський А. - Теорія грошей. К.: Основи, 1996. – 416 с.

64. Гроші та кредит / за ред. Савлука М.І. – К.: КНЕУ, 2006. – 742 с.

65. Гроші та кредит / за ред. Івасіва Б.С. – Тернопіль: - Карт-бланш, 2000. – 510 с.

66. Денисенко М.П., Домрачев В.М., Кобанов В.Г., Ігнатенко А.В., Чигирик К.О. Кредитування та ризики: Навчальний посібник. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 480 с..

67. Дзюблюк О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки: монографія – К.: «ПОЛІГРАФКНИГА», 2000. – 511 с.

68. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 523 с.

69. Заруба О.Д. Банківський менеджмент та аудит. — К.: Лібра. 1996. – 218 с.

70. Зінченко В. Карчева Г. Підвищення ефективності управління ризиками в умовах активізації споживчого кредитування // Вісник НБУ. – 2007. -№10. – С. 7-10.

71. Климко Г. Н., Нестеренко В. П., Каніщенко Л. О., Чухно А. А. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підруч. для студ. екон. спец. вищ. закл. осв. - 2. вид., перероб. і доп. — К.: Вища школа, 1999. - 743 с.

72. Кочетков В.М. Забезпечення фінансової стійкості сучасного комерційного банку: теоретико-методологічні аспекти. – К.: КНЕУ, 2002. – 238 с.

73. Крамаренко Г.А., Чорная О.Е. Методологические особенности оценки кредитного риска и формирование цены кредитных продуктов // Экономические науки – 2008. – №5 (42). - С. 77-80.

74. Кравченко Ю. Рынок ценных бумаг в вопросах и ответах / Учебное пособие. – К.: Ника -Центр, Эльга, 2003.

75. Кондрашихин А.Б., Рожманов В.Г., Пепа Т.В., Федорова В.А. Фондовый рынок (Рынок ценных бумаг): Учебное пособие. – К.: Центр учебной литератури, 2008.

76. Кузнєцова Л.В. Кредитний менеджмент: Навчальний підручник. – Одеса, ОРІДУ НАДУ, 2007. – 332 с.

77. Кузнецова Н.С., Назарчук І.Р. „Ринок цінних паперів в Україні: правові основи формування та функціонування.” – К.: Віра-Р, 1998.

78. Луців Б.А. Банківська діяльність у сфері інвестицій. - Тернопіль: Ек. думка, Карт-бланш, 2001. – 320 с.

79. Мелкумов Я.С. Организация и финансирование инвестиций: Учебное пособие. – М.: ИНФРА – М., 2001.

80. Мельник В.А. Ринок цінних паперів – К.: Віра -Р, 1998.

81. Мендрул О.Г., Павленко І.А. „Фондовий ринок: операції з цінними паперами” – К.: КНЕУ, 2000.

82. Мозговий О.М. „Фондовий ринок” – К.: КНЕУ, 1999.

83. Кредитний ризик комерційного банку: Навч. посіб. / В.В. Вітлінський, О.В. Пернавський, Я.С. Наконечний, Г.І. Великоіваненко; за ред. В.В.Вітлінського. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 251 с.

84. Ладных В.А., Малеева А.В. Определение себестоимости банковских продуктов на основе функционально-стоимостного анализа.//Сборник научных трудов СевКазГТУ. Серия «Экономика». – 2007. – №6 // www.ncstu.ru.

85. Максутов Ю. Ценообразование на кредитные продукты – составляющая кредитной политики современных банков // Вестник финансовой академии. – 2004. - № 2.

86. Маркс К. Капитал. В 3-х т. – М.: Госполитиздат. - 1949.

87. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения / под ред. Красавиной Л.Н. – М.: Финансы и статистика, 1994.- 590 с.

88. Нидеккер Г.Л., Суслов С.В., Стратонников И.В. - Анализ эффективности валютно-обменных операций банка. – М.: Русская деловая литература, 1996. – 256 с.

89. Носкова И.Я. - Валютные и финансовые операции. – М.: Финансы, 1998. – 334 с.

90. Основы банковской деятельности / под ред. Тигирбекова К.Р. - М.: Издательский дом «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир» - 2003. – 720 с.

91. Павлова Л.Н. „Корпоративные ценные бумаги" – М.: ЗАО „Бухгалтерский бюллетень", 1998.

92. Пересада А.А., Майорова Т.В. Управління банківськими інвестиціями – К.: КНЕУ, 2005.

93. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка. – М.: Изд-во МГУ, 1997. - 464 с.

94. Посібник з лізингу / Наукове редагування Снігир Л.Я., підготовлено за підтримкою Агентства США з міжнародного розвитку (USAID): ТОВ «Поліграф плюс», 2009. – 388 с.

95. Расчёты по документарным внешнеторговым сделкам. / Под ред. Титовой Г.А. – М.: Банкоцентр, 1995. – 320 с.

96. Ривуар Ж. Управление международными денежными потоками. М.: Финансы и статистика, 1998. – 220 с.

97. Ривуар Ж. Техника банковского дела. – М.: Универс, 1993. – 246 с.

98. Рид Э. Коммерческие банки. / Рид Э., Коттер Л., Гилл Э., Смит Г. [Пер. с англ.]. –2-е изд. – М.: СП «Космополис». - 1991. – 480 с.

99. Роуз Питер. – Банковский менеджмент. [Пер. с англ.]. – М.: Дело, 1997. – 743 с.

100. Рябинина Л. Н. Деньги и кредит – К.: ЦУЛ, 2008. - 602 с.

101. Рябініна Л. М., Русева О. П. - Причини кризи ліквідності банківської системи України // Вісник соціально-економічних досліджень, Зб. наукових праць ОДЕУ. – 2008. - № 37. – С. 139 – 145.

102. Рябініна Л.М. Ліквідність та платоспроможність комерційного банку, їх взаємозв`язок, відзнаки і вплив на його діяльність // Банківська справа. - 2009. - № 6. – С. 72-84.

103. Рябініна Л.М. Ліквідність банківської системи та роль НБУ в її підтримці // Банківська справа, 2010. - № 2. - С. 51- 59.

104. Рябініна Л. М., Русева О. П. Показники ліквідності банківської системи та фактори, які впливають на них // Банківська справа. – 2010. - № 6. – С. 72-84.

105. Рябініна Л. М. Загальна відкрита валютна позиція банку, її сутність, необхідність та дії НБУ щодо її визначення та використання // Економіка України. – 2010. - № 10. - С. 44-53.

106. Рябініна Л. М. Загальна відкрита валютна позиція комерційного банку та необхідність вдосконалення методики її розрахунку // Вісник соціально-економічних досліджень, Зб. наукових праць ОДЕУ. – 2008. - № 34. – С. 278-285.

107. Рябініна Л.М. Роль національного банку та законодавчих актів України в її економічному розвитку // Економіка & держава, 2004, № 8. - С. 34 – 47.

108. Сурен Лизелотт. Валютные операции. - Основы теории и практики - М.: Дело, 2001. – 350 с.

109. Сусіденко В. Т. Стратегія управління кредитною діяльністю комерційних банків. – К.: КДТЕУ, 1998. – 348 с.

110. Формування вартості кредитів у країнах з перехідною економікою та вприв на неї облікової ставки: інформаційні матеріали / за ред. О.І. Кірєєва, М.М. Шаповалової. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2004. – 84 с.

111. Фурсова В.А. Секьюритизация активов как способ управления финансовыми рисками // Економіка розвитку. – 2005. - №1. – С. 49-56.
112. Семенкова Е.В. „Операции с ценными бумагами» - М.: «Перспектива», 1997.
113. Фінансовий ринок та інвестиції: Збірник тестових вправ і завдань – К.: «Знання», КОО, 2000.
114. Чернецкая Г.Ф. „Рынок ценных бумаг и биржевое дело: Практикум" – М.: Инфра – М.: 2001 г.
115. Чернова Г.В., Терехов В.Н. „Выпуск ценных бумаг коммерческим банком» - СП.: «Сентябрь», 2001.
116. Швецов Н.П., Шаповал Ю.И., Буша Ю.А., Константинов А.А. Депозитарная деятельность на фондовом рынке – К.: Вісник фондового ринку, 1998.
117. Шемет Т.С. Теорія і практика валютного курсу. – К.: Либідь, 2006. – 358 с.
118. Ющенко В.А., Міщенко В.Г. - Валютне регулювання. - К.: Знання, 1999. – 360 с.
119. Эрик Л.Найман «Трейдер-Инвестор» - К.: ВИРА-Р, 2000.